

SVR - Studie

2015 / 1

Arbeid en Gezin: een paar apart

Lieve Vanderleyden & Marc Callens (red.)

STUDIEDIENST
VLAAMSE REGERING

Vlaamse
overheid

Arbeid en Gezin: een paar apart

REDACTIE Lieve Vanderleyden
Marc Callens

SAMENSTELLING

Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid
Studiedienst van de Vlaamse Regering

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Josée Lemaître
Administrateur-generaal
Boudewijnlaan 30 bus 23 - 1000 Brussel

PROGRAMMACOÖRDINATOR ONDERZOEK

Marc Callens

REDACTIE

Lieve Vanderleyden & Marc Callens

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van haar of zijn hoofdstuk.

REVIEW

Piet Bracke (*UGent*), Mariëlle Cloïn (*SCP Nederland*), Alice de Boer (*SCP Nederland*), Mirjam de Klerk (*SCP Nederland*), Joris Ghysels (*Universiteit Maastricht*), Katleen Govaert (*Kind & Gezin*), Herlindis Moestermans (*Vrouwenraad*), Joke Opdenacker (*UHasselt*), Diederik Vancoppenolle (*Kind & Gezin*), Patrizia Zaroni (*UHasselt*)

Ann Carton, Josée Lemaître, Dirk Moons, Jo Noppe, Ingrid Schockaert, Myriam Vanweddingen, Dries Verlet, Karolien Weekers (*Studiedienst van de Vlaamse Regering*)

ONTWERP KAFT

Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid

LAY-OUT

Graffito, Gent

DRUK

Drukkerij Room, Sint-Niklaas

DEPOTNUMMER

D/2015/3241/169

ISBN

9789040303661

BESTELLEN

<http://publicaties.vlaanderen.be>

DOWNLOADEN

www.vlaanderen.be/svr

Delen uit deze uitgave mogen worden verveelvoudigd en openbaar gemaakt indien de auteur van de bijdrage en de titel van deze studie uitdrukkelijk als bron worden vermeld.

Inhoud

INLEIDING	5
Het combineren van arbeid en gezin: een leven lang? <i>Lieve Vanderleyden</i>	
HOOFDSTUK 1	21
Arbeidsparticipatie en gebruik van ouderschapsverlof bij moeders in Vlaanderen: een longitudinale analyse <i>Tine Kil, Jonas Wood, David De Wachter, Jorik Vergauwen, Layla Van den Berg & Karel Neels</i>	
HOOFDSTUK 2	45
De (on)evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen mannen en vrouwen. Evolutie en een stand van zaken <i>Ignace Glorieux, Joeri Minnen, Theun Pieter van Tienoven, Jef Deyaert & Eszter Mészáros</i>	
HOOFDSTUK 3	65
De combinatie van arbeid en gezin bij eenoudergezinnen: strategieën en valkuilen <i>Christine Van Peer</i>	
HOOFDSTUK 4	107
Desperate housewives?! Het psychisch welbevinden van voltijdse en deeltijdse huisvrouwen in Europa <i>Martine Corijn</i>	
HOOFDSTUK 5	141
Opvattingen in Vlaanderen over de combinatie arbeid en gezin in 2002 en 2013. Nog steeds een genderissue? <i>Ann Carton, Jan Pickery & Dries Verlet</i>	

HOOFDSTUK 6

175

Het combineren van meerdere rollen op oudere leeftijd: een lust of een last?

Lieve Vanderleyden & Leen Heylen

HOOFDSTUK 7

203

Overheidsbeleid inzake combinatie arbeid en gezin in Vlaanderen

Kathleen Emmery & Dirk Luyten

SLOTBESCHOUWINGEN

245

Lieve Vanderleyden & Marc Callens

Het combineren van arbeid en gezin: een leven lang?

Lieve Vanderleyden*

Belang van het thema en invalshoek

Dagelijks proberen vele duizenden huishoudens om arbeid en gezin op elkaar af te stemmen, al dan niet gecombineerd met de zorg voor zieken, gehandicapten of ouderen. Het thema van de combinatieproblematiek arbeid-gezin is en blijft een actueel gegeven en kan rekenen op heel wat aandacht binnen de onderzoekswereld. De toename van het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt en het stijgend aantal tweeverdieners heeft daar zeker toe bijgedragen. Ook het beleid houdt de vinger aan de pols onder meer door maatregelen te nemen om beroeps- en gezinsleven (beter) op elkaar af te stemmen. Om te verhinderen dat vrouwen bijvoorbeeld tijdens de fase van gezinsvorming en gezinsuitbreiding zouden uitstromen of veel minder uren zouden gaan werken, wordt een meersporenbeleid uitgetekend. Zo zet het beleid onder andere in op thematische verlopen, op een systeem van dienstencheques, subsidies voor kinderopvang, buitenschoolse opvang ...

Lange tijd zag het er naar uit dat de EU het jaar 2014 zou uitroepen tot Europees Jaar van 'Reconciling Work and Family Life'. Uiteindelijk zag de Europese Commissie hiervan af. Dat heeft de Confederatie van Gezinsorganisaties in de Europese Unie (COFACE) er evenwel niet van weerhouden om dit thema in 2014 resoluut op de kaart te zetten via de '2014 Campaign: Reconciling Work and Family Life'. De focus van de campagne lag op een betere afstemming van de vaardigheden van mensen op hun job en op een verbetering van het welzijn en het leven van de Europese burger. COFACE drukte de hoop uit dat deze campagne een positieve omslag zou teweegbrengen in het leven van gezinnen. In maart 2015 publiceerde COFACE (2015) haar 'European Reconciliation Package'. Dit document belicht verschillende beleidslijnen en praktijken die zijn ontwikkeld op lokaal en nationaal niveau om gezinnen te ondersteunen in het combineren van arbeid, gezin en zorgverantwoordelijkheden. Er wordt gereflecteerd over uitdagingen en opportuniteiten en er worden aanbevelingen gedaan van wat er op nationaal en EU-niveau moet gebeuren teneinde gezinnen te versterken. Het uiteindelijke doel is een hoger welzijn te genereren voor iedereen.

---

* lieve.vanderleyden@dar.vlaanderen.be

Niet enkel individuen en gezinnen maar ook organisaties en bedrijven hebben baat bij een goede combinatie van arbeid en gezin. Een verstoorde balans tussen arbeid en gezin kan negatief afstralen op het individu maar ook gevolgen hebben voor het bedrijf door een toenemend absentisme, een groter personeelsverloop, slechtere arbeidsprestaties.

Ook de Studiedienst van de Vlaamse Regering schenkt in 2015 bijzondere aandacht aan deze thematiek in het kader van zijn horizontale studieopdracht. In de voorliggende SVR-studie wordt de thematiek van het combineren van arbeid en gezin vanuit twee specifieke invalshoeken benaderd: het levenslopperspectief en de brede invulling van 'arbeid en gezin'.

Een eerste belangrijke invalshoek is het levenslopperspectief. Volgens Elder (1999) wordt de levensloop van een individu bepaald door verschillende effecten op drie niveaus: door het overheidsbeleid en de arbeidsmarktvoorschriften (het institutionele), eigen keuzes en beperkingen in termen van een carrière of traject (de persoonlijke levensloop) en de tijdsdimensie (ontwikkelings- of ouderdomstraject). Levenslopen verschillen dus van elkaar in het al of niet plaatsgrijpen van gebeurtenissen, van transities en van posities die een individu bekleedt. Vanuit dat oogpunt is het legitiem en relevant de combinatie tussen het leven op het werk en het gezinsleven te onderzoeken in een aantal belangrijke levensfasen. De aandacht zal gaan naar verschillende fases die een gezin/huishouden doormaakt. We denken daarbij aan jonge startende gezinnen, aan gezinnen met opgroeiende kinderen, maar ook aan de al wat oudere gezinnen waar beroepsarbeid niet langer centraal staat.

Een tweede belangrijke invalshoek is de brede opvatting van 'arbeid'. Het gaat om betaalde arbeid voor rekening van derden, maar ook om onbetaalde arbeid zoals de zorg voor huishouden en gezin, voor zieke en oudere personen, de zorg/oppas van kleinkinderen, ... Onder onbetaalde arbeid valt ook vrijwilligerswerk of de activiteiten die een individu verricht als vrijwilliger al dan niet in een georganiseerd verband.

Maar ook het begrip 'gezin' wordt hier ruim gepercipieerd. In de huidige maatschappelijke context is het klassieke gezin bestaande uit vader, moeder, al of niet kinderen, niet langer de enige verschijningsvorm. Er zijn nieuwe gezinsvormen ontstaan waarbij partners niet-gehuwd samenwonen al of niet met kinderen. Daarnaast zijn er alleenstaande ouders, nieuwsamengestelde gezinnen ... Deze leefvormen worden eveneens onder de term 'gezin' gevat.

1. Theoretische benaderingen

In het refereren naar een gewijzigde verhouding tussen arbeids- en gezinsleven kunnen we niet voorbijgaan aan de historische context. In de periode vóór de industriële revolutie waren werk en gezin één. De economie was 'home based' (zie

de huisnijverheid) en in vele gevallen voltrok het leven van de werkende en van de gezinsverzorgende man/vrouw zich binnen een en dezelfde omgeving. Met de opkomst van de industrialisering en de massafabricage werden mannen, vrouwen en kinderen gedwongen te gaan werken in grote fabrieken om in hun levensonderhoud te voorzien. Werk en privé werden gescheiden: arbeid en gezinsleven staan dan eerder los van elkaar. De werkomstandigheden waren slecht en dat gold ook voor de woon- en levensomstandigheden. Een snelle urbanisatie greep om zich heen: dorpen en steden waar nieuwe fabrieken werden gevestigd, veranderden al snel in vuile en ongezonde industriesteden waar mensen in woonkazernes werden gehuisvest. Het klassieke liberalisme van de 19de eeuw liet zich leiden door het beginsel dat de staat zich zo veel mogelijk moet onthouden van ingrijpen in het economische en maatschappelijke leven (de 'laissez-faire' staat). De staat moet op de eerste plaats zorgen voor rust en orde. Er was weinig aandacht voor de leefomstandigheden van de gezinnen. Regulering van de arbeidsmarkt was er niet of nauwelijks en elk gezinslid participeerde in de mate van het mogelijke aan de arbeidsmarkt met het oog op overleven. Men spreekt in dat opzicht over een overlevingsmodel gekenmerkt door een lage bescherming, een hoge arbeidsparticipatie en een lage regulering (zie onder meer: de Sociale kwestie, 2014).

Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw met een doorloop in de 1ste helft van de 20ste eeuw worden er sociale correcties doorgevoerd in het liberale marktsysteem. De tewerkstelling van kinderen én vrouwen wordt gereguleerd. Allerhande sociale voorzieningen worden uitgebouwd met de bedoeling sociale bescherming en ondersteuning te bieden aan de zwakkeren in de samenleving, in de eerste plaats aan kinderen maar ook aan vrouwen. Het kostwinnersmodel waarbij (meestal) de man 'uit werken gaat' en de vrouw 'thuisblijft' voor de kinderen en de zorg voor het huishouden opneemt, wordt in grote mate het basismodel (Van Dongen, 2008).

Deze genderrol specialisatie en de gedachte van complementariteit (mannelijke kostwinner en vrouwelijke verzorger) werden sterk verdedigd door een aantal gezinssociologen waaronder Parsons (1949) en Bernasco (1994). De algemene hypothese was dat dergelijke specialisatie binnen een gezin efficiënt is. Parsons en collega's waren ervan overtuigd dat functionele asymmetrie in echtelijke rollen onvermijdelijk is en dient te worden toegeschreven aan het biologisch feit dat vrouwen kinderen krijgen waardoor er zich een sterke affectieve band ontwikkelt tussen moeder en kind. Mannen hebben deze biologische functie niet en dus is de redenering dat zij zich moeten specialiseren in een ander domein met name dat van betaalde arbeid. Ook vanuit de sociobiologie werd deze visie verdedigd; de in sterke mate gedifferentieerde genderrollen werden gezien als genetisch geprogrammeerd (Barnett & Hyde, 2001).

De 'New Household Economics' (NHE) van Becker (1965, 1981) sluit aan bij dit traditioneel denkkader en stelt de instrumentele perceptie van arbeid voorop. De NHE past de economie toe op de micro-cosmos van het huishouden en beschouwt het

huishouden als een economisch gegeven met een maximalisatie van gedragingen en evenwichten. Arbeidsverdelingen tussen partners zijn het resultaat van arbeidsspecialisatie en rationele keuzes. De arbeidsverdeling binnen gezinnen vloeit voort uit de theorie van de comparatieve voordelen die poneert dat de totale productie groter wordt als iedere producent zich specialiseert in de productie van de goederen waarvoor die relatief het meest efficiënt is. Er is bovendien een versterkend effect omdat gezinsleden ervaring opdoen (vorm van menselijk kapitaal opbouwen); ze gaan dus nog efficiënter produceren vanwege het feit dat ze zich specialiseren. Vrouwen hebben een comparatief voordeel op het vlak van de huishoudelijke productie en mannen inzake arbeidsproductie.

De preferentietheorie van Hakim (2000) stelt dan weer dat vrouwen andere voorkeuren hebben over arbeid en gezin dan mannen. Deze theorie ziet heterogene persoonlijke preferenties als een belangrijke determinant voor het handelen van vrouwen en stelt dat houdingen, waarden en voorkeuren steeds belangrijker worden in leefstijlkeuzes van mensen in rijke moderne samenlevingen. Critici van de theorie zoals Crompton & Harris (1998), Crompton & Lyonette (2007) en Ginn e.a. (1996) wijzen er op dat keuzemogelijkheden van vrouwen niet geheel vrij zijn omdat ze worden ingeperkt door maatschappelijke structuren (bijvoorbeeld door de beschikbaarheid van kwaliteitsvolle kinderopvang). Deze auteurs zijn van mening dat de theorie van Hakim de invloed van 'opportunities and constraints' minimaliseert. Niet iedereen heeft dezelfde kansen en mogelijkheden om bepaalde keuzes te maken.

Zeker is dat onder impuls van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen zoals een toenemende individualisering en de opkomst van de vrouwenbeweging die de ongelijke positie van mannen en vrouwen onder de aandacht brengt, vrouwen zich langzaam bewust werden van hun ondergeschikte positie. Mede door de democratisering van het onderwijs en de deelname van vrouwen aan het hoger onderwijs, was er vanaf de jaren 1960 een geleidelijke instroom van vrouwen op de arbeidsmarkt. Die instroom zette zich door in de daaropvolgende decennia. In 1983 (Vlaams Gewest) bedroeg de werkzaamheidsgraad bij vrouwen in de leeftijd 15-64 jaar nog geen 40% (ter vergelijking bij de mannen was dat 71,4%). Vijftien jaar later, in 1998, is dat al 50% en in 2012 is dat aandeel bij de vrouwen gestegen tot 61% (Steunpunt WSE, 2014). De toegenomen arbeidsmarktparticipatie van vrouwen kan worden beschouwd als een generatie-effect: elke nieuwe generatie jonge vrouwen neemt actiever deel aan het beroepsleven dan een vorige generatie (Van Hootegeem e.a., 2009). De seksekloof inzake werkzaamheid is dan ook het kleinst bij de jongere generaties. Stilaan krijgt het tweeverdienersgezin meer gewicht; het kostwinnersmodel boet in aan belang.

2. Mogelijke verhoudingen tussen arbeid en gezin

Hoewel heel wat onderzoek materiaal verschaft dat de relatie tussen werk en privé in een negatief daglicht plaatst, is deze benadering nogal eenzijdig. Wilensky

(1960) verwijst daarbij naar 3 mogelijke verbindingen tussen werk en omgeving (gezin). Volgens de auteur kan er sprake zijn van compensatie, van segmentatie en van interferentie. Volgens de compensatietheorie zoeken mensen elders voldoening wanneer ze geen satisfactie vinden in één domein. Wanneer bijvoorbeeld het werk geen voldoening biedt, dan bestaat de kans dat wordt gefocust op het gezin als het centrum van betrokkenheid en activiteit. Er is sprake van segmentatie wanneer mensen hun leven leiden in gesloten werelden en er weinig of geen beïnvloeding is tussen die afzonderlijke werelden. Een derde theorie heeft het over interferentie (spillover): het proces waarbij werk en privé elkaar wederzijds beïnvloeden. De (dis)satisfactie die wordt ervaren in één domein kan zorgen voor (dis)satisfactie binnen een ander domein. De interferentiehypothese is via onderzoek meermaals bewezen en er blijkt weinig steun voor de segmentatie- en compensatiehypothese (zie Peeters e.a., 2013).

Door Frone en collega's (1992) werd een belangrijke nuancering aangebracht in het onderzoek naar het rolconflict door te wijzen op twee richtingen: emoties of problemen ervaren op het werk, kunnen worden meegenomen naar de thuissituatie en vice versa. In dat opzicht spreekt men over enerzijds arbeid-naar-gezinsconflict en anderzijds gezin-naar-arbeidsconflict. Empirisch onderzoek heeft inmiddels uitgeklaard dat dergelijk tweerichtingsverkeer een realiteit is (zie onder meer Mesmer-Magnus & Viswesvaran, 2005, geciteerd in: Michel e.a., 2011, 691). Verder is empirisch vastgesteld dat conflict tussen de arbeidssfeer en de gezinssfeer op verschillende gronden kan optreden (zie onder meer Bruck e.a., 2002; Frone e.a., 1997). Het conflict kan tijdsgerelateerd zijn wanneer tijd of aandacht voor één domein, zoals rigiditeit in het werkschema, verhindert dat men zijn rol opneemt in het andere domein. Conflicten kunnen ook stress- of gedragsgerelateerd zijn. Toegenomen stress of spanning in één domein zoals rolambigüiteit of overbelasting maakt dat het opnemen van een rol in het andere domein wordt bemoeilijkt. Een gedragsgerelateerd conflict ontstaat wanneer gedragingen binnen één domein, zoals de wijze waarop wordt gedelegeerd in de arbeidssituatie, worden getransfereerd naar het andere domein.

Het combineren van rollen binnen de sfeer van de arbeid en de sfeer van het gezin kan dus conflict genereren en resulteren in stress en psychisch onwelbevinden. In dat kader kan worden verwezen naar de rolschaarstehypothese, geformuleerd door Sieber (1974, geciteerd in: Schaufeli & Bakker, 2013, 265). Hij argumenteerde dat mensen over een beperkte hoeveelheid tijd en energie beschikken. Als er meer tijd en energie gaat naar die ene rol, dan blijft er minder tijd over voor de andere. Een combinatie van rollen kan dus tot conflicten leiden. In de late jaren 1970 ging Marks (1977) in tegen de gangbare theorieën over rollenspanning en hij toonde aan dat niet iedereen die meerdere rollen combineert overbelasting ondervindt. Als reactie op de rolschaarstehypothese formuleerde hij zijn eigen theorie: de uitbreidingshypothese. Er bestaat zoiets als een vermenigvuldiging van tijd die tot stand komt doordat betrokkenheid meer betrokkenheid schept. Een rol kan energie

geven en kan het vervullen van andere rollen ten goede komen. Anderen spreken over 'role enhancement' versus 'role strain'. Moen e.a. (1995, 260) stellen het als volgt: '*Social integration, in the form of multiple roles, augments an individual's power, prestige, resources, and emotional gratification, including social recognition and a heightened sense of identity*'. Het alternatief argument namelijk 'role strain' benadrukt de kosten eerder dan de voordelen van 'multiple' rollen (zie onder meer Goode, 1960).

Barnett (1998) was samen met een aantal collega's waaronder Hyde, een van de eersten om te pleiten voor een positieve benadering van de relatie tussen arbeid en gezin. Ook Greenhaus & Powell (2006) wijzen op een positieve interdependentie. Werk- en gezinsrollen kunnen een additief effect hebben op het welzijn. In plaats van rolconflict wordt dan gesproken over rolverrijking. Rolconflict en rolverrijking zijn aparte constructen en niet de uiteinden van hetzelfde continuüm. Zowel rolconflict als rolverrijking kunnen variëren van laag naar hoog (Peeters e.a., 2013). In Nederland keken Cloïn & Schols (2011) zowel naar de negatieve als positieve kanten van het combineren van arbeid en zorg vanuit het perspectief van de ouders. Zij stellen vast dat veel werkende ouders de combinatie van arbeid en zorg als verrijkend ervaren, al kan de combinatie tegelijk ook zwaar zijn. Het blijkt dat ouders met een min of meer gelijke arbeidsdeelname (vader en moeder deeltijds of vader en moeder voltijds) zelfs iets vaker positief zijn over de verrijkende effecten van het combineren van betaalde arbeid en zorg dan anderhalfverdieners (vader voltijds, moeder deeltijds). Als mogelijke verklaring wordt er op gewezen dat in gezinnen waarin beide ouders ongeveer evenveel werken, de taken duidelijker onderling zijn verdeeld waardoor er minder spanningen ontstaan en er meer ruimte is voor positieve ervaringen.

3. Arbeid en gezin: een moeizaam evenwicht voor vrouwen?

De combinatie van werk en gezin wordt doorgaans vanuit het standpunt van het individu als problematisch omschreven (zie onder meer van Rijswijk e.a., 2002; van der Lippe e.a., 2006). In heel wat onderzoek wordt gewezen op het moeizame evenwicht tussen arbeid en gezin waarbij de balans meestal in het nadeel van de vrouw uitvalt. De taakverdeling tussen mannen en vrouwen wordt nog steeds gedomineerd door het traditionele rollenpatroon. Werkende vrouwen ervaren vaker dan werkende mannen een verstoord evenwicht tussen arbeid en gezin met alle gevolgen van dien (Keene & Quadagno, 2004). Dat geldt des te meer in eenoudergezinnen (Gillier, 2013).

Vrouwen besteden meer tijd aan onbetaalde arbeid dan mannen (Van Dongen, 2008; Glorieux e.a., 2006). De resultaten van het Belgisch tijdsbestedingsonderzoek van 2005 (Glorieux e.a., 2008) geven aan dat mannen gemiddeld 7u per week meer aan betaalde arbeid besteden dan vrouwen. Vrouwen spenderen 8u35' meer aan huis-

houdelijk werk en ruim 1u15' meer tijd aan kinderopvang en opvoeding. Dat betekent dat de gemiddelde totale werklust van vrouwen 3u per week hoger ligt dan bij mannen (35u53' versus 32u57'). Verder blijkt dat vrouwen meer slapen en meer tijd besteden aan persoonlijke verzorging terwijl mannen per week 6,5u meer overhouden voor vrijetijdsbesteding. Een vergelijking met het tijdsbestedingsonderzoek van 1999 leert dat mannen iets meer dan een uur minder zijn gaan werken; voor vrouwen is de tijd besteed aan betaalde arbeid zo goed als constant gebleven. Vrouwen zijn wel minder tijd gaan besteden aan huishoudelijke activiteiten terwijl die tijd bij mannen wat is gestegen. Zetten deze ontwikkelingen zich verder, als we kijken naar de meest recente tijdsbestedingsgegevens van 2013? Voor een antwoord op deze vraag wordt verwezen naar de bijdrage van Glorieux e.a. verderop in deze studie.

Onderzoek in Frankrijk naar de participatie van mannen en vrouwen aan huishoudelijke taken over een periode van 25 jaar (1985-2010), toont aan dat mannen zich sterker zijn gaan bezighouden met ouderschapstaken; hun deelname aan huishoudelijke taken is stabiel gebleven (Champagne e.a., 2014). Vrouwen zijn in die periode meer tijd gaan besteden aan het ouderschap en aanzienlijk minder tijd aan huishoudelijke taken.

Champagne e.a. (2014) onderzochten tevens de factoren die aan de origine liggen van de evoluties inzake de aan ouderschap en huishouden bestede tijd. Ze stellen dat de ontwikkelingen vooral te maken hebben met gedragswijzigingen als gevolg van een versoepeling van de eisen op het vlak van het huishouden en het groter belang dat inzonderheid vaders hechten aan het ouder-zijn. Maar ook de toename van de vrouwelijke tewerkstelling – en dus het geringer aandeel inactieve vrouwen waarvan men weet dat zij meer tijd besteden aan huishoudelijke taken – hebben deze evoluties beïnvloed, zij het in mindere mate. Van belang waren ook de veranderingen inzake familiale structuren waaronder het in toenemende mate alleen wonen en het minder samenwonen als gehuwd koppel.

Het spreekt vanzelf dat niet enkel gender verschillen in tijdsbesteding verklaart; ook andere factoren zijn van invloed op de tijdsbesteding. Zo zijn het al dan niet voltijds werken, het al dan niet hebben van jonge kinderen, de opleiding, de gezinssituatie ... bepalende factoren voor de tijd die aan bepaalde activiteiten wordt besteed. Een tijdsbestedingskader krijgt andere vormen in een koppelhuishouden dan in een eenoudergezin. Dat geldt evenzeer voor huisvrouwen vergeleken met werkende vrouwen.

Wordt rekening gehouden met al deze factoren dan impliceert dit eens te meer dat de combinatieproblematiek in een levenslooperspectief moet worden bekeken. Volgens Glorieux e.a. (2008) wordt in België het hardst gewerkt tussen de leeftijd van 26 en 55 jaar. In deze levensfase is de hoeveelheid vrije tijd het laagst. Ouderen verrichten vaak geen betaalde arbeid meer, het betekent niet dat zij inactief zijn waarbij de vraag rijst welke rollen of activiteiten ze opnemen en hoe zij die combinatie ervaren.

4. Bepalende factoren voor een (on)evenwicht tussen arbeid en gezin

Zowel karakteristieken van betaald werk als gezinskarakteristieken zijn van belang voor een evenwicht of onevenwicht tussen arbeid en gezin. Voydanoff (2002) herleidt de werkkarakteristieken tot 6 categorieën: structuur, sociale organisatie, normen en verwachtingen, ondersteuning, oriëntatie en kwaliteit. Aangaande de structuur van betaald werk, wordt verwezen naar de omvang van de organisatie, de samenstelling en complexiteit ervan, de verloning, de voordelen, de jobzekerheid, het aantal werkuren, het werkschema. De sociale organisatie van de betaalde arbeid betreft de jobvereisten, de mate van uitdaging, de autonomie, en de zelfsturing. Normen en verwachtingen in verband met de job zijn geïncorporeerd in de jobdescriptie, taakomschrijving en de cultuur binnen een bedrijf. Ondersteuning verwijst naar de steun die uitgaat van leidinggevenden en collega's. De oriëntatie ten aanzien van het werk bestaat uit betrokkenheid, verbintenissen, aspiraties. Tot slot is er de werkkwaliteit die de satisfactie omvat over verschillende aspecten van de job, de jobperformantie en de productiviteit.

De gezinskenmerken vertonen een analoge structuur. De familiestructuur verwijst naar het aantal en de burgerlijke staat van de volwassenen, het aantal en de leeftijd van de kinderen in het huishouden, het hebben van verwanten, het feit dat het gaat om al of niet ex-echtgenoten, het hebben van kinderen buiten het huishouden. Bij de sociale organisatie van de familie kijkt men naar de manier waarop huisgenoten met elkaar interacteren bij de verdeling van de huishoudelijke taken. Het gaat om het psychologisch contract, genoemd naar analogie met de werkgever-werknemer interactie (zie Schalk, 2004). Familienormen en verwachtingen betreffen onder meer de gendergerelateerde rollen. Gezinsondersteuning omvat de uitwisseling van steun tussen de verwanten: financiële hulp, raad, dienstverlening zoals vervoer en kinderopvang. De familie-oriëntatie refereert naar betrokkenheid, verbintenissen, aspiraties en familiecohesie. De kwaliteit van de familiale rol tot slot omvat de tevredenheid met de echtelijke en ouderlijke rollen en het gezinsleven.

Op basis van een meta-analytische review van antecedenten van conflicten tussen arbeid en gezin, komen Michel e.a. (2011) onder meer tot de conclusie dat een toename van stressoren in het domein van het werk het arbeid-naar-gezinsconflict doet stijgen. Dat geldt bijvoorbeeld bij een gebrek aan informatie over taakinhoud, over objectieven en verantwoordelijkheid voor een bepaalde werkrol, de perceptie teveel werk te hebben binnen een bepaald tijds kader, het aantal werkuren ... Analyses op basis van de survey 'Sociaal-Culturele Verschuivingen in Vlaanderen' van 2005 (SCV-survey) tonen aan dat een aantal werkgerelateerde variabelen een significante invloed hebben op het arbeid-gezinsconflict (Valgaeren & Van Aerschoot, 2007). Roloverlading geoperationaliseerd aan de hand van een schaal op basis van verschillende items die te maken hebben met de werkdruk, de fysieke werkomstandigheden, de tevredenheid met de urregeling op het werk, de frequentie waarmee men uitgeput thuiskomt van het werk, het doen van zwaar lichamelijke arbeid ... draagt het meest bij aan het arbeid-gezinscon-

flict. Op de tweede plaats komt het rolconflict, in de survey gemeten aan de hand van de frequentie waarmee men werk mee naar huis neemt. Het arbeid-gezinsconflict neemt ook toe met het aantal uren dat iemand werkt: hoe meer men werkt, hoe minder men er in slaagt om te vermijden dat de arbeidsrol een negatieve invloed heeft op de gezinsrol. Rolautonomie of de tevredenheid over de mate waarin men initiatief kan nemen, de mogelijkheid om zelfstandig te werken en zelf te kunnen bepalen hoe het dagelijks werk georganiseerd is, heeft in genoemd onderzoek geen invloed. Sociale steun van collega's en steun van oversten spelen evenmin een rol. Dat laatste is niet het geval op basis van de meta-analyse van Michel e.a. (2011) waaruit blijkt dat meer ondersteuning in het werkdomein, het werk-gezinsconflict doet afnemen. Verder wijst de meta-analyse ook op het belang van persoonlijkheidskenmerken: degene met een hoge score inzake interne locus of control, (zijnde hij die bepaalde uitkomsten eerder aan zichzelf toeschrijft dan aan de omgeving of het toeval of geluk) zal minder te maken krijgen met conflict van werk naar gezin.

Overeenkomstig het belang van de stressoren in het domein van de arbeid, stellen Michel e.a. (2011) vast dat bij een stijging van de stressoren in het domein van de familie zoals ambiguïteit op het vlak van de gezinsrol, de perceptie teveel gezinstaken te hebben, de eisen van de ouderschapsrol ... het gezin-naar-arbeidsconflict toeneemt. De SCV-survey van 2005 met weliswaar een beperkt aantal gezinsvariabelen, geeft aan dat het aantal vrije uren in het weekend (gebruikt als alternatief voor de tijd die men besteedt aan huishoudelijke arbeid) van invloed is op het gezin-arbeidsconflict (Valgaeren & Van Aerschoot, 2007). Hoe minder vrije tijd men heeft in het weekend, hoe groter het gezin-arbeidsconflict. Het aantal nog thuiswonende kinderen jonger dan 18 jaar speelt eveneens een rol: hoe meer kinderen men heeft, hoe groter de mogelijkheden dat de gezinsrol een negatieve invloed uitoefent op de arbeidsrol. Ook Michel e.a. (2011) wijzen op het belang van het aantal kinderen en de leeftijd van de kinderen. Verder is ook de familiale ondersteuning een belangrijk antecedent: meer echtelijke steun en/of steun vanuit het hele gezin (instrumenteel, emotioneel, inzake waardering ...) resulteert in een daling van het conflict van gezin naar arbeid.

Het combineren van verschillende rollen of het nemen van beslissingen over de balans tussen verschillende levensdomeinen voltrekt zich niet in een sociaal vacuüm. Veel hangt af van de context waarin individuen zich bevinden en waarbinnen keuzes kunnen gemaakt worden. Ter illustratie: in welke mate is de balans tussen arbeid en gezin afhankelijk van een overeenstemming tussen echtgenoten/partners? Een Europese studie toont aan dat de individuele beslissingen over het al dan niet nemen van een baan en de omvang van de werkweek zowel een invloed hebben op als beïnvloed worden door de echtgeno(o)t(e)/partner (Eurofound, 2000). Dat leidt tot de aanbeveling om tevens aandacht te hebben voor zijn/haar werkomstandigheden en preferenties. Het eerder vermeld SCV-onderzoek vond evenwel dat onder de met partner samenwonenden er geen effect is van het aantal werkuren van de partner op het gezin-arbeidsconflict. Het al dan niet hebben van psychologische steun van de partner doet er ook niet toe (Valgaeren & Van Aerschoot, 2007).

5. Inhoud van de studie

Het bovenstaande impliceert geenszins dat alle karakteristieken van arbeid en gezin in deze studie aan bod zullen komen. De bijdragen in de studie zijn immers geïnspireerd door de beschikbaarheid van data in nationale en Europese databanken. Deze databanken zijn niet specifiek ontwikkeld om de voorliggende thematiek aan een kritisch onderzoek te onderwerpen maar ze laten toch toe om binnen bepaalde grenzen wat meer vat te krijgen op de combinatie arbeid en gezin.

In een eerste bijdrage gaan *Tine Kil, Jonas Wood, David De Wachter, Jorik Vergauwen, Layla Van den Berg en Karel Neels* in op de vraag welke de impact is van het krijgen van kinderen op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Valt de participatie terug na bijvoorbeeld de geboorte van een eerste kind en kan het gebruik van ouderschapsverlof (een deel van) de terugval compenseren? Onderzoek suggereert dat de arbeidsmarktpositie van vrouwen met een lage sociaal-economische status sterk verslechtert na ouderschap. Deze vrouwen zouden minder gebruik maken van gezinsbeleid dat de combinatie van arbeid en gezin ondersteunt (zie onder meer Neels & Theunynck, 2012). Lange tewerkstellingspauzes en het uittreden uit de arbeidsmarkt na ouderschap impliceren niet enkel een verminderde financiële onafhankelijkheid op individueel niveau maar ook een beperkter arbeidsaanbod op maatschappelijk niveau. Dit is ongunstig in tijden van hoge scheidingscijfers en een verouderende bevolking. Het bestaand onderzoek is echter grotendeels gebaseerd op cross-sectionele data en bijgevolg niet in staat om de sociaal-economische positie doorheen de levensloop te doorgronden. Daarom wordt de impact van ouderschap op de arbeidsmarktpositie en het gebruik van ouderschapsverlof in kaart gebracht aan de hand van het Administratief Socio-Demografisch Panel waarbij een steekproef van vrouwen werd gevolgd in de periode 1999-2010. Tevens wordt bekeken hoe de impact verschilt naargelang van de sociaal-economische positie vóór ouderschap (arbeidsregime, carrièrematuriteit, publieke of private tewerkstelling).

Op basis van tijdsbestedingsonderzoek maken *Ignace Glorieux, Joeri Minnen, Theun Pieter van Tienoven, Jef Deyaert & Eszter Mészáros* in een tweede bijdrage de evolutie en een stand van zaken op over de verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen mannen en vrouwen in Vlaanderen. Het meest recente tijdsbestedingsonderzoek van 2013 laat toe de zaken in een breder perspectief te plaatsen. De auteurs brengen de tijd besteed aan betaald werk, huishoudelijk werk, kinderopvang & opvoeding, persoonlijke verzorging, slapen en rusten, opleiding, sociale participatie, vrije tijd en verplaatsingen in beeld. Een van de vragen is of de lichte trend tussen 1999 en 2004 naar een meer evenwichtige verdeling van de arbeids- en gezinstaken wordt verdergezet. Anders gezegd, groeien de tijdsbestedingspatronen van mannen en vrouwen naar elkaar toe op basis van het jongste tijdsbestedingsonderzoek? Zijn er typisch mannelijke en vrouwelijke taken? Vervolgens is het de vraag hoe de verschillende arbeids- en zorgtaken (betaald werk, huishoudelijk werk en kinderopvang & opvoeding) evolueren over de verschillende fases van de levensloop. Welke fases in

het leven van mannen en vrouwen zijn het drukst? Tot slot wordt aandacht besteed aan de timing van de arbeids- en gezinstaken of het moment van de dag waarop de arbeids- en gezinstaken worden opgenomen.

De derde bijdrage van *Christine Van Peer* gaat uit van de toegenomen instroom van vrouwen op de arbeidsmarkt in de jaren 1960 en het parallel daarmee gestegen echtscheidingscijfer, waardoor het aandeel eenoudergezinnen sterk is toegenomen. De onderzoeksliteratuur wijst uit dat de dagelijkse combinatie van arbeid en gezin voor de groep alleenstaande ouders, in het bijzonder moeders, moeilijker ligt dan bij tweeoudergezinnen. Na een profielschets van alleenstaand ouderschap in Vlaanderen focust de auteur op de voor het thema relevante kenmerken zoals gender, opleidingsprofiel, arbeidsprofiel, verblijfsregeling van de kinderen ... Voor deze profielschets wordt geput uit Rijksregister- en surveydata (SIV, EAK ...). De cijfers worden waar mogelijk gespiegeld aan vergelijkbare cijfers voor de groep van tweeoudergezinnen. In welke mate ervaren eenoudergezinnen een conflict tussen de sferen van arbeid en gezin en hoe manifesteert dit zich? Welke copingstrategieën hanteren zij om met het conflict om te gaan? Welke strategieën zijn succesvol in het temperen van het conflict arbeid-gezin? Voor deze vraagstellingen wordt geput uit zowel de Vlaamse als de internationale onderzoeksliteratuur. Tot slot wordt ingegaan op mogelijke beleidspistes, vertrekkend van beleidsintenties en beleidspraktijken in Vlaanderen en Europa.

In bijdrage vier poogt *Martine Corijn* onder de titel 'Desperate housewives!?' Het psychisch welbevinden van voltijdse en deeltijdse huisvrouwen in Europa' een antwoord te geven op de vraag of recent het welbevinden van huisvrouwen in Europa groter, kleiner, of anders is dan bij werkende vrouwen. Verschilt deze samenhang naargelang van het welvaartsregime? In sommige Europese landen is het verschil in welbevinden tussen werkenden, niet-actieven en werklozen gering; in andere landen is dat verschil groter. Om de onderzoeksvraag te kaderen, wordt eerst een overzicht gegeven van de relevante literatuur ter zake. Wie zijn de huisvrouwen? Hoeveel uren huishoudelijke taken en zorgtaken moet men opnemen om huisvrouw te zijn en hoe is het gesteld met hun welbevinden? Naast individuele en gezinskenmerken wordt ingegaan op de rol van de macro-context waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen Noord-, West-, Zuid-, Oost- en liberaal Europa. Stellen voltijdse huisvrouwen het minder goed dan voltijds werkende vrouwen en wat met de deeltijds werkende en dus deeltijdse huisvrouwen, de werkloze en de gepensioneerde vrouwen? Indien er verschillen zijn, wordt de grootte van het verschil dan bepaald door het welvaartsregime? Het psychisch welbevinden wordt in deze bijdrage geoperationaliseerd aan de hand van verschillende metingen van specifieke aspecten van het welbevinden. De data komen uit de European Social Survey van 2012.

De vijfde bijdrage van *Ann Carton, Jan Pickery en Dries Verlet* focust op houdingen en attitudes. Aandacht voor attitudes is legitiem aangezien één van de beleidsin-

strumenten om de combinatie van beroeps- en gezinsarbeid te faciliteren precies is te investeren in een positieve houding ten aanzien van een (meer) gelijke verdeling van de beroeps- en gezinsarbeid (Van Dongen e.a., 2001; Carton, 2003). Houdingen en attitudes omvatten verschillende dimensies, waarvan er een aantal aan bod komen in enquêtes van het International Social Survey Program (ISSP) waaraan de Studiedienst van de Vlaamse Regering sedert 2002 participeert (zie <http://www.issp.org>). In 2012/2013 was 'Family and Changing Gender Roles' het thema van dat internationale onderzoek. De vragenlijst peilt onder andere naar (traditionele) opvattingen over de rol van man en vrouw, de mate waarin het wenselijk is dat vrouwen een (voltijdse) job uitoefenen, de verdeling van huishoudelijke taken binnen koppelhuishoudens en het ervaren van problemen bij de combinatie van gezinsarbeid en beroepsarbeid. In deze bijdrage wordt gefocust op de data van 2013; daarnaast wordt een evolutie geschetst ten overstaan van 2002. Tot slot worden verschillen in houdingen gerelateerd aan een aantal achtergrondkenmerken.

In een zesde bijdrage zoomen *Lieve Vanderleyden en Leen Heylen* in het kader van een levensloopperspectief in op oudere gezinnen. Op de leeftijd van 50-55 jaar zijn al wat mannen en vrouwen uit de arbeidsmarkt gestroomd maar een aantal is wel nog beroepsactief en combineert betaald werk met de zorg voor het huishouden, met (eventueel) vrijwilligerswerk, de oppas van kleinkinderen, de zorgverlening aan ouders/schoonouders, andere familieleden, kennissen, burens. Na een aantal theoretische beschouwingen over 'productive aging' is er de vraag wat als 'productief' kan worden gecatalogeerd. Het gaat hier naast betaalde arbeid om allerlei vormen van maatschappelijke inzet waarbij de focus ligt op informele zorg, opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk. Gebruik makend van de data uit de Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE, golf 4, 2010-2011), wordt voor Vlaanderen nagegaan of en in welke mate ouderen van 50+ bovenvermelde rollen opnemen/combineren en met welke frequentie (wordt gekaderd in de theorie van de rollenspanning). Vervolgens is er aandacht voor de factoren die bepalend zijn voor de maatschappelijke inzet: welke antecedenten spelen een rol? Tot slot wordt de combinatie van rollen en de frequentie waarmee rollen worden opgenomen, gelinkt aan de levenstevredenheid. Is er een samenhang tussen actief zijn en levenstevredenheid?

In de zevende en laatste bijdrage van *Kathleen Emmery en Dirk Luyten* staat het beleid inzake de combinatie arbeid en gezin in Vlaanderen centraal. Omdat het gezinsbeleid verkaveld is tussen verschillende overheden, is er aandacht voor het Vlaamse, federale en Europese perspectief. Met andere woorden, ook maatregelen op het Europese en federale niveau met een impact op Vlaanderen worden meegenomen. Wat is de stand van zaken en welke ontwikkelingen hebben zich recentelijk voorgedaan? Daarnaast wordt kort ingegaan op enkele bevoegdheden die naar het lokale niveau verschuiven. De bijdrage blikt terug op maatregelen die de verschillende overheden hebben genomen om de combinatie van arbeid en gezin te faciliteren. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen enerzijds maatregelen gericht op

de beroepsarbeid zoals minder of anders werken, verlofregelingen, en anderzijds maatregelen gericht op het gezin zoals kinderopvang, ondersteuning in het huishouden waaronder dienstencheques. Welke tendensen tekenen zich af en wat kan men verwachten voor de nabije toekomst? Is er een verschuiving in de taken en bevoegdheden tussen de beleidsniveaus?

In de slotbeschouwingen volgen een aantal reflecties over de gedane bevindingen.

Bibliografie

- Barnett, R.C. (1998). Toward a review and reconceptualization of the work/family literature. In: *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 124 (2), 125-182.
- Barnett, R.C. & Hyde, J.S. (2001). Women, men, work, and family. An expansionist theory. In: *American Psychologist*, 56 (10), 781-796.
- Becker, G.S. (1965). A theory of the allocation of time. In: *The Economic Journal*, 75 (299), 493-517.
- Becker, G.S. (1981). *Treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bernasco, W. (1994). *Coupled careers: the effects of spouse's resources on success at work*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Bruck, C.S., Allen, T.D. & Spector, P.E. (2002). The relationship between work-family conflict and job satisfaction. In: *Journal of Vocational Behavior*, 60, 336-353.
- Carton, A. (2003). Gezocht: m/v voor gezin en arbeid. Vlamingen en hun opvattingen over de combinatie gezin en arbeid in 2002. In: *Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Vlaanderen gepeild!*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, 311-344.
- Champagne, C., Pailhé, A. & Solaz, A. (2014). *25 ans de participation des hommes et des femmes au travail domestique: quels facteurs d'évolutions?* Documents de travail, nr 203, Paris: INED.
- Cloïn, M. & Schols, M. (2011). De gezinsagenda. In: Bucx, F. (red.). *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 101-128.
- COFACE (2015). *European Reconciliation Package*. Geraadpleegd via <http://www.coface-eu.org/en/Publications/European-Reconciliation-Package/>
- Crompton, R. & Harris, F. (1998). Explaining women's employment patterns: 'orientations to work' revisited. In: *British Journal of Sociology*, 49 (1), 118-126.
- Crompton, R. & Lyonette, C. (2007). Reply to Hakim. In: *British Journal of Sociology*, 58 (1), 133-134.
- Elder, G.H. (1999). *The life course and aging: Some reflections*. Prepared for Distinguished Scholar Lecture, Section on Aging, American Sociological Association.
- Eurofound (2000). *Het combineren van gezin en werk: de werkverdeling tussen vrouwen en mannen*. Luxemburg: Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden.
- Frone, M.R., Russell, M. & Cooper, M.L. (1992). Antecedents and outcomes of work-family conflict: Testing a model of the work-family interface. In: *Journal of Applied Psychology*, 77, 65-78.
- Frone, M.R., Russell, M. & Cooper, M.L. (1997). Relation of work-family conflict to health outcomes: A four-year longitudinal study of employed parents. In: *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 325-335.

- Gauthier, A.H., Smeeding, T.M. & Furstenberg, F.F. (2004). *Do we invest less time in children? Trends in parental time in selected industrialized countries since the 1960's*. Center for Policy Research, Paper 99.
- Gillier, Ch. (2013). *Combineren in je eentje. Arbeid en gezin bij werkende alleenstaande ouders in Vlaanderen*. Proefschrift tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Sociale Wetenschappen. KULeuven.
- Ginn, J., Arber, S., Brannen, J., Dale, A., Dex, S., Elias, P., Moss, P., Pahl, J., Roberts, C. & Rubery, J. (1996). Feminist fallacies. A reply to Hakim on women's employment. In: *British Journal of Sociology*, 47 (1), 167-174.
- Glorieux, I., Minnen, J. & van Tienoven, T.P. (2008). *Een weekje België. Resultaten van het Belgisch tijdsbestedingsonderzoek 2005*. Brussel: VUB.
- Glorieux, I., Koelet, S., Mestdag, I., Minnen, J., Moens, M. & Vandeweyer, J. (2006). *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut*. Leuven: Lannoo Campus.
- Goode, W.J. (1960). A theory of role strain. In: *American Sociological Review*, 25, 483-496.
- Greenhaus, J. & Powell, G. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. In: *Academy of Management Review*, 31 (1), 72-92.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory*. Oxford: University Press.
- Keene, J. & Quadagno, J. (2004). Predictors of perceived Work-Family Balance: Gender differences or gender similarity? In: *Sociological Perspectives*, 47 (1), 1-23.
- Marks, S.R. (1977). Multiple roles and role strain: some notes on human energy, time and commitment. In: *American Sociological Review*, 43, 921-936.
- Mesmer-Magnus, J.R. & Viswesvaran, C. (2005). Convergence between measures of work-to-family and family-to-work conflict. A meta-analytic examination. In: *Journal of Vocational Behavior*, 67, 215-232.
- Moen, P., Robison, J. & Dempster-McClain, D. (1995). Caregiving and women's well-being: A life course approach. In: *Journal of Health and Social Behavior*, 36 (3), 259-273.
- Michel, J.S., Kotrba, L.M., Mitchelson, J.K., Clark, M.A. & Baltes, B.B. (2011). Antecedents of work-family conflict: A meta-analytic review. In: *Journal of Organizational Behavior*, 32, 689-725.
- Neels, K. & Theunynck, Z. (2012). Gezinsvorming en vrouwelijke arbeidsparticipatie: de opleidingsgradiënt van voltijds werk en attitudes ten aanzien van gezin en werk in 10 Europese landen. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, 33 (3-4), 428-461.
- Parsons, T. (1949). The social structure of the family. In: Anshen, R.N. (red.). *The family: Its function and destiny*. New York: Harper, 173-201.
- Peeters, M., van Steenbergen, E. & Heiligers, Ph. (2013). De balans tussen werk en privé. In: Schaufeli, W. & Bakker, A. (red.). *De psychologie van arbeid en gezondheid*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 263-278.
- Schalk, R. (2004). Changes in the employment relationship across time. In: Coyle-Shapiro, J.A.M., Shore, L.M., Taylor, M.S. & Tetrick, L.E. (red.). *The employment relationship. Examining psychological and contextual perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 284-311.
- Schaufeli, W. & Bakker, A. (2013) (red.). *De psychologie van arbeid en gezondheid*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 263-278.
- Sieber, S.D. (1974). Towards a theory of role accumulation. In: *American Sociological Review*, 39, 567-578.
- Sociale kwestie (2014). In: *Wikipedia: de vrije encyclopedie*. Geraadpleegd op 10 oktober 2014, via [http://nl.wikipedia.org/wiki/sociale kwestie](http://nl.wikipedia.org/wiki/sociale_kwestie)

- Steunpunt WSE (2014). *Werkzaamheidsgraad (15-64 jaar) in de Europese Unie*. Geraadpleegd via <http://www.steunpuntwse.be/node/2748>
- van der Lippe, T., Jager, A. & Kops, Y. (2006). Combination pressure. The paid work-family balance of men and women in European countries. In: *Acta Sociologica*, 49 (3), 303-319.
- Van Dongen, W. (2008). *Naar een democratische arbeidsverdeling in Vlaanderen en Europa? Het combinatiemodel als basis voor een geïntegreerde benadering*. SVR-studie 2008/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Van Dongen, W., Beck, M. & Vanhaute, E. (2001) (red.). *Beroepsleven en gezinsleven. Het combinatiemodel als motor voor een actieve welvaartstaat?* Leuven: Garant.
- Van Hootegem, G., De Winne, S., Forrier, A., Marescaux, E., Sels, L. & Huys, R. (2009). Bezig Vlaanderen. In: Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (red.). *De Sociale Staat van Vlaanderen 2009*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 69-111.
- van Rijswijk, K., Bekker, M.H.J. & Rutte, Ch.G. (2002). Parttime werk, flexibele werktijden en de werk-familiebalans: een overzicht van de literatuur. In: *Gedrag en organisatie: tijdschrift voor sociale, arbeids- en organisatiepsychologie*, 15 (5), 320-333.
- Valgaeren, E. & Van Aerschot, M. (2007). De determinanten van het werk-privé en privé-werk conflict. In: Pickery, J. (red.). *Vlaanderen gepeild*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2007/2, 298-322.
- Voydanoff, P. (2002). Linkages between the work-family interface and work, family and individual outcomes: An integrative model. In: *Journal of Family Issues*, 23 (1), 137-163.
- Wilensky, H.L. (1960). Work, careers and social integration. In: *International Social Science Journal*, 12 (4), 543-560.

Arbeidsparticipatie en gebruik van ouderschapsverlof bij moeders in Vlaanderen: een longitudinale analyse

*Tine Kil, Jonas Wood, David De Wachter, Jorik Vergauwen,
Layla Van den Berg & Karel Neels**

Inleiding

Discussies rond de combinatie van arbeid en gezin komen zowel in de academische literatuur als in de publieke media in toenemende mate aan bod. Moeders blijken hun arbeidstijd frequent te verminderen met het oog op een betere balans tussen arbeid en gezin en een geringere tijdsdruk en arbeidsbelasting. Deeltijds werk lijkt voor vrouwen dus een manier om arbeidsmarktparticipatie te verzoenen met een (veeleer traditionele) zorgrol (Laurijssen, 2012). Naast deze toegenomen belangstelling voor de combineerbaarheid van arbeid en gezin, wijst recent onderzoek ook op de negatieve gevolgen van lange loopbaanonderbrekingen en uittrede uit de arbeidsmarkt na ouderschap, en dit zowel op individueel niveau als op het niveau van de samenleving (Kitterod & Ronsen, 2012). Op individueel niveau impliceren arbeidsonderbrekingen en inactiviteit ten gevolge van gezinsvorming een direct verlies aan inkomen, een devaluatie van 'human capital' (Evertsson & Duvander, 2011; Gutierrez-Domenech, 2005), hogere werkloosheidsrisico's en minder loopbaanmobiliteit op lange termijn (Shapiro & Mott, 1994). Een groot deel vrouwen wordt na verloop van tijd geconfronteerd met relatie-ontbinding of echtscheiding (Corijn, 2005) en zij worden hier financieel vaak sterker door benadeeld dan mannen (Defever & Mortelmans, 2012; Poortman, 2000). Daarom is financiële onafhankelijkheid en een sterke band met de arbeidsmarkt ook vanuit dit opzicht van essentieel belang. Op maatschappelijk niveau impliceren langere arbeidsonderbrekingen een kleiner arbeidsaanbod. Dit is niet wenselijk voor een regio als Vlaanderen waar een sterke daling van het arbeidsaanbod zich aandient in de periode 2015-2030 ten gevolge van een accelererende bevolkingsveroudering.

Bestaand onderzoek suggereert een lage activiteitsgraad op de arbeidsmarkt bij moeders met een zwakke socio-economische positie. Deze groep maakt tevens minder gebruik van beleidsvoorzieningen die de combinatie van arbeid en gezin ondersteunen (Desmet & Glorieux, 2007; Ghysels & Van Lancker, 2009b; Lapuerta e.a., 2011). Hoewel internationaal onderzoek (Gutierrez-Domenech, 2005; Shapiro

* tine.kil@uantwerpen.be; jonas.wood@uantwerpen.be; david.dewachter@uantwerpen.be; jorik.vergauwen@uantwerpen.be; layla.vandenberg@uantwerpen.be; karel.neels@uantwerpen.be

& Mott, 1994) uitwijst dat de socio-economische positie vóór ouderschap een sterke impact heeft op de arbeidsparticipatie tijdens en na gezinsvorming, zijn Belgische studies vaak gebaseerd op cross-sectionele gegevens (Neels & Theunynck, 2012). Dergelijke gegevens laten echter geen controle toe voor arbeidsmarktpositie vóór ouderschap. In deze bijdrage wordt aan de hand van longitudinale gegevens uit het Rijksregister en de Kruispuntbank Sociale Zekerheid voor de periode 1999-2010 in kaart gebracht hoe de arbeidsparticipatie en het gebruik van ouderschapverlof bij moeders variëren in functie van de arbeidsmarktpositie die werd bereikt vóór ouderschap. De focus van deze bijdrage ligt op vrouwen aangezien zij de belangrijkste gebruikers zijn van ouderschapsverlof en hun situatie op de arbeidsmarkt het sterkst beïnvloed wordt door gezinsvorming (Cantillon e.a., 2010).

1. Achtergrond

1.1. Determinanten van arbeidsparticipatie vóór ouderschap

De intrede op de arbeidsmarkt en het bereiken van een stabiele arbeidspositie wordt beschouwd als een belangrijke stap in de transitie naar volwassenheid en als een voorwaarde tot het vestigen van een zelfstandig en zelfvoorzienend huishouden. In vroege fasen van de beroepsloopbaan kunnen langere arbeidsonderbrekingen een ontwaarding van beroepsvaardigheden met zich meebrengen die op hun beurt verdere loopbaanontwikkelingen in de weg staan.

De arbeidsmarktpositie en loopbaanontwikkeling van vrouwen vóór de start van gezinsvorming, wordt bepaald door zowel voorkeuren ten aanzien van arbeidsparticipatie als effectieve arbeidsmarktkansen. Opleidingsniveau is in veel gevallen een bepalende factor op vlak van jobmogelijkheden (Ghysels & Van Lancker, 2009a). Hooggeschoolde vrouwen vinden in de huidige kenniseconomie makkelijker een baan dan laaggeschoolde vrouwen. Periodes van werkloosheid of inactiviteit impliceren voor hooggeschoolde vrouwen ook hogere opportuiniteitskosten in termen van inkomensverlies en devaluatie van vaardigheden (Becker, 1991). Onderzoek wijst dan ook uit dat hoogopgeleide vrouwen het krijgen van kinderen uitstellen tot ze een stabiele positie op de arbeidsmarkt hebben opgebouwd (Kreyenfeld & Andersson, 2013; Neels e.a., 2013). Daarom ligt vooral bij hooggeschoolde vrouwen de arbeidsparticipatie vóór de transitie naar ouderschap relatief hoog (Neels & Theunynck, 2012; Wood e.a., 2014).

De arbeidsmarktpositie vóór de geboorte van een kind kan op zich ook begrepen worden als een indicator van verschillende oriëntaties ten opzichte van de combinatie arbeid en gezin (Stanfors, 2006). De 'preference theory' van Hakim (2000) stelt dat de manier waarop vrouwen de combinatie van arbeid en gezin vormgeven afhankelijk is van hun voorkeuren. Ze onderscheidt drie ideaaltypen: vrouwen met een arbeidsgeoriënteerde levensstijl, vrouwen met een gezinsgeoriënteerde levens-

stijl en vrouwen met een adaptieve levensstijl. Arbeidsgeoriënteerde vrouwen cumuleren meer ervaring op de arbeidsmarkt voor ze moeder worden en keren ook vaker voltijds terug naar de arbeidsmarkt als kinderen ouder worden (Stanfors, 2006). Dit staat in schril contrast met de gezinsgeoriënteerde vrouwen die van meet af aan minder belang hechten aan de intrinsieke waarde van arbeidsdeelname. De meerderheid van de vrouwen is zowel op arbeid als op gezin georiënteerd en tracht de twee levensdomeinen dus te combineren. Het arbeidsmarktgedrag van deze vrouwen is bijgevolg gevoeliger voor externe factoren zoals de beschikbaarheid van kinderopvang en flexibele werkuren.

In tegenstelling tot Hakims theorie, die oriëntaties als statisch en exogeen beschrijft, toont longitudinaal onderzoek aan dat oriëntaties veranderlijk zijn doorheen de levensloop. Zo zou de transitie naar ouderschap een negatief effect hebben op de arbeidsoriëntatie van vrouwen en het aantal uren dat ze zouden willen werken. Men spreekt in dit verband ook van 'adaptive preferences' waarbij personen hun preferenties aanpassen in het licht van wat realistisch lijkt binnen hun mogelijkheden (Drago e.a., 2006; Evertsson & Breen, 2008).

1.2. Factoren die arbeidsparticipatie na de transitie naar ouderschap beïnvloeden

Een sterke arbeidspositie bij moeders bevordert financiële onafhankelijkheid en voorkomt een devaluatie van 'human capital' en toekomstige opportuniteiten op de arbeidsmarkt. De arbeidsparticipatie van moeders is afhankelijk van individuele karakteristieken, maar ook huishoudens- en maatschappelijke kenmerken spelen een rol.

De arbeidsparticipatie van moeders hangt in de eerste plaats af van de arbeidsmarktpositie die vrouwen opgebouwd hebben voordat ze een kind kregen. Voor moeders die vóór de geboorte van het kind een gunstige arbeidsmarktpositie behaalden en/of een hoog inkomen uit arbeid verwierven, impliceert een verlaging van het aantal gewerkte uren een relatief hoge opportuniteitskost in termen van job status en/of welvaart. Bijgevolg heeft een sterke band met de arbeidsmarkt voor (Gutierrez-Domenech, 2005; Shapiro & Mott, 1994), maar ook tijdens de zwangerschap (Saurel-Cubizolles e.a., 1999) een positief effect op tewerkstellingskansen na de geboorte van een eerste kind.

Naast de positie die vrouwen vóór ouderschap hebben opgebouwd, spelen ook externe factoren die werk en gezin combineerbaar maken een grote rol. Onderzoek wijst uit dat het krijgen van kinderen één van de factoren is die vrouwelijke arbeidsparticipatie het sterkst verzwakt (Bianchi & Spain, 1996; Jeon, 2008; Kahn e.a., 2014). Vrouwen die er voor kiezen om actief te blijven op de arbeidsmarkt na de geboorte van een kind moeten immers een manier vinden om de rol als ouder en als werknemer te combineren. De mate waarin deze twee levensdomeinen compa-

tibel zijn, hangt af van verschillende contextuele, arbeids- en huishoudenskenmerken (Hynes & Clarkberg, 2005).

Een eerste belangrijk element is gezinsbeleid. Naast de eventuele mogelijkheid om zich te beroepen op informele kinderopvang door bijvoorbeeld grootouders of kennissen te laten helpen, kunnen formele vormen van kinderopvang als crèches en onthaalmoeders, maar ook stelsels als ouderschapsverlof en tijdskrediet van belang zijn voor de arbeidsparticipatie van moeders. Een doel van dergelijk sociaal beleid is om de combinatie van arbeid en gezin mogelijk te maken voor zowel mannen als vrouwen, om tewerkstelling bij ouders op peil te houden en gelijkheid tussen mannen en vrouwen te bewerkstelligen. Kinderopvang geeft ouders bijvoorbeeld de kans om te gaan werken terwijl hun kind nog te jong is om naar school te gaan. Europees comparatief onderzoek wijst dan ook uit dat de herintrede van moeders op de arbeidsmarkt positief samenhangt met de beschikbaarheid van kinderopvang (De Wachter & Neels, 2014; Stone, 2007).

In Vlaanderen is de prijs van de meeste publieke kinderopvang inkomensafhankelijk en krijgen verschillende kansengroepen voorrang. Hoewel publieke kinderopvang vanuit een Europees perspectief relatief goed beschikbaar is (Morel, 2007), kunnen we niet stellen dat formele kinderopvang toegankelijk is voor alle sociale en beroepsgroepen. Volgens Vande Gaer e.a. (2013) is het gebruik van formele opvang door ouders die ploegenarbeid verrichten bijvoorbeeld relatief beperkt door het gebrek aan flexibiliteit in de opvang. Verder toont onderzoek van Ghysels en Van Lancker (2009b) aan dat hooggeschoolde ouders disproportioneel meer gebruik maken van gesubsidieerde kinderopvang, vergeleken met laaggeschoolde ouders.

Ouderschapsverlof maakt het mogelijk om de arbeidsmarktparticipatie tijdelijk in te perken om meer tijd te besteden in de ouderrol terwijl de voormalige arbeidsmarktpositie beschermd wordt. In België kan elke werkende ouder die de voorafgaande 15 maanden 12 maanden tewerkgesteld is geweest met eenzelfde arbeidscontract en wiens kind jonger is dan 12 jaar ouderschapsverlof opnemen. Tussen 2005 en 2009 was dit enkel mogelijk voor ouders van kinderen jonger dan 6 en vóór 2005 was dit beperkt tot kinderen jonger dan 4. Een ouder heeft per kind recht op 4 maanden voltijds of 8 maanden halftijds of 20 maanden 1 dag per week verlof.¹ De werkgever mag de aanvraag niet weigeren en ouders krijgen maandelijks een forfaitaire vergoeding. Ondanks de financiële compensatie en het recht op behoud van de voormalige arbeidspositie, is ouderschapsverlof niet voor alle groepen even toegankelijk. Ten eerste is sprake van een financiële barrière aangezien de forfaitaire vergoeding - voor bijvoorbeeld vrouwen zonder partner of vrouwen wiens partner een zeer laag inkomen heeft - niet voldoende is om een periode van inactiviteit te overbruggen. Ten tweede is de sociale barrière afhankelijk van het draagvlak voor zulke verlofstelsels bij collega's en werkgevers.

¹ Vóór 2012 werden bij voltijds verlof enkel de eerste 3 maanden van het ouderschapsverlof vergoed. Bij deeltijds verlof werden respectievelijk enkel de eerste 4 maanden en de eerste 15 maanden vergoed.

Ook deeltijds werk is een manier om de ouderrol en de werknemersrol met elkaar te verzoenen (Laurijssen, 2012). Net zoals bij ouderschapsverlof, komt er door minder uren te werken tijd vrij om gezinsverantwoordelijkheden op te nemen en zo de combinatiedruk te verminderen. Tegelijkertijd blijft er een band met de arbeidsmarkt bestaan, worden sociale rechten verder opgebouwd en wordt een eventuele voltijdse terugkeer minder gehinderd. Anderzijds wordt deeltijds werk geassocieerd met minder leermogelijkheden (Bourdeaud'hui & Vanderhaeghe, 2005), lagere lonen, minder autonomie, minder controle en een lagere arbeidskwaliteit (Laurijssen, 2012), in vergelijking met een voltijdse baan.

Verder hebben ook huishoudenskenmerken een belangrijke impact op de combinatie van arbeid en gezin. De huishoudenspositie van moeders heeft een ambigu effect op arbeidsparticipatie na ouderschap. Alleenstaande moeders die weinig of geen beroep kunnen doen op de vader van de kinderen en bijgevolg zowel de functie van kostwinner als van betrokken ouder moeten vervullen, ondervinden enerzijds een sterkere financiële noodzaak om te werken en anderzijds meer hinder om aan het werk te blijven door gezinsverantwoordelijkheden. Onderzoek geeft aan dat alleenstaande ouders in België minder vaak werken en ook vaker werkloos zijn in vergelijking met ouderparen (Geurts, 2006). Onderzoek voor andere landen toont dan weer een hogere arbeidsparticipatie aan bij alleenstaande moeders (Dex e.a., 1998; Drobnic e.a., 1999; Gutierrez-Domenech, 2005; Jeon, 2008). In tweeloudergezinnen spelen kenmerken van de partner een rol in de combineerbaarheid van arbeid en gezin (Eurofound, 2000). De arbeidsmarkt- en inkomenspositie van beide partners beïnvloeden elkaars keuzemogelijkheden en voorkeuren. Het hebben van een partner met een laag inkomen of zonder werk kan herintrede in de arbeidsmarkt positief beïnvloeden door de financiële noodzaak ervan (Gaudet e.a., 2011). Ook de mate van gendergelijkheid tussen partners (op vlak van huishoudelijk werk en zorg voor kinderen en opvattingen hierover) kan een impact hebben op de vrouwelijke tewerkstelling (Crompton & Lyonette, 2005). Smith (1985) vond dan ook een positief verband tussen progressieve attitudes van mannen ten aanzien van genderrollen binnen het huishouden langs de ene kant en tewerkstelling van hun echtgenotes langs de andere kant.

Ook de sector waarin vrouwen werken, is van belang voor de mate waarin arbeidsparticipatie en gezin na ouderschap kunnen worden gecombineerd. Internationaal onderzoek toont aan dat in landen met een uitgebreide publieke sector vrouwelijke tewerkstelling relatief hoog ligt (Gornick & Jacobs, 1998). De publieke sector biedt vooral dienstenjobs aan en wordt gezien als een relatief gezinsvriendelijke werkomgeving die gekenmerkt wordt door flexibelere werktijden en meer mogelijkheden tot deeltijds werk (Mandel & Semyonov, 2006). Het soort jobs gekoppeld aan de gunstige arbeidscondities in de publieke sector leiden ertoe dat vrouwen disproportioneel oververtegenwoordigd zijn in deze publieke beroepsniches. Onderzoek (Adsera, 2004, 2011) toont dan ook aan dat tewerkstelling in de publieke sector compatibel is met gezinsvorming. Deens onderzoek (Nielsen e.a., 2004) laat bijvoorbeeld zien

dat het inkomen van moeders die vóór de geboorte in de publieke sector werkten niet lager wordt na de geboorte van een kind, in tegenstelling tot het inkomen van moeders die in de private sector werken. Dit duidt erop dat vrouwen in de publieke sector dezelfde job behouden terwijl vrouwen in de private sector vaker minder uren gaan werken of uitstromen uit de arbeidsmarkt. Israëliisch onderzoek van Okun e.a. (2007) toont dan ook aan dat vrouwen die vóór de geboorte van een kind in de publieke sector tewerkgesteld zijn, in de jaren na de geboorte van het kind een grotere kans hebben om deel- of voltijds te werken vergeleken met vrouwen die in de private sector werken. Het lijkt er dus op dat de arbeidsmarktconsequenties van het krijgen van een kind op vlak van inkomen en arbeidsuren kleiner zijn in de publieke sector.

2. Onderzoeksvragen

Literatuur suggereert dat de arbeidsparticipatie van moeders sterk terugvalt na de geboorte van kinderen, maar deze vaststelling is zelden gebaseerd op longitudinale gegevens. Ook voor de Vlaamse context is dit soort onderzoek schaars. Daarom staat in deze bijdrage de volgende onderzoeksvraag centraal²: Wat is de impact van het krijgen van kinderen op de arbeidsparticipatie en arbeidsmarktpositie van vrouwen en hoe en in welke mate maken vrouwen in Vlaanderen gebruik van ouderschapsverlof? We verwachten dat de arbeidsparticipatie zal terugvallen na ouderschap en dat het gebruik van ouderschapsverlof een deel van deze terugval zal compenseren.

Aangezien niet alleen gezinskenmerken maar ook arbeidskenmerken relevant zijn voor de arbeidsparticipatie van moeders, wordt tevens onderzocht in hoeverre arbeidsparticipatie van en gebruik van ouderschapsverlof door moeders verschilt naargelang de socio-economische positie vóór de transitie naar ouderschap op het vlak van arbeidsregime, sector van tewerkstelling en werkintensiteit. Er wordt verwacht dat vrouwen die reeds een sterkere binding hebben met de arbeidsmarkt vóór ouderschap (in termen van voltijds werk en een hogere werkintensiteit) ook een sterkere arbeidspositie hebben na de transitie naar ouderschap. Naar analogie met de internationale literatuur verwachten we een hogere toegankelijkheid van ouderschapsverlof en tijdskrediet en een hogere arbeidsparticipatie bij vrouwen die vóór de geboorte van een eerste kind tewerkgesteld waren in de publieke sector.

3. Data en methode

Het onderzoek maakt gebruik van het Administratief Socio-Demografisch Panel (ASD-Panel) dat werd samengesteld op basis van longitudinale microdata van het Rijksregister en de Kruispuntbank Sociale Zekerheid. Het panel heeft betrekking op een steekproef (N = 66.991) getrokken uit de vrouwelijke Belgische bevolking

² Dit onderzoek werd gefinancierd door de Onderzoeksraad van de Univeriteit Antwerpen (Projecten BOF-KP2010 en BOF-DOCPRO-20132017) en het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (Project G032715N).

van 15 tot 50 jaar op 31 december 1999. Dit panel werd opgevolgd in de periode januari 1999 tot en met december 2010. Om de cross-sectionele representativiteit te bewaren, werd het panel in de periode 2000-2010 jaarlijks aangevuld met steekproeven van 15-jarige vrouwen, alsook nieuwkomers die zich in het voorgaande jaar in België hebben gevestigd. Naast de geselecteerde vrouwen (N = 108.511) omvat het ASD-Panel ook alle huishoudleden die in elk observatiejaar deel uitmaken van het huishouden van de steekproefpersoon (N = 463.840). Het panel biedt om die reden gedetailleerde informatie over veranderingen in de demografische en socio-economische kenmerken van huishoudens.

Voor de analyse wordt enkel rekening gehouden met Vlaamse vrouwen wiens eerste kind geboren is tussen 2002 en 2010, die minstens 20 jaar waren toen dat eerste kind geboren werd en voor wie de arbeidsmarktpositie 3 jaar vóór de geboorte van het eerste kind gekend is. Vrouwen die één jaar vóór de geboorte van hun eerste kind recht gaven op kinderbijslag worden uit de analyse verwijderd aangezien het hier wellicht om studenten gaat. Verder is enkel rekening gehouden met vrouwen die als werknemer tewerkgesteld zijn in de private of publieke sector aangezien bij zelfstandigen het aantal werkuren per week niet geregistreerd wordt. De steekproef omvat 4.903 vrouwen die na de geboorte van hun eerste kind gemiddeld 17 kwartalen lang geobserveerd werden.

De analyse maakt gebruik van multilevel multinomial logit modellen waarbij de geëxponentieerde parameters de odds van voltijds werk, de odds van deeltijds werk en de odds van gebruik van verlofstelsels telkens afzetten tegenover de odds van inactiviteit of werkloosheid. Het model heeft een hiërarchische structuur waarbij persoonskwartalen worden genest in personen. Om te controleren voor niet-geobserveerde kenmerken van vrouwen die zowel een impact hebben op de arbeidsmarktparticipatie vóór ouderschap als de arbeidsparticipatie tijdens en na gezinsvorming, wordt een normaal verdeeld residu (random intercept) op het niveau van de individuen opgenomen in de modelspecificatie. We gebruiken 'marginal quasi-likelihood' als schattingsmethode. Voltijds werk wordt van deeltijds werk onderscheiden door 80% van het normaal aantal werkuren voor een voltijdse betrekking in de betreffende sector als grens te nemen. Het was niet mogelijk om het gebruik van ouderschapsverlof te onderscheiden van het gebruik van andere verlofstelsels. Het gebruik van verlofstelsels verwijst daarom naar alle soorten tijdskrediet (TK) en loopbaanonderbreking (LOB). Onderzoek (Desmet & Glorieux, 2007) toont echter aan dat de meerderheid van de Belgische vrouwen die gebruik maken van dergelijke verlofstelsels dit doen om meer tijd door te brengen met hun kinderen. Aangezien de focus in deze bijdrage ligt op het gebruik van verlofstelsels tijdens een levensfase waar jonge kinderen deel uitmaken van het huishouden, kunnen we verwachten dat de meeste moeders die tijdskrediet of loopbaanonderbreking opnemen dit doen in het kader van ouderschapsverlof.

De onafhankelijke variabelen zijn het aantal kinderen (met onderscheid tussen één kind, twee kinderen en drie of meer kinderen), de leeftijd van het jongste kind (met

onderscheid tussen de leeftijdsgroepen 0 tot 2 jaar, 3 tot 5 jaar en 6 jaar en ouder), de leeftijd van de vrouw bij de geboorte van haar eerste kind (gecentreerd op 20 jaar, zowel de lineaire als de gekwadrateerde termen worden opgenomen in het model³), de arbeidsmarktpositie van de partner (met onderscheid tussen voltijds werk, deeltijds

TABEL 1. Steekproefverdeling van Vlaamse vrouwen die tussen 2002 en 2010 voor het eerst moeder geworden zijn

	Aantal	
	In absolute cijfers	In %
Leeftijd bij eerste geboorte		
20 – 24 jaar	739	15,1
25 – 29 jaar	2.420	49,3
30 – 34 jaar	1.338	27,3
35 – 39 jaar	359	7,3
40 – 50 jaar	47	1,0
Arbeidspositie voor eerste geboorte		
Voltijds – RSZ	3.228	65,8
Voltijds – RSZPPO	297	6,1
Deeltijds – RSZ	651	13,3
Deeltijds – RSZPPO	74	1,5
TK/LOB – RSZ	43	0,9
TK/LOB – RSZPPO	11	0,2
Niet werkend	599	12,2
Werkervaring voor eerste geboorte		
Geen	342	7,0
1 – 2 kwartalen	158	3,2
3 – 4 kwartalen	191	3,9
5 – 6 kwartalen	364	7,4
7 – 8 kwartalen	3.848	78,5
Herkomst		
België	3.978	81,1
Anders	925	18,9
TOTAAL	4.903	100,0

Bron: ASD-Panel 1999 – 2010, bewerking door auteurs.

³ Dit laat het effect van leeftijd bij de geboorte van het eerste kind toe om van sterkte/richting te veranderen naarmate de leeftijd bij het eerste kind stijgt.

werk, gebruik van tijdskrediet of loopbaanonderbreking, werkloosheid of inactiviteit en vrouwen die geen inwonende partner hebben in het huishouden) en de herkomst van vrouwen. Herkomst wordt geoperationaliseerd aan de hand van het geboorteland van de vrouw in kwestie en haar ouders. Wanneer een vrouw zelf of haar ouders in het buitenland geboren zijn, wordt verondersteld dat zij van niet-Belgische herkomst is.

Verder controleren we voor arbeidskenmerken vóór de geboorte van het eerste kind. Concreet wordt rekening gehouden met de arbeidsmarktpositie van vrouwen één jaar vóór de geboorte van hun eerste kind, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen voltijds werk, deeltijds werk, gebruik van tijdskrediet of loopbaanonderbreking en werkloosheid of inactiviteit. Verder wordt in rekening gebracht bij welke sociale zekerheidsinstelling de respondent aangesloten was. We maken hierbij een onderscheid tussen de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ) en de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid voor Plaatselijke en Provinciale Overheden (RSZPPO). Aan de hand van deze opdeling slagen we erin om personeel van de plaatselijke en provinciale overheden te identificeren. Personeel van de centrale administratie, het onderwijs en de overheidsbedrijven is aangesloten bij RSZ en wordt bijgevolg niet onderscheiden van personeel van de private sector. Voor de identificatie van het volledig personeelsbestand van de overheid is de opdeling niet sluitend, maar ze slaagt er wel in om een deel van het overheidspersoneel te identificeren. Ook het effect van werkintensiteit in de periode van de twee jaar voorafgaand aan de zwangerschap wordt opgenomen: werkintensiteit wordt geoperationaliseerd als het aantal kwartalen dat een vrouw (voltijds of deeltijds) tewerkgesteld was in de periode van 3 tot 1 jaar voorafgaand aan de geboorte van het eerste kind.

De samenhang tussen economische activiteit en werkervaring vóór ouderschap aan de ene kant en arbeidsmarktpositie na de transitie naar ouderschap aan de andere kant kan niet enkel als een causale samenhang worden beschouwd daar schijnverbanden mogelijk zijn. Het is mogelijk dat niet-geobserveerde kenmerken zowel de kenmerken van de job vóór de geboorte van het kind als de arbeidspositie na de geboorte van een kind beïnvloeden (Bratti e.a., 2005). Zo kunnen we bijvoorbeeld niet controleren voor preferenties en voorkeuren hoewel die de keuze voor een bepaalde job vóór én na ouderschap beïnvloeden (Hakim, 2000). Hier moet dus rekening mee gehouden worden bij de interpretatie van de resultaten.

4. Resultaten

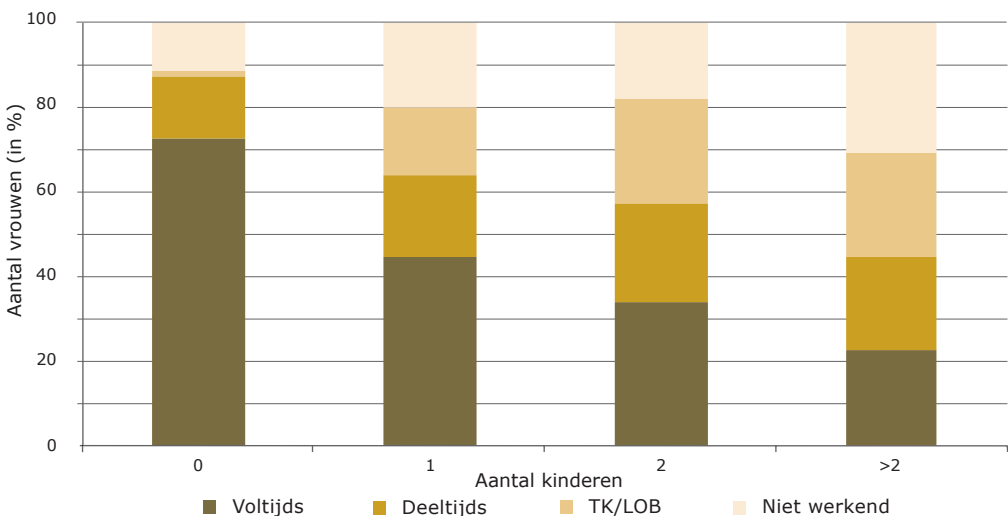
4.1. Beschrijvende resultaten

Figuur 1 schetst de arbeidsmarktpositie van moeders naargelang het aantal kinderen in het huishouden. Zoals verwacht ligt de arbeidsmarktparticipatie een jaar vóór de geboorte van het eerste kind (categorie '0') gemiddeld hoger dan de gemiddelde arbeidsparticipatie na de transitie naar ouderschap. Wanneer wordt gekeken naar de totale arbeidsparticipatie - met andere woorden zonder onder-

scheid tussen voltijdse en deeltijdse tewerkstelling - is de terugval beperkt en lijkt vooral de mate van arbeidsdeelname te veranderen. Zo'n 88% van de moeders werkte vóór de geboorte van haar eerste kind. Bij moeders van één kind, ongeacht de leeftijd van het kind, is gemiddeld 80% aan het werk. Moeders van twee en meer dan twee kinderen vertonen respectievelijk tewerkstellingsgraden van 81% en 69%. De vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie lijkt dus slechts matig te dalen bij vrouwen met meer dan twee kinderen. Wanneer wordt gekeken naar arbeidsregimes, zijn er grotere verschillen merkbaar. De voltijdse arbeidsparticipatie neemt sterk af naarmate er meer kinderen geboren worden: 72% van de moeders werkt voltijds vóór de geboorte van een eerste kind, vergeleken met 45% na de geboorte van een eerste kind en slechts 34% na de geboorte van een tweede kind. Deeltijdse tewerkstelling daarentegen neemt net toe na de geboorte van kinderen: vóór de start van de gezinsvorming werkt zo'n 15% van de vrouwen deeltijds, na de eerste geboorte stijgt dit percentage tot 19% en na de tweede geboorte tot 22%. Van verlofstelsels (TK/LOB) wordt redelijk vaak gebruik gemaakt en dan vooral na de geboorte van een tweede of derde kind. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat na de geboorte van een tweede of derde kind ook nog ouderschapsverlof opgenomen kan worden voor kinderen van een lagere orde, waardoor de periode van verlof waarop een ouder recht heeft, groter is. Verder valt dit ook te wijten aan de lengte van de observatieperiode (maximum 8 jaar na de geboorte van het eerste kind) en de steekproef die bestaat uit vrouwen die ten vroegste in 2002 een eerste kind kregen. Zo ontstaat er mogelijk een design-effect met hogere proporties persoonskwartalen in verlofstelsels, deeltijds werk, of geen werk aangezien de opvolgtijd voor mensen die een tweede of derde kind krijgen korter is.

FIGUUR 1. Arbeidsmarktparticipatie naar aantal kinderen bij Vlaamse vrouwen wiens eerste kind geboren is na 2001, 1999-2010, in % (n persoonskwartalen = 91.480)

Bron: ASD-Panel, 1999-2010, bewerking door auteurs.

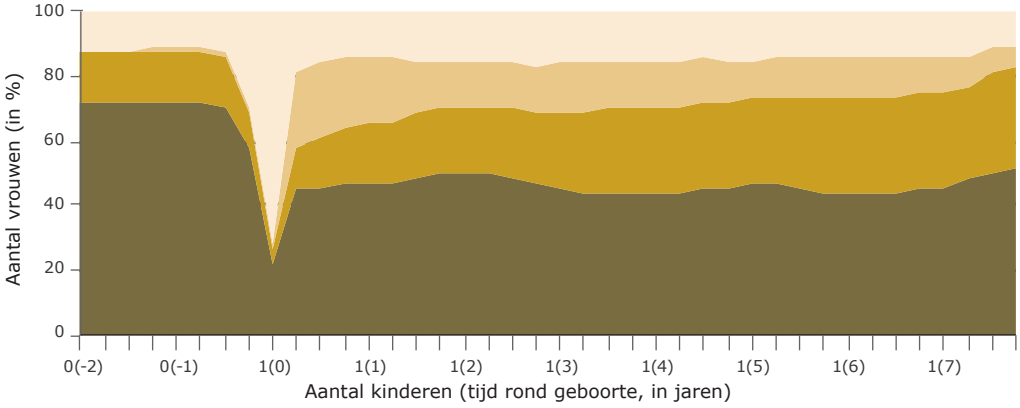
Figuur 2 geeft bijkomende informatie over de evolutie van de arbeidsmarktparticipatie van moeders in functie van het aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind in het huishouden. Figuren 2.a., 2.b. en 2.c. schetsen de evolutie in arbeidsparticipatie na de geboorte van respectievelijk een eerste, tweede en derde kind. In elke figuur wordt de arbeidsparticipatie na een geboorte vergeleken met de arbeidsparticipatie van vrouwen in de kwartalen voorafgaand aan de geboorte van het eerste kind (categorie '0'), waarbij het aantal jaren vóór de geboorte van het eerste kind wordt weergegeven tussen haakjes.

Uit de resultaten blijkt dat de arbeidsparticipatie van vrouwen reeds daalt gedurende de drie kwartalen voorafgaand aan de geboorte van hun eerste kind. Ook in het eerste kwartaal volgend op de geboorte van een eerste, tweede of derde kind ligt de arbeidsparticipatie laag. Dit is logisch gezien de meerderheid van de moeders dan op moederschapsrust is. In de kwartalen die hierop volgen, bereikt de arbeidsparticipatie terug het niveau van vóór de eerste geboorte en blijft de arbeidsparticipatie – wanneer geen onderscheid wordt gemaakt tussen voltijdse tewerkstelling, deeltijdse tewerkstelling of gebruik van verlofstelsels – constant.

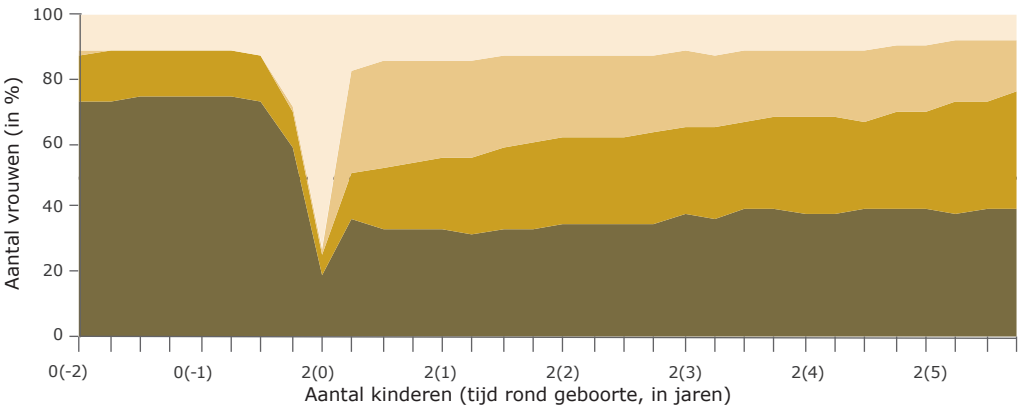
Wanneer onderscheid wordt gemaakt naar arbeidsregime zijn echter enkele markante verschuivingen merkbaar. Zoals eerder werd aangetoond, valt de voltijdse tewerkstelling sterk terug na de geboorte van een kind. Het niveau van voltijdse arbeidsparticipatie recupereert echter nauwelijks naarmate de leeftijd van het jongste kind in het huishouden toeneemt. De terugval van de voltijdse arbeidsparticipatie gaat initieel gepaard met de opname van ouderschapsverlof in de kwartalen volgend op de geboorte van een kind. Naarmate de rechten op ouderschapsverlof en andere thematische verlofstelsels uitgeput raken, stijgt ook geleidelijk de deeltijdse arbeidsparticipatie naarmate de leeftijd van het jongste kind in het huishouden toeneemt. Het lijkt er bijgevolg op dat het gebruik van ouderschapsverlof en deeltijds werk omgekeerd evenredig zijn. Wanneer het gebruik van ouderschapsverlof hoog ligt, ligt het aandeel deeltijds werkenden iets lager en omgekeerd. Aanvullende analyses wijzen echter uit dat vrouwen na de opname van ouderschapsverlof zowel voltijds als deeltijds terugkeren naar de arbeidsmarkt. Het gebruik van ouderschapsverlof en thematische verlofstelsels lijkt dus voor een deel van de vrouwen de transitie naar deeltijds werk te verzachten, terwijl het voor een ander deel de herintrede naar voltijdse arbeidsparticipatie faciliteert.

FIGUUR 2. Arbeidsmarktparticipatie naar aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind bij Vlaamse vrouwen wiens eerste kind geboren is na 2001, 1999-2010, in %

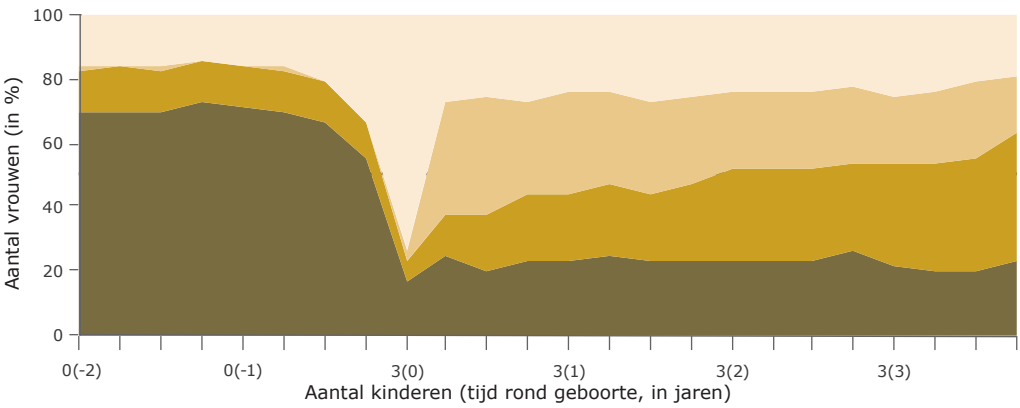
FIGUUR 2.a. Arbeidsmarktparticipatie van Vlaamse vrouwen voor en na de geboorte van het eerste kind naar leeftijd van het eerste kind, in % (n persoonskwartalen = 93.662)

FIGUUR 2.b. Arbeidsmarktparticipatie van Vlaamse vrouwen voor de geboorte van het eerste kind en na de geboorte van het tweede kind naar leeftijd van het tweede kind, in % (n persoonskwartalen = 45.844)

FIGUUR 2.c. Arbeidsmarktparticipatie van Vlaamse vrouwen voor de geboorte van het eerste kind en na de geboorte van het derde (of volgende) kind naar leeftijd van het jongste kind, in % (n persoonskwartalen = 6.324)

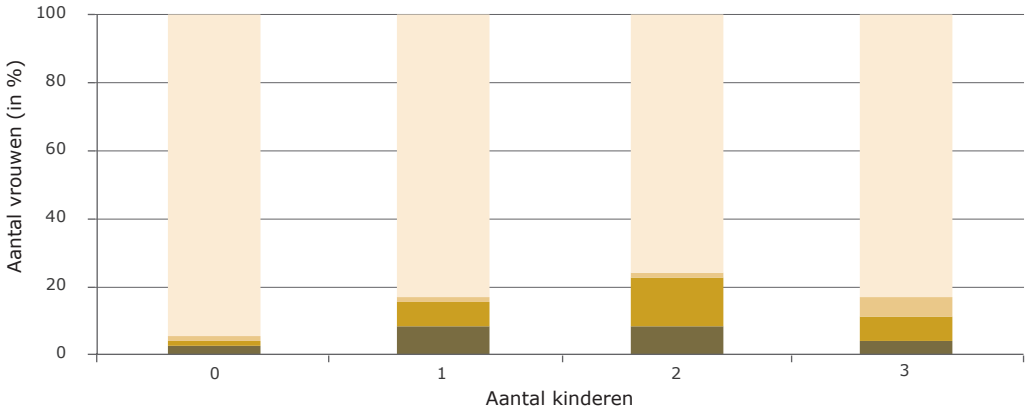

■ Voltijds   ■ Deeltijds   ■ TK/LOB   ■ Niet werkend

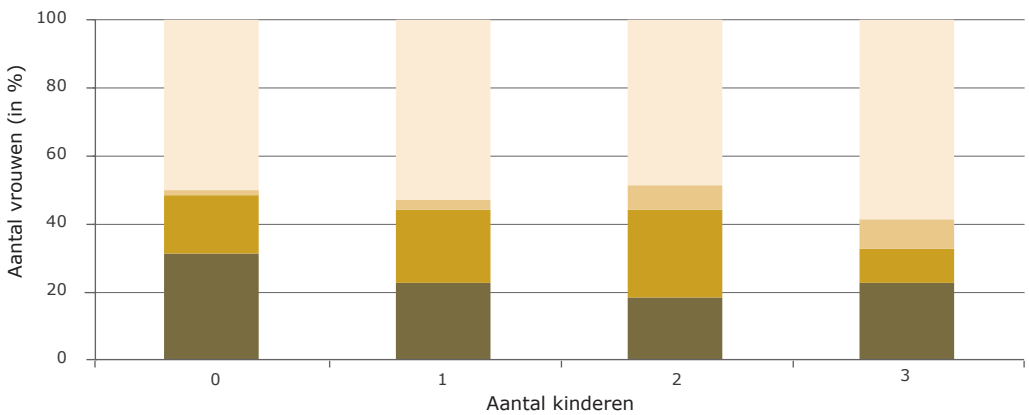
Bron: ASD-Panel 1999-2010, bewerking door auteurs.

FIGUUR 3. Arbeidsparticipatie naar aantal kinderen en werkervaring vóór de geboorte van een eerste kind bij Vlaamse vrouwen wiens eerste kind geboren is na 2001, 1999-2010, in %

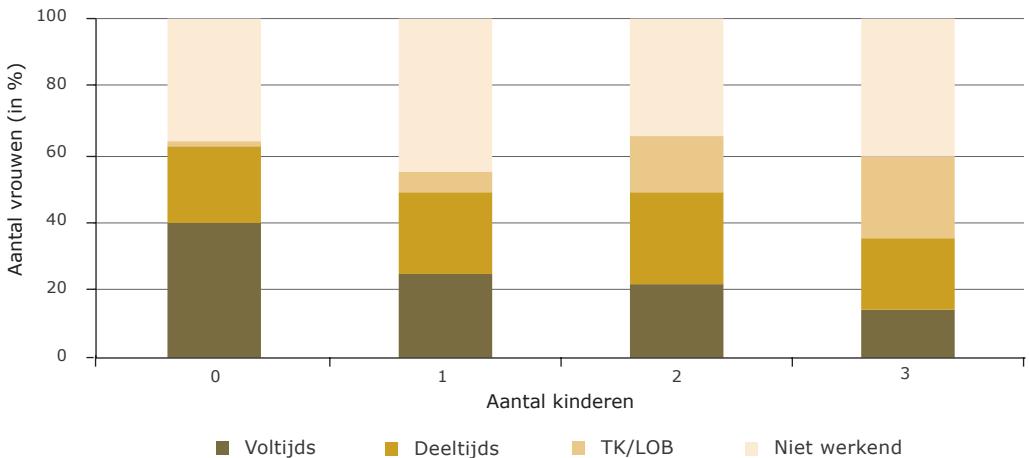
FIGUUR 3.a. Arbeidsparticipatie naar gezinsvorm bij moeders zonder werkervaring, in % (n persoonskwartalen = 6.175)

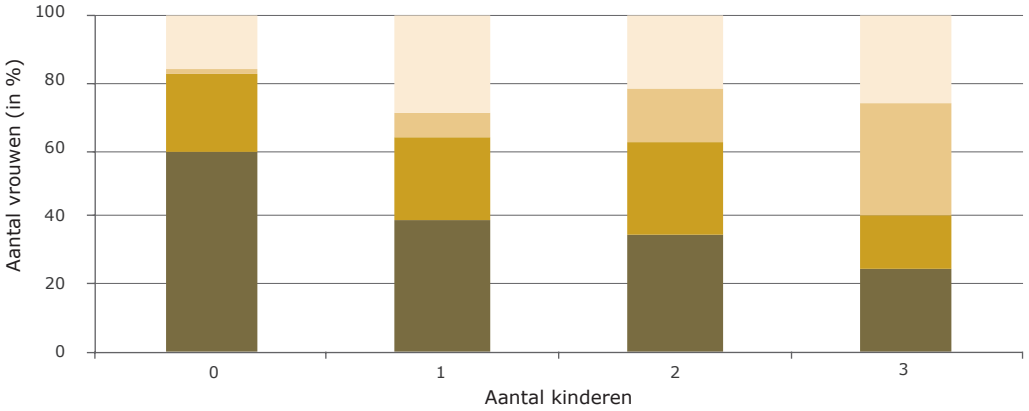
FIGUUR 3.b. Arbeidsparticipatie naar gezinsvorm bij moeders met 1 tot 2 kwartalen werkervaring, in % (n persoonskwartalen = 3.342)

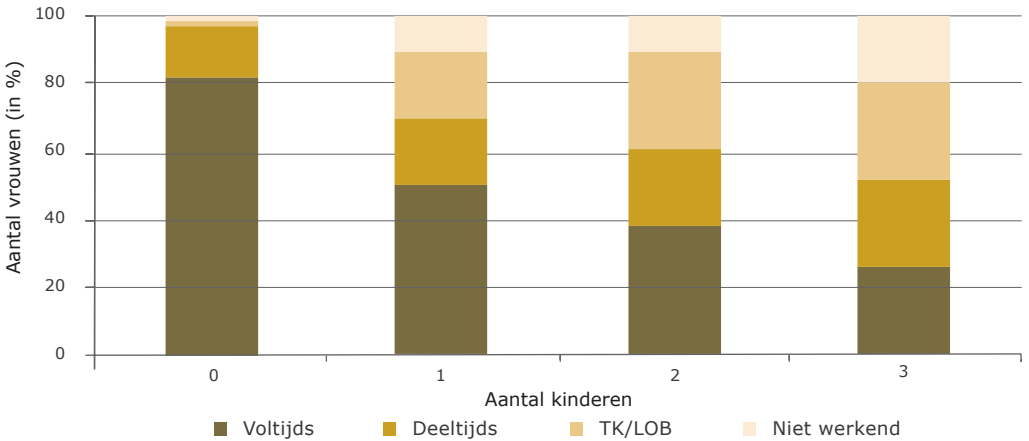
FIGUUR 3.c. Arbeidsparticipatie naar gezinsvorm bij moeders met 3 tot 4 kwartalen werkervaring, in % (n persoonskwartalen = 3.837)

FIGUUR 3.d. Arbeidsmarktparticipatie naar gezinsvorm bij moeders met 5 tot 6 kwartalen werkervaring, in % (n persoonskwartalen = 6.923)

FIGUUR 3.e. Arbeidsmarktparticipatie naar gezinsvorm bij moeders met 7 tot 8 kwartalen werkervaring, in % (n persoonskwartalen = 71.055)

Bron: ASD-Panel 1999-2010, bewerking door auteurs.

Figuur 3 toont net als figuur 1 de arbeidsparticipatie naargelang het aantal kinderen, waarbij de analyse in geval van figuur 3 werd gestratificeerd naar werkintensiteit vóór de geboorte van een eerste kind. Werkintensiteit verwijst naar het aantal kwartalen dat een vrouw werkzaam is in de periode van 3 jaar tot 1 jaar (of 12 tot en met 5 kwartalen) vóór de geboorte van een eerste kind. De categorie '0' verwijst opnieuw naar de situatie 4 kwartalen vóór de geboorte van het eerste kind.

De resultaten geven aan dat werkintensiteit vóór de start van gezinsvorming een sterke voorspeller is van de arbeidsparticipatie na de geboorte van kinderen. Van de moeders zonder werkervaring is na de geboorte van het eerste, tweede of derde kind minder dan 30% van de vrouwen aan het werk. Van de groep vrouwen met de hoogste werkintensiteit vóór de geboorte van een eerste kind (7 tot 8 kwarta-

len werkervaring), werkt bijna 90% na de geboorte van het eerste of tweede kind. Vooral de voltijdse arbeidsparticipatie en het gebruik van ouderschapsverlof stijgt sterk naarmate een vrouw meer werkervaring heeft.

Het is verder opvallend dat bij moeders met geen (figuur 3.a.) of weinig (figuur 3.b.) werkervaring de arbeidsparticipatie vóór de geboorte van een eerste kind lager ligt dan de arbeidsparticipatie erna. Van vrouwen zonder werkervaring, werkt 4% voltijds één jaar vóór de geboorte van een eerste kind, terwijl 12% voltijds werkt na de geboorte van dat eerste kind. Bij vrouwen met relatief veel werkervaring (figuur 3.d. en figuur 3.e.) is de afname in arbeidsparticipatie na ouderschap meer uitgesproken. Van de moeders met 7 tot 8 kwartalen werkervaring, daalt de voltijdse participatie bijvoorbeeld van 81% naar 50% na de geboorte van een eerste kind.

4.2. Multivariate analyse

Tabel 2 bevat de resultaten van de multilevel multinomial logit modellen, waarbij de geëxponentieerde parameters de odds om voltijds te werken, de odds om deeltijds te werken en de odds om verlofstelsels te gebruiken, vergelijken met de odds om inactief of werkloos te zijn. Deze odds-ratio's (OR) geven weer hoe de kansverhouding van voltijds werken tegenover inactiviteit/werkloosheid, de kansverhouding van deeltijds werken tegenover inactiviteit/werkloosheid en de kansverhouding van het gebruik van verlofstelsels tegenover inactiviteit/werkloosheid varieert in functie van achtergrondkenmerken. Aangezien het model in termen van odds (of kansverhoudingen) multiplicatief is, duidt een geëxponentieerd effect kleiner dan 1 op een negatief effect en een effect groter dan 1 op een positief effect.

4.2.1. Effecten van individuele en huishoudenskenmerken

In model 1 worden de effecten van individuele en huishoudenskenmerken op arbeidsparticipatie in kaart gebracht. De intercepten tonen aan dat voor Belgische vrouwen met een partner zonder werk en met één kind jonger dan 2 jaar dat ze op 20-jarige leeftijd kregen (de referentiegroep), de kans op inactiviteit of werkloosheid hoger ligt dan de kans op voltijds werk, deeltijds werk of gebruik van een verlofstelsel. Zo is de kans om voltijds te werken 28% lager dan de kans om inactief of werkloos te zijn. Ook de kansen om deeltijds te werken of gebruik te maken van een verlofstelsel zijn respectievelijk 35% en 83% lager dan de kans om inactief of werkloos te zijn.

In lijn met de beschrijvende resultaten (figuur 1) daalt de kansverhouding om voltijds versus niet te werken significant naarmate meer kinderen aanwezig zijn in het huishouden. Dit effect is vooral duidelijk wanneer gekeken wordt naar vrouwen waarvan het jongste kind jonger is dan 3 jaar. Vergeleken met vrouwen met één kind van 0 tot 2 jaar, is de kansverhouding om voltijds te werken ruim 12% lager bij vrouwen met

twee kinderen (waarvan de jongste 0 tot 2 jaar is) en 48% lager bij vrouwen met drie of meer kinderen (waarvan de jongste 0 tot 2 jaar is). Bij vrouwen met één kind dalen de odds van voltijds versus niet werken naarmate het jongste kind ouder wordt. Bij vrouwen met twee en meer kinderen stijgen de odds op voltijds werk dan weer naarmate het jongste kind ouder wordt.

De odds van deeltijds werk (versus inactiviteit of werkloosheid) zijn duidelijk hoger voor vrouwen met twee en meer kinderen en lijken voor alle vrouwen te stijgen naarmate de leeftijd van het jongste kind stijgt. De hoogste kansverhouding of odds wordt dan ook geobserveerd voor vrouwen met twee of meer kinderen waarvan het jongste kind 3 tot 5 jaar oud is.

De odds op het gebruik van tijdskrediet versus inactiviteit of werkloosheid ligt het hoogst bij vrouwen met twee of meer kinderen en vrouwen met jonge kinderen (ongeacht het aantal kinderen). Deze laatste vaststelling is logisch aangezien ouderschapsverlof vóór 2005 en vóór 2009 maar opgenomen kon worden tot het kind respectievelijk 4 en 6 jaar oud was.

Verder bestaat er een positief verband tussen arbeidsparticipatie en de leeftijd van vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind. De kwadratische term geeft echter aan dat dit effect afzwakt naarmate de leeftijd van vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind hoger ligt. Naarmate hogere leeftijden bij de geboorte van het eerste kind bereikt worden, buigt het positieve effect op arbeidsdeelname om tot een negatief effect.⁴

Ook de arbeidspositie van de partner blijkt relevant voor de arbeidsparticipatie van vrouwen na ouderschap. De odds op voltijds werk (versus werkloosheid of inactiviteit) liggen 39% hoger bij vrouwen wiens partner zelf voltijds werkt en 86% hoger bij vrouwen wiens partner gebruik maakt van tijdskrediet vergeleken met vrouwen wiens partner inactief is. Ook de odds op deeltijds werk zijn significant hoger bij de vrouwen wiens partner zelf deeltijds werkt of ouderschapsverlof opneemt (respectievelijk +28% en +25%). De odds op tijdskrediet of loopbaanonderbreking liggen dan weer het hoogst bij vrouwen wiens partner voltijds werkt of zelf ouderschapsverlof opneemt (respectievelijk +43% en +58%). Wanneer een partner werkt of ouderschapsverlof opneemt, is de kans dat de moeder zelf ook werkt of ouderschapsverlof opneemt met andere woorden significant groter dan wanneer de partner niet werkt. Vrouwen zonder partner vertonen de laagste odds om voltijds of deeltijds te werken en om gebruik te maken van verlofstelsels. De odds om niet te werken liggen dus relatief hoger bij vrouwen zonder partner dan bij vrouwen wiens partner zelf niet werkt.

Tot slot zien we dat er relatief grote verschillen bestaan tussen personen met een migratie-achtergrond en personen zonder migratie-achtergrond. Bij moeders die niet

⁴ De berekening van het maximum van deze tweedemachtsfuncties toont aan dat de hoogste kansverhouding om voltijds versus niet te werken en de hoogste kansverhouding om deeltijds versus niet te werken, te vinden zijn bij vrouwen die hun eerste kind kregen op de leeftijd van 31 jaar. De overeenstemmende leeftijd waarvoor de hoogste kansverhouding om verlofstelsels op te nemen versus niet te werken gevonden wordt, is 33 jaar.

geboren zijn in België of wiens ouders niet geboren zijn in België ligt de kans om te werken of verlofstelsels te gebruiken veel lager dan bij moeders zonder migratie-achtergrond.

4.2.2. Effect van arbeidsmarktpositie en werkintensiteit vóór ouderschap

In model 2 wordt het effect van de arbeidspositie vóór de geboorte van het eerste kind toegevoegd. De verschillen in voltijdse participatie in functie van het aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind in het huishouden worden hierdoor iets groter. Een uitzondering hierop is het verschil in de odds tussen vrouwen met één kind (0-2 jaar) en vrouwen met twee kinderen (3-5 jaar en >5 jaar). Deze verschillen zijn relatief kleiner geworden. Het algemene patroon waarbij de odds op voltijds werk dalen met het aantal kinderen blijft echter bestaan. Het patroon naar leeftijd van het jongste kind blijft ambigue. Zo nemen bij een eerste kind de odds op voltijdse arbeidsparticipatie af naarmate het kind ouder wordt, terwijl diezelfde odds bij een tweede of derde kind toeneemt naarmate het kind ouder wordt. Verder zien we ook dat het effect van de arbeidspositie van de partner minder belangrijk is geworden na controle voor socio-economische positie van vrouwen vóór de geboorte van hun eerste kind. Hetzelfde geldt voor het effect van herkomst op arbeidsmarktposities van moeders. Wat betreft het effect van leeftijd bij eerste geboorte op arbeidsposities van moeders, tonen de resultaten dat dit effect sterk verzwakt na controle voor arbeidsmarktposities vóór ouderschap. Terwijl model 1 aantoonde dat vrouwen die hun eerste kind krijgen als jonge dertiger een hogere arbeidsmarktparticipatie vertonen als moeder, geeft model 2 aan dat de hogere arbeidsparticipatie van deze moeders sterk gerelateerd is aan hun arbeidsmarktpositie vóór ouderschap.

Zoals reeds blijkt uit de beschrijvende resultaten, hangt de arbeidspositie vóór de start van de gezinsvorming in grote mate samen met de arbeidspositie na de transitie naar ouderschap. Voor vrouwen die al voltijds werkten vóór de geboorte van hun eerste kind is de kans om ook voltijds te werken na de transitie naar ouderschap significant hoger dan voor vrouwen die inactief of werkloos waren vóór de geboorte van hun eerste kind. Voor vrouwen die voltijds actief waren in een plaatselijke of provinciale overheidsdienst (PPO) vóór ouderschap is de kansverhouding op voltijds werk versus inactiviteit of werkloosheid na de transitie naar ouderschap 13 keer groter dan voor vrouwen die niet werkten vóór de geboorte van hun eerste kind. Voor vrouwen werkzaam in een andere sector is die kansverhouding slechts 9 keer groter. Ook vrouwen die vóór hun eerste kind al deeltijds werkten en vooral wanneer dit in de publieke sector was, hebben ook na ouderschap een verhoogde kans om deeltijds te werken.

Het gebruik van verlofstelsels na ouderschap ligt hoger bij vrouwen die voltijds werkten vóór de geboorte van hun eerste kind en vrouwen die op dat moment reeds gebruik maakten van verlofstelsels. Dit resultaat ligt gedeeltelijk voor de hand aangezien een

TABEL 2. Multilevel multinomial logit modellen van arbeidsmarktpositie (referentiecategorie: niet werkend) van Vlaamse vrouwen wiens eerste kind geboren is na 2001, in odds-ratio's (n = 4.887 personen, n = 86.490 persoonskwartalen)

	Model 1			Model 2		
	Voltijds OR	Deeltijds OR	TK/LOB OR	Voltijds OR	Deeltijds OR	TK/LOB OR
Intercept (ic)	0,721 **	0,648 ***	0,173 ***	0,091 ***	0,152 ***	0,006 ***
Aantal kinderen en leeftijd jongste kind (ref = 1 kind (0-2 jaar))						
1 kind (3-5 j)	0,905 ***	1,265 ***	0,685 ***	0,848 ***	1,264 ***	0,624 ***
1 kind (>5 j)	0,860 **	1,280 ***	0,487 ***	0,740 ***	1,223 ***	0,384 ***
2 kinderen (0-2 j)	0,883 ***	1,652 ***	2,126 ***	0,881 ***	1,776 ***	2,068 ***
2 kinderen (3-5 j)	1,133 ***	2,394 ***	1,762 ***	1,032	2,402 ***	1,503 ***
2 kinderen (>5 j)	1,453 **	2,972 ***	1,584 **	1,389 **	2,776 ***	1,609 ***
>2 kinderen (0-2 j)	0,524 ***	1,415 ***	2,178 ***	0,451 ***	1,321 ***	1,774 ***
>2 kinderen (3-5 j)	0,694 **	3,075 ***	1,610 ***	0,537 ***	2,839 ***	1,166
>2 kinderen (>5 j)	0,236	2,038	1,916	0,182	1,626	1,352
Leeftijd bij eerste geboorte (gecentreerd op 20 jaar)						
Leeftijd	1,468 ***	1,266 ***	1,580 ***	1,154 ***	1,073 **	1,234 ***
Leeftijd x leeftijd	0,984 ***	0,990 ***	0,982 ***	0,994 ***	0,996 **	0,992 ***
Arbeidspositie partner (ref. = Geen werk)						
Voltijds	1,388 ***	1,093 *	1,432 ***	1,284 ***	1,029	1,340 ***
Deeltijds	1,273 ***	1,282 **	1,317 ***	1,045	1,127	1,085
Tijdskrediet	1,858 ***	1,247 **	1,582 ***	1,824 ***	1,250 **	1,535 ***
Geen partner	0,804 **	0,731 ***	0,791 **	0,834 **	0,770 **	0,857
Positie onbekend	1,070	0,819 ***	0,848 **	1,121 *	0,841 **	0,965
Herkomst (ref. = België)						
Anders	0,153 ***	0,218 ***	0,145 ***	0,364 ***	0,417 ***	0,378 ***
Arbeidspositie vóór eerste geboorte (ref. = Geen werk)						
Voltijds - RSZ				9,221 ***	2,585 ***	14,090 ***
Voltijds - RSZPPO				13,078 ***	2,795 ***	27,546 ***
Deeltijds - RSZ				2,342 ***	7,022 ***	5,372 ***
Deeltijds - RSZPPO				1,715 *	8,503 ***	10,275 ***
TK/LOB - RSZ				2,110 **	2,175 *	13,304 ***
TK/LOB - RSZPPO				10,991 ***	6,837 **	42,348 ***
Werkervaring vóór eerste geboorte (in kwartalen)				1,253 ***	1,214 ***	1,390 ***
Random parameters (op persoonsniveau)						
		Variantie			Variantie	
Variantie (ic 1)		1,991 ***			2,003 ***	
Variantie (ic 2)		3,210 ***			3,263 ***	
Variantie (ic 3)		2,343 ***			2,181 ***	
Covariantie (ic 1, ic 2)		-1,376 ***			-1,224 ***	
Covariantie (ic 1, ic 3)		-0,670 ***			-1,086 ***	
Covariantie (ic 2, ic 3)		-0,699 ***			-0,580 ***	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: ASD-panel 1999-2010, bewerking door auteurs.

voldoende werkintensiteit een voorwaarde vormt om het recht op ouderschapsverlof te kunnen opnemen. Het valt op dat de odds van het gebruik van ouderschapsverlof versus niet werken – na controle voor werkintensiteit – ruim twee keer groter is voor vrouwen die vóór de geboorte van hun eerste kind voltijds werkten bij een PPO, vergeleken met vrouwen die voltijds werkten in een andere sector. Ook wanneer de vrouw vóór ze moeder werd al tijdskrediet of loopbaanonderbreking opnam, en vooral wanneer ze dit in een PPO deed, is de kans groot dat ze dit na de transitie naar ouderschap ook doet.

We zien ook dat de opgedane werkervaring vóór de start van de gezinsvorming een belangrijke voorspeller is van de arbeidspositie na de geboorte van kinderen. Met elk kwartaal dat een vrouw meer gewerkt heeft vóór de geboorte van het eerste kind, neemt de kansverhouding dat ze als moeder voltijds (+25%) of deeltijds (+21%) werkt toe. Verder verhoogt deze werkervaring ook de kansverhouding om gebruik te maken van ouderschapsverlof (+39%).

Slotbeschouwingen

Bestaand onderzoek over arbeidsmarktparticipatie van moeders is grotendeels gebaseerd op cross-sectionele data en biedt weinig informatie over de socio-economische positie doorheen de levensloop. Internationaal onderzoek wijst evenwel uit dat arbeidsparticipatie van vrouwen vóór gezinsvorming een belangrijke impact heeft op arbeidsparticipatie tijdens en na gezinsvorming. In deze bijdrage werd aan de hand van longitudinale gegevens van het Rijksregister en de Kruispuntbank Sociale Zekerheid voor de periode 1999-2010 in kaart gebracht hoe arbeidsparticipatie na ouderschap en het gebruik van ouderschapsverlof en tijdskrediet variëren in functie van de socio-economische positie van vrouwen vóór ouderschap.

Bestaand onderzoek geeft aan dat de arbeidsparticipatie sterk varieert in functie van het aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind in het huishouden. De resultaten van dit onderzoek bevestigen dat het aandeel werkloze of inactieve vrouwen toeneemt naar aanleiding van gezinsvorming en dan vooral bij vrouwen met drie of meer kinderen in het huishouden. Naast de toename van inactiviteit is vooral de wijziging in het arbeidsregime na ouderschap markant. Waar circa 72% van de Vlaamse vrouwen voltijds werkt één jaar vóór de geboorte van hun eerste kind, valt dit percentage terug tot 45% na de geboorte van het eerste kind en verder tot 34% en 22% na de geboorte van respectievelijk een tweede en derde kind. Het herstel van de voltijdse arbeidsparticipatie naarmate de leeftijd van het jongste kind in het huishouden toeneemt, blijkt relatief beperkt. De transitie naar ouderschap of de geboorte van een tweede of derde kind wordt opgevangen door gebruik van ouderschapsverlof in de eerste kwartalen volgend op de geboorte. Het percentage vrouwen dat deeltijds werkt, neemt dan weer toe naarmate de leeftijd van het jongste kind in het huishouden toeneemt en rechten op thematisch verlof uitgeput raken.

De resultaten van de longitudinale analyses tonen verder aan dat de arbeidspositie na de transitie naar ouderschap sterk wordt bepaald door de arbeidspositie vóór ouderschap. Voor vrouwen die voltijds werken vóór de geboorte van hun eerste kind en gekenmerkt worden door een hoge werkintensiteit, is de kans groter om ook na de geboorte van een eerste of volgende kind (voltijds) beroepsactief te blijven. De arbeidspositie vóór ouderschap is bijgevolg een sterke voorspeller van arbeidsparticipatie bij moeders en de mate waarin werk en gezin gecombineerd worden. De gebruikte administratieve gegevens geven echter geen informatie over de precieze beweegredenen achter dit mechanisme. Verschillende elementen beïnvloeden waarschijnlijk dit proces. Uit het onderzoek van Wood e.a. (2014) blijkt dat verschillen in arbeidspositie en –ervaring vóór ouderschap in grote mate samenvallen met verschillen in opleidingsniveau. Hoogopgeleide vrouwen investeren relatief sterk in hun loopbaan net nadat ze zijn afgestudeerd en dit draagt bij tot de uitbouw van een stabiele carrière op lange termijn (Liefbroer & Corijn, 1999). Verder hebben zij over het algemeen al meer arbeidsmarktmogelijkheden vergeleken met laaggeschoolden. Het positieve effect van het krijgen van een eerste kind als jonge dertiger op de arbeidsparticipatie van moeders is daarom ook een indicatie dat opleiding een belangrijke rol speelt. Bovendien vindt voorgaand onderzoek voor Vlaanderen dat er een Mattheüs effect is in het gebruik van kinderopvang waarbij hogere socio-economische groepen oververtegenwoordigd zijn (Ghysels & Van Lancker, 2009b). Een differentiële toegang tot betaalbare kinderopvang kan daarom een bijkomende verklaring zijn voor het belang van de socio-economische positie vóór ouderschap.

De resultaten van deze studie suggereren dus dat er sprake is van een zekere mate van continuïteit in arbeidsmarktdeelname over gezinstransities heen. Deze bevinding heeft een belangrijke beleidsimplicatie op vlak van arbeidsmarktparticipatie van moeders. Beleid gericht op het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen na de transitie naar ouderschap heeft wellicht baat bij een sterk arbeidsmarktbeleid dat inzet op groepen die op jonge leeftijd moeite hebben bij de intrede op de arbeidsmarkt. Als arbeidsmarktbeleid zodoende kan vermijden dat sommige groepen in Vlaanderen een zeer moeilijke intrede op de arbeidsmarkt ondervinden, dan zal dit ook positieve implicaties op vlak van arbeidsparticipatie van moeders met zich meebrengen. Een inclusief arbeidsmarktbeleid gericht op jongeren enerzijds en een inclusief gezinsbeleid gericht op de combinatie van werk en gezin anderzijds lijken zo twee noodzakelijke condities voor een hoge arbeidsparticipatie bij moeders.

De kans om in hetzelfde arbeidsregime te blijven werken na ouderschap en om ouderschapsverlof op te nemen, is verder groter voor vrouwen die werkzaam zijn in plaatselijke of provinciale overheidsdiensten. Internationaal onderzoek toont dan ook aan dat jobs in de publieke sector worden gekenmerkt door meer gezinsvriendelijke arbeidsvoorwaarden. De overheid speelt ook op deze manier een rol in de tewerkstelling bij moeders. Zowel als werkgever (in de plaatselijke en provincia-

le publieke sector) én als wetgever (van het recht op ouderschapsverlof) lijkt de overheid bij te dragen tot een uitgebreide vrouwelijke arbeidsparticipatie en tot een versterkte positie van de vrouw binnen het gezin en de samenleving. Hoe het gebruik van verlofstelsels na ouderschap de arbeidsmarktparticipatie en loopbanen van moeders op lange termijn beïnvloedt, blijft een bron voor verder onderzoek.

Bibliografie

- Adsera, A. (2004). Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions. In: *Journal of Population Economics*, 17 (1), 17-43.
- Adsera, A. (2011). The interplay of employment uncertainty and education in explaining second births in Europe. In: *Demographic Research*, 25, 513-544.
- Becker, G.S. (1991). *A treatise on the family*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bianchi, S.M. & Spain, D. (1996). Women, work, and family in America. In: *Population Bulletin*, 51 (3), 2-48.
- Bourdeaud'hui, R. & Vanderhaeghe, S. (2005). *Wat maakt werk werkbaar? Onderzoek naar de determinanten van werkbaar werk op basis van de nulmeting Vlaamse werkbaarheidsmonitor 2004*. Brussel: Stichting Innovatie en Arbeid.
- Bratti, M., Del Bono, E. & Vuri, D. (2005). New mothers' labour force participation in Italy: the role of job characteristics. In: *Labour*, 19, 79-121.
- Cantillon, B., Ghysels, J., Spiessens, K. & Vercammen, K. (2010). *De sociale gelaagdheid van het gebruik van verlofstelsels door ouders met jonge kinderen*. CSB Berichten, Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.
- Corijn, M. (2005). *Huwen, uit de echt scheiden en hertrouwen in België en in het Vlaamse Gewest*. Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.
- Crompton, R. & Lyonette, C. (2005). The new gender essentialism - domestic and family 'choices' and their relation to attitudes. In: *British Journal of Sociology*, 56 (4), 601-620.
- De Wachter, D. & Neels, K. (2014). *Family formation and female employment: the educational gradient in full-time and part-time work in 10 European countries*. Presentation at the European Population Conference, Budapest, Hungary.
- Defever, C. & Mortelmans, D. (2012). *De socio-economische positie van vrouwen en mannen na de transitie echtscheiding en verweduwing. Een longitudinale studie op de Kruispuntbank Sociale Zekerheid*. Antwerpen: Steunpunt gelijke kansenbeleid.
- Desmet, B., Glorieux, I. & Vandeweyer, J. (2007). *Wie zijn de loopbaanonderbrekers? Socio-demografische kenmerken, motivaties en arbeidshouding van loopbaanonderbrekers*. Brussel: TOR.
- Dex, S., Joshi, H., Macran, S. & McCulloch, A. (1998). Women's employment transitions around child bearing. In: *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 60 (1), 79-98.
- Drago, R., Wooden, M. & Black, D. (2006). *Who wants flexibility? Changing work hours preferences and life events*. Discussion Paper no. 2404, Bonn: Institute for the study of labor.
- Drobnic, S., Blossfeld, H.-P. & Rohwer, G. (1999). Dynamics of women's employment patterns over the family life course: A comparison of the United States and Germany. In: *Journal of Marriage and the Family*, 61 (1), 133-146.
- Eurofound (2000). *Het combineren van gezin en werk: de werkverdeling tussen vrouwen en mannen*. Luxemburg: Europese stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden.

- Evertsson, M. & Breen, R. (2008). *The importance of work: changing work commitment following the transition to parenthood*. Working Paper 2008-05, New Haven: The center for research on inequalities and the life course.
- Evertsson, M. & Duvander, A.-Z. (2011). Parental leave-possibility or trap? Does family leave length effect Swedish women's labour market opportunities? In: *European Sociological Review*, 27 (4), 435-450.
- Gaudet, S., Cooke, M. & Jacob, J. (2011). Working after childbirth: A lifecourse transition analysis of Canadian women from the 1970s to the 2000s. In: *Canadian Review of Sociology-Revue Canadienne De Sociologie*, 48 (2), 153-180.
- Geurts, K. (2006). *De arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders. Nieuwe bevindingen uit het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming*. Leuven: Steunpunt werkgelegenheid, arbeid en vorming.
- Ghysels, J. & Van Lancker, W. (2009a). *Emancipatie in twee snelheden opnieuw bekeken: laaggeschoolde vrouwen in België en Europa*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.
- Ghysels, J. & Van Lancker, W. (2009b). *Het Mattheüseffect onder de loep: over het ongebruikelijke gebruik van kinderopvang in Vlaanderen*. CSB Berichten, Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.
- Gornick, J.C. & Jacobs, J.A. (1998). Gender, the welfare state, and public employment: A comparative study of seven industrialized countries. In: *American Sociological Review*, 63 (5), 688-710.
- Gutierrez-Domenech, M. (2005). Employment after motherhood: a European comparison. In: *Labour Economics*, 12 (1), 99-123.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century*. Oxford: Oxford University Press.
- Hynes, K. & Clarkberg, M. (2005). Women's employment patterns during early parenthood: A group-based trajectory analysis. In: *Journal of Marriage and Family*, 67 (1), 222-239.
- Jeon, S.H. (2008). The impact of lifecycle events on women's labour force transitions: A panel analysis. In: *Economic Record*, 84, S83-S98.
- Kahn, J.R., Garcia-Mangano, J. & Bianchi, S.M. (2014). The motherhood penalty at midlife: Long-term effects of children on women's careers. In: *Journal of Marriage and Family*, 76 (1), 56-72.
- Kitterod, R.H. & Ronsen, M. (2012). Non-traditional dual earners in Norway: when does she work at least as much as he? In: *Work Employment and Society*, 26 (4), 657-675.
- Kreyenfeld, M. & Andersson, G. (2013). *Socio-economic differences in the unemployment and fertility nexus: a comparison of Denmark and Germany*. MPIDR Working Paper 2013-008. Max Planck Institute for Demographic Research. Rostock.
- Lapuerta, I., Baizan, P. & Gonzalez, M.J. (2011). Individual and institutional constraints: An analysis of parental leave use and duration in Spain. In: *Population Research and Policy Review*, 30 (2), 185-210.
- Laurijssen, I. (2012). *Verdeeld tussen arbeid en gezin. Een panelstudie naar de context en dynamiek van de keuze voor deeltijds werk*. Brussel: VUB press.
- Liefbroer, A.C. & Corijn, M. (1999). Who, what, where, and when? Specifying the impact of educational attainment and labour force participation on family formation. In: *European Journal of Population-Revue Europeenne De Demographie*, 15 (1), 45-75.
- Mandel, H. & Semyonov, M. (2006). A welfare state paradox: State interventions and women's employment opportunities in 22 countries. In: *American Journal of Sociology*, 111 (6), 1910-1949.

- Morel, N. (2007). From subsidiarity to "free choice": Child- and elderly-care policy reforms in France, Germany, Belgium and the Netherlands. In: *Social Policy & Administration*, 41 (6), 618-647.
- Neels, K. & Theunynck, Z. (2012). Gezinsvorming en vrouwelijke arbeidsparticipatie: de opleidingsgradiënt van voltijds werk en attitudes ten aanzien van gezin en werk in 10 Europese landen. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, 33 (3-4), 428-461.
- Neels, K., Theunynck, Z. & Wood, J. (2013). Economic recession and first births in Europe: recession-induced postponement and recuperation of fertility in 14 European countries between 1970 and 2005. In: *International Journal of Public Health*, 58 (1), 43-55.
- Nielsen, H.S., Simonsen, M. & Verner, M. (2004). Does the gap in family-friendly policies drive the family gap? In: *Scandinavian Journal of Economics*, 106 (4), 721-744.
- Okun, B.S., Oliver, A.L. & Khait-Marely, O. (2007). The public sector, family structure, and labor market behavior - Jewish mothers in Israel. In: *Work and Occupations*, 34 (2), 174-204.
- Poortman, A.R. (2000). Sex differences in the economic consequences of separation - A panel study of the Netherlands. In: *European Sociological Review*, 16 (4), 367-383.
- Saurel-Cubizolles, M.J., Romito, P., Escriba-Aguir, V., Lelong, N., Pons, R.M. & Ancel, P.Y. (1999). Returning to work after childbirth in France, Italy, and Spain. In: *European Sociological Review*, 15 (2), 179-194.
- Shapiro, D. & Mott, F.L. (1994). Long-term employment and earnings of women in relation to employment behavior surrounding the 1st birth. In: *Journal of Human Resources*, 29 (2), 248-275.
- Smith, T.W. (1985). Working wives and womens rights - the connection between the employment status of wives and the feminist attitudes of husbands. In: *Sex Roles*, 12 (5-6), 501-508.
- Stanfors, M. (2006). Labor force transitions after childbirth among five birth cohorts in Sweden. In: *Journal of Family and Economic Issues*, 27 (2), 287-309.
- Stone, P. (2007). *Opting out? Why women really quit careers and head home*. California: University of California Press.
- Vande Gaer, E., Gijssels, C. & Hedeboom, G. (2013). *Het gebruik van opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar in het Vlaamse Gewest*. Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Wood, J., Neels, K. & De Wachter, D. (2014). *Family formation and labour force participation. A decomposition of educational differences in maternal employment*. Annual Conference of the British Society for Population Studies, Winchester, 8-10 September 2014.

De (on)evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen mannen en vrouwen. Evolutie en een stand van zaken

Ignace Glorieux, Joeri Minnen, Theun Pieter van Tienoven, Jef Deyaert & Eszter Mészáros*

Inleiding

Onderzoek naar de verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen mannen en vrouwen is de afgelopen 10 jaar onderhevig geweest aan drie belangrijke ontwikkelingen. Naast demografische trends waaronder toenemende 'nieuwe' vormen van samenleven en evoluties in de arbeidsmarktdeelname van vrouwen, zijn er methodologische vernieuwingen die het meten van tijd en tijdsbeleving verbeteren en is er een groeiend wetenschappelijk netwerk dat zich met deze thematiek bezighoudt (Bianchi & Milkie, 2010). Deze bijdrage past voornamelijk in de tweede ontwikkeling, omdat ze de gegevens analyseert die zijn verkregen via tijdsbestedingsonderzoek. Om een realistisch en genuanceerd beeld te krijgen van het handelen van vrouwen en mannen is tijdsbestedingsonderzoek erg geschikt. Bij tijdsbestedingsonderzoek noteren respondenten gedurende een bepaalde periode al hun handelingen nauwkeurig in een dagboekje. Op die manier krijgen we een gedetailleerde kijk op het dagelijks leven van vrouwen en mannen. Een grondige analyse van de tijdsbesteding laat toe na te gaan in welke mate de verdeling van arbeids- en gezinstaken in (on)evenwicht is en wat de spillover hiervan is op andere levenssferen zoals vrije tijd, sociale participatie en persoonlijke verzorging.

Veel internationaal tijdsbestedingsonderzoek richt zich op de gegenderde verdeling van arbeid in het huishouden (voor een overzicht zie Bianchi & Milkie, 2010). Hierbij wordt meestal vastgesteld dat vrouwen over de jaren gemiddeld minder tijd besteden aan huishoudelijk werk, al nemen ze nog steeds het grootste deel ervan voor hun rekening (Bianchi e.a., 2000; Bianchi e.a., 2006; Van Tienoven & Glorieux, 2009).

Anderzijds wordt in veel onderzoek wel vastgesteld dat moeders maar vooral ook vaders (veel) meer tijd aan kinderopvang zijn gaan besteden (Bianchi, 2000; Sandberg & Hofferth, 2001, 2006; Sayer e.a., 2004), maar ook op dit vlak zijn het nog steeds de moeders die het leeuwendeel voor hun rekening nemen (zie bijvoorbeeld Craig, 2006).

* ignace.glorieux@vub.ac.be; joeri.minnen@vub.ac.be; t.p.van.tienoven@vub.ac.be; jef.deyaert@vub.ac.be; eszter.meszáros@vub.ac.be

Een andere vaststelling is dat de tijd die mannen meer dan vrouwen op de arbeidsmarkt besteden niet in verhouding staat tot de tijd die vrouwen meer dan mannen aan huishoudelijk werk en kindercare besteden. Mannen hebben dan ook meer vrije tijd dan vrouwen. Bovendien zou ook hier sprake zijn van een 'gendered leisure gap'. Vrouwen hebben niet alleen minder vrije tijd; die vrije tijd is ook van mindere kwaliteit omdat ze 'besmet' is (contaminated) door een voortdurende onderbreking van andere taken (waaronder kindercare) (Bittman & Wajcman, 2000; Mattingly & Bianchi, 2003; Schulte, 2014).

De manier waarop mannen en vrouwen 'arbeid en gezin combineren' wordt niet alleen beïnvloed door de arbeidsomstandigheden en jobkenmerken, ook gezinskenmerken zoals het aantal kinderen, de leeftijd van het jongste kind en de partner spelen een belangrijke rol (voor een overzicht zie Byron, 2005). Deze gezinskenmerken leggen een veel grotere druk op vrouwen dan op mannen, waardoor vrouwen veel meer dan mannen kiezen om de arbeidsmarkt te verlaten ('opt-out') of hun werk te verruilen voor minder veeleisend, deeltijds werk (Laurijssen, 2012). Vaak betreft het hier werk waarvoor vrouwen overgekwalificeerd zijn (Connolly & Gregory, 2008), maar vaak is het de (enige) manier om arbeid en gezin naar eigen wens te combineren (Booth & Van Ours, 2013).

Dit kort overzicht is geen bevestiging van het beeld dat hedendaagse vrouwen en mannen zich hebben bevrijd uit hun traditionele keurslijf, dat de traditionele rollenpatronen met sterk verschillende gedragsvoorschriften voor vrouwen en mannen in grote mate verleden tijd zijn. Toch heerst de idee dat de gedragspatronen van vrouwen en mannen sterk naar elkaar zijn toegegroeid, dat de kloof tussen de leefwereld van vrouwen en mannen erg klein is geworden. Maar is dat ook zo? Bovenstaande verwijzingen naar internationaal onderzoek geven alvast aan dat dat niet het geval is. In 2004 bleek ook uit het Vlaamse tijdsbestedingsonderzoek dat Vlaamse mannen en vrouwen nog heel sterk de traditionele rollenpatronen volgden, al was er in vergelijking met 1999 een lichte trend naar een meer evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen vrouwen en mannen (Glorieux e.a., 2006). Meer dan een jaar geleden concludeerde de Nederlandse krant NRC Next (26 november 2013) op basis van het Nederlandse tijdsbestedingsonderzoek dat de 'huishoudrevolutie is gestrand'. Mannen en vrouwen groeien niet meer verder naar elkaar toe als het om de verdeling van het huishoudelijk werk gaat (Cloïn, 2013), zoals voorheen nog werd verondersteld (zie bijvoorbeeld Sayer, 2005). In deze bijdrage gaan we na of, en zo ja in welke mate, de trend naar een evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken ook in Vlaanderen stagneert.

Na een toelichting bij het tijdsbestedingsonderzoek in Vlaanderen in deel 1, gaan we in deel 2 in op de vraag of er sprake is van een evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken in Vlaanderen, gebruik makend van het meest recente tijdsbestedingsonderzoek uit 2013 en we nemen enkele van de hierboven beschreven veronderstellingen onder de loep.

In deel 2 schetsen we eerst een algemeen beeld van de tijdsbesteding van mannen en vrouwen in Vlaanderen. We gaan na of mannen meer op de arbeidsmarkt en minder in het huishouden werken, of mannen meer vrije tijd hebben en of vrouwen nog altijd meer tijd aan hun kinderen besteden (punt 2.1.). Ten tweede bekijken we de evolutie van de tijdsbesteding van mannen en vrouwen door de gegevens van 2013 te vergelijken met overeenkomstige metingen uit 1999 en 2004 (punt 2.2.). Zet de lichte trend van 1999 naar 2004 naar een evenwichtige verdeling van de arbeids- en gezinstaken zich verder door? In de veronderstelling dat de verdeling van arbeids- en gezinstaken (nog) geen perfect evenwicht vormt, willen we ten derde achterhalen hoe hardnekkig en structureel dit onevenwicht is (punt 2.3.). Zijn er typische mannelijke en vrouwelijke taken? Ten vierde stellen we ons de vraag hoe het (on)evenwicht van arbeids- en gezinstaken zich manifesteert over de levensloop (punt 2.4.). Met andere woorden, welke levensfasen zijn het drukst in termen van deze taken en hoe verschilt dit voor mannen en vrouwen in eenzelfde levensfase? Een evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken beperkt zich niet enkel tot de hoeveelheid tijd die mannen en vrouwen hieraan besteden. Sommige taken liggen vast in de dag (bijvoorbeeld schooltijden) en geven weinig tot geen ruimte voor flexibiliteit als sociale voorzieningen zoals naschoolse opvang niet voorhanden zijn. In een laatste analyse bekijken we daarom op welk moment van de dag en in welke mate mannen en vrouwen verschillende arbeids- en gezinstaken opnemen (punt 2.5.).

We sluiten deze bijdrage af met een algemeen oordeel over de huidige (on)evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken en, hoewel het vooral een stand van zaken betreft, pogen we enkele hardnekkige verschillen aan te stippen die mogelijk deels via beleidsmaatregelen beïnvloed zouden kunnen worden (deel 3.).

1. Tijdsbestedingsonderzoek in Vlaanderen

1.1. Methodologie van tijdsbestedingsonderzoek

Tijdsbestedingsonderzoek bestaat erin dat respondenten een dagboekje bijhouden gedurende ten minste 24 uur. In dit dagboekje noteren ze voor elke activiteit die zij stellen wat deze activiteit (en eventuele nevenactiviteit) inhoudt, de begin- en eindtijd van deze activiteit, waar de activiteit plaatsvond en of en zo ja wie er aanwezig was tijdens de activiteit. Tijdsbestedingsdagboekjes geven daarmee een genuanceerd beeld van wat iemand doet tijdens de dag. Bovendien wordt verondersteld dat deze methode een betrouwbaarder inzicht in iemands dagelijks leven geeft dan retrospectief vragen naar iemands tijdsbesteding in vragenlijsten. Daar zijn ten minste drie redenen voor. Allereerst geven dagboekjes naast een inzicht in de duur van activiteiten ook een inzicht in de timing, sequentie en het tempo van deze activiteiten. Ten tweede wordt de kans op herinneringseffecten kleiner omdat aan respondenten wordt gevraagd de activiteit zo kort mogelijk na het stellen te

noteren in het dagboekje. Ten derde zijn sociaal wenselijke antwoorden moeilijker omdat die impliceren dat een respondent dan moet schuiven met begin- en eindtijden, iets dat lastig vol te houden is over de 24 uur van het dagboekje.

Behalve een dagboekje vullen respondenten ook twee vragenlijsten in. In de eerste vragenlijst wordt, voor ze starten met het dagboekje, gepeild naar sociaal-demografische kenmerken en itemschalen betreffende houdingen, attitudes, regelmaat ... In de tweede vragenlijst worden, na het invullen van het dagboekje, enkele vragen gesteld over de dag(en) waarop ze een dagboekje bijhielden (bijvoorbeeld, was deze dag om de één of andere reden bijzonder?).

1.2. Modi van tijdsbestedingsonderzoek

In Vlaanderen werden door de onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel drie grootschalige tijdsbestedingsonderzoeken uitgevoerd in 1999, 2004 en 2013, verder aangeduid met respectievelijk TOR99, TOR04 en TOR13. Alle tijdsbestedingsonderzoeken bestonden uit twee vragenlijsten en een dagboekje. Respondenten werden at random geselecteerd uit het Rijksregister en gevraagd een tijddagboekje bij te houden voor 7 opeenvolgende dagen. Activiteiten werden geregistreerd op basis van een gecodeerde activiteitenlijst en de duur van de activiteiten werd geregistreerd via een continue tijdsregistratie, dat is, respondenten konden de begin- en eindtijden tot op de minuut nauwkeurig noteren.

Voor TOR99 en TOR04 bezocht een enquêteur de respondenten, nam de eerste vragenlijst af en liet papieren dagboekjes (voor elke dag één) achter samen met een tweede vragenlijst. Na afloop van de registratieperiode kwam de enquêteur de ingevulde dagboekjes en vragenlijst ophalen (voor meer details over TOR99 zie Glorieux e.a., 2000; voor meer details over TOR04 zie Glorieux e.a., 2005). TOR13 werd volledig online afgenomen via de software MOTUS (Minnen e.a., 2014). Respondenten kregen via de post een uitnodiging om deel te nemen. In de uitnodiging stond een gebruikersnaam en wachtwoord om zich aan te melden op de website van TOR13. Allereerst vulden de respondenten online een vragenlijst in, vervolgens hielden ze online een dagboekje bij voor 7 opeenvolgende dagen, en na afloop hiervan vulden ze online nog een vragenlijst in. De methodologie van TOR13 is gelijk aan die van TOR99 en TOR04, maar de software van MOTUS laat toe in real time enkele controles uit te voeren op hetgeen respondenten registreren. Zo toonde het scherm bijvoorbeeld een attendering wanneer tijdstippen van opeenvolgende activiteiten elkaar overlaptten of juist uiteen lagen, wanneer respondenten probeerden hun tijd in de toekomst in te vullen, of wanneer respondenten activiteiten registreerden die langer dan 20 uur duurden. Bovendien werden respondenten erop geattendeerd wanneer zij twee opeenvolgende activiteiten op verschillende locaties registreerden zonder een verplaatsing in te geven (voor meer details over TOR13 zie Glorieux e.a., 2014).

Algemeen betekent dit dat respondenten correcter registreren in de online modus. Meer specifiek betekent dit dat respondenten een duidelijk onderscheid maken tussen de activiteit zelf en de verplaatsing die tot deze activiteit heeft geleid in TOR13, in vergelijking met TOR99 en TOR04. We weten dit omdat de verplaatsingsduur in TOR13 veel meer in de lijn ligt van de verplaatsingsduur in de Belgische tijdsbestedingsonderzoeken van 1999, 2005 en 2013. De verplaatsingsduur in deze tijdsbestedingsonderzoeken achten we betrouwbaarder dan de verplaatsingsduur in TOR99 en TOR04 omwille van een methodologisch verschil tussen de Belgische en Vlaamse tijdsbestedingsonderzoeken. In de Belgische versie noteren de respondenten hun activiteit in eigen bewoording, terwijl de respondenten in de Vlaamse versie een gecodeerde activiteitenlijst gebruiken¹. Laatstgenoemde methode leidt er blijkbaar toe dat respondenten hun verplaatsingstijd vaker bij de activiteit tellen waartoe de verplaatsing diende of soms vergaten te registreren.

Omwille van de vergelijkbaarheid van TOR13 met TOR99 en TOR04 hebben we in alle drie de databanken de verplaatsingsduur opgeteld bij de activiteit of categorie van activiteiten waartoe de verplaatsing diende. Een deel van de grote toename in de verplaatsingsduur in TOR13 ten opzichte van TOR99 en TOR04 is hiermee weggenomen. Dat neemt evenwel niet weg dat de controlemogelijkheden van de online modus van tijdsregistratie ertoe hebben geleid dat (onder meer) verplaatsingen nauwkeuriger zijn.

1.3. Data

Ook voor TOR13 werden 39.756 respondenten tussen 18 en 75 jaar at random geselecteerd uit het Rijksregister. We veronderstellen dat ongeveer 15% van deze selectie per definitie niet kan deelnemen omdat ze geen toegang tot het internet heeft (Statistics Belgium, 2014). Van de resterende respondenten is ruim een derde het onderzoek gestart. Hiervan vulde 90% de eerste vragenlijst in, begon 52% aan hun tijddagboekje en rondde uiteindelijk bijna 40% het onderzoek af (voor meer informatie over response, non-response en drop-out zie Minnen e.a., 2014). Het veldwerk van TOR13 liep van januari 2013 tot januari 2014. Na cleaning van de tijddagboekjes omvat de TOR13 dataset 3.260 respondenten. In dat aantal zaten ook bijna 12% studenten en schoolgaanden. Aangezien we de nadruk leggen op de tijdsverdeling bij arbeidstaken en gezinstaken voor mannen en vrouwen, laten we hen uit de analyses. Dit brengt het totaal aantal respondenten op 2.894. De data zijn gewogen middels een poststratificatieweging op basis van geslacht, leeftijd en opleidingsniveau teneinde een meer representatieve afspiegeling van de Vlaamse bevolking te krijgen. Een vergelijkbare weging is toegepast op de data van TOR99 ($n = 1.234$) en TOR04 ($n = 1.643$).

¹ Merk op dat ook het noteren van activiteiten in eigen bewoording een nadeel heeft. In dit geval bepaalt de codeur tot welke categorie een activiteit hoort en niet de respondent en beider interpretatie kan verschillen. Bijvoorbeeld: stel dat een respondent noteert dat hij heeft gelezen in de Bijbel, dan kan de codeur dit interpreteren als 'een boek lezen' terwijl de respondent het zelf ziet als 'religieuze activiteit'.

2. Analyse van de tijdsbesteding

De manier waarop we onze tijd besteden en indelen wordt in grote mate beïnvloed door sociale en culturele factoren. Wat en wanneer we iets doen, hoe lang iets duurt, de volgorde waarin we dingen doen en de regelmaat of het ritme van de activiteiten zijn uitdrukkingen van sociale waarden, houdingen, opvattingen, normen, posities, rollenpatronen en machtsverhoudingen. Dit maakt de studie van de tijdsbesteding een uitstekend uitgangspunt om een zicht te krijgen op de maatschappelijke krachten, in dit geval de dagelijkse taakverdeling tussen vrouwen en mannen. De studie van het dagelijkse handelen van vrouwen en mannen – hoe ze het werk verdelen, hoe ze hun vrije tijd invullen ... – laat toe zicht te krijgen op maatschappelijke dynamieken en evoluties die onderliggend zijn aan het combineren van arbeid en gezin.

2.1. Een week tijd voor vrouwen en mannen

Om de globale tijdsbesteding van vrouwen en mannen in Vlaanderen te analyseren, hebben we de gedetailleerde tijdsregistratie teruggebracht tot 10 hoofdactiviteiten (waaronder een restcategorie). Het gaat om handelingsferen die de meeste mensen in onze samenleving als dusdanig herkennen.

De laatste twee kolommen van tabel 1 geven weer hoeveel tijd mannen en vrouwen van 18 tot 75 jaar besteden aan deze 10 hoofdactiviteiten, berekend voor een volledige week in 2013. Studenten en schoolgaanden zijn uit de analyse weggelaten en verplaatsingen zijn, waar mogelijk, opgeteld bij de activiteit waartoe ze dienden². De tabel toont de duur per respondent, de participatiegraad en de duur per participant. De duur per respondent geeft de gemiddelde tijdsbesteding weer voor alle respondenten (of een schatting voor de ganse Vlaamse bevolking van 18 tot 75 jaar, exclusief studenten), ongeacht of ze deze activiteiten stelden of niet. De gemiddelde duur per respondent besteed aan 'kinderzorg en opvoeding' bijvoorbeeld geeft de gemiddelde duur weer geschat voor de ganse bevolking, zonder onderscheid te maken naar aanwezigheid van kinderen en zonder onderscheid te maken naar diegenen die wel of geen tijd hebben besteed aan kindzorg tijdens de registratieweek. De duur per respondent zegt iets over de gemiddelde tijd die een bevolking per week besteedt aan de 10 categorieën van activiteiten over de levensloop tussen 18 tot 75 jaar. De duur per participant geeft de tijd weer die per week besteed wordt aan de 10 categorieën van activiteiten door hen die deze activiteiten daadwerkelijk hebben gesteld. Een voorbeeld: mannen die minstens één activiteit 'kinderzorg en opvoeding' stelden tijdens de registratieweek besteden gemiddeld 5 uur en 55 minuten aan 'kinderzorg en opvoeding' (duur per participant). De gemiddelde Vlaamse man tussen 18 en 75

² De gemiddelde verplaatsingsduur per respondent was 7u12 per week in 1999 en 7u31 per week in 2004. In 2013 is dat gemiddeld 10u51 per respondent per week. Deze tijd is op te delen naar verplaatsingen voor werk (3u32) verplaatsingen voor huishoudelijk werk (2u20), verplaatsingen voor kinderen (0u50), verplaatsingen voor school (0u12), verplaatsingen voor sociale participatie (1u16), verplaatsingen voor vrije tijd (2u31) en overige verplaatsingen (0u07).

TABEL 1. Evolutie in tijdsbesteding aan 10 hoofdactiviteiten, Vlaamse bevolking van 18-75 jaar (exclusief studenten), 1999, 2004 en 2013, in uren per week en in %

	Duur per respondent ^a hh:mm					
	1999		2004		2013	
	Mannen (n = 628)	Vrouwen (n = 606)	Mannen (n = 823)	Vrouwen (n = 820)	Mannen (n = 1.469)	Vrouwen (n = 1.425)
Betaald werk	30:20	17:51***	29:29	18:54 ^{oo}	29:57	21:29
Huishoudelijk werk	14:36***	27:47***	15:31 ^{oo}	25:42 ^{oo}	17:04	24:06
Kinderzorg en opvoeding	1:51**	4:50	1:52 ^{oo}	4:42	2:32	4:17
Persoonlijke verzorging	15:31	15:58***	14:57 ^{oo}	16:14 ^{ooo}	16:04	18:06
Slapen en rusten	60:14**	62:03***	60:08 ^{oo}	61:58 ^{oo}	58:55	60:33
Opleiding	0:56	0:46	1:01	1:06	0:42	0:58
Sociale participatie	9:15	10:29	10:21 ^{ooo}	11:03 ^o	9:00	10:09
Vrije tijd	31:41	24:32*	31:49	25:34	31:57	26:11
Overige verplaatsing [†]	1:17***	1:01**	1:12 ^{ooo}	1:11 ^{ooo}	0:10	0:07
Overig [‡]	2:14***	2:38***	1:35	1:31 ^{ooo}	1:34	2:00
TOTAAL	168:00	168:00	168:00	168:00	168:00	168:00

	Participatiegraad ^b %					
	1999		2004		2013	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
Betaald werk	74,5	57,6*	71,2 ^o	61,6 ^o	76,1	68,4
Huishoudelijk werk	96,7*	99,7	96,8 ^o	99,6	99,0	99,9
Kinderzorg en opvoeding	38,9	50,3	40,5	53,7	43,0	54,2
Persoonlijke verzorging	100,0	100,0	100,0	100,0	99,9	100,0
Slapen en rusten	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Opleiding	19,4	20,8	18,9	23,8	15,9	24,2
Sociale participatie	94,1	96,2	93,8	96,7	92,0	96,6
Vrije tijd	100,0	100,0	99,9	99,8	100,0	99,5
Overige verplaatsing [†]	56,7*	53,1*	56,3 ^o	57,6 ^o	13,7	11,7
Overig [‡]	82,9*	85,5*	72,8 ^o	69,5	65,1	72,4

	Duur per participant ^a hh:mm					
	1999		2004		2013	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
Betaald werk	40:40	31:00	41:23	30:43	39:22	31:27
Huishoudelijk werk	15:07***	27:53***	16:01 ^o	25:48 ^{oo}	17:14	24:07
Kinderzorg en opvoeding	4:46*	9:37**	4:38 ^{oo}	8:46	5:55	7:45
Persoonlijke verzorging	15:31	15:58***	14:57 ^{ooo}	16:14 ^{ooo}	16:04	18:06
Slapen en rusten	60:14**	62:03***	60:08 ^{oo}	61:58 ^{ooo}	58:55	60:33
Opleiding	4:52	3:42	5:26	4:39	4:24	4:00
Sociale participatie	9:50	10:54	11:02 ^{oo}	11:25 ^o	9:48	10:31
Vrije tijd	31:41	24:32*	31:51	25:38	31:57	26:18
Overige verplaatsing [†]	2:16***	1:55***	2:09 ^{ooo}	2:03 ^{ooo}	1:15	1:05
Overig [‡]	2:42	3:05	2:11	2:11 ^{ooo}	2:25	2:45

[†] Verplaatsingen waarvoor de respondent geen verplaatsingsdoel heeft opgegeven.

[‡] Overig = wachttijd, onbepaalde tijd, tijd om dagboekje in te vullen.

^a Paarsgewijze vergelijking met Bonferroni correctie voor meerdere vergelijkingen.

^b Verschillen getoetst met Z-Test tegen $\alpha=0,05$.

Verschillen tussen 1999 en 2013 zijn significant voor: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Verschillen tussen 2004 en 2013 zijn significant voor: ^o $p \leq 0,05$; ^{oo} $p \leq 0,01$; ^{ooo} $p \leq 0,001$.

Bron: Tijdsbestedingsonderzoeken, 1999, 2004 en 2013, Onderzoeksgroep TOR, VUB.

jaar besteedt slechts 2 uur en 32 minuten per week aan 'kinderzorg en opvoeding' omdat een groot deel van de mannen helemaal geen tijd besteedt aan deze activiteit (wellicht omdat ze geen kinderen thuis hebben). Concreet heeft 43% van de mannelijke respondenten in de registratieweek een activiteit gesteld die onder de rubriek 'kinderzorg en opvoeding' valt; dat percentage is de 'participatiegraad'.

Zowel vrouwen als mannen besteden veruit de meeste tijd aan slapen, respectievelijk bijna 59 en ruim 60,5 uur per week. Vrouwen slapen niet alleen langer, maar besteden met 18 uur ook 2 uur per week meer tijd aan persoonlijke verzorging. Mannen hebben met bijna 32 uur bijna 6 uur meer vrije tijd dan vrouwen, terwijl vrouwen met 24 uur dan weer 7 uur meer huishoudelijk werk doen dan mannen. Daarbovenop besteden vrouwen die zich bezighouden met kinderen ook nog eens 2 uur per week meer aan kindzorg (duur per participant). Werkende mannen werken – inclusief verplaatsingstijd – gemiddeld net geen 40 uur per week, werkende vrouwen besteden bijna 31,5 uur aan betaalde arbeid (duur per participant). Al deze verschillen zijn significant (zie ook figuur 1) en tonen dat de klassieke stereotypen en de traditionele rolverdeling van arbeids- en gezinstaken nog altijd overheersen. De volgende vraag die we ons stellen, luidt dan: is deze verdeling minder klassiek/traditioneel geworden over de jaren?

2.2. Wordt de kloof tussen vrouwen en mannen kleiner?

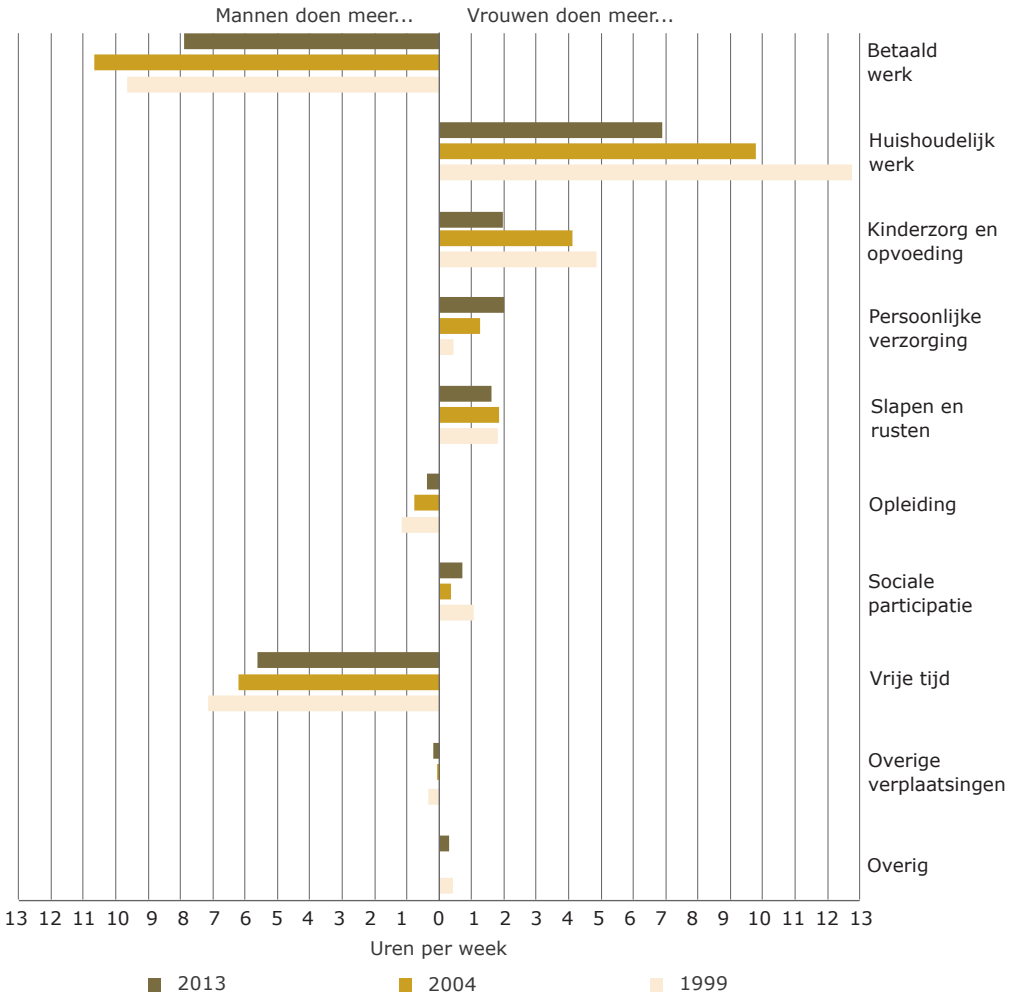
Het aandeel vrouwen dat betaald werk verricht, is ten opzichte van 1999 (57,6%) met bijna 11 procentpunten toegenomen in 2013 (68,4%). De werkzaamheidsgraad van mannen ligt met 76,1% significant hoger dan in 2004, maar wijkt niet af van de werkzaamheidsgraad in 1999. Deze percentages komen min of meer overeen met de werkzaamheidsgraad van het Steunpunt WSE. De arbeidsduur per participant verandert niet significant over de jaren, noch voor mannen noch voor vrouwen. Het verschil van 8 uur betaalde arbeid in 2013 tussen werkende mannen en vrouwen per week is dus zeker persistent te noemen, al is dat verschil kleiner dan in 1999 en 2004 (zie figuur 1).

Mannen besteden geleidelijk aan iets meer tijd aan huishoudelijk werk. Vrouwen besteden daarentegen over de jaren significant minder tijd aan huishoudelijk werk. In 2013 is het bijna 4 uur per week minder dan in 1999 en ruim 1,5 uur minder dan in 2004. Toch doen vrouwen nog altijd 7 uur per week meer in het huishouden dan mannen, maar het verschil wordt kleiner (zie figuur 1).

De tijd die mannen aan kindzorg besteden, is met ruim 1 uur per week toegenomen tussen 1999 en 2013. Ook hier geldt evenwel dat vrouwen nog bijna 2 uur per week meer tijd aan kindzorg en opvoeding besteden dan mannen, maar dat is ruim een halvering van het verschil van bijna 5 uur in 1999 (zie figuur 1).

De hoeveelheid vrije tijd van mannen evolueerde niet significant tussen 1999, 2004 en 2013. Vrouwen hebben ten opzichte van 1999 bijna 2 uur per week meer

FIGUUR 1. Verschillen in tijdsbesteding (per participant) tussen mannen en vrouwen aan 10 hoofdactiviteiten, Vlaamse bevolking van 18-75 jaar (exclusief studenten), 1999, 2004 en 2013, in uren per week

Bron: Tijdsbestedingsonderzoeken, 1999, 2004 en 2013, Onderzoeksgroep TOR, VUB.

vrije tijd. Het verschil in hoeveelheid vrije tijd tussen mannen en vrouwen wordt dus kleiner maar blijft ruim 5,5 uur per week. Vrouwen besteden gemiddeld per week bijna 1 uur meer tijd aan sociale participatie (praten, op bezoek gaan, vrijwilligerswerk, zorg voor anderen/familieleden, deelname verenigingsleven ...) dan mannen. De tijd voor sociale participatie is wel gevoelig afgenomen tussen 2004 en 2013.

De evolutie toont dat de 'huishoudrevolutie' in Vlaanderen nog gaande is. Mannen en vrouwen groeien dichterbij elkaar toe met betrekking tot de tijd die aan arbeids- en gezinstaken wordt besteed, al is een evenwicht nog lang niet in zicht.

2.3. Mannelijke en vrouwelijke tijdsbesteding

In het algemeen stelden we in punt 2.2. een aantal duidelijke tendensen vast waarbij de tijdsbestedingspatronen van vrouwen en mannen naar elkaar toe lijken te groeien. Zo worden de verschillen in de tijd die besteed wordt aan betaalde arbeid, huishoudelijk werk, kinderopvang en vrije tijd merkelijk kleiner. Toch blijkt ook dat het tijdsbestedingspatroon van vrouwen en mannen nog altijd erg verschillend is. Om deze verschillen systematischer te onderzoeken, hebben we de tijdsbesteding van mannen en vrouwen verder onderzocht door middel van een discriminantanalyse. Hiervoor gebruiken we een fijnere indeling van activiteiten in 33 categorieën. Discriminantanalyse is een techniek die op basis van informatie van personen (in ons geval de tijdsbesteding), andere kenmerken van diezelfde personen (in ons geval het geslacht) probeert te voorspellen. Stel dat we op basis van de tijdsbesteding er in slagen om in 50% van de gevallen het geslacht van iemand correct te voorspellen, dan zouden we moeten concluderen dat de tijdsbesteding niet geslachts-specifiek is. Immers, indien we puur at random iemands geslacht voorspellen dan hebben we ook één kans op twee om een correcte voorspelling te doen. Indien onze voorspellingen echter veel accurater worden dan de toevallige, dan kunnen we concluderen dat de informatie die we gebruiken wel systematisch verschilt naargelang het geslacht. Discriminantanalyse geeft ons bovendien informatie over welke activiteiten meer of minder bijdragen tot de voorspellingskracht en dus iets zeggen over het genderspecifieke van die vorm van tijdsbesteding. De indicator die we hiervoor gebruiken is de 'maat van discriminatiekracht'. Die maat varieert tussen 0 en 1 en kan geïnterpreteerd worden als een correlatiecoëfficiënt (hoe hoger de waarde, hoe beter de voorspellingskracht).

Tabel 2 geeft de top 5 van activiteiten (en hun mate van discriminatiekracht) waarin mannen en vrouwen zich onderscheiden. Als we informatie hebben over de tijdsbesteding (in 33 categorieën) dan voorspellen we het geslacht van iemand in 81,5% van de gevallen juist. 79,0% van de vrouwen wordt juist geklasseerd en 83,9% van de mannen.

Opvallend is dat drie van de vijf activiteiten die het sterkst verschillen tussen mannen en vrouwen, drie arbeidsactiviteiten zijn (huishoudelijk werk, klusjes en betaald werk). Het is duidelijk dat de verdeling van het werk tussen de geslachten nog altijd sterk verschillend en traditioneel is. Op basis van de maat van discriminatie kunnen we stellen dat het onderscheid tussen mannen en vrouwen ook nu nog altijd veruit het scherpst tot uiting komt in de hoeveelheid huishoudelijk werk die iemand verricht (discriminatiekracht = 0,75). Het is wel opvallend dat kinderopvang niet langer in de top 5 staat van activiteiten waarin mannen en vrouwen zich van elkaar onderscheiden. In 1999 en 2004 was kinderopvang wel nog een van de 5 meest onderscheidende activiteiten (Glorieux e.a., 2006).

Mannen zijn in 2013 ongeveer evengoed te voorspellen als in 2004. Klasseren we in 2004 85,3% van de mannen juist op basis van hun tijdsbesteding, dan is dat in

TABEL 2. Top 5 van activiteiten waarop mannen en vrouwen zich onderscheiden, Vlaamse bevolking van 18-75 jaar (exclusief studenten), 2013, discriminantanalyse

Vrouwen doen meer...	Discriminantiekracht ^a	Mannen doen meer...
Huishoudelijk werk	0,75	
	0,33	Klusjes
Aankleden en toilet maken	0,28	
	0,24	Betaald werk
	0,22	Nieuwe media

^a Wilks' Lambda = 0,587 – Canonische correlatie = 0,642. Canonische correlatie is significant verschillend van 0 ($p < 0,001$).

Bron: Tijdsbestedingsonderzoek, 2013, Onderzoeksgroep TOR, VUB.

2013 83,9%. Vrouwen, daarentegen, zijn wat moeilijker te voorspellen dan bijna 10 jaar geleden. In 2004 kon 82,7% van de vrouwen goed geklasseerd worden, terwijl dat nu maar 79,0% is. Dit wijst er op dat de tijdsbestedingspatronen van vrouwen iets meer divers geworden zijn. Wellicht schuift een deel van hen meer op naar een mannelijk patroon, terwijl anderen zich blijven conformeren aan het traditionele rollenpatroon van vrouwen.

2.4. Tijdsbesteding naar levensfasen

De verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen mannen en vrouwen is dus nog altijd niet in evenwicht. We weten inmiddels dat er activiteiten zijn waarvoor de duur per participant hoog is, maar de duur per respondent laag (zie punt 2.1.). Dit is onder meer een gevolg van het feit dat sommige activiteiten slechts tijdens een bepaalde levensfase een groot deel van onze tijd claimen. Kinderzorg is daar één van. Om te achterhalen hoe dit (on)evenwicht van arbeids- en gezinstaken zich manifesteert over de levensloop, hebben we de zeven meest voorkomende levensfasen gedefinieerd op basis van iemands arbeidsstatuut, het arbeidsstatuut van diens partner (indien daarvan sprake is) en het al dan niet hebben van inwonende kinderen (tot 25 jaar). Bovendien volgen deze levensfasen elkaar op qua gemiddelde leeftijd van de respondenten, waardoor ze een statisch beeld geven van de levensloop (zie tabel 3). Ruim de helft van de respondenten valt in één van deze levensfasen ($n = 1.573$).

Tabel 3 geeft voor elke levensfase en voor mannen en vrouwen apart op de eerste lijn de tijd die zij besteden aan betaalde arbeid, huishoudelijk werk, kinderopvang en de werklast (de som van betaalde arbeid, huishoudelijk werk en kinderopvang) en op de tweede lijn de procentuele verdeling van deze arbeids- en gezinstaken binnen de totale werklast. Voor de gehele onderzoekspopulatie (18-75 jaar, zonder studenten) ligt de werklast net iets onder de 50 uur per week en bestaat ze, in lijn met wat we in 2.1. al concludeerden, voor mannen voor een groter deel uit betaalde arbeid en voor vrouwen voor een groter deel uit huishoudelijk werk en kinderopvang.

De jongste levensfase is die van een voltijds werkende eenverdiener zonder kinderen. Er zit geen significant verschil in de tijd die vrouwen en mannen in deze levensfase aan betaald werk besteden, noch in de totale werklast. Wel besteden vrouwen meer tijd aan huishoudelijk werk.

De volgende levensfase is die van voltijds werkende tweeverdiener zonder kinderen. Hoewel de werklast niet significant verschilt tussen mannen en vrouwen, besteden mannen bijna 6 uur meer aan betaalde arbeid en vrouwen ruim 3,5 uur meer aan huishoudelijk werk. Een derde van de totale werklast van vrouwen bestaat uit huishoudelijk werk, terwijl dit bij mannen nog geen kwart is.

Wanneer er inwonende kinderen zijn, dan zijn de meest voorkomende levensfasen die van twee voltijds werkende ouders, een voltijds werkende vader en een deeltijds werkende moeder, of een voltijds werkende vader en een niet-werkende moeder. In een tweeverdienersgezin met twee voltijds werkende ouders blijven mannen bijna 6 uur per week meer werken en doen vrouwen bijna 4 uur per week meer huishoudelijk werk. Kinderzorg is met 6 à 6,5 uur per week evenwichtig verdeeld, net als de totale werklast (het verschil van 50 minuten is niet significant). Een voltijds werkende vader besteedt gemiddeld 15,5 uur per week meer tijd aan betaald werk dan zijn deeltijds werkende partner. Omgekeerd besteedt een deeltijds werkende moeder ruim 7 uur meer tijd aan huishoudelijk werk en nog eens bijna 4 uur per week meer tijd aan kindzorg dan haar voltijds werkende partner. De totale werklast van een voltijds werkende vader met een niet-werkende partner is niet verschillend van die van een voltijds werkende vader met een deeltijds werkende partner, maar de samenstelling hiervan bestaat uit 1 uur meer huishoudelijk werk en 1 uur minder kindzorg per week. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de kinderen ouder zijn (de gemiddelde leeftijd in deze levensfase ligt ook hoger).

Eenmaal gepensioneerd, wordt de werklast van mannen en vrouwen wel significant verschillend. Gepensioneerde vrouwen hebben een werklast die 6,5 uur hoger ligt dan die van hun gepensioneerde partner. Dit is uiteraard enkel het gevolg van een verschil in tijd besteed aan gezinstaken.

Stelden we in punt 2.2. dat het onevenwicht in arbeids- en gezinstaken persistent is over de jaren, dan kunnen we nu ook stellen dat het onevenwicht in arbeids- en gezinstaken persistent is over de verschillende levensfasen. Mannen besteden consequent meer tijd aan betaald werk en consequent minder tijd aan huishoudelijk werk en kindzorg. De totale werklast van beide geslachten verschilt echter enkel voor gepensioneerden.

TABEL 3. Samenstelling en verdeling van de werklust, Vlaamse bevolking 18-75 jaar (excl. studenten) naar levensfase, 2013, in uren per week en % van werklust

		Duur per respondent ^a hh:mm				
		Betaald werk	Huishoudelijk werk	Kinderzorg en opvoeding	Totale werklust	
Totaal		n = 1.469	hh:mm	17:04***	2:32***	49:34
Mannen	gem. leeftijd = 48	% van werklust	50,8 ^{ooo}	44,9 ^{ooo}	5,1 ^{ooo}	100,0
Vrouwen	n = 1.425	hh:mm	21:29	24:06	4:17	49:53
	gem. leeftijd = 48	% van werklust	36,5	55,4	8,1	100,0
Levensfase						
Mannen		n = 150	hh:mm	10:33**	0:08	52:32
Vrouwen		gem. leeftijd = 35	% van werklust	78,3 ^o	21,4	100,0
Mannen		n = 99	hh:mm	40:21	13:39	54:30
Vrouwen		gem. leeftijd = 37	% van werklust	73,2	25,8	100,0
Mannen		n = 134	hh:mm	44:56***	14:07***	59:10
Vrouwen		gem. leeftijd = 38	% van werklust	75,6 ^{ooo}	24,2 ^{ooo}	100,0
Mannen		n = 106	hh:mm	39:06	17:40	57:06
Vrouwen		gem. leeftijd = 36	% van werklust	67,0	32,4	100,0
Mannen		n = 221	hh:mm	41:58***	15:00***	62:54
Vrouwen		gem. leeftijd = 42	% van werklust	65,0 ^{ooo}	25,5 ^{ooo}	100,0
Mannen		n = 148	hh:mm	35:45	19:55	62:04
Vrouwen		gem. leeftijd = 42	% van werklust	55,9	34,1	100,0
Mannen		n = 189	hh:mm	43:14	15:15	62:41
Vrouwen		gem. leeftijd = 44	% van werklust	68,0	25,6	100,0
Mannen		n = 86	hh:mm	27:52	22:42	58:38
Vrouwen		gem. leeftijd = 42	% van werklust	45,6	41,6	100,0
Mannen		n = 97	hh:mm	42:41	16:12	62:24
Vrouwen		gem. leeftijd = 47	% van werklust	54,9	36,3	100,0
Mannen		n = 162	hh:mm	1:34	24:36***	27:59***
Vrouwen		gem. leeftijd = 67	% van werklust	4,8 ^o	88,6	100,0
Mannen		n = 181	hh:mm	0:43	29:54	34:33
Vrouwen		gem. leeftijd = 65	% van werklust	1,7	88,8	100,0

^a Verschillen getoetst met T-Test (na Levene's test voor gelijkheid van variantie). Verschillen in duur tussen mannen en vrouwen zijn significant voor: * p≤0,05; ** p≤0,01; *** p≤0,001. Verschillen in aandeel in de werklust tussen mannen en vrouwen zijn significant voor: ° p≤0,05; °° p≤0,01; °°° p≤0,001.

Bron: Tijdsbestedingsonderzoek, 2013; Onderzoekgroep TOR, VUB.

2.5. Het ritme van de werklust

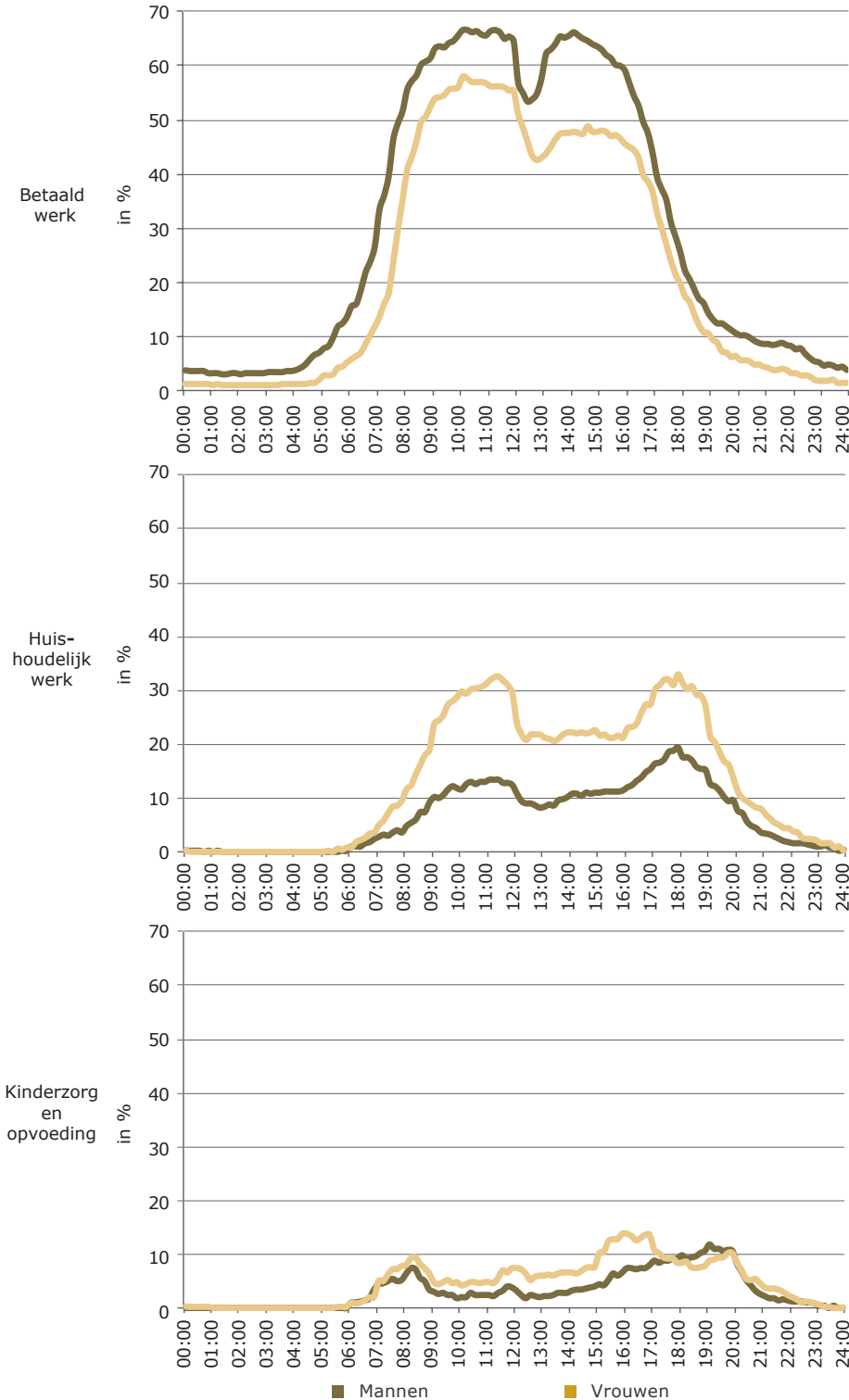
Uit voorgaande concluderen we dat de hoeveelheid tijd die mannen en vrouwen besteden aan arbeids- en gezinstaken nog altijd (sterk) in onevenwicht is. In een laatste punt kijken we naar de timing van arbeids- en gezinstaken. Dat is relevant omdat sommige taken, met name gezinstaken, op een vast moment van de dag vallen en geen uitstel dulden. Kinderen moeten op een bepaald tijdstip van school gehaald worden, op een bepaald tijdstip eten en op een bepaald tijdstip gaan slapen. De rigiditeit van de timing van deze gezinstaken maakt dat andere activiteiten (waaronder werk) hierop afgestemd moeten worden en we kunnen ons afvragen wie, mannen of vrouwen, de meeste 'afstemmingen' moet doen en dus minder flexibel is in het plannen van andere activiteiten. We bekijken dit aan de hand van zogenaamde tempogrammen (zie figuur 2). Tempogrammen geven het percentage mannen of vrouwen weer (y-as) dat op een bepaald tijdstip betaald werk, huishoudelijk werk of kinderopvang doet (x-as, per 10 minuten).

Figuur 2 toont dat om 7 uur 's ochtends op een gemiddelde weekdag 50% van de werkende mannen al onderweg naar of op hun werk is. Vrouwen bereiken dit percentage pas een uur later. Het percentage vrouwen dat bezig is met betaalde arbeid, ligt op elk uur van de dag lager dan het percentage mannen. Het ritme van betaalde arbeid loopt voor vrouwen en mannen vrijwel parallel, met een duidelijk afgetekende lunchpauze tussen 12 en 13 uur. In de namiddag zien we dat betaalde arbeid door vrouwen minder collectief gedaan wordt dan in de voormiddag (de top van de lichtgekleurde curve ligt lager). Dit is wellicht het gevolg van het grote aantal vrouwen dat deeltijds werkt. Uiteindelijk zien we dat vanaf 18u de werkdag – wat betreft betaalde arbeid – voor het overgrote deel van zowel vrouwen als mannen tegelijk eindigt.

De tweede component van de werklust van vrouwen en mannen is huishoudelijk werk. Figuur 2 laat zien dat vrouwen en mannen tegelijk beginnen met huishoudelijke taken maar het betreft wel meer vrouwen dan mannen (de lichtgekleurde lijn stijgt veel sneller). Om 9u is 1 op de 5 vrouwen bezig met huishoudelijk werk tegenover 1 op de 10 mannen. Het valt op dat het collectieve ritme van huishoudelijk werk op weekdays veel weg heeft van het ritme van betaalde arbeid. Er is sprake van twee pieken die onderbroken worden door een (lange) lunchpauze. Echter, de tweede piek van huishoudelijk werk loopt voor vrouwen in de namiddag door tot ver in de avond. Vanaf 20u 's avonds convergeert het collectieve ritme van huishoudelijk werk. Het ritme van de mannen volgt hetzelfde patroon als het ritme van de vrouwen, maar is in veel mindere mate collectief.

De laatste component van de werklust van mannen en vrouwen is kinderopvang. Zelfs wanneer we enkel diegenen met kinderen in de berekening opnemen, blijkt kinderopvang een weinig collectieve activiteit. Op het hoogtepunt is 1 op de 5 Vlaamse ouders (mannen en vrouwen samen) tegelijkertijd met kinderopvang bezig. We stel-

FIGUUR 2. Verloop van betaald werk, huishoudelijk werk en kindzorg op een weekdag, Vlaamse bevolking van 18-75 jaar (exclusief studenten) naar geslacht, 2013 [participanten], in %

Bron: Tijdsbestedingsonderzoek, 2013, Onderzoeksgroep TOR, VUB.

den reeds vast dat vrouwen een veel groter deel van de zorg en opvoeding van kinderen op zich nemen. Figuur 2 bevestigt dit. Daarnaast kunnen we bij vrouwen (veel duidelijker dan bij mannen) drie kleine en een grote piek in de kindercare en opvoeding onderscheiden. De eerste piek valt in de ochtend tussen 7u en 9u. Dit is de tijd dat de kinderen opstaan, ontbijten en naar school moeten. De tweede valt rond het middaguur, de tijd waarop kinderen hun middagpauze hebben. De grote piek valt tussen 15u en 17u. Dit is het tijdstip waarop de kinderen uit school komen en eventueel het vieruurtje eten. De vierde, laatste en tevens grootste, piek valt in de avond tussen 19u en 20u. In deze tijdspanne moeten jonge kinderen geholpen worden bij het klaarmaken om te gaan slapen. Het ritme van de mannen die kindercare verrichten of zich met opvoeding bezighouden, is minder collectief en is eigenlijk enkel een lange aanloop naar de avondpiek van 19u tot 20u. Deze gegevens ondersteunen de veronderstelling dat het veeleer de vrouwen zijn die hun werktijden afstemmen op de schooltijden.

Slotbeschouwingen

Evenwichtiger maar geen evenwicht

In deze bijdrage stelden we ons de vraag of mannen en vrouwen er anno 2013 een evenwichtiger verdeling van arbeids- en gezinstaken op na houden dan 15 jaar geleden. Dat is zeker het geval. De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen is het afgelopen anderhalve decennium gestegen, de verschillen in de tijd besteed aan betaald werk, huishoudelijk werk en kindercare zijn kleiner geworden en de werklust van mannen en vrouwen (de tijd besteed aan de drie voornoemde activiteiten samen), verschilt niet meer significant. Met name op het vlak van huishoudelijk werk zien we een duidelijke convergentie. Dat is te wijten aan zowel een afname van tijd die vrouwen aan huishoudelijk werk besteden als aan een toename van de tijd die mannen aan huishoudelijk werk besteden; een teken dat de huishouderevolutie in Vlaanderen nog gaande is. Bovendien besteden vaders ook een significante 1,5 uur meer tijd aan kindercare vergeleken met enkele jaren terug maar, in tegenstelling tot wat werd verwacht, is de tijd die moeders aan kindercare besteden in Vlaanderen niet toegenomen (vergelijk Bianchi, 2000; Sandberg & Hofferth, 2001, 2006; Sayer e.a., 2004). Dit zorgt ervoor dat kindercare een minder 'vrouwelijke' activiteit is geworden, terwijl ze dat in 2004 nog wel was.

Ondanks deze evolutie naar een evenwichtiger verdeling van de arbeids- en gezinstaken betreft de stand van zaken nog altijd een (groot) onevenwicht. Werkende mannen besteden 8 uur per week meer aan betaalde arbeid dan werkende vrouwen en vrouwen besteden dan weer 7 uur per week meer aan huishoudelijk werk. Huishoudelijk werk blijft ook in 2013 nog veruit de meest onderscheidende activiteit tussen vrouwen en mannen. Bovendien zien we dat in tweeoudergezinnen vaders tussen de 2 en 4 uur minder tijd aan kindercare besteden dan vrouwen, wat doet veronderstellen dat de stelling van Van Tienoven e.a. (in druk) gegrond is: de toe-

name in tijd door vaders besteed aan kinderopvang is grotendeels het gevolg van de noodzaak om voor kinderen te zorgen (bijvoorbeeld wanneer moeders nog aan het werk zijn). Bovendien situeert de kinderopvang voor vrouwen zich veel meer verspreid over de dag, terwijl ze voor mannen meer in de avond plaatsvindt. Dus zelfs al is de werklast van mannen en vrouwen in evenwicht, dan blijkt de samenstelling hiervan nog altijd sterk ongelijk. Bovendien is het wegvallen van betaalde arbeid bij mannen geen reden om tot een meer egalitaire verdeling van de gezinstaken te komen: gepensioneerde mannen en vrouwen zijn de enige onderzochte groep met een significant ongelijke verdeling van de werklast.

De persistente ongelijkheid tussen vrouwen en mannen blijkt overigens ook uit de tijd besteed aan vrije tijd en sociale participatie. Als we beide activiteitengroepen samennemen als 'recreatieve tijd', dan blijkt dat de kloof tussen mannen en vrouwen slechts héél langzaam afneemt. Terwijl de recreatieve tijd van mannen nauwelijks evolueerde de afgelopen 15 jaar (ongeveer 41 uur per respondent), zien we bij vrouwen slechts een toename van ruim een uur (tot ruim 36 uur per respondent). Concreet betekent dit dat vrouwen nog altijd bijna 5 uur per week minder tijd voor zichzelf hebben – als we naar de pure 'vrije tijd' kijken, zelfs bijna 6 uur – dan mannen. In werkweken van 37,5 uur uitgedrukt, hebben vrouwen ongeveer 8 'vrije' weken minder per jaar dan mannen. Op 14 jaar tijd is de vrijetijdskloof tussen vrouwen en mannen 83 minuten afgenomen, een tempo van ongeveer 6 minuten per jaar. Als de huishoudrevolutie dit tempo aanhoudt, zullen vrouwen pas binnen 58 jaar ongeveer evenveel 'vrije' tijd hebben dan mannen.

Beleidsmaatregel of cultuuromslag?

De tijd die mannen en vrouwen dagelijks (24 uur) en wekelijks (168 uur) te besteden hebben, is duidelijk begrensd. Dat betekent dat om tot een evenwichtige(re) verdeling van arbeids- en gezinstaken te komen de tijd die meer besteed wordt aan het ene (bijvoorbeeld huishoudelijk werk door mannen) altijd ten koste zal gaan van de tijd besteed aan iets anders (bijvoorbeeld betaald werk of vrije tijd door mannen). Niet alle domeinen van het dagelijks leven zijn beleidsmatig te beïnvloeden. Maatregelen om mannen minder vrije tijd te laten hebben of vrouwen minder te doen slapen, zijn ondenkbaar. Als het gaat om beleidsmaatregelen om tot een meer evenwichtige verdeling van arbeids- en gezinstaken te komen, dan zullen die gericht moeten zijn op de domeinen van betaald werk (bijvoorbeeld stimuleren van vaderschapsverlof of deeltijds werken voor mannen), huishoudelijk werk en/of kinderopvang (bijvoorbeeld toegankelijke naschoolse opvang).

Echter, de hardnekkigheid van het onevenwicht zit hem vooral en veel meer in de nieuwe en grotendeels vastgeroeste normen omtrent de verdeling van arbeids- en gezinstaken. De heersende norm dat status belangrijk is (de Botton, 2011) en bovendien ontleend wordt aan veel en lang werken (Schulte, 2014) zal de arbeidstijd van mannen niet snel voldoende dalen. Bovendien lukt het onze samenleving maar niet om zich te ontdoen van traditionele genderopvattingen. Uit de vragenlijst-

ten van TOR13 blijkt dat nu nog altijd ruim 1 op de 10 mannen vindt dat wanneer er sprake is van kleine kinderen, vrouwen beter thuis blijven en stoppen met werken. Daarbovenop meent 32% van de mannen tegenover 17% van de vrouwen dat vrouwen beter geschikt zijn om kleine kinderen op te voeden dan mannen. Bovendien is 79% van de mannen (zeer) tevreden met de manier waarop huishoudelijk werk tussen mannen en vrouwen is verdeeld. Echter, ook 68% van de vrouwen is tevreden met de geschetste verdeling van gezinstaken. Willen beleidsmaatregelen echt werken, dan zullen ze ten minste gepaard moeten gaan met een cultuuromslag in het denken bij zowel mannen en vrouwen over hoe een evenwicht in arbeids- en gezinstaken eruit ziet.

In 2004 schreven Glorieux en Koelet (2004) over de tijdsbesteding van mannen en vrouwen in Vlaanderen dat de nieuwe man 'maar een droom was'. In 2009 concludeerden Van Tienoven en Glorieux (2009) na een analyse van de tijdsbesteding van mannen en vrouwen in België uit 2005 dat het niet alleen een droom was, maar dat mannen en vrouwen niet over dezelfde 'nieuwe mannen', 'zorgende papa's' en 'supermoeders' dromen. Ook anno 2013 stellen we opnieuw vast dat er nog altijd een kloof bestaat tussen dromen en doen. Toch groeien droom en daad langzaam naar elkaar toe. Mannen besteden meer tijd aan kinderopvang en meer tijd aan huishoudelijk werk dan vroeger, en ook de totale werklast is voor het eerst nauwelijks verschillend tussen mannen en vrouwen. Desalniettemin nemen vrouwen nog altijd het leeuwendeel van het huishoudelijk werk op zich, wat maakt dat huishoudelijk werk nog altijd een typisch 'vrouwelijke' taak is. Bovendien is een gelijke verdeling van de totale werklast iets heel anders dan een gelijke taakverdeling binnen de werklast (zie bijvoorbeeld McDaniel, 2008). Tijd dus om ook deze dromen in vervulling te laten gaan.

Bibliografie

- Bianchi, S. (2000). Maternal employment and time with children: Dramatic change or surprising continuity? In: *Demography*, 37, 401-14.
- Bianchi, S. & Milkie, M. (2010). Work and family research in the first decade of the 21st century. In: *Journal of Marriage and Family*, 72, 705-25.
- Bianchi, S., Robinson, J.P. & Milkie, M. (2006). *Changing rhythms of American life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Bianchi, S., Milkie, M., Sayer, L. & Robinson, J.P. (2000). Is anyone doing the housework? U.S. trends and gender differentials in domestic labor. In: *Social Forces*, 79, 191-228.
- Bittman, M. & Wajcman, J. (2000). The rush hour: The characteristic of leisure time and gender equity. In: *Social Forces*, 79, 165-89.
- Booth, A.L. & Van Ours, J.C. (2013). Part-time jobs: what women want? In: *Journal of Population Economics*, 26, 263-83.
- Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. In: *Journal of Vocational Behavior*, 67, 169-98.
- Cloïn, M. (2013). *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. Den

Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Connolly, S. & Gregory, M. (2008). Moving down: Women's part-time work and occupational change in Britain 1991-2001. In: *The Economic Journal*, 118 (February), F52-F76.
- Craig, L. (2006). Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children. In: *Gender & Society*, 20, 259-81.
- de Botton, A. (2011). *Statusangst*. Amsterdam: Olympus.
- Glorieux, I. & Koelet, S. (2004). Het was maar een droom. Over de mythe van de nieuwe man en de standvastige verschillen in tijdbesteding tussen mannen en vrouwen. In: De Metse-naere, M. & Celis, K. (red.). *Weten mannen waarom? Mannelijkheid feministisch bekeken*. Brussel: VUBPress, 97-123.
- Glorieux, I., Koelet, S. & Moens, M. (2000). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR99*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB.
- Glorieux, I., Minnen, J. & Vandeweyer, J. (2005). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR04*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB.
- Glorieux, I., Koelet, S., Mestdag, I., Moens, M., Minnen, J. & Vandeweyer, J. (2006). *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijks leven van minuut tot minuut*. Tielt: LannooCampus.
- Glorieux, I., Minnen, J., Van Tienoven, T.P., Weenas, D., Van den Bogaert, S. & Deyaert, J. (2014). *Technical report TOR13: Modular Online Time Use Survey. Fieldwork and response analysis*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB.
- Laurijssen, I. (2012). *Verdeeld tussen arbeid en gezin. Een panelstudie naar de context en dynamiek van de keuze voor deeltijds werk*. Brussel: VUBPress.
- Mattingly, M. & Bianchi, S. (2003). Gender differences in the quantity and quality of free time: The U.S. experience. In: *Social Forces*, 81, 999-1030.
- McDaniel, A.E. (2008). Measuring gender egalitarianism. The attitudinal difference between men and women. In: *International Journal of Sociology*, 38 (1), 58-80.
- Minnen, J., Glorieux, I., Van Tienoven, T.P., Daniels, S., Weenas, D., Deyaert, J., Van den Bogaert, S. & Rymenants, S. (2014). Modular Online Time Use Survey (MOTUS) – Translating an existing method to the 21st century. In: *Electronic International Journal for Time Use Research*, 11 (1), 73-93.
- Sandberg, J. & Hofferth, S. (2001). Changes in children's time with parents: United States, 1981 - 1997. In: *Demography*, 38, 423-36.
- Sandberg, J. & Hofferth, S. (2006). Changes in children's time with parents: A correction. In: *Demography*, 42, 391-5.
- Sayer, L. (2005). Gender, time, and inequality: Trends in women's and men's paid work, unpaid work, and free time. In: *Social Forces*, 84, 285-303.
- Sayer, L., Bianchi, S. & Robinson, J.P. (2004). Are parents investing less in children? Trends in mothers' and fathers' time with children. In: *American Journal of Sociology*, 110, 1-43.
- Schulte, B. (2014). *Overwhelmed: Work, love, and play when no one has the time*. New York: Sarah Crichton Books.
- Statistics Belgium (2014). Survey on ICT use by households and individuals. Geraadpleegd via http://statbel.fgov.be/en/statistics/surveys-methodology/surveys/ICT_household
- Van Tienoven, T.P. & Glorieux, I. (2009). Vervagen de verschillen? Evoluties in de tijdsbesteding en rolverdeling van vrouwen en mannen in België (1966, 1999, 2005). In: Wallemacq, C. & Wouters, L. (red.). *Genderstudies: een genre apart? Een stand van zaken*. Brussel: Sophia, 30-43.
- Van Tienoven, T.P., Glorieux, I., Minnen, J. & Daniels, S. (in druk). If fathers care, how do they share? The temporal and spatial allocation of fathers' time to parenting activities. In: *Family Science*.

De combinatie van arbeid en gezin bij eenoudergezinnen: strategieën en valkuilen

Christine Van Peer*

Inleiding

De vervrouwelijking van de arbeidsmarkt leidde tot een groeiende vraag naar een evenwichtige werk-privébalans en gezinsvriendelijke arbeidsorganisaties. Veel onderzoek in het domein van de combinatie van arbeid en gezin gaat uit van een balans-denken tussen de twee conflicterende levensdomeinen of rollen. Wanneer werk en gezin elkaar negatief gaan beïnvloeden, is er sprake van een 'inter-rolconflict' (Hammer e.a., 2003). Het in toom houden van combinatiestress is niet alleen van belang voor het individu en voor het gezin, maar ook voor de arbeidsmarkt en de maatschappij (Symoens & Bracke, 2013). Werk-gezinsconflict hangt immers samen met een lager psychologisch welbevinden en een zwakkere gezondheid (Allen e.a., 2000; Baxter & Alexander, 2008; Eby e.a., 2005). Wanneer het conflict leidt tot uitval, heeft het ook gevolgen op het niveau van arbeidsorganisaties en van de sociale welvaartsstaat.

In de onderzoeksliteratuur van de voorbije decennia worden fundamentele verschillen in gezinsfunctioneren tussen eenoudergezinnen en tweeoudergezinnen vastgesteld. In tweeoudergezinnen wordt de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van de kinderen en voor de financiële zekerheid van het gezin gedragen door twee partners. In het eenoudergezin worden beide verantwoordelijkheden – al dan niet op deeltijdse basis – gedragen door één ouder. Deze eenvoudige vaststelling maakt meteen het meest essentiële verschil tussen beide gezinsvormen uit. *'The obvious difference between employed single and couple mothers is that single mothers do not have a resident partner to share in the day-to-day management of the balancing of childrearing responsibilities with the demands of employment'* (Baxter & Alexander, 2008).

De instroom naar het eenoudergezin gebeurt hoofdzakelijk via een relatiebreuk tussen partners. Sinds de jaren 1960 steeg het echtscheidingscijfer in Westerse landen exponentieel. België is daarbij nog steeds één van de koplopers binnen Europa (Mortelmans & Pasteels, 2011). Als gevolg daarvan nam het aandeel een-

* christine.vanpeer@dar.vlaanderen.be

oudergezinnen in België en Vlaanderen sterk toe. Tot het begin van de jaren 1990 werden de kinderen na een echtscheiding bijna altijd aan de vrouwelijke partner toegewezen. Eenoudergezinnen waren daardoor hoofdzakelijk eenoudergezinnen met een vrouwelijk gezinshoofd. Ook vandaag is dit nog het geval. De wetgever beoogde met de opeenvolgende wijzigingen in de echtscheidingswetgeving van de jaren 1990 een verschuiving naar gedeeld ouderschap en gedeeld verblijf, maar het aandeel kinderen met een hoofdverblijf bij moeder na echtscheiding blijft nog steeds het hoogst. Het aantal dubbele verblijfsregelingen en co-ouderschappen nam wel toe, maar maakt (nog) niet het grootste aandeel uit onder de verblijfsregelingen na echtscheiding (Sodermans e.a., 2011).

Deze demografische en gezinsontwikkelingen van de afgelopen decennia liepen parallel met andere fundamentele maatschappelijke transformaties binnen de westerse samenleving, namelijk een toenemende tendens tot individualisering en een groeiend vrouwelijk emancipatiestreven. Als gevolg van de toegenomen scholingsgraad van vrouwen, een verhoogde vraag naar vrouwelijke arbeidsdeelname ter versterking van de economie en van hun eigen wens tot arbeidsdeelname, nam de instroom van vrouwelijke arbeidskrachten op de arbeidsmarkt sinds de jaren 1960 toe. Tussen 1960 en 2003 vond in West-Europa haast een verdubbeling plaats van de werkzaamheidsgraad van vrouwen (Mc Innes, 2006) waardoor het aantal individuen dat arbeid en gezin dagelijks combineert, fors toenam. Het spreekt voor zich dat de balans draagkracht-draaglast bij vrouwen fundamenteel gewijzigd is. Met de toegenomen vrouwelijke arbeidsparticipatie namen de kansen op een conflict tussen de sferen van arbeid en gezin toe, daar waar ten tijde van het kostwinnersmodel de mannelijke kostwinnersspecialisatie meer compatibel was met de vrouwelijke zorgspecialisatie.

Onderzoek toonde gaandeweg aan dat er een negatief versterkende invloed uitgaat van het gewicht van de gezinsarbeid op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict. Gezinnen met kinderlast ervaren een groter conflict dan kinderloze koppels of alleenwonenden. *'We infer that taking care of children is the major impact factor'* (Van Veldhoven & Beyer, 2012, 679). Tezelfdertijd wezen opeenvolgende tijdsbestedingsonderzoeken in Vlaanderen en Europa uit dat ook bij gehuwde of samenwonende paren de gezinstaken nog steeds hoofdzakelijk bij vrouwen berusten (Aliaga, 2006; Glorieux e.a., 2008). Vrouwen blijven beduidend meer tijd besteden aan gezinsarbeid dan mannen, ook indien ze evenveel buitenshuis werken als mannen (Audenaert, 2006; Craig e.a., 2012; Defever & Mortelmans, 2011; Dex, 2004; Glorieux e.a., 2006; Innstrand, 2010; Steiber, 2009; Van Dongen, 2008). Elchardus en Glorieux (1994) spreken over de 'dubbele verantwoordelijkheid'. Sommigen verklaren dit doordat de genderspecifieke invulling van de private rol overeind blijft (Valgaeren & Van Aerschot, 2007), waardoor vrouwen hun energie verdelen over beide rollen en haast van nature de eindregie opnemen voor de gezinsrol. Volgens anderen wordt de gezinsarbeid nog traditioneler verdeeld wanneer er kinderen komen (Burnett e.a., 2010; Glorieux & Minnen, 2004; Jansen & Liefbroer, 2002; Perrons

e.a., 2010). Kalmijn (2005) definieert de moeilijkheden voor vrouwen om werk en gezin op elkaar af te stemmen als 'the negative child-effect'. Nog anderen spreken over 'the child penalty' (Poortman, 2000). Men observeert dan ook belangrijke sekseverschillen: werkende vrouwen ervaren vaker een verstoord arbeid-gezinsconflict dan werkende mannen (Keene & Quadagno, 2004; Symoens & Bracke, 2007; Valgaeren & Van Aerschoot, 2007).

Onderzoek naar de combinatie arbeid-gezin bij alleenstaande ouders bleef tot voor kort beperkt. Het gros van het onderzoek ging over combinatiestress bij koppels. Belangrijke groepen binnen de huidige beroepsbevolking, zoals eenoudergezinnen of kinderloze mensen, werden veelal genegeerd in onderzoek (Casper e.a., 2007; Parasuraman & Greenhaus, 2002). Alleenstaande moeders zijn nochtans de exponent van de hogergeschetste ontwikkelingen. De lasten van de echtscheidingsgolven kwamen grotendeels op de schouders van het vrouwelijk eenoudergezin te liggen. Albelda e.a. (2004, 2) beschrijven het als volgt: '*... lone mothers are at the sharpest of sharp ends of the key dilemma of our time: how to reconcile work and family life?*'. Meer nog dan tijdens het huwelijk of het samenwonen, ligt na echtscheiding de gezinsverantwoordelijkheid en de zorg voor de kinderen hoofdzakelijk bij vrouwen. Na een scheiding ondergaan vrouwen in sterke mate roltransities: zij worden gezinshoofd en kostwinner, primaire verzorger en opvoeder. De eindregie als gezinshoofd wordt op vaste tijden overgenomen door de ex-partner in geval van verblijfsco-ouderschap. Dit is veel minder het geval voor de moeders met een hoofdverblijf.

De roltransities hebben financiële gevolgen. Na echtscheiding kennen veel vrouwen een sterkere terugval in beschikbare financiële middelen dan mannen. Er ontstaan twee huishoudens; de schaalvoordelen van een gedeeld huishouden vallen voor beide partners weg. Al tijdens het huwelijk bestaat een genderverschil in arbeidsdeelname: vrouwen zetten vaker een stap terug in hun professionele aspiraties om de zorg voor de kinderen op zich te nemen. Alleenstaande moeders hebben daardoor vaak een lagere verdien capaciteit; zij komen vaker terecht in minder gunstige jobs dan vaders. Veel onderzoek wijst op deze doorgaans zwakkere economische arbeidsmarktpositie bij alleenstaande moeders (Bartfeld, 2010; Cantillon, 1996; Cantillon e.a., 2003; Geurts, 2006; Peterson, 1996; Symoens & Bracke, 2013; Willekens e.a., 2011). Daarbij komt dat moeders vaak meer kosten dragen dan vaders, hetzij vrijwillig, hetzij bij gebrek aan een regeling in de echtscheidings- of bemiddelingsovereenkomst. Recent Vlaams onderzoek wijst uit dat de buitengewone opvoedingskosten (bijvoorbeeld orthodontie, schoolreizen, enzovoort) vaak niet gelijk verdeeld zijn: deze kosten komen overwegend ten laste van vrouwen te liggen (Bastais e.a., 2011). Voor een aantal alleenstaande moeders kan dit, zeker in geval van niet betaalde onderhoudsgelden en/of alimentatie, bijkomende financiële stress genereren. Het verwondert niet dat alleenstaande moeders het hoogste armoederisico lopen van alle gezinnen met kinderen. Volgens de Armoedebaremeter 2013 leeft ongeveer 1 op de 5 eenoudergezinnen in armoede, tegenover 1 op de 10 in de totale bevolking (Coene e.a., 2013).

De combinatie arbeid-gezin ligt gemiddeld moeilijker bij alleenstaande ouders dan bij samenwonende partners en/of tweeverdieners. Alleenstaande ouders lopen een verhoogd risico op conflict tussen de gezinssfeer en de professionele sfeer (Forma, 2009; Innstrand e.a., 2010; Oomens e.a., 2007). Een conflict kan tijdsgerelateerd zijn wanneer men tijd te kort komt voor beide rollen. Een inspanningsgerelateerd conflict ontstaat wanneer men te weinig energie heeft voor beide rollen (Gilleir, 2013). De inspanningen die met de combinatie arbeid-gezin gepaard gaan, worden niet langer verdeeld over twee gezinshoofden (Craig e.a., 2012; Himmelweit e.a., 2004; Knijn & Van Wel, 2001; Premeaux, 2007) en over twee sociale netwerken (Van den Bergh & Van Dongen, 1998). Er is geen mogelijkheid meer tot arbeidsverdeling en tot kanalisering van combinatiestress binnen het gezin. Het zoeken naar een evenwicht speelt zich voor alleenstaande ouders af op de preciaire balans tijd-inkomen. Het terzelfdertijd zoeken van voldoende tijd en het genereren van voldoende financiële middelen kan deze ouders voor een dilemma plaatsen. *'For single parents, the work-family dilemma is how to care adequately for children and work enough hours to support them financially'* (Bianchi, 2011, 15). Dat impliceert vaak dat het arbeidsdomein geofferd wordt voor het gezinsdomein, en omgekeerd: winst in het ene domein gaat vaak recht evenredig gepaard met verlies in het andere. Voor een hele grote groep alleenstaande ouders is een bevredigende combinatie van beide werelden niet realiseerbaar (Elchardus & Te Braak, 2014).

Vanuit de aard van hun gezinsstructuur zijn eenoudergezinnen bovendien extra kwetsbaar. Onverwachte moeilijkheden, zoals een onverwachte ziekte van de ouder of het kind, gedragsproblemen bij de kinderen,..., leggen een relatief zwaardere hypothec op het evenwicht arbeid-gezin. Schoolvakanties zijn moeilijker overbrugbaar met slechts één pakket aan verlofdagen. De plan- en organisatielast ligt doorgaans hoger, zeker in het geval van jonge kinderen. Ook de gemiddeld zwakkere gezondheidsstatus van alleenstaande ouders maakt dat zij een verhoogde kans hebben op het ervaren van werk-gezin-stress vergeleken met moeders in een koppelhuishouden (Baxter, 2013). De roltransities die zij ondergaan, hebben namelijk ook diverse niet-economische gevolgen. Veel onderzoek toont aan dat alleenstaande ouders een lager psychologisch welbevinden hebben, een verminderde levenskwaliteit, een verminderde gezondheid (Bronselaer, 2007; Lee e.a., 2005; Symoens e.a., 2011) en een hogere sterfte (Gadeyne, 2006) vergeleken met gehuwde vrouwen.

Alleenstaande ouders gaan strategieën ontwikkelen om met de combinatiedruk om te gaan. In de literatuur worden deze omschreven als 'copingstrategieën' (Verheyen & Mortelmans, 2008). In deze bijdrage focussen we op de strategieën die worden ontwikkeld om de nieuwe arbeidsrol met de nieuwe gezinsrol te combineren. We brengen hierbij bevindingen uit recent Vlaams en internationaal onderzoek samen. Om de gegevens in een betekenisvolle context te plaatsen, spiegelen we de bevindingen voor werkende eenoudergezinnen waar mogelijk aan deze voor werkende ouders uit tweeoudergezinnen. Dit betekent niet dat we de arbeidsmarktpositie in koppels als norm zien waartegen we alleenstaande ouders afmeten. Wanneer we alleenstaande

ouders vergelijken met andere ouders gaan we immers voorbij aan het essentiële gegeven dat in koppelhuishoudens twee potentiële inkomensbronnen aanwezig zijn.

We benadrukken dat de groep alleenstaande ouders geen homogene groep vormt. De algemene cijfers dekken heel uiteenlopende levensomstandigheden, gaande van werkloze laaggeschoolde moeders tot welgestelde en hoogopgeleide ex-paren die een zeer bevredigende vorm van co-ouderschap hebben ingevoerd en die zich goed uit de slag trekken. De problematische groep zit vaak aan het laagste uiteinde van het spectrum 'opleidingsniveau'. Een moeilijke levenssituatie is vaak niet zozeer aan het eenouderschap 'an sich' toe te schrijven maar eerder aan een cumulatie van moeilijkheden als gevolg van de transitie naar het eenouderschap op diverse levensdomeinen en op een korte tijdsspanne binnen de levensloop. Zo kan sociaal isolement optreden, al dan niet gepaard gaand met gezondheidsproblemen bij de ouder of de kinderen; er kunnen inkomensproblemen optreden, al dan niet ten gevolge van achterstallig onderhoudsgeld; men kan moeilijkheden ondervinden om een geschikte school of gepaste kinderopvang te vinden, om opnieuw arbeidsactief te worden; een verhuis naar een minder kwalitatieve woning dringt zich mogelijk op ...

Ondanks de grote diversiteit kenmerkt de groep als geheel zich – precies door de aard van de gezinsstructuur - door een verhoogde kwetsbaarheid, zowel op het gebied van kansen als op het gebied van uitkomsten.

We starten met een cijfermatige schets van ontwikkelingen inzake alleenstaand ouderschap in Vlaanderen. We focussen hierbij op de groep eenoudergezinnen die beroepsactief is en met minstens één jong kind samenwoont: dit is namelijk de groep die we voor ogen hebben voor de combinatieproblematiek. In deel 2 zoomen we in op de prevalentie van het arbeid-gezinsconflict bij alleenstaande ouders en op de determinanten van dit conflict. Aan de hand van recente onderzoeksliteratuur in Vlaanderen en Europa geven we in deel 3 een overzicht van strategieën die alleenstaande ouders hanteren om de combinatie arbeid en gezin het hoofd te bieden. We hebben daarbij aandacht voor kritische succesfactoren. In een 4de deel staan we stil bij de factoren die het al dan niet succesvol zijn van strategieën beïnvloeden. Tot slot reflecteren we over de rol van het beleid en van ondernemingen.

1. Profiel van alleenstaand ouderschap in Vlaanderen

1.1. Evolutie van het aantal eenoudergezinnen en samenstelling naar geslacht en leeftijd

Het aandeel eenoudergezinnen binnen het geheel aan gezinstypes is de laatste decennia fors toegenomen. Tabel 1 schetst de situatie op 1 januari 2014 voor het Vlaamse Gewest en geeft de evolutie van de verdeling van alle huishoudens naar gezinstype over de voorbije decennia.

TABEL 1. Evolutie van het aantal en aandeel huishoudens naar gezinstype, Vlaams Gewest, 1990-2014, in absolute cijfers en %

Gezinstype	Absolute cijfers		In %					
	1990	2014	1990	1990	1990	2014	2014	2014
1. Onbekend	3.800	1.149	0,2			0,0		
2. Ander type	25.399	39.203	1,1			1,4		
3. Alleenwonenden	551.646	834.323	24,9			30,8		
4. Gezinnen	1.631.789	1.833.093						
4.1. Zonder inwonende kinderen	580.287	784.296	26,2			29,0		
4.2. Met inwonende kinderen	1.051.502	1.048.797	47,5			38,7		
Gezin met minstens 1 inwonend kind onder 18 jaar	703.678	684.737		100			100	
4.2.1. Paar (gehuwd of ongehuwd) met inwonende kinderen	904.700	826.925						
Paar met minstens 1 inwonend kind < 18 jaar	638.098	572.486		90,7			83,6	
4.2.2. Eenoudergezin (EOG)	146.802	221.872						
EOG met minstens 1 inwonend kind < 18 jaar	65.580	112.251		9,3	100		16,4	100
4.2.2.1. Alleenstaande moeder (AM)	117.673	178.881						
AM met minstens 1 inwonend kind < 18 jaar	54.415	94.652			83,0			84,3
4.2.2.2. Alleenstaande vader (AV)	29.129	42.991						
AV met minstens 1 inwonend kind < 18 jaar	11.165	17.599			17,0			15,7
Totaal	2.212.634	2.707.723	100			100		

Bron: SVR-Kubus Private huishoudens.

Het aantal eenoudergezinnen wordt afgeleid uit Rijksregisterdata¹. Het aandeel eenoudergezinnen binnen de totale groep van gezinnen is de afgelopen decennia stelselmatig toegenomen. Het aantal alleenstaande ouders bedraagt in 2014 ruim 220.000; in absolute aantallen groeiden zij met ruim 75.000 gezinnen ten opzichte van 1990, of een stijging van 51% op een kwarteeuw.

Beschouwen we enkel de huishoudens met kinderen, dan staat van de ruim 1 miljoen gezinnen met kinderen anno 2014 in 21% van de gevallen een alleenstaande ouder aan het hoofd. Soms gaat het daarbij om een oudere alleenstaande met een inwonend volwassen kind: in dat geval zijn het kinderen die inwonen bij of samenwonen met hun oudere vader of moeder. Deze groep hoort niet tot de doelgroep van deze bijdrage. Zoomen we in op gezinnen met jonge kinderen (minstens 1 inwonend kind jonger dan 18 jaar), dan leert tabel 1 dat deze groep in 2014 ruim

¹ In de SVR-kubus 'Private huishoudens' wordt een eenoudergezin gedefinieerd als een gezin met minstens één inwonend kind. Dubbeltellingen in het geval van verblijfsco-ouderschap zijn uitgesloten, aangezien elke persoon slechts één hoofdverblijfplaats heeft in het Rijksregister.

112.000 gezinnen telt². Zij maken daarmee 16,4% uit van alle gezinnen met minstens één minderjarig kind. In 1990 was dit slechts 9,3%. In de jaren 1970 was dit cijfer volgens sommige bronnen niet hoger dan 6% (Cantillon, 2007).

Bijna een kwart (23%) van de gezinnen met een kind tussen 12 en 18 jaar is een eenoudergezin; van de gezinnen met een jongste kind tussen 0 en 6 jaar oud is 9% een eenoudergezin (cijfers niet in tabel 1).

Naar gender is er een erg scheve verdeling: in ruim 8 op de 10 eenoudergezinnen staat de moeder aan het hoofd van het gezin. Deze scheve verdeling is niet afgenomen over de tijd en is zelfs lichtjes toegenomen in het nadeel van de alleenstaande moeders.

Het overgrote aandeel van de eenoudergezinnen bevindt zich op beroepsactieve leeftijd (15 tot 64 jaar). Alleenstaande moeders zitten zeer sterk geconcentreerd in de leeftijden van 25 tot 49 jaar: bijna 7 op de 10 alleenstaande moeders op beroepsactieve leeftijd (15-64 jaar) zit in deze leeftijdsgroep. Van alle alleenstaande vaders op beroepsactieve leeftijd zit slechts de helft in die groep. In absolute aantallen gaat het in 2014 om ruim 100.000 alleenstaande moeders in de leeftijdsgroep 25-49 jaar, tegenover zo'n 17.000 alleenstaande vaders.

1.2. Eenoudergezinnen op de arbeidsmarkt

Slechts 5,6% van alle werknemers op de Vlaamse arbeidsmarkt is een alleenstaande ouder met kinderen (cijfer op basis van Vlaamse Werkbaarheidsmonitor 2013)

TABEL 2. Werkzaamheidsgraad naar gezinstype en geslacht, totale beroepsbevolking en naar leeftijdsgroep, Vlaams Gewest, 2013, in %

Gezinstype	15-64 jaar			25-49 jaar			50-64 jaar		
	Man- nen	Vrou- wen	Totaal	Man- nen	Vrou- wen	Totaal	Man- nen	Vrou- wen	Totaal
Eenpersoons- huishouden	70,9	62,1	67,2	83,9	81,4	83,0	50,5	43,4	46,8
Gehuwd paar zonder kinderen	59,6	48,6	53,8	90,7	82,6	86,5	46,9	35,4	40,9
Ongehuwd paar zonder kinderen	85,1	81,6	83,4	91,6	88,9	90,4	62,5	56,3	59,5
Gehuwd paar met kinderen	72,7	63,1	68,1	91,7	80,6	86,1	84,6	71,0	78,9
Ongehuwd paar met kinderen	84,8	76,5	80,6	93,7	85,0	89,3	82,3	78,6	80,8
Eenoudergezin ^a	50,4	56,4	54,1	77,9	75,2	76,1	61,1	61,5	61,4
Totaal	70,6	61,7	66,2	89,9	81,4	85,7	60,3	47,1	53,7

^a Een eenoudergezin wordt hier gedefinieerd als een persoon die samenwoont met minstens één kind dat uit de huidige of vorige relatie is geboren, maar zonder echtgeno(o)t(e) of inwonende partner.
Bron: Algemene Directie Statistiek, Enquête naar de arbeidskrachten 2013, Eurostat.

² Nemen we ook oudere kinderen in rekening, dan bestaat de groep eenoudergezinnen uit bijna 160.000 gezinnen (cijfer niet in tabel 1).

(SERV, Stichting Innovatie en Arbeid, 2014). Een groot aantal onder de alleenstaande ouders is dus niet beroepsactief. Tabel 2 toont voor het Vlaamse Gewest de werkzaamheidsgraad naar gezinstype in 2013 voor de bevolking op alle beroepsleeftijden van 15 tot 64 jaar, en daarnaast voor de bevolking van 25 tot 49 jaar en voor de 50+ beroepsbevolking.

Kijken we naar beroepsbevolking op alle leeftijden (15-64 jaar), dan blijkt dat slechts iets meer dan de helft (54,1%) van de eenoudergezinnen werkzaam is, tegenover 70% van de paren met kinderen. Van de drie beschouwde gezinstypes met kinderen hebben ongehuwde paren met kinderen de hoogste werkzaamheidsgraad (80,6%). Onder de beroepsbevolking van 25-49 jaar ligt de werkzaamheidsgraad bij eenoudergezinnen relatief hoog (76%). Het gaat om driekwart van de alleenstaande moeders en ruim driekwart van de alleenstaande vaders. Dit zijn de leeftijden waarop men het vaakst ook jonge kinderen heeft. Het is deze groep die voor de dagelijkse puzzel van combinatie van arbeid en gezin staat. Na de leeftijd van 50 daalt de werkzaamheidsgraad in elk van de drie gezinstypes, maar het meest in eenoudergezinnen: de arbeidsdeelname valt terug tot 61,4%. De terugval is nog iets groter bij alleenstaande vaders.

De verschillen in arbeidsdeelname naar gezinstype lijken te duiden op obstakels die eenoudergezinnen weerhouden van participatie op de arbeidsmarkt.

2. De combinatieproblematiek bij eenoudergezinnen

2.1. De gezinslast in werkende eenoudergezinnen

In 2006 werd bij wet, na het in 1995 ingevoerde 'gezagsco-ouderschap', additioneel het model van de dubbele verblijfsregeling als voorkeursmodel naar voren geschoven, ook 'verblijfco-ouderschap' of 'gelijkmatig verdeeld verblijf' genoemd. De wet van 2006 beoogde vooral een mentaliteitswijziging en deed verder geen afbreuk aan de vrijheid van ouders om in de eerste plaats zelf de meest aangepaste verblijfsregeling voor hun kind te kiezen. De verblijfsregeling hoort ook nog steeds tot de discretionaire bevoegdheid van de rechter die geval per geval oordeelt of verblijfsco-ouderschap aangewezen is. Het aantal verblijfsco-ouderschapregelingen maakt sindsdien opgang, maar ook na 2006 wordt nog vaak gekozen voor een hoofdverblijf bij de moeder, zeker wanneer de kinderen nog jong zijn.

Tabel 3 geeft de meest recente cijfers inzake verblijfsregeling van kinderen na een echtscheiding in Vlaanderen. De cijfers hebben betrekking op de groep waarop we focussen: voltijds of deeltijds werkende alleenstaande ouders met jonge inwonende kinderen. De verblijfsco-oudersschappen maken 38% van alle verblijfsregelingen uit bij werkende eenoudergezinnen. Het gedeeld verblijf komt uitgesproken vaker voor in de groep werkende eenoudergezinnen dan in de totale populatie

van ooit gescheidenen, waar het ongeveer een aandeel van 21% uitmaakt (Sodermans e.a., 2011).

Tabel 3 onderscheidt drie soorten verblijf vanuit het standpunt van de kinderen, naar gelang de tijd die kinderen per week bij een ouder wonen: uitsluitend (100% van de tijd bij één ouder), overwegend (van 66% tot 99% van de tijd bij één ouder) of in een gelijkmatig gedeeld verblijf (tussen 33% en 65% bij elk van beide ouders). De tabel toont dat 62% van de kinderen na een scheiding hoofdzakelijk bij één ouder verblijven, meestal de moeder, dit in een uitsluitend verblijf (31%) of als hoofdverblijf (tevens 31%). De kinderen die bij de vrouw gaan wonen, zijn daarbij vaker jonger dan de kinderen die bij de man gaan wonen (Sodermans e.a., 2011).

Verblijfsco-ouderschap is zeer scheef verdeeld over de seksen: vooral alleenstaande vaders 'genieten' deze regeling.

TABEL 3. Verblijfsregeling van kinderen in eenoudergezinnen met minstens één inwonend kind jonger dan 18 jaar en minstens 19 uur per week werkend, Vlaanderen, 2010, in %

Verblijfsregeling	Totaal	Alleenstaande moeder	Alleenstaande vader
Uitsluitend (100%)	31,2	36,4	13,5
Hoofdverblijf (66-99%)	31,2	36,8	12,5
Co-ouderschap (33-65%)	37,6	26,8	74,0

Bron: SIV, 2010.

Gilleir (2013) berekende dat, bekeken vanuit het standpunt van de ouders, bijna drie vierde van de werkende alleenstaande moeders uitsluitend of het grootste deel van de tijd met kinderen woont, terwijl een even groot aandeel (bijna drie vierde) van de werkende alleenstaande vaders verblijfsco-ouderschap heeft. Slechts 12,5% van de vaders heeft de kinderen in hoofdverblijf, en slechts 13,5% heeft ze altijd bij zich (Gilleir, 2013). In totaal is daardoor slechts 6% van de alleenstaande ouders in Vlaanderen die werk en gezin combineren een vader met hoofd- of exclusief verblijf, 17% is een vader met verblijfsco-ouderschap, 20,5% is een moeder met verblijfsco-ouderschap en een meerderheid (56,5%) is een moeder met hoofd- of exclusief verblijf (Gilleir, 2013). Dit gegeven bepaalt vanzelfsprekend in grote mate de scheve genderverhouding inzake dubbele taakbelasting en inzake de problematiek van combinatie arbeid en gezin.

2.2. Prevalentie van het arbeid-gezinsconflict bij alleenstaande ouders en de belangrijkste beïnvloedende factoren

In welke mate ervaren alleenstaande ouders een werk-gezinsconflict? We presenteren hier cijfers aan de hand van diverse databronnen in binnen- en buitenland over de prevalentie van een arbeid-gezinsconflict bij eenoudergezinnen versus andere gezinnen.

Diverse bronnen geven blijk van een verhoogde combinatiestress bij eenoudergezinnen. De Vlaamse Werkbaarheidsmonitor (WBM) 2013 geeft enkele indicaties voor Vlaanderen (Stichting Innovatie en Arbeid, 2014). De gemiddelde 'werkbaarheidsgraad'³ voor de Vlaamse arbeidsmarkt bedraagt 54,6%. Alleenstaanden met kinderen rapporteren minder werkbaar werk (49,9%) in vergelijking met tweeverdieners met kinderen (56,2%). Dit verschil is significant. Alleenstaande ouders rapporteren significant meer knelpunten dan de andere gezinstypes. De helft (50,1%) van de alleenstaande ouders rapporteert één of meer knelpunten (bijvoorbeeld een hogere werkstress), tegenover 43,8% van de tweeverdieners met kinderen. 13,4% van de alleenstaande ouders zegt in 2013 een (acuut) problematische werk-privébalans te hebben, tegenover 11,6% bij de tweeverdieners met kinderen en 8,6% van de tweeverdieners zonder kinderen. De grootste verschillen naar gezinstype situeren zich in de acuut problematische groep: 4,5%, of haast 1 op 20 van de alleenstaande ouders rapporteert een acuut problematische werk-privébalans versus 2,6% van de tweeverdieners met kinderen en 2,7% van de tweeverdieners zonder kinderen. Alleenstaande ouders verschillen hierin significant van beide andere groepen. We vinden geen verschil tussen jongere en oudere (50+) alleenstaande ouders, noch tussen alleenstaande moeders en vaders inzake het ervaren van een problematische werk-privébalans.

Het grootschalige onderzoek 'Scheiding in Vlaanderen' (SIV) hoort tot het beste materiaal dat in Vlaanderen ooit beschikbaar is geweest voor onderzoek naar alleenstaande ouders en naar onder meer prevalentie van arbeid-gezinsconflict bij het werkende aandeel onder hen. Er is sprake van 'spillover' wanneer gezinsgerelateerde factoren het werk hinderen of omgekeerd, wanneer werkgerelateerde factoren het gezinsleven belemmeren. Gilleir (2013) berekende dat 71% van de werkende alleenstaande ouders een arbeid-gezinsconflict (de som van beide vormen van spillover) ervaart in één van de beide richtingen (gezin-werk en/of werk-gezin). Het gaat dus vooral om werkstress die het gezinsleven binnensluipt (Gilleir, 2013; Willekens e.a., 2011). In SIV kon de respondent kiezen uit 7 categorieën, gaande van 'nooit' tot 'dagelijks' ervaren van arbeid-gezinsconflict (minder dan 1 keer per maand = score 1, dagelijks = score 6). Willekens e.a. (2011) berekenden somscores van 3,7 voor voltijds werkende alleenstaande moeders (zonder partner) inzake werk-gezinsspillover, versus 3,2 voor de deeltijds werkende alleenstaande moeders. Voor gehuwde vrouwen met kinderen bedroeg de score 2,7. Ook Gilleir (2013) vond een significant verschil tussen eenoudergezinnen en tweeverdienersgezinnen inzake het ervaren van een conflict tussen beide sferen (Gilleir, 2013). Binnen tweeverdienersgezinnen ervaart 70%, een quasi gelijk aandeel ouders dus, een arbeid-gezinsconflict, maar de intensiteit ligt wel significant hoger bij eenoudergezinnen: gemiddeld worden zij er 2,4 keer per week mee geconfronteerd tegenover 1,5 keer bij tweeverdieners. Gilleir berekenen-

³ 'Werkbaar werk' wordt in de Werkbaarheidsmonitor gemeten aan de hand van de indicatoren 'werkstress', 'motivatie', 'leermogelijkheden' en 'werk-privébalans'. Risico-indicatoren zijn 'werkdruk', 'emotionele belasting', 'taakvariatie', 'autonomie', 'relatie met leiding' en 'arbeidsomstandigheden'.

de verder dat ruim 37% van de alleenstaande moeders gehinderd wordt door de omgekeerde gezin-werkspillover: hinderende gezinsomstandigheden, vooral vermoeidheid, bij de uitvoering van het werk. Alleenstaande moeders verschillen hier niet significant van samenwonende moeders, maar zij ervaren dergelijke spillover wel zichtbaar vaker op regelmatige basis (7,2%) dan samenwonende moeders (3,9%) (Gilleir, 2013).

Ook internationaal onderzoek wijst uit dat eenoudergezinnen een hogere combinatiestress ervaren dan tweeoudergezinnen. Empirische staving van een verhoogd conflict bij alleenstaande moeders vergeleken met samenwonende moeders wordt bijvoorbeeld gevonden in Amerikaans onderzoek (Bellavia e.a., 2005; Ciabattari, 2007; Minnotte, 2012; Premeaux e.a., 2007), Canadees onderzoek (Dziak e.a., 2010), Australisch onderzoek (Baxter, 2013; Baxter & Alexander, 2008; Craig e.a., 2012), Noors onderzoek (Innstrand e.a., 2010) en Nederlands onderzoek (van Gelder, 1987; van Wel & Knijn, 2001).

2.2.1. Verblijfsregeling

Met SIV konden niet alleen verschillen in combinatiedruk tussen eenouder- en tweeoudergezinnen onderzocht worden; het databestand liet ook toe verschillen naargelang de verblijfsregeling te achterhalen binnen de groep van gescheidenen. Symoens & Bracke (2013) vinden, paradoxaal genoeg, dat jonge kinderen uit een ontbonden huwelijk die voltijds bij hun moeder verblijven niet voor meer combinatiedruk zorgen dan jonge kinderen met een gedeelde verblijfsregeling. *'Ook in hun kind-vrije tijd lijken deze moeders bezig te blijven met hun kinderen'* (Symoens & Bracke, 2013, 174). Gilleir vindt, hierbij aansluitend, dat de kans op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict bij alleenstaande moeders vergroot naarmate zij minder tijd dan gemiddeld besteden aan de kinderen, bijvoorbeeld in geval van een co-ouderschapregeling, en minder tijd dan gemiddeld spenderen aan het huishouden (bijvoorbeeld door het uitbesteden van werk). Zij zoekt een verklaring voor deze paradoxale bevinding in gevoelens die gepaard gaan met een zeer diep gewortelde traditionele genderidentiteit. Mogelijk ervaren vrouwen 'cognitieve dissonantie' wanneer zij kinderopvang en huishoudelijke taken moeten uitbesteden omdat zij die taken liever zelf uitvoeren (Gilleir, 2013).

Recent Nederlands kwalitatief onderzoek toont evenwel het tegendeel aan. Bakker & Karsten (2013) stellen dat alleenstaande moeders meer belemmeringen ervaren in het combineren van arbeid, zorg en vrije tijd dan co-ouders. Zij stellen dat de geïnterviewde alleenstaande moeders de traditionele genderideologie - volgens welke de moeder nog steeds de primaire verantwoordelijke is voor de opvoeding van de kinderen - sterker ondersteunen dan co-ouders, en een meer intensief moederschap aanhangen. In hun visie kiezen co-ouders voor co-ouderschap vanuit een minder traditionele rolopvatting inzake gezinsarbeid. De tempo-

rele, fysieke en psychologische demarcatielijnen tussen gezinsarbeid en betaalde arbeid lopen duidelijker bij co-ouders, waar deze bij alleenstaande ouders door elkaar lopen. *'As a result, a feeling of always being 'on call' and high levels of stress and work-family conflict are often experienced by single mothers'* (Bakker & Karsten, 2013, 183).

2.2.2. Geslacht

Ook al staan ze voor dezelfde uitdaging om arbeid en gezin te combineren: vaders slagen er 'beter' in of 'met minder stress' (Geurts, 2006; Gilleir, 2013; Kruyfhoofd, 2010). Een genderverschil wordt ook gevonden bij tweeoudergezinnen, maar het verschil wordt groter na echtscheiding. In diverse onderzoeken worden belangrijke sekseverschillen opgetekend. De SIV-data tonen ondubbelzinnig aan dat werkende alleenstaande moeders meer conflict (in een of in beide richtingen) ervaren dan alleenstaande vaders: 42,8% ervaart dit regelmatig (meer dan 1 keer per week), bij de vaders is dat 26%. Ook met hun seksegenoten in tweeverdienersgezinnen verschillen alleenstaande werkende moeders significant: 'slechts' 30,9% van de moeders in tweeverdienersgezinnen ervaart regelmatig conflict. Bij de mannen zijn de verschillen naar gezinstype minder uitgesproken (Gilleir, 2013).

Werkende alleenstaande vrouwen ervaren het genderonevenwicht en de negatief versterkende factoren dus nog meer uitgesproken dan werkende vrouwen die met een partner samenwonen. In tweeverdienersgezinnen is de partner een bron van steun en fungeert deze als buffer voor een werk-gezinsconflict. Voydanoff (2005) identificeert steun krijgen en geven tussen partners onderling als kernelementen in een model van interactie tussen de domeinen van arbeid en gezin. Onderzoek toonde eerder al aan dat steun van de partner de negatieve aspecten van een werk-gezins-spillover tempert (Eagle e.a., 1998). Sommige onderzoekers hanteren een 'conservation of resources' theorie die stelt dat *'stress or conflict occurs because resources are lost, threatened, or fail to give anticipated return in the process of juggling work and home life'* (Grandey & Cropanzano, 1999).

Ook Kruyfhoofd (2010) stelt in haar kwalitatief onderzoek vast dat vrouwen in eenoudergezinnen meer arbeid-gezinsconflict ervaren dan mannen, hoewel de genderdimensie volgens haar doorkruist wordt door een opleidingsdimensie en door de arbeidshistoriek. Deels is dit te verklaren vanuit de slechtere startpositie van moeders. De zogenaamde 'path dependency theory' verklaart de verschillen in beroeps participatie aan de hand van de beroepssituatie vóór de scheiding (Geurts, 2006; Gilleir, 2013). Vaak hebben moeders reeds tijdens het huwelijk hun arbeidsloopbaan onderbroken, terwijl er zich voor vaders veelal geen knik in de arbeidsloopbaan voordoet na de scheiding.

2.2.3. Jobkarakteristieken: jobkwaliteit, autonomie en arbeidstijd

Het soort job en de jobkwaliteit bepalen deels de onderhandelingsmogelijkheden van moeders. Controle en autonomie over de eigen werkuren verminderen de kans op een arbeid-gezinsconflict. Gilleir vond in haar onderzoek een positief effect van supervisie op het ervaren van een conflict. Zij vond daarbij een genderverschil: werkende alleenstaande moeders met een leidinggevende functie maken minder kans op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict dan leidinggevende vaders. De flexibiliteit die een leidinggevende functie biedt, lijkt dus bescherming te bieden tegen combinatie-spanning bij vrouwen, en dit meer dan bij mannen (Gilleir, 2013).

Ook internationaal onderzoek bevestigt de invloed van onderhandelingscapaciteit en autonomie op de spanning arbeid-gezin. *'Some workers may be more successful at achieving a comfortable balance between work and family demands because of the nature of the jobs in which they are employed. Job characteristics such as autonomy and control over scheduling are important predictors of job-family compatibility'* (Keene & Reynolds, 2005, 279-280). Diverse studies tonen dat de mate van flexibiliteit en van controle over zowel werkschema's als taken de kans op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict beïnvloedt (Grzywacz e.a., 2008; Keene & Reynolds, 2005; Mennino e.a., 2005; Roehling e.a., 2005). Hoe meer controle over de werkuren, hoe lager de conflictscore op het werk-gezinsconflict (Innstrand, 2010; Minnotte, 2012; Warren, 2010; Zuzanek, 2004). De autonomie van werknemers is een cruciale factor voor de manier waarop zij tijd percipiëren, waarbij gevoelens van 'rush and crush' een negatieve impact hebben. Nederlands onderzoek (Van Wel & Knijn, 2001) toont aan dat in organisaties waar werknemers relatief autonoom zijn in het bepalen van hun werktijden, minder arbeid-gezinsconflict wordt ervaren. Autonomie heeft tevens een impact op de algemene levenskwaliteit, zo toont een analyse op basis van de European Quality of Life Survey (Drobnic e.a., 2010).

Recent onderzoek van Minnotte (2012) komt tot de bevinding dat een lage controle over werkuren een sterker negatief effect heeft op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict bij eenouder- dan bij tweeoudergezinnen. Deze bevinding wijst op het belang van flexibele werkuren voor iedereen, maar in het bijzonder voor alleenstaande ouders. Ook Ciabattari (2007) vindt dat ondersteuning vanuit de werkgever via flexibele werkuren alleenstaande moeders meer ten goede komt dan samenwonende moeders. Baxter (2013) en Baxter en Alexander (2008) komen tot de conclusie dat flexibele werkuren gevoelens van tekortschieten in het gezin ('feelings of missing out at home') meer temperen en het arbeid-gezinsconflict sterker reduceren bij alleenstaande moeders dan bij moeders met een partner.

Laaggeschoolde moeders komen vaak terecht in jobs met minder autonomie en weinig onderhandelingsmogelijkheden. In dit opzicht is een bevinding uit een Australisch onderzoek van Baxter (2013) en Baxter en Alexander (2008) op basis van een grote longitudinale dataset (LSAC Longitudinal Study of Australian Children) interessant. Baxter vindt wel verschillen in werk-gezinsconflict tussen alleenstaande moeders en

moeders met een partner, maar ze had grotere verschillen verwacht. *'Unexpectedly, before controlling for other variables, the difference in the experience of work-to-family strain between single and couple mothers was found to be significant, but it was not very large'* (Baxter & Alexander, 2008, 212). Zij verklaart dit omdat werkende alleenstaande ouders mogelijk een meer selecte groep zijn dan werkende moeders in een partnerrelatie. Diegenen voor wie de combinatie te zwaar was, zijn misschien al uit de arbeidsmarkt gestapt, of de barrière was te groot om erin te stappen. *'It is possible that potential work-to-family strain has a stronger impact on those with no partner, which contributes to decisions about staying out of employment'* (Baxter & Alexander, 2008, 213). Na controle voor jobkarakteristieken, steun en andere variabelen, vond zij geen significant verschil meer tussen alleenstaande en samenwonende moeders inzake arbeid-gezinsconflict. *'Overall, the work-to-family strain of employed mothers is much more strongly determined by employment characteristics, demographics, and selected supports variables, than it is by single parent status'* (Baxter & Alexander, 2008, 213).

Ook het aantal arbeidsuren blijkt samen te hangen met het al dan niet ervaren van een conflict. De Vlaamse SIV-data tonen aan dat meer werken leidt tot meer conflict: voltijds werkende alleenstaande moeders ervaren significant meer werk-gezinsspillover (43%) dan deeltijds werkende moeders (28%) (Gilleir, 2013). Ook buitenlands onderzoek wijst op het aantal uren betaalde arbeid als een belangrijke determinant van het arbeid-gezinsconflict bij alleenstaande ouders. Uit diverse internationale studies blijkt dat een (te) groot aantal werkuren, alsook atypische werkschema's zoals avondwerk, weekendwerk (Baxter & Alexander, 2008), werken in ploegen of excessief overwerk (Mennino e.a., 2005; Roehling e.a., 2005) geassocieerd zijn met meer werk-gezinsconflict en tot tijdsarmoede en ontevredenheid leiden (Baxter 2013; Baxter & Alexander, 2008; Steiber, 2009; Warren, 2010). Ook werken onder toenemende tijdsdruk, veel deadlines en lange pendeltijden beïnvloeden het arbeid-gezinsevenwicht en de levenskwaliteit negatief (Drobic e.a., 2010).

Het gevoel dat men voldoende en kwalitatieve tijd met de kinderen kan doorbrengen, zijn sterke voorspellers van een goede balans arbeid-gezin. Sommige onderzoeken tonen aan dat het type van beschikbare tijd van belang is voor een succesvolle ervaring van een werk-gezinsevenwicht, belangrijker dan het aantal werkuren op zich. Tijd voor routinematige gezinszorg draagt niet noodzakelijk bij tot een succesvolle balans en kan zelfs ten koste gaan van 'quality time'. Sommige onderzoekers achten het daarom noodzakelijk de kwantitatieve dimensie van 'tijd' uit te breiden met een kwalitatieve (minder meetbare) dimensie (Milkee e.a., 2010; Roberts, 2008). Andere onderzoekers wijzen op een goede synchronisatie van arbeidstijd op de gezinstijd als belangrijke kwalitatieve dimensie (Warren, 2010). Nederlands onderzoek vond dat alleenstaande ouders die werken in organisaties waar de werktijden afgestemd zijn op de schooltijden, beduidend minder arbeid-gezinsconflict ervaren (Van Wel & Knijn, 2001).

3. Strategieën van alleenstaande ouders: een overzicht van recente onderzoeksliteratuur in Vlaanderen en Europa

Aandacht voor (arbeidsmarkt)strategieën van alleenstaande ouders vinden we in verschillende disciplines. De micro-economische benadering van de arbeidsmarktgevolgen van echtscheiding vertrekt bijvoorbeeld vanuit een rationele kijk op de manier waarop individuen met de realiteit omgaan. Binnen het theoretisch model van de transitionele arbeidsmarkt (Schmid, 1998) heeft men het dan over 'arbeidsmarkttransities': de transitie naar alleenstaand ouderschap kan arbeidsmarkttransities uitlokken zoals uittreden, herintreden, verlagen van arbeidsuren, verhogen van arbeidsuren, of veranderen van baan. In dit model bepaalt het voortraject op de arbeidsmarkt (de reeds verworven beroepspositie voor men alleenstaande ouder werd) in hoge mate het natraject (Valgaeren, 2008).

Vergeleken met het Nederlandstalige onderzoek kent de Angelsaksische literatuur een langere traditie van onderzoek naar de activeringsproblematiek en de combinatieproblematiek bij eenoudergezinnen. De vraag naar een gericht activeringsbeleid voor alleenstaande ouders was reeds vroeg prominent aanwezig in het publieke debat in de VS, Groot-Brittannië en Canada (Cook, 2012). Reeds vanaf de jaren 1980 kende het Angelsaksisch discours een shift van afhankelijkheid naar activering of het vervullen van taken in ruil voor het ontvangen van steun: het zogenaamde 'welfare-to-work' debat (Cook 2012; Hartman, 2005). In het onderzoek vertaalde deze sociaal-economische focus zich onder meer in onderzoek waarbij loopbaanstrategieën en overlevingsstrategieën in kaart werden gebracht bij eenoudergezinnen. In de Vlaams-Nederlandse onderzoeksliteratuur is deze focus van recentere datum. De zwakkere economische positie van alleenstaande ouders was wel reeds langer in Vlaanderen gekend (Jansen, 2008; Mortelmans & Dewilde 2008). Sedert de jaren 1990 kwam ook gaandeweg meer onderzoek op gang naar de levenskwaliteit van deze groep (bijvoorbeeld aan de hand van de Panel Survey bij Belgische Huishoudens (PSBH) en het Sociaal-Economisch Panel), maar onderzoek naar loopbaankansen kwam er pas vrij recent, onder meer onder impuls van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid (Valgaeren, 2008). Onderzoek dat focust op de strategieën die eenoudergezinnen ontwikkelen om arbeid en gezin in hun dagelijks leven te verzoenen, is ook nog vrij jong (Gilleir, 2013; Kruyfhoofd, 2010; Symoens & Bracke, 2007; Symoens & Bracke, 2013). Het meeste onderzoek betreft bovendien alleenstaande moeders; alleenstaande vaders krijgen alsnog weinig aandacht in dit soort onderzoek.

Recent werden in Vlaanderen enkele kwalitatieve onderzoeken verricht teneinde de copingstrategieën in kaart te brengen die ex-partners hanteren om zich aan te passen aan een combinatie arbeid-gezin zonder partner: zie bijvoorbeeld Kruyfhoofd (2010); Verheyen en Mortelmans (2008). Kruyfhoofd definieert strategieën als 'een gedragspatroon van een actor om met problemen om te gaan en om problemen te vermijden'. Zij maakt een onderscheid tussen objectieve en subjectieve strategieën. Objectieve strategieën verwijzen naar praktische wijzigingen in de rollen, subjectieve

naar een psychologische aanpassing, het opdrijven van het persoonlijke uithoudingsvermogen en het opschuiven van grenzen in draaglast teneinde de nieuwe situatie aan te kunnen (Kruyfhooft, 2010). Een eerste kwantitatieve toets gebeurde in Vlaanderen door Gilleir (2013), die met haar onderzoek aan de hand van de Vlaamse SIV-data combinatiestrategieën van alleenstaande ouders in kaart bracht.

Zowel Kruyfhooft als Gilleir maken een typologie van alleenstaande ouders. Ons opzet is niet het maken van een nieuwe typologie. We willen de waaier aan potentiële dagdagelijkse strategieën schetsen die ouders hanteren om arbeid en gezin te combineren, de mogelijke valkuilen die hierbij optreden en de mate waarin de omgeving de strategieën al dan niet faciliteert. We vergelijken het gebruik tussen alleenstaande en samenwonende ouders. Hier en daar halen we, ter aanvulling, voorbeelden uit de internationale onderzoeksliteratuur aan.

We maken een onderscheid tussen strategieën die zich situeren in de gezinssfeer, in de arbeidssfeer, of in beide.

3.1. Strategieën in de arbeidssfeer

Een eerste groep van strategieën zijn arbeidsstrategieën: het doorvoeren van veranderingen in de arbeid. Ouders beogen hiermee de tijd en energie die zij aan arbeid spenderen te wijzigen.

3.1.1. Flexibilisering van de arbeidstijd

Een eerste strategie die alleenstaande ouders hanteren heeft betrekking op het werktijdregime en noemen we de 'flexibiliseringsstrategie': ouders gaan hun arbeidstijd flexibiliseren in functie van de gezinssnoden. Men maakt gebruik van flexibele werkuren, van glijdende of aangepaste uurroosters of, wie over glijdende uren beschikt, gebruikt deze nog efficiënter, men werkt een ploegensysteem naar keuze uit of men past werkuren aan kinderopvangmogelijkheden of schooluren aan.

Ghysels & Debacker (2007) toonden in analyses op basis van de GEZO-enquête (Gezinnen, Zorg en Opvang) aan dat werkende alleenstaande moeders meer dan andere moeders hun werkuren aanpassen aan de schooluren van hun kinderen. Kruyfhooft (2010) toont in haar kwalitatief onderzoek dat ouders ook 'tijd sparen' door op dagen dat de kinderen worden opgevangen (bijvoorbeeld door grootouders) extra lang te werken, zodat ze zelf de kinderen kunnen opvangen op dagen dat er geen opvang voorhanden is. Hiervoor zijn de ouders echter veelal volledig afhankelijk van de goodwill van de werkgever. *'Het begrip en de steun die hij toont, kunnen doorslaggevend zijn voor de verdere loopbaan en loopbaankansen van de ouder. Hij kan de combinatie tussen werk en gezin meer draaglijk maken*

door samen met de ouder strategieën te bedenken of de uitgewerkte strategieën toe te laten en te ondersteunen' (Kruyfhoofd, 2010, 140). Ook Amerikaans onderzoek van Ciabattari (2007) toonde het belang aan van ondersteuning vanwege de werkgever aan alleenstaande moeders, en dan in het bijzonder wat de toegang tot flexibele werkuren betreft.

3.1.2. Inkrimping van de arbeidstijd

Een tweede strategie noemen we de 'inkrimpingsstrategie': men tracht gezinstijd te winnen door de arbeidstijd in te krimpen, meestal om meer tijd aan gezinszorg te kunnen spenderen. Dit gebeurt door minder te gaan werken middels arbeidsduurverkorting: men gaat halftijds of 4/5 werken als strategie tegen de combinatiedruk.

Symoens en Bracke (2013) vinden dat vrouwen die halftijds werken significant minder werk-gezinsspillover ervaren. Diverse onderzoeken tonen evenwel aan dat alleenstaande ouders minder gebruik maken van deze strategie dan samenwonende ouders. Het aandeel deeltijds werkenden ligt bij alleenstaande moeders lager dan bij moeders met een partner (Geurts, 2006; Gilleir, 2013; Symoens & Bracke, 2013). Ze zijn vaker voltijds aan de slag dan samenwonende moeders. Het aandeel voltijds werkenden is bij mannen - in tegenstelling tot bij vrouwen - niet significant verschillend naargelang zij gezinshoofd zijn in een eenouder- of in een tweeoudergezin. Bij mannen worden quasi geen arbeidstransities opgetekend na scheiding (Willekens e.a., 2011). Deze vaststelling wordt bevestigd door analyses op het datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale bescherming van de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ): vooral alleenstaande mannen met kinderen blijven in dezelfde arbeidspositie na scheiding (Defever & Mortelmans, 2011).

De SIV-data tonen aan dat alleenstaande moeders wel vaker deeltijds werken in vergelijking met alleenstaande vaders (Gilleir, 2013). Deeltijds werk is dus meer een zaak van vrouwelijke dan van mannelijke eenoudergezinnen. Enerzijds wijst het verschil in gebruik van de inkrimpingsstrategie tussen mannen en vrouwen er op dat ook binnen een eenoudergezin vrouwen vasthouden aan de traditionele genderrollen en de hoogste prioriteit bij de zorgrol leggen (Gilleir, 2013). Anderzijds kan dit wijzen op een generatie-effect, waarbij oudere alleenstaande moeders relatief vaker hun loopbaan reeds voor de echtscheiding terugschroefden en daardoor een minder gunstige beroepssituatie hebben na de scheiding.

Willekens e.a. (2011) becijferden aan de hand van SIV dat minder dan 1 op de 10 vrouwen de keuze maakt om minder te gaan werken. Een momentopname 3 jaar na de scheiding toont dat van de gescheiden vrouwen met kinderen die voltijds aan de slag waren tijdens het huwelijk, slechts 9% minder is gaan werken na de scheiding. Van de deeltijds werkenden ging slechts 6% minder werken. Financiële obstakels houden de meeste alleenstaande ouders tegen om voluit voor de inkrimpingsstrategie te kiezen. Het winnen van tijd door arbeidsduurverkorting gaat bij eenoudergezinnen

gepaard met een rechtstreeks en relatief groter verlies aan inkomen. Een deeltijds loon volstaat immers vaak niet om een gezin te onderhouden. *'Parttime werk is voor veel alleenstaande moeders slechts een optie wanneer het loon wordt aangevuld met een bijkomende vergoeding zoals alimentatiegeld of een premie voor tijdskrediet of thematisch verlof'* (Geurts, 2006, 29-30), al worden ook deze premies weinig gebruikt door alleenstaande ouders en volstaan ze niet als aanvulling van het loon (zie verder in deze bijdrage).

Onder degenen die minder gaan werken, treft men vooral moeders van jonge kinderen aan. Vanderheyden en Mortelmans (2013) vinden aan de hand van dezelfde SIV-data dat de kans dat de vrouw haar arbeidsgedrag neerwaarts aanpast na de scheiding groter is wanneer zij nog een kind heeft jonger dan 3 jaar op het ogenblik van de scheiding.

3.1.3. Tijdskrediet en ouderschapsverlof

Een derde strategie is het tijdelijk stopzetten van de arbeidsrol door middel van tijdskrediet of ouderschapsverlof. De stelsels van loopbaanonderbreking en tijdskrediet werden precies ontwikkeld als instrumenten ter bevordering van de combinatie arbeid en gezin. Uit onderzoek blijkt dat de kans op het opnemen van loopbaanonderbreking stijgt met het inkomen van de partner (Geurts, 2006). Wanneer men geen partner heeft, daalt het gebruik nog verder. Alleenstaande werkende moeders maken veel minder gebruik van de stelsels van tijdskrediet en loopbaanonderbreking dan werkende moeders die samenwonen met een partner, zo blijkt uit diverse bronnen (onder meer Datawarehouse Arbeidsmarkt van de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ)). De lage gebruikscijfers doen vermoeden dat de tijdsmaatregelen voor alleenstaande ouders financieel niet haalbaar zijn. Zelfs een tijdelijke inkomensderving blijkt niet haalbaar (Bulckens e.a., 2007).

De bestaande maatregelen komen zowel de groep gezinnen met een laag inkomen als de groep eenoudergezinnen niet ten goede. Het zijn maatregelen die op maat geschreven zijn van tweeverdieners met een goed inkomen (Valgaeren, 2008).

3.1.4. Uitbreiding van de arbeidstijd

Een vierde strategie wordt gevormd door het omgekeerde van de hierboven genoemde arbeidsstrategieën, en noemen we de 'uitbreidingsstrategie'. Men gaat meer werken door hetzij de werktijden te gaan uitbreiden, hetzij door een bijkomende job aan te nemen. Het uitbreiden van werktijden betekent zowel de transitie van werkloosheid naar betaald werk als van deeltijds naar voltijds werk.

Alleenstaande ouders passen vaker de strategie 'meer gaan werken' toe dan 'minder gaan werken'. De versterkte vrouwelijke arbeidsdeelname na echtscheiding is vaak

een gevolg van economische noodwendigheid. Het inkomen uit arbeid kan onvoldoende blijken te zijn en men gaat meer werken om financieel rond te komen. Voor ouders die naar deze strategie grijpen, heeft het lenigen van een financiële nood voorrang. Waar de inkrimpingsstrategie wordt toegepast om tijd te winnen, wordt de uitbreidingsstrategie toegepast om meer inkomen te genereren. Deze ouders lopen meer risico op een moeizame combinatie van arbeid en gezin (Kruyfhoofd, 2010).

Gilleir (2013) vindt een positief effect van de duur van het alleenstaand moederschap op de kans om voltijds te werken. Vrouwen trachten kost wat kost de financiële terugval te boven te komen die hen na de scheiding doorgaans sterker treft dan mannen (Mortelmans, 2008). Cijfers uit diverse bronnen tonen dat het arbeidsregime van beroepsactieve alleenstaande moeders vaker voltijds is dan dat van vergelijkbare moeders die samenwonen met een partner (Geurts, 2006; Gilleir, 2013; Symoens & Bracke, 2013). Wanneer alleenstaande moeders deeltijds werken, is dat soms een negatieve keuze. Delmotte e.a. (2008) kwamen bijvoorbeeld tot de vaststelling dat 15,8% van de deeltijds werkende alleenstaande moeders in Vlaanderen het niet vinden van een voltijdse baan als reden opgeeft.

Data uit het datawarehouse van de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ) bevestigen dat vrouwen actiever worden op de arbeidsmarkt na een scheiding. Wat opvalt, is dat er een vrij grote heractivering is: niet-beroepsactieven vinden na scheiding vaker hun weg terug naar de arbeidsmarkt (Defever & Mortelmans, 2011).

Financiële motieven zijn een belangrijk, maar niet steeds het enige motief. Op basis van een longitudinale analyse vonden Hetherington en Kelly (2003) bijvoorbeeld dat voor sommige alleenstaande ouders het werk de enige vluchtplek was na hun echtscheiding waar ze even tot rust konden komen. (Meer) werken is dus, naast een financiële copingstrategie, ook een remedie tegen sociale isolatie (Vanderweyden, 2002).

Diverse onderzoeken bevestigen dat het in beide gevallen om een in hoofdzaak vrouwelijk fenomeen gaat. Vanderheyden & Mortelmans (2013) komen tot de bevinding dat de zorg voor kinderen de kans op het aanpassen van de arbeidspositie verhoogt. Ook kwalitatief onderzoek (Verheyen & Mortelmans, 2008) stelt vast dat vrouwen die een intense zorgtaak hebben naar kinderen toe, meer gedreven zijn om probleemgericht te handelen. De kinderen zijn voor deze vrouwen een belangrijke stimulans om hun eigen leven (financieel) terug in handen te nemen. De onderzoekers noteren hierbij een belangrijk leeftijdseffect: jonge vrouwen ervaren stress door een teveel aan rollen. Oudere alleenstaande moeders ervaren een verlamdend effect door een tekort aan rollen: de kinderen zijn volwassen en de vrouwen geven aan dat ze niets of niemand meer hebben om voor te leven (Verheyen & Mortelmans, 2008). Het lijkt hier te gaan om een specifiek probleem bij een groep oudere alleenstaande moeders die zeer langdurig in de status van exclusieve verzorger geleefd hebben.

Defever & Mortelmans (2011) komen tot de vaststelling dat hoe meer kinderen alleenstaande ouders ten laste hebben, hoe vaker zij hun arbeidssituatie veranderen na de scheiding. Vrouwen gaan meer werken naarmate ze meer kinderen hebben. Het hebben van 3 kinderen of meer blijkt een scharnierpunt te vormen. Hierbij wordt een genderverschil opgetekend: bij mannen doet zich het omgekeerde voor (Defever & Mortelmans, 2011).

Willekens e.a. (2011) becijferden dat, 3 jaar na echtscheiding, de grootste verschuivingen zich voordoen bij de groep vrouwen met kinderen die inactief was voor de echtscheiding: in totaal begeeft 44% van die vrouwen zich op de arbeidsmarkt⁴. 20% van de gescheiden vrouwen met kinderen ging daarbij voltijds werken, 24% ging deeltijds werken. En van de vrouwen met kinderen die reeds deeltijds aan de slag waren, is 23% dat voltijds of meer gaan doen, 71% bleef wel deeltijds werken. Na echtscheiding begeven vrouwen met kinderen zich duidelijk meer op de arbeidsmarkt dan de vrouwen zonder kinderen. Dit wijst op de financiële druk die de kinderen voor de vrouwen meebrengen, en bevestigt hogervermelde vaststellingen.

3.1.5. Heroriënteringsstrategie

De transitie van volledige beroepsinactiviteit naar beroepsactiviteit na de scheiding is doorgaans niet evident in een rigide arbeidsmarkt, en al zeker niet voor vrouwen die voorheen nooit beroepsactief waren en over weinig persoonlijk kapitaal beschikken. Verschillende onderzoeken bevestigen dat het voortraject van vrouwen een zeer grote rol speelt in het doen slagen van de uitbreidingsstrategie (Gilleir, 2013; Valgaeren, 2008; Vanderheyden & Mortelmans, 2013). Beslissingen uit het verleden hebben gevolgen voor de rest van de loopbaan en leggen een hypotheek op de arbeidstransities die later mogelijk zijn. Hogergeschoolde moeders beschikken daarbij over een hoger persoonlijk kapitaal. Vanderheyden en Mortelmans (2013) vinden, niet verwonderlijk, een belangrijk opleidingseffect bij het toepassen van de uitbreidingsstrategie: hogeropgeleide vrouwen hebben dubbel zoveel kans om hun arbeidsgedrag opwaarts aan te passen dan lageropgeleide vrouwen. Uit SIV-onderzoek bleek al eerder dat het vooral de hogeropgeleide vrouwen zijn die financieel voordeel halen uit voltijds gaan werken. De winst bij lageropgeleiden is minder groot: extra uren werken levert hen minder op (Willekens e.a., 2011).

Vrouwen hebben het vooral moeilijk wanneer zij na een scheiding volledig moeten gaan herintreden. Vrouwen zijn vaker dan mannen professioneel niet actief tijdens het huwelijk. Vooral voor de laaggeschoolden onder hen stelt zich een probleem: zij zijn nog vaker dan hun hooggeschoolde seksegenoten niet beroepsactief tijdens het huwelijk. Structurele kenmerken van de arbeidsmarkt bemoeilijken hun

⁴ 56% bleef dus inactief, een belangrijke verklaring van het armoederisico onder deze groep.

herintreding. Bovendien kan een periode van laagconjunctuur hun mogelijkheden hierin extra beperken na lange periodes van inactiviteit. Valgaeren (2008) stelt bovendien dat wanneer de vroegere terugtrekking uit de arbeidsmarkt of het opnemen van een deeltijdse baan niet via het stelsel van loopbaanonderbreking of tijdskrediet gebeurde, het opnieuw actief worden op de arbeidsmarkt erg problematisch is (Valgaeren, 2008). Hun zoektocht naar een andere, betere, flexibelere, beter betaalde job is vaak geen sinecure. Dat ze in deze zoektocht vaak struikelen, wordt ook bevestigd in de recente analyse van Vanderheyden en Mortelmans (2013). Als vrouwen daarenboven op latere leeftijd gaan herintreden, cumuleren ze een leeftijdshandicap met het nadeel van een langdurige afwezigheid (Pasteels & Mortelmans, 2013).

Door de structurele obstakels komen laaggeschoolde alleenstaande moeders daarom vaak noodgedwongen terecht in tijdelijke, slecht betaalde of preciaire jobs. Er zijn dan ook grote verschillen op het vlak van jobkenmerken en arbeidsstatuut tussen alleenstaande en niet-alleenstaande moeders. Werkende alleenstaande moeders zijn vaker oververtegenwoordigd in preciaire jobs, in niet-volwaardige banen of jobs met een tijdelijk of onzeker karakter en in het stelsel van dienstencheques dan samenwonnende of gehuwde moeders (Geurts, 2006).

Sommige laaggeschoolde ouders gaan zich noodgedwongen heroriënteren. Een 'heroriënteringsstrategie' via bijvoorbeeld het volgen van een opleiding bij de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling (VDAB) die nieuwe kansen biedt, uitzicht biedt op een betere job en kan bijdragen tot een grotere jobtevredenheid.

3.1.6. Bezuinigen en bijklussen

Sommige laaggeschoolde moeders slagen noch in de uitbreidingsstrategie, noch in de heroriënteringsstrategie en trachten tegemoet te komen aan de hogere financiële noden door over te gaan tot een negatieve strategie van bezuinigen. Door het besparen op uitgaven temperen zij de financiële nood om meer uren te gaan werken (Verheyen & Mortelmans, 2008). Kwalitatief onderzoek toont aan dat de meeste moeders hun uitgavenpatroon na de breuk grondig veranderen. Ze gaan meer budgetteren, besparen op basisuitgaven, op luxe en op vrije tijd, *'waardoor hun leven zich nog meer afspeelt rond de kinderen en de vier muren van hun woning'* (Verheyen & Mortelmans, 2008). Opvallend is dat de meeste moeders aangeven hun kinderen te willen sparen bij het inkrimpen van hun uitgavenpatroon (Verheyen & Mortelmans, 2008).

Andere moeders klussen in het zwart bij om financieel rond te komen. Ook dit is een uitgesproken negatieve strategie, aangezien vrouwen zich hiertoe gedwongen voelen (Verheyen & Mortelmans 2008). Het is ook een strategie die stress creëert en zorgt voor problemen op langere termijn (Kruyfhoofd, 2010).

3.1.7. Temporiseren van het carrièrepad en terugdringen van taakbelasting

Een laatste strategie die - vooral hooggeschoolde - ouders toepassen heeft betrekking op de snelheid van het carrièrepad. Kwalitatief onderzoek wijst uit dat sommige alleenstaande ouders, al dan niet tijdelijk, hun carrière 'on hold' zetten, teneinde de combinatie tussen beide levenssferen draaglijk te maken of beter om te gaan met de combinatiedruk. De loopbaanambities worden, al dan niet tijdelijk, teruggeschroefd, men zet minder snel verticale loopbaanstappen, men maakt met andere woorden minder snel carrière (Kruyfhoofd, 2010). Deze ouders verkiezen tijdelijk 'een job' boven een glanscarrière. Sommigen gaan niet meer naar het buitenland, waar dit voorheen wel gebeurde. Men verzet minder werkvolume om het arbeid-gezinsconflict te temperen. Geurts e.a. (2003, 534) vonden dat taakbelasting een effect heeft op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict. *'Strong evidence and consistent evidence has been provided for quantitative workload, i.e. having too many things to do and not enough time to do them, as the most, and often only relevant antecedent of work-to-family conflict'*. 'Workload' verminderen is een rechtstreekse manier om in te grijpen op het arbeid-gezinsconflict.

Sommige hooggeschoolde vaders en moeders slagen niet in deze strategie (Kruyfhoofd, 2010). Veelal gaat het dan om ouders die reeds zeer carrièregericht waren voor de echtscheiding. Sommigen weigeren zelf over te gaan tot een inkrimping van de arbeids sfeer of een temporisering van de carrière; bij anderen is het de werkgever die een dergelijke inkrimping weigert. Mogelijk speelt dit laatste nog meer bij mannen. Voor vaders staat het inperken van de werkuren nog te vaak een bloeiende carrière in de weg (Kruyfhoofd, 2010).

3.2. Strategieën in de gezinssfeer

Een tweede groep van strategieën zijn deze die men inbouwt binnen de gezinssfeer: men beoogt de gezinsrollen (enerzijds opvoeding, anderzijds huishoudelijke taken) te verlichten door externe hulp in te schakelen of door de eigen zorg in het gezin en voor de opvoeding te verminderen.

3.2.1. Uitbesteding van de gezinsrollen

Als eerste belangrijke strategie onderscheiden we de 'uitbestedingsstrategie': het uitbesteden van gezinstaken wordt toegepast als strategie om de belasting binnen de gezinssfeer te verminderen, via het deels uit handen geven van de opvoedingsrol door gebruik te maken van kinderopvang en via het deels uit handen geven van het huishouden door externe hulp in te schakelen.

3.2.2. Kinderopvang

Onderzoek toont aan dat de toegang tot kinderopvang een belangrijk element vormt in de arbeidsmogelijkheden van vrouwen na een scheiding (Uunk e.a., 2005; Raeymaeckers e.a., 2008). Dit geldt bij uitstek wanneer de moeder het hoofdverblijf heeft. Recent Brits onderzoek (Cook, 2012) stelt dat de relatief grotere nood aan kinderopvang bij beroepsactieve eenoudergezinnen hen er evenwel, paradoxaal, ook extra afhankelijk van maakt. Dit geldt vooral voor vrouwen die voorheen beroepsinactief waren. *'As such, women do not enter the labour market as independent workers but as socially dependent on others. By creating the imperative for financial 'independence', welfare-to-work policies entrench social dependence, as women must turn to private sources of support to fulfil their family's care needs. In effect, the social safety net has been replaced by a private safety net, one which is highly differentiated in terms of accessibility and quality'* (Cook, 2012, 348).

De hulp van familie blijkt voor vele ouders van grote betekenis te zijn. De gratis hulp wordt meestal geboden door grootouders, familieleden, kennissen, vrienden, buuren (Jappens e.a., 2011). Paradoxaal genoeg blijkt uit SIV-onderzoek (Jappens e.a., 2011) dat alleenstaande ouders minder dan koppels gebruik maken van deze gratis kinderopvang. Het aandeel alleenstaande moeders met jonge kinderen (jonger dan 13 jaar) dat gebruik maakt van gratis opvang (door grootouders en door anderen) ligt in het algemeen fors lager: 66,3% van de alleenstaande moeders krijgt regelmatig hulp bij kinderopvang, versus 81% van de gehuwde vrouwen met jonge kinderen en 73% van de herpartnerde vrouwen. Bij mannen zijn de gebruiksverschillen tussen de drie groepen kleiner, doch ook hier ontvangt 67% van de alleenstaande vaders deze gratis hulp, versus 73% van de gehuwde vaders.

Ex-schoonouders zijn veelal niet meer beschikbaar voor alleenstaande ouders. Vooral (eigen) grootouders blijken van cruciaal belang te zijn voor de opvang van kinderen. Wanneer de gratis opvang door grootouders wordt bekeken, wordt dezelfde trend (namelijk een lagere gebruiksintensiteit bij alleenstaande ouders) vastgesteld, maar enkel bij alleenstaande moeders: 60% van de alleenstaande moeders ontvangt regelmatig opvang door grootouders, tegenover 70% van de gehuwde moeders (Jappens e.a., 2011). Alleenstaande vaders krijgen wel beduidend meer hulp van de eigen ouders dan mannen met een partner. Ook vergeleken met alleenstaande moeders, doen alleenstaande vaders vaker een beroep op hun ouders (Jappens e.a., 2011). Wanneer men beschikt over grootouders, springen deze vaak bij op woensdagnamiddag en/of na de schooluren. In geval van atypische werkuren of nachtwerk bieden grootouders ook (nacht)opvang. Werken op atypische werkuren bemoeilijkt immers vaak de toegang tot formele opvang (Ghysels & Debacker, 2007). Dit geldt in gelijke mate voor koppelhuishoudens, alleen kan daar de tweede partner vaak compenseren voor de atypische werkuren van de andere partner.

Ghysels & Debacker (2007) toonden eerder ook reeds aan dat werkende alleenstaande ouders veel minder een beroep kunnen doen op grootouders bij plotse ziekte van een kind dan ouders in een koppelgezin (Ghysels & Debacker, 2007).

Ook inzake het gebruik van formele kinderopvang wordt globaal een lager gebruiksaandeel bij eenoudergezinnen gevonden. Voor de totale groep van 0-12-jarige kinderen ligt het aandeel alleenstaande ouders dat gebruik maakt van formele kinderopvang lager dan bij tweeverdieners. Gilleir (2013) toont aan de hand van SIV aan dat 83% van de alleenstaande ouders met inwonende kinderen van 12 jaar of jonger gebruik maakt van kinderopvang. Bij tweeverdieners loopt dit aandeel op tot 91%. Het verschil tussen beide is significant. De gebruikintensiteit bij eenoudergezinnen stijgt evenwel met de leeftijd van het kind.

Jappens e.a. (2011) tonen aan dat het aandeel werkende alleenstaande moeders dat gebruik maakt van een onthaalouder of een kinderdagverblijf voor min 3-jarigen lager ligt dan bij herpartnerde of gehuwde moeders met een betaalde baan. Dit werd ook reeds eerder aangetoond door Hedeboom & Peetermans (2009). Slechts iets meer dan 40% van de vrouwen maakt er minstens één keer per week gebruik van, versus iets meer dan 60% van de gehuwde vrouwen en bijna 60% van de herpartnerde vrouwen. Vaak is de formele opvang in crèches te duur in verhouding tot het eengezinsinkomen. Ook Gilleir noteert een grotere voorkeur van alleenstaande ouders voor informele opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar; dit is namelijk de goedkoopste vorm van opvang (Gilleir, 2013). Deze bevindingen zijn een kwantitatieve bevestiging van de bevinding van Kruyfhooft. Zij stelt ook vast dat formele crèches voor zeer jonge kinderen door alleenstaande ouders minder gebruikt worden dan door tweeverdieners (Kruyfhooft, 2010). Vanderheyden & Mortelmans (2013) stellen evenwel ook een probleem van toegankelijkheid vast: alleenstaande en lageropgeleide moeders blijken namelijk vaker geen kinderopvang te vinden wanneer ze zich ervoor aanmelden.

Zodra de kinderen de schoolleeftijd bereikt hebben, wordt de formele voor- en naschoolse opvang dan weer zeer intens gebruikt door alleenstaande ouders (Gilleir, 2013). Wat buitenschoolse kinderopvang betreft, zijn de gebruiksaandelen tussen de drie groepen vrouwen (alleenstaande moeders, gehuwde moeders en herpartnerde moeders) quasi gelijk (Jappens e.a., 2011). Buitenschoolse opvang voor kinderen van 4 tot 12 jaar is aanzienlijk goedkoper dan de formele opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar. De nood aan betaalbare opvangoplossingen stelt zich duidelijk zeer sterk bij eenoudergezinnen.

Gilleir vindt vreemd genoeg geen effect van het regelmatig gebruik van kinderopvang op het ervaren van een arbeid-gezinsconflict bij werkende alleenstaande ouders. Dit kan erop wijzen dat kinderopvang een noodzakelijke maar natuurlijke basisvoorwaarde is. Zonder kinderopvang kan er immers voor de grote meerderheid van ouders geen sprake zijn van beroepsarbeid. Kwalitatief onderzoek wijst

wel uit dat een gebrek aan kinderopvang of het niet vinden van de juiste opvang op de juiste uren, een gevoel van onwelbevinden inzake het evenwicht tussen arbeid en gezin teweegbrengt (Kruyfhoofd, 2010).

Onderzoek van Raeymaeckers e.a. (2008) op een steekproef van gescheiden moeders op basis van het Europees Huishoudpanel (ECHP-data 1995-2001) voor 13 landen wees op het bestaan van een crowding-in effect. Wanneer zij over een informeel sociaal netwerk beschikken, maken gescheiden moeders ook meer gebruik van formele kinderopvang. Sociale netwerken vervullen op die manier een belangrijke complementaire rol. Het lijkt er dus op dat moeders een mix van strategieën gebruiken op zoek naar een optimale combinatie tussen formele en informele kinderopvang. *'The more divorced mothers have access to formal childcare facilities, the more they also make use of unpaid childcare arrangements'* (Raeymaeckers e.a., 2008, 127). Dit is met name het geval in landen waar formele kinderopvang ruim beschikbaar is. Dit bewijst het belang van een goede beschikbaarheid van kinderopvang. Het stimuleert gescheiden moeders om een goede mix tussen formele en informele opvangvormen te kiezen.

3.2.3. Externe hulp bij het huishouden

De SIV-data tonen dat een grote meerderheid van de werkende eenoudergezinnen meestal alle frequent voorkomende huishoudelijke taken binnen het gezin ter harte neemt (Gilleir, 2013). Een mogelijke strategie is het uitbesteden van deze taken aan formele diensten. Betaalde hulp voor huishoudelijke taken wordt evenwel weinig gebruikt door alleenstaande ouders. Een kwart van de alleenstaande vaders en slechts 18% van de moeders doen er een beroep op (Symoens & Bracke, 2013).

Ook volgens Kruyfhoofd (2010) is de groep alleenstaande ouders die formele huishoudelijke hulp inschakelt klein. Een klein aantal doet een beroep op dienstencheques voor deze taken. Het gaat dan voornamelijk om vaders. Moeders opteren er eerder voor om alles zelf te doen, desnoods 's avonds of 's nachts, 's ochtends vroeg of op momenten dat de kinderen een weekend bij de andere partner zijn.

Ook Gilleir (2013) stelt vast dat tweeverdieners globaal genomen, wanneer ze uitbesteden, significant vaker een beroep doen op betaalde huishoudelijke hulp dan werkende eenoudergezinnen. Zij vindt geen noemenswaardige verschillen naar gezinstype inzake de uitbesteding van maaltijden, afwassen, boodschappen doen en strijken, maar wel inzake poetsen. Tweeverdienersgezinnen met kinderen besteden significant vaker het poetsen uit dan werkende alleenstaande ouders (27,4 % versus 20,1%). Gilleir (2013) vindt dat de kans op uitbesteding bij werkende alleenstaande moeders pas toeneemt naarmate ze een meer dan gemiddeld aantal uren betaalde arbeid verrichten, een hoger dan gemiddeld aantal inwonende kinderen hebben en een meer dan gemiddeld inkomen hebben. Moeders zullen pas gaan uitbesteden

wanneer het in hun ogen legitiem is en dat is niet wanneer de kinderen nog heel jong zijn. Zorg voor heel jonge kinderen is namelijk onlosmakelijk verbonden met de vrouwelijke genderidentiteit. Bij vaders stijgt de kans op uitbesteden precies wanneer er nog jonge inwonende kinderen zijn (Gilleir, 2013).

Een andere strategie is het uitbesteden van gezinsarbeid aan het informele netwerk. Vaders gaan ook sneller over tot het inschakelen van deze hulp dan moeders (Gilleir, 2013; Kruyfhoofd, 2010).

Gilleir vindt paradoxaal genoeg dat uitbesteding van huishoudelijke arbeid bij mannen wel tot een daling in conflict leidt, maar niet bij vrouwen: zij ziet hier een contra-hypothetisch effect. Voor moeders geldt zelfs het tegenovergestelde: het zelf uitvoeren van huishoudelijke taken beschermt tegen een conflict. Moeders willen daarom de zorgtaken liever zelf uitvoeren (Gilleir, 2013).

Ander onderzoek legt nog een obstakel bloot bij het inschakelen van familie, buren, een netwerk,..., om te helpen bij gezins- en huishoudelijke taken. Dergelijke hulp confronteert vele alleenstaande ouders (vooral moeders) met een probleem van reciprociteit, waardoor deze strategie weinig wordt toegepast. Hulp inroepen vraagt om hulp teruggeven, precies datgene waarvoor het hen aan tijd en middelen ontbreekt. Alleenstaande moeders ontwikkelen daarover schuldgevoelens. Dit dilemma van geven en nemen, treedt meer op bij vrienden, buren en kennissen dan bij het familiale netwerk (Kruyfhoofd, 2010). Ditzelfde probleem van reciprociteit blijkt ook uit een recent Brits onderzoek van Cook (2012, 348): *'In the studies examined here, stressors such as poor health, inappropriate behaviour, unsafe neighbourhoods and a lack of time and resources made the provision of adequate social support problematic. However, while the availability of social support was depleted, women increasingly relied on others in order to meet their welfare, work and family obligations. In some cases, this dependency created a situation where low-income single parents were also obliged to reciprocate the social support provided at the expense of their welfare-to-work requirements'*.

Alleenstaande vaders worden bij het vragen van informele hulp minder geconfronteerd met een probleem van reciprociteit of het gevoel iemand tot last te zijn (Kruyfhoofd, 2010). SIV-onderzoek bevestigt dit: een meerderheid onder de vaders (55%) krijgt/vraagt gratis hulp voor huishoudelijke taken, tegenover zo'n 39% van alleenstaande moeders (Symoens & Bracke, 2013).

Symoens en Bracke (2013) tonen aan dat het gebruik van externe hulp voor huishoudelijke taken en voor kinderopvang een goede strategie is tegen combinatiedruk: vooral het gezin-naar-werkconflict wordt er significant door getemperd. Maar ook zij vonden nuances: zo blijkt het gebruik van externe hulp voor huishoudelijke activiteiten niet bij alle werkende alleenstaande ouders soelaas te brengen voor de combinatiedruk. De combinatiedruk voor ouders met jonge kinderen in een gedeeld verblijf daalt niet zoals verwacht. *'Dit kan erop wijzen dat deze kinderen vaak extra niet-tast-*

bare zorg behoeven waaraan externe hulp niet kan tegemoetkomen, dat ouders zich vaker zorgen maken over deze kinderen en of dat een gedeeld verblijf zorgt voor extra stress' (Symoens & Bracke, 2013, 174). Er is volgens de onderzoekers nood aan meer inzicht in de aard van de specifieke problemen die deze ouders ervaren.

3.2.4. Bilocatie

Binnen het arbeid-gezin combinatiedebat, kan de verblijfsregeling van de kinderen worden beschouwd als een mogelijke 'uitbestedingsstrategie'. Sommige ouders, vooral wanneer zij een arbeidsgerichte rolattitude aankleven, opteren uitdrukkelijk voor een bilocatieregeling als strategie om de combinatiedruk te temperen. Met de wetwijziging van 2006 beoogde de wetgever ook precies de arbeidsmarktintegratie van vrouwen.

Van Gelder (1987) poneerde reeds in 1987 dat de oorzaken van overbelasting bij werkende alleenstaande ouders vooral liggen in de overvloed aan gezinstaken en in het alleen dragen van de verantwoordelijkheid. Vanuit deze optiek kan dus worden verondersteld dat verblijfsco-ouders de combinatieproblematiek als minder prangend ervaren dan alleenstaande ouders die overwegend of altijd met hun kinderen wonen.

Bilocatie wordt significant vaker door mannen gekozen. Het is bovendien zo dat niet-beroepsactieve alleenstaande moeders minder in een regeling van verblijfsco-ouderschap stappen. Het verblijfsco-ouderschap wordt meer gebruikt door werkende alleenstaande moeders, en dan bij uitstek door de hooggeschoolden onder hen (Sodermans e.a., 2011). Dit gegeven werpt een obstakel op voor de groep laaggeschoolde inactieve alleenstaande ouders: het voltijds alleenstaand moederschap zet een bijkomende rem op de potentiële arbeidsintegratie en op een kwalitatieve combinatie arbeid en gezin bij deze groep.

3.2.5. Hiërarchiseren van tijd en taken

In eenoudergezinnen is door het gehalveerde tijdsvolume minder tijd beschikbaar voor de kinderen. Eerder Vlaams onderzoek wees uit dat alleenstaande ouders enerzijds minder controle en supervisie uitoefenen over de kinderen, en dat kinderen uit eenoudergezinnen anderzijds een hoger gevoel van autonomie ervaren (Van Peer & Van den Bergh, 2004; Van Peer, 2005).

De toegenomen druk en de verminderde tijd maken dat alleenstaande ouders een hiërarchie gaan aanbrengen in hun dagelijkse activiteiten (Kruyfhoofd, 2010). De rollen van opvoeder en werknemer worden als primaire taken gezien; de rest is secundair. Een efficiënt tijdsgebruik staat centraal. Ten aanzien van huishoudelijke taken passen alleenstaande ouders een inkrimpingsstrategie toe: er worden minder grote eisen aan de

taken gesteld, de taken worden niet meer of minder goed uitgevoerd, zeker wanneer ze voorheen tot het takenpakket van de ex-partner behoorden (Kruyfhooft, 2010).

Ouders verminderen de tijd die ze aan de opvoeding spenderen en stimuleren de zelfredzaamheid van de kinderen. Het vroeg zelfstandig maken van de kinderen is een strategie die ouders hanteren om de druk op de opvoedings- en zorgrol te verminderen. Aansluitend hierbij trachten alleenstaande moeders tijd te winnen door hun persoonlijke vrije tijd, ontspanning en rust te reduceren en sociale contacten in te krimpen. De vrijgekomen tijd kan vervolgens worden benut in de arbeidssfeer of de gezinssfeer teneinde de combinatiedruk te verminderen (Verheyen & Mortelmans, 2008). De vrijgekomen tijd wordt tevens aangewend om eventuele problemen met de kinderen het hoofd te bieden. *'Parents who feel that their children are not doing optimally are likely to experience a practical and emotional pull toward their family lives to address their children's school, behavioral, peer, or health difficulties'* (Milke e.a., 2010, 1341).

3.2.6. Rol-ontsnappingsstrategie

Een laatste strategie binnen de gezinsstrategieën is de 'rol-ontsnappingsstrategie'. Men laat bijvoorbeeld de kinderen in een internaat opvoeden tijdens de week. Kruyfhooft (2010) wijst er op dat weinig ouders opteren voor een ontsnapping aan de opvoedingsrol. Een dergelijke time-out is vaak geen optie omdat vele ouders dan het gevoel hebben tekort te schieten tegenover de kinderen. Empirisch materiaal over het gebruik van internaten door eenoudergezinnen versus tweeoudergezinnen is niet beschikbaar.

4. Het succes van strategieën: een verhaal van 'gender' en van 'resources'

Het al dan niet vinden van strategieën en het succesvol toepassen ervan in het tegengaan van de combinatiedruk, hangt af van een veelheid van factoren. De vraag die zich dan stelt is niet: 'Welke strategieën bieden de grootste kans op het bereiken van subjectieve gevoelens van tevredenheid en evenwicht?' maar wel: 'Hoe bereid is de ouder om een strategie uit te werken en welke middelen heeft die ouder ter beschikking om de voor hem/haar gepaste strategie te kunnen kiezen?' Het toepassen van een succesvolle strategie is grotendeels terug te voeren tot een verhaal van 'gender' en van 'resources', een verhaal waarbij sociaal-demografische breuklijnen (ter hoogte van gezinstype en gender), en sociaal-economische breuklijnen (ter hoogte van opleiding, cumulatieve arbeidservaring en inkomen) door elkaar lopen, elkaar daarbij versterkend of afzwakkend. Daarnaast bepalen meer subjectieve factoren zoals jobtevredenheid het succes van strategieën. Uit het onderzoek van Kruyfhooft (2010) bleek jobtevredenheid zelfs in belangrijke mate de initiële bereidheid te be-

palen om strategieën uit te werken, alsook de prijs die de ouder hiervoor wil betalen. Alleenstaande ouders met een louter instrumentele houding tegenover werk blijken doorgaans minder tevreden te zijn met hun baan. Ze lopen meer risico geen gepaste strategie te (willen) vinden, lopen meer risico op een conflict en dreigen vervolgens de arbeidsmarkt te verlaten wanneer de combinatie tussen werk en gezin te zwaar wordt.

De meeste ouders maken gebruik van een mix aan strategieën. Daarbij moet in het achterhoofd worden gehouden dat sommige ouders, de jure, of gezien de aard van hun job geen toegang hebben tot bepaalde strategieën.

4.1. 'Gender' en roltraditioneel denken

De groep vrouwen die dagelijks aan het hoofd van een gezin met kinderen de evenwichtsoefening moet maken, is groter dan de groep mannen. Mannen staan veel minder aan het hoofd van een eenoudergezin: zij maken slechts 6% uit van de beroepsactieve bevolking. Niet alleen is er een ongelijke verdeling van de gezinslast tussen mannen en vrouwen voor de scheiding. De nog overwegend traditionele verblijfsregeling na de scheiding werkt deze genderongelijkheid verder in de hand. Een recente ontwikkeling is dat hooggeschoolde moeders wel vaker kiezen voor een co-ouderschapsregeling (Sodermans e.a., 2011).

Mannen en vrouwen hanteren bovendien verschillende copingstrategieën. Vaders grijpen vanuit hun grotere gerichtheid op de arbeidsfeer sneller naar hulp voor de gezinstaken dan moeders. Hooggeschoolde mannen zijn succesvoller in het vinden van hulp dan laaggeschoolden. Alleenstaande hooggeschoolde vaders gaan vaker over tot het uitbesteden van de gezinsarbeid. Alleenstaande moeders passen deze strategie zelden toe. Eerder gaan ze over tot inkrimping van de persoonlijke tijd ten einde de regie over de zorgrol te kunnen blijven voeren. De preferenties van vaders zijn dynamischer na een scheiding, deze van moeders statischer. Moeders voelen zich tekort schieten in hun zorgrol of ontwikkelen schuldgevoelens ten aanzien van de kinderen wanneer ze veel tijd spenderen op de arbeidsmarkt (Kruyfhoof, 2010).

Er is daarbij meer aan de hand dan alleen maar een niet-optimale indeling van tijd en energie. De gendergestuurde taakverdeling binnen het gezin van oorsprong is een verklarende factor. Moeders zijn meer gezinsgericht. Vrouwen doen als traditionele 'kinkeepers' meer moeite om te focussen op gezinsrelaties (De Koker, 2007). Maar dat ook na scheiding vrouwen nog vasthouden aan hun traditionele rol als verzorger, wijst op een diep verankerd traditioneel roldenken. Alleenstaande moeders blijven de zorgrol - net als voor de scheiding - de hoogste prioriteit geven, onder maatschappelijke druk of vanuit een sterk verankerde opvatting over hun genderrol. Volgens Gilleir (2013) zijn het dan ook diepliggende culturele factoren die verklaren waarom alleenstaande moeders significant verhoogde stressniveaus ervaren. De gendercul-

tuur, gedefinieerd als een geheel van maatschappelijke verwachtingen over wat 'normaal' is voor mannen en vrouwen, maakt een onderscheid tussen minder en meer maatschappelijk aanvaarde leefvormen. Die is in Vlaanderen nog steeds zeer traditioneel, ondanks een evolutie naar een meer egalitair denken. In dat denkkader ligt de primaire taak voor vrouwen in het gezin; betaalde arbeid komt op de tweede plaats. Veel Vlaams onderzoek op diverse (internationale) datasets van de laatste jaren bevestigt de nog erg traditionele Vlaamse gendercultuur (onder meer Ghysels, 2004; Symoens & Bracke, 2007). Symoens en Bracke (2007) toonden aan dat in landen met een meer egalitaire gendercultuur er minder verschil is tussen de seksen inzake het ervaren van een arbeid-gezinsconflict. Tot een analoge bevinding komt Gilleir (2013) en zij linkt daaraan een 'stigmatiseringshypothese': alleenstaande moeders die inzetten op betaalde arbeid zijn niet conform de gendercultuur en ervaren meer sociale sancties, waardoor zij meer risico lopen op een subjectief onwelbevinden inzake de combinatie van arbeid en gezin. Zij argumenteert dat deze moeders psychisch lijden wanneer zij gezinsarbeid moeten uitbesteden. Het vasthouden aan deze taken noemt zij vermijdingsgedrag: men probeert ongewenste emoties die horen bij het verlies aan controle over gezinstaken te vermijden, en dit is verbonden met het ervaren van een arbeid-gezinsconflict. Kwalitatief onderzoek gaat in dezelfde lijn: schuldgevoelens en gevoelens van tekort schieten in verschillende domeinen domineren bij werkende alleenstaande moeders (Knijn & Van Wel, 2001; Kruyfhoofd; 2010).

4.2. 'Resources'

In het maatschappelijk debat heerst echter nog overwegend wat Kjellstrand & Harper (2012, 311) noemen '*a persistent conceptualization of single-mother families as the 'problem family' that pervades Western culture and public policy*'. Eenoudergezinnen worden doorgaans als een probleemgroep in het maatschappelijk debat genoemd. Zoals in het begin van dit hoofdstuk aangegeven, gaat het echter geenszins om een homogene groep: onder meer hun sociaal-economisch profiel maakt hen zeer heterogeen.

Een aantal onder hen trekt zich zeer goed uit de slag en hanteert efficiënte copingstrategieën. Het profiel van deze groep is dat van de goed opgeleide alleenstaande ouder, met een goed betaalde job, een goed onderhandelde combinatie gezin en arbeid, gebruik makend van instrumentele hulp en met een door de ex-partner gedeelde gezinszorg. Hoogopgeleide vrouwen die altijd beroepsactief waren en in een verblijfsco-ouderschap stappen, zullen de combinatie makkelijker aankunnen dan laagopgeleide vrouwen die nooit beroepsactief waren tijdens hun huwelijk en ook na de huwelijksbreuk voltijds voor de kinderen zorgen. Dit zijn de twee extremen van een breed en divers continuüm waarbinnen eenoudergezinnen een evenwicht zoeken tussen gezin en arbeid.

Het opleidingsniveau van alleenstaande moeders is gemiddeld lager dan dat van moeders in een koppelhuishouden (Baxter, 2013), ook in Vlaanderen (Valgaeren, 2008). Het aandeel ooit gescheiden vrouwen neemt toe, waardoor dit stratificatiemechanisme nog sterker wordt (Vanderheyden & Mortelmans, 2013). Echtscheiding heeft voor deze vrouwen dus een negatief versterkend stratificatie-effect: na vruchteloze pogingen moeten zij hun zoektocht naar een betere job vaak staken, waardoor de verschillen met hun hogeropgeleide seksegenoten nog oplopen.

Hogeropgeleiden vinden sneller een job en hebben een groter verdienvermogen. Zij genieten bovendien van een cumulatief effect: meer arbeidservaring doet hun menselijk kapitaal nog verder stijgen (Smith, 2003). Hogeropgeleide alleenstaande ouders beschikken met andere woorden over meer 'resources'. Vaak hebben zij ook meer autonomie en persoonlijke slagkracht in hun persoonlijke arbeidscontext, waar het laaggeschoolde moeders vaak aan inspraak ontbreekt. Deze laatsten zijn vaak volledig van hun werkgever afhankelijk voor het uitdokteren van soepele arbeidsregimes. Laaggeschoolde alleenstaande moeders lopen het grootste risico op sociaal isolement omdat arbeid en gezin hen volledig opsorpen. Wanneer zij de combinatie niet aankunnen, is de verleiding groter om uit de arbeidsmarkt te stappen. Ze hebben een groter risico om voor een bepaalde of langere periode afhankelijk te worden van een leefloon of werkloosheidsuitkering dan hun hogeropgeleide lotgenotes. Een heroriëntatie op de arbeidsmarkt dringt zich voor hen op, maar vaak starten zij deze heroriëntatie pas nadat zij tijdelijk de arbeidsmarkt hebben moeten verlaten tengevolge van een onhoudbare of te zware arbeid-gezin-combinatie (Kruyfhoofd, 2010). Voor vrouwen met een lager verdienvermogen is niet werken uiteindelijk zelfs te verkiezen dankzij de financiële vangnetten (Vanderheyden & Mortelmans, 2013).

De betekenis en de ervaring van het alleenstaand ouderschap verschilt sterk naargelang de socio-economische 'resources'. Sommige onderzoekers vinden de socio-economische breuklijn tussen vrouwen zelfs zwaarder wegen dan de demografische: '*Working class lone mothers may have more in common with other working class mothers than with middle class lone mothers*' (Baxter, 2013; Baxter & Alexander, 2008; Rowlingson & Mc Kay, 2005). Ons inziens worden echter alle alleenstaande ouders, ongeacht hun persoonlijk kapitaal, geconfronteerd met een zelfde reeks uitdagingen wegens de weggevallen schaal- en specialisatievoordelen van de relatie. Hooggeschoolden hebben meer persoonlijk kapitaal en zijn weerbaarder, doch ook deze groep moet waken over voldoende zelfzorg om deze weerbaarheid te behouden (Kjellstrand & Harper, 2012). Ondanks hun sterkere onderhandelingspositie, kunnen ook zij obstakels ondervinden bij het uitdokteren van strategieën. Mogelijks ondervinden ook zij een arbeid-gezinsconflict omdat hun werkgever bijvoorbeeld weigert hun arbeidsrol te herdefiniëren of hen geen toegang geeft tot flexibele werkuren. Er gebeurde tot nu toe relatief weinig kwalitatief onderzoek bij de groep hogeropgeleide eenoudergezinnen. Dergelijk onderzoek is nodig om ook bij hen de kritische succesfactoren in kaart te brengen.

5. De rol van het beleid en van organisaties

Het arbeidsmodel in België en Vlaanderen is nog grotendeels geconcipieerd vanuit de noden van het traditionele gezin en/of het klassieke koppel, vaak dan nog het model met een thuisblijvende ouder (Elchardus & Te Braak, 2014). Dit model staat evenwel haaks op de behoeften van alleenstaande ouders. Van den Bergh & Van Dongen (1998) stelden reeds in de jaren 1990 dat werkende alleenstaande ouders meer dan andere ouders belemmerd worden door maatschappelijke factoren zoals werkloosheid, seksesegregatie op de arbeidsmarkt en gezinsonvriendelijke vormen van arbeidsorganisatie in bedrijven.

Bij de facilitering en optimalisering van de combinatie arbeid-gezin voor de groep eenoudergezinnen gaat het om meer dan activeringsbeleid alleen. Het gaat ook om sensibilisering van bedrijven en organisaties, een flankerend gezinsbeleid en een financieel ondersteunend en stimulerend beleid zoals fiscale maatregelen, maatregelen in de sociale zekerheid, initiatieven vanuit de echtscheidingswetgeving, alimentatiewetgeving, enzovoort. Om de combinatie van gezin en beroepsleven te faciliteren en de negatieve gevolgen te vermijden of te milderen heeft de overheid, zowel Vlaams als federaal, een aantal maatregelen genomen die gericht zijn op de totale werkende bevolking (zie de bijdrage van Emmery en Luyten elders in deze studie). Sommige maatregelen houden echter drempels in voor alleenstaande ouders. Voorbeelden zijn het tijdskrediet en een in de loop der jaren stelselmatig uitgebouwd aanbod aan kinderopvang. Deze maatregelen zijn uitgebouwd vanuit de noden van tweeverdienersgezinnen. Een bijkomende moeilijkheid is dat de hefboomen voor een verbetering van de combinatie arbeid-gezin bij eenoudergezinnen verspreid zijn over diverse beleidsdomeinen en beleidsniveaus. Het geheel aan beleidsmaatregelen mist aldus aan coherentie en slagkracht.

Het federale niveau kent een aantal specifiek op eenoudergezinnen gerichte maatregelen, hoofdzakelijk gericht op inkomensversterking. Voorbeelden zijn fiscale ondersteuning via de verhoogde belastingvrije som voor alleenstaanden met kinderen, en ondersteuning via de sociale zekerheid via de verhoogde kinderbijslag voor eenoudergezinnen met een laag inkomen.

Tijdskrediet kan helpen een moeilijke gezinsperiode te overbruggen. Eenoudergezinnen maken echter relatief minder gebruik van tijdskrediet. De financiële terugval die zij ervaren, is te groot. Er is nood aan een vorm van financieel haalbaar tijdskrediet voor eenoudergezinnen.

Kinderopvang is een Vlaamse bevoegdheid en kan het arbeid-gezinsconflict in belangrijke mate helpen verminderen. Maar alleenstaande ouders maken er minder gebruik van dan koppels, ook na controle voor het al dan niet hebben van een betaalde job. Kinderopvang voor kinderen van 0 tot 3 jaar wordt duidelijk onderbenut door de groep alleenstaande ouders. Ondanks een inkomensgerelateerde bijdrage

schiet het systeem tekort naar deze doelgroep toe. Ghysels & Van Lancker (2009) spreken over een Mattheüs-effect in de kinderopvang. Er zit nog veel potentieel in het meer toegankelijk, meer flexibel, meer betaalbaar maken van kinderopvang en in het aanbieden van opvang op atypische werkuren voor eenoudergezinnen. Een mogelijk voorbeeld van een tegemoetkomende beleidsmaatregel, is de Nederlandse regeling waarbij een aantal kinderopvangvoorzieningen voor alleenstaande moeders gratis is.

Buitenschoolse opvang voor kinderen van 4 tot 12 jaar wordt wel veel gebruikt door alleenstaande ouders. Maar deze opvang valt weg vanaf de middelbare school. Een verderzetting van deze opvang tijdens de eerste 2 jaren van het middelbaar onderwijs bijvoorbeeld kan mogelijk voor vele gezinnen een oplossing bieden.

Na een scheiding maken vooral alleenstaande moeders arbeidstransities: meer gaan werken wordt door alleenstaande ouders vaker toegepast als strategie dan minder gaan werken. Voltijds werken genereert evenwel een hogere kans op een arbeid-gezinsconflict; deeltijdwerk vormt een belangrijk instrument in de reductie van het conflict. In het arbeidsmarktbeleid is wel aandacht voor gezinnen met lage inkomens, maar eenoudergezinnen worden veelal niet als categoriale doelgroep beschouwd. Het is evenwel een kwestie het arbeidsmarkt- en gezinsbeleid zo in te richten dat het alle gezinnen, inclusief eenoudergezinnen, ten goede komt. Er is vandaag geen specifiek flankerend doelgroepenbeleid ter facilitering van de combinatie arbeid-gezin bij eenoudergezinnen. Dit is veel meer het geval in Angelsaksische landen met een langere traditie van 'welfare-to-work'-programma's: in deze landen is het beleid veel meer gericht op tewerkstelling van alleenstaande ouders via bijvoorbeeld gerichte kinderopvang (Bainbridge e.a., 2003).

Via algemene stimulerende maatregelen, bijvoorbeeld VDAB, werkwinkels, interim-bureaus ... worden alleenstaande ouders wel begeleid in hun (her)intrede op de arbeidsmarkt, samen met andere doelgroepen met een lage arbeidsmarktparticipatie. Indien alleenstaande ouders geleid worden naar slecht betaalde jobs zonder carrièreperspectief, is een activeringsbeleid evenwel een maat voor niets. De relatief hoge kosten van kinderopvang en een laag salaris wegen vaak niet op tegen de voordelen van een leefloon of werkloosheidsuitkering. De relatief hoge uitvalcijfers wijzen op een onvoldoende aanbod aan kwalitatieve goed betaalde (deeltijdse) jobs. Vooral voor oudere laaggeschoolde alleenstaande ouders die herintreden na een lange periode van inactiviteit blijken de obstakels te groot.

Op Europees niveau werd in 2011 door de Commissie 'rechten van de vrouw en gendergelijkheid' van het Europees Parlement een resolutie goedgekeurd over de situatie van alleenstaande moeders. Met deze resolutie wilde Europa de lidstaten stimuleren tot aandacht voor de leefsituatie van de groeiende groep alleenstaande moeders en hen ertoe bewegen maatregelen te nemen om deze groep maximaal inzetbaar te houden op de arbeidsmarkt. Het opzet was ook de combinatieproblematiek meer bespreekbaar te maken en werkgevers te sensibi-

liseren voor de precare situatie van alleenstaande ouders. Een expliciete verwijzing naar de problematiek van combinatie van gezin en beroepsleven werd in de tekst van de resolutie opgenomen: *'het Europees Parlement onderstreept dat de lidstaten en openbare en particuliere organisaties voorrang moeten geven aan een beter evenwicht tussen beroep en gezin door te zorgen voor gezinsvriendelijker arbeidsvoorwaarden en door het uitbouwen van voorzieningen voor kinderen, crèches, enzovoort. Alleenstaande moeders zouden op lokaal, nationaal en EU-niveau flexibele arbeidsmogelijkheden zoals deeltijdwerk, telewerken en e-werk moeten krijgen, zodat zij privéleven en beroep beter kunnen combineren'* (Europees Parlement, 2011).

Ondernemingen en organisaties zijn er zich steeds meer van bewust dat het nastreven van winst of meerwaarde niet hun enige doel is, of dat een onderneming maar in harmonie kan groeien als met een hele reeks legitieme belangen rekening wordt gehouden: die van de leiding en van de aandeelhouders, stakeholders, maar ook die van het personeel, de klanten, de leveranciers en de samenleving in haar geheel. De werk-privébalans is de laatste jaren meer expliciet op de personeelsagenda van bedrijven gekomen. Het is voor werkgevers een kwestie van een wederzijdse match te vinden tussen de gevraagde flexibiliteit van de werknemers en de behoeften van het bedrijf aan flexibiliteit. Studies bevestigen de win-win opbrengst voor zowel organisatie als werknemers (Allis & O'Driscoll, 2008). Een recente Britse casestudy bij kennisintensieve bedrijven toont gunstige effecten op het niveau van bedrijven (in termen van innovatievoordelen, omzet, arbeidsproductiviteit, competitiviteit, innovatief werken en personeelsverloop) en op het niveau van werknemers (in termen van verbeterde leerprocessen, concentratie, motivatie, engagement en creativiteit) wanneer werknemers toegang krijgen tot de instrumenten die zij zelf verkiezen om hun dagelijkse arbeid-gezinsconflict te reduceren, dit vanuit een 'mutual gains agenda' (James, 2014).

De wederzijdse voordelen van een goede werk-gezinsbalans gelden met name ook voor ouders die hun kinderen alleen opvoeden en die, wegens hun specifieke gezins-situatie, een minder aantrekkelijk profiel hebben dan andere medewerkers (persoonlijke moeilijkheden, geringere beschikbaarheid, mobiliteitsproblemen ...). Daarom moeten personeelsverantwoordelijken erop gewezen worden dat het nefast is om zich op een of ander negatief punt te fixeren, terwijl de persoon in kwestie tal van andere troeven in handen heeft (Koning Boudewijnstichting, 2000).

Een flexibele arbeidstijdregeling, inspraak in en soevereiniteit (controle) over de eigen werktijdregeling, autonomie, en een goede synchronisatie van arbeidstijd, afgestemd op de tijden van de gezinsnoden en schooluren, zijn noodzakelijke randvoorwaarden. Moderne bedrijven en overheidsorganisaties evolueren met mondjesmaat naar systemen van thuiswerken, telewerken en plaats- en tijdsafhankelijk werken. Deze systemen bieden grote kansen voor de doelgroep eenoudergezinnen. Flexibele werktijden zijn echter vaak niet mogelijk in bepaalde functies. De doelgroep van

alleenstaande ouders kan ook baat hebben bij andere vernieuwende vormen van arbeidstijdregeling die flexibiliteit op gezinsmaat bieden, zoals 'schoolbelcontracten' of 'co-ouderschapscontracten'. Schoolbelcontracten zijn overeenkomsten waarbij enkel gewerkt wordt binnen de schooluren. Het gaat hier nog steeds om grote deeltijdse banen: er wordt minder aan het loon geraakt aangezien er meer uren worden gewerkt dan in een klassieke halftijdse baan. 'Co-ouderschapscontracten' laten toe dat de werknemer in de week dat de kinderen bij haar of hem zijn minder werkt, en in de andere week langere dagen doet. Dit gebeurt door te werken met een variabel uurrooster over een cyclus van twee weken. Ook hier is de arbeidsduur (en dus ook het loon) hoger dan wanneer de werknemer met een klassiek deeltijds contract werkt. Dergelijke contracten blijven evenwel nog veelal theorie. Bedrijven kunnen dit soort contracten nog niet officieel aanbieden en werken er dus nog weinig mee. De flexibiliteit van dit soort contracten zou nochtans vele eenoudergezinnen ten goede komen.

Slotbeschouwingen

Anno 2014 telt Vlaanderen ruim 112.000 eenoudergezinnen met minstens één inwonend kind jonger dan 18 jaar oud. Driekwart van de alleenstaande ouders met jonge kinderen is actief op de arbeidsmarkt.

Alleenstaande ouders vervullen dubbele rollen met gehalveerde middelen. De beschikbare gezinstijd en het gezinsinkomen verminderen door het wegvallen van een partner. Het combineren van arbeid en gezin vormt vanuit dit gegeven vaak een precaire dagelijkse evenwichtsoefening. Vele onderzoeken wijzen op een hogere prevalentie van arbeid-gezinsconflict bij alleenstaande ouders.

De strategieën die alleenstaande ouders hanteren, verschillen naargelang diverse objectieve factoren. Het traject dat men reeds aflegde op de arbeidsmarkt voor de scheiding speelt een belangrijke rol, evenals het opleidingsniveau en het persoonlijke kapitaal van de ouder, de aard van de job, de sector waarin men actief is en de goodwill van de werkgever. Ook de verblijfsregeling van de kinderen, de duur van het alleenstaand ouderschap, de timing van de transitie naar het alleenstaand ouderschap in de levensloopbaan, de mate waarin de ex-partner betrokken blijft en de beschikbaarheid van een familiaal en sociaal netwerk spelen een rol. Daarnaast doorkruisen individuele rolattitudes van ouders de invloed van deze objectieve factoren.

In deze bijdrage schetsten we de mogelijke strategieën die alleenstaande ouders hanteren teneinde hun arbeid-gezinsconflict te reduceren. De meeste ouders maken gebruik van een mix aan strategieën. Het vinden en toepassen van gepaste strategieën is vaak een verhaal van 'resources' (opleiding, cumulatieve arbeidservaring, inkomen) en van 'gender'. Laaggeschoolde vrouwen vormen de meest kwetsbare groep: zij lopen het hoogste risico op een te groot onevenwicht tussen arbeid en gezin. Zowel de overheid als bedrijven staan voor een belangrijke taak inzake het faciliteren

van de combinatie arbeid en gezin bij alleenstaande ouders, zeker gelet op de groeiende omvang van deze groep en op hun lager dan gemiddelde arbeidsparticipatie.

Bibliografie

- Albelda, R., Himmelweit, S. & Humphries, J. (2004). The dilemmas of lone motherhood: key issues for feminist economics. In: *Feminist Economics*, 10 (2), 1-7.
- Aliaga, C. (2006). How is the time of women and men distributed in Europe? In: *Statistics in Focus. Population and Social Conditions*. Eurostat, 2006/4.
- Allen, T.D., Herst, D.E.L., Bruck, C.S. & Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future research. In: *Journal of Occupational Health Psychology*, 5 (2), 278-308. doi: 10.1037/1076-8998.5.2.278
- Allis, P. & O'Driscoll, M. (2008). Positive effects of nonwork-to-work facilitation on well-being in work, family and personal domains. In: *Journal of Managerial Psychology*, 23 (3), 273-291.
- Audenaert, V. (2006). We zullen wel zien hoe het loopt... Besluitvorming bij jonge ouders over de combinatie arbeid en gezin. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 9, 27-31.
- Bainbridge, J., Meyers, M.K. & Waldfogel, J. (2003). Child Care Policy Reform and the Employment of Single Mothers. In: *Social Science Quarterly*, 84 (4), 771-791.
- Bakker, W. & Karsten, L. (2013). Balancing paid work, care and leisure in post-separation households: A comparison of single parents with co-parents. In: *Acta Sociologica*, 56 (2), 173-187.
- Bartfeld, J. (2010). Child support and the Postdivorce Economic Well Being of Mothers, Fathers, and Children. In: *Demography*, 37 (2), 10.
- Bastaits, K., Pasteels, I., Van Peer, C. & Mortelmans, D. (2011). Een verplicht ouderschapsplan na echtscheiding? Inzichten vanuit de SiV-studie. In: *Relaties en Nieuwe Gezinnen*, 1 (1), 1-35.
- Baxter, J. (2013). *Employment characteristics and transitions of mothers in the Longitudinal Study of Australian Children*. Australian Government, Department of Social Services. Australian Institute of Family Studies. Occasional Paper 50.
- Baxter, J. & Alexander, M. (2008). Mother's work-to-family strain in single and couple parent families: The role of job characteristics and support. In: *Australian Journal of Social Issues*, 43 (2), 195-214.
- Bellavia, G.M. & Frone, M.R. (2005). Work-family conflict. In: Barling, J., Kelloway, E.K. & Frone, M.R. (red.). *Handbook of work stress*. Thousand Oaks: Sage Publications, 113-147.
- Bianchi, S. (2011). Changing Families, Changing Workplaces. In: *The Future of Children*, 21 (2), 15-26.
- Bronselaer, J. (2007). Impact op de fysieke gezondheid en het gebruik van formele hulpverlening. In: Van Peer, C. (red.). *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. SVR-Studie 2007/1. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Bulckens, R., Mortelmans, D., Casman, M.T. & Simaÿs, C. (2007). *Families in beweging. Een gezinsbeleid op maat*. Brussel: Editions Luc Pire.
- Burnett, S.B., Gatrell, C., Cooper, C.L. & Sparrow, P. (2010). Well-balanced families? A gendered analysis of work-life balance policies and work family practices. In: *Gender in Management: An International Journal*, 25 (7), 534-549.
- Cantillon, B. (1996). Vrouwenarmoede: de prijs voor een onvoltooide emancipatie. In: Van

- Haegendoren, M. & Vanherck, R. (red.). *Arme vrouwen?! Vrouwen in de kijker van het armoedeonderzoek*. Diepenbeek: Limburgs Universitair Centrum, 15-44.
- Cantillon, B. (2007). Voorwoord. In: Ghysels, J. & Debacker, M. (red.). *Zorgen voor kinderen in Vlaanderen: een dagelijkse evenwichtsoefening?* Leuven: Acco, 9-11.
- Cantillon, B., Verbist, G. & De Maesschalck, V. (2003). *Sociaal-economische levensomstandigheden van eenoudergezinnen in België. Onderzoeksrapport in opdracht van het Platform voor Eenoudergezinnen met de steun van de Koning Boudewijnstichting*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid, UA.
- Casper, W.J., Eby, L.T., Bordeaux, C., Lockwood, A. & Lambert, D. (2007). A review of research methods in IO/OB work-family research. In: *Journal of Applied Psychology*, 92 (1), 28.
- Ciabattari, T. (2007). Single Mothers, Social Capital, and Work-family Conflict. In: *Journal of Family Issues*, 28 (1), 34-60.
- Coene, J., Van Haarlem, A. & Dierckx, D. (2013). *Rapport Armoedebareometer 2013*. Onderzoeksgroep OASeS, UA.
- Cook, K. (2012). Social support in single parents' transition from welfare to work: Analysis of qualitative findings. In: *International Journal of Social Welfare*, 21 (4), 338-350. doi: 10.1111/j.1468-2397.2011.00844
- Craig, L., Powell, A. & Cortis, N. (2012). Self-employment, work-family time and the gender division of labour. In: *Work, Employment & Society*, 26 (5), 716-734.
- Defever, C. & Mortelmans, D. (2011). *De socio-economische positie van vrouwen en mannen na de transitie echtscheiding en verweeduwing. Een longitudinale studie op de Kruispuntbank Sociale Zekerheid*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid, UA.
- De Koker, B. (2007). Impact op de sociale relaties van ex-partners. In: Van Peer, C. (red.). *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. SVR-studie 2007/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 150-167.
- Delmotte, J., Herremans, W. & Booghmans, M. (2008). *Genderjaarboek 2008. MV United: Mobiliteit op de arbeidsmarkt*. Leuven: Steunpunt Werk en Sociale Economie.
- Dex, S. (2004). Work and families. In: Scott, J., Treas, J. & Richards, M. (red.). *Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Oxford: Blackwell Publishers, 435-456.
- Drobni, S., Beham, B. & Präg, P. (2010). Good job, good life? Working conditions and quality of life in Europe. In: *Social Indicators Research*, 99 (2), 205-225.
- Dziak, E., Janzen, B.L. & Muhajarine, N. (2010). Inequalities in the psychological well-being of employed, single and partnered mothers: the role of psychosocial work quality and work-family conflict. In: *International Journal for Equity in Health*, 9 (6), 1-8.
- Eagle, B.W., Icenogle, M.L., Maes, J.D. & Miles, E.W. (1998). The importance of employee demographic profiles for understanding experiences of work-family interrole conflicts. In: *The Journal of Social Psychology*, 138 (6), 690-709.
- Eby, L.T., Casper, W.J., Lockwood, A., Bordeaux, C. & Brinley, A. (2005). Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980-2002). In: *Journal of Vocational Behavior*, 66 (1), 124-197. doi: 10.1016/j.jvb.2003.11.003
- Elchardus, M. & Glorieux, I. (1994). Over de verdeling van het werk: een empirische en methodologische analyse van de verdeling van de werklust tussen mannen en vrouwen. In: Van Nuland, M. (red.). *Handboek Vrouwenstudies: Een leidraad voor onderzoek in Vlaanderen*. Brussel: Federale Diensten voor Wetenschappelijke en Technische en Culturele Aangelegenheden, 121-157.
- Elchardus, M. & Te Braak, P. (2014). *Toekomstverwachtingen van jongvolwassenen: carrière en beroep*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB.
- Europees Parlement (2011). *Resolutie van het Europees Parlement van 25 oktober 2011 over*

- de situatie van alleenstaande moeders* (2011/2049 (INI)).
- Forma, P. (2009). Work, family and intentions to withdraw from the Workplace. In: *International Journal of Social Welfare*, 18, 183-192.
- Gadeyne, S. (2006). The ultimate inequality: Socio-economic differences in all-cause and cause-specific mortality in Belgium in the first half of the 1990s. In: *NIDI/CBGS publications*, 39. Dordrecht: Kluwer.
- Geurts, K. (2006). *De arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders – Nieuwe bevindingen uit het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming*. Leuven: Steunpunt Werk en Sociale Economie.
- Geurts, S.A., Kompier, M.A., Roxburgh, S. & Houtman, I.L. (2003). Does work home interference mediate the relationship between workload and well-being? In: *Journal of Vocational Behavior*, 63 (3), 532-559. doi: 10.1016/S0001-8791(02)00025-8
- Ghysels, J. (2004). Ons huishouden als een knikkerspel: hoe koppels beslissen over 'arbeid en gezin'. In: *Gezinsbeleid in Vlaanderen*, 33 (1), 11-14.
- Ghysels, J. & Debacker, M. (2007). *Zorgen voor kinderen in Vlaanderen: een dagelijkse evenwichtsoefening*. Leuven: Acco.
- Ghysels, J. & Van Lancker, W. (2009). *Het Matteüeffect onder de loep: over het ongelijke gebruik van kinderopvang in Vlaanderen*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck, UA.
- Gilleir, C. (2013). *Combineren in je eentje. Arbeid en gezin bij werkende alleenstaande ouders in Vlaanderen*. Doctoraal proefschrift. Leuven: Faculteit Sociale Wetenschappen, KULeuven.
- Glorieux, I. & Minnen, J. (2004). Kinderen maken het verschil. Over de invloed van kinderen op het tijdsbestedingspatroon van ouders. In: *Kinderen en een job, Tijdschrift van de Gezinsbond*, 33 (1), 2-10.
- Glorieux, I., Minnen, J. & Van Tienoven, P. (2008). *Het collectieve ritme van België. Evoluties in het levensritme van de Belgen op basis van tijdsbestedingsonderzoek uit 1966, 1999 en 2005*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB.
- Glorieux, I., Koelet, S., Mestdag, I., Minnen, J., Moens, M. & Vandeweyer, J. (2006). *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut*. Leuven: LannooCampus.
- Grandey, A.A. & Cropanzano, R. (1999). The conservation of resources model applied to work-family conflict and strain. In: *Journal of Vocational Behavior*, 54 (2), 350-370.
- Grzywacz, J.G., Carlson, D.S. & Shulkin, S. (2008). Schedule flexibility and stress: Linking formal flexible arrangements and perceived flexibility to employee health. In: *Community, Work and Family*, 11 (2), 199-214.
- Hammer, L.B., Bauer, T.N. & Grandey, A.A. (2003). Work-Family Conflict and Work-Related Withdrawal Behaviors. In: *Journal of Business and Psychology*, 17 (3), 419-436.
- Hartman, Y. (2005). In bed with the enemy: Some ideas on the connections between neoliberalism and the welfare state. In: *Current Sociology*, 53 (1), 57-73.
- Hedebouw, G. & Peetermans, A. (2009). *Het gebruik van opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar in het Vlaams gewest*. Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Hetherington, E.M. & Kelly, J. (2003). *For better or for worse: Divorce reconsidered*. New York: W.W. Norton & Company.
- Himmelweit, S., Bergmann, B., Green, K., Albelda, R. & Koren, C. (2004). Lone Mothers: What is to be done? In: *Feminist Economics*, 10 (2), 237-264.
- Innstrand, S.T., Langballe, E.M., Espnes, G.A., Aasland, O.G. & Falkum, E. (2010). Work-home conflict and facilitation across four different family structures in Norway. In: *Community, Work & Family*, 13 (2), 231-249.

- James (2014). Work-Life 'Balance', Recession and the Gendered Limits to Learning and Innovation (Or, Why It Pays Employers To Care). In: *Gender, Work and Organization*, 21 (3).
- Jansen, M. (2008). De financiële gevolgen van relatiebreuken: terugval en herstel bij mannen en vrouwen. In: Cuypers, D., Mortelmans, D. & Torfs, N. (red.). *Is echtscheiding werkelijk win for life? Verslagboek van het interdisciplinair symposium over de sociologische en juridische gevolgen van het echtscheidingsrecht voor risicogroepen, 6 en 7 december 2007*. Brugge: Die Keure.
- Jansen, M. & Liefbroer, A. (2002). Samen Kiezen, Samen Delen? De Invloed van Waardenoriëntaties van Levenspartners op de Geboorte van Kinderen en de Taakverdeling. In: *Sociale Wetenschappen*, 45 (1), 2-22.
- Jappens, M., Wijckmans, B. & Van Bavel, J. (2011). Echtscheiding en kinderopvang. In: Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco, 283-304.
- Kalmijn, M. (2005). The effects of divorce on men's employment and social security histories. In: *European Journal of Population*, 21 (4), 347-366.
- Keene, J.R. & Quadagno, J. (2004). Predictors of perceived work-family balance: Gender difference or gender similarity? In: *Sociological Perspectives*, 47 (1), 1-23.
- Keene, J.R. & Reynolds, J.R. (2005). The job costs of family demands gender differences in negative family-to-work spillover. In: *Journal of Family Issues*, 26 (3), 275-299.
- Kjellstrand, E.K. & Harper, M. (2012). Yes, she can: An examination of resiliency factors in middle- and upper-income single mothers. In: *Journal of Divorce & Remarriage*, 53 (4), 311-327.
- Knijjn, T. & van Wel, F. (2001). *Een wankel evenwicht. Arbeid en zorg in gezinnen met jonge kinderen*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Koning Boudewijnstichting (2000). *Eenoudergezinnen. Welke oplossingen? Synthese colloquium 24 oktober 2000*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kruyfhoofd, M. (2010). *Solo Slim!? Loopbaanstrategieën van alleenstaande ouders*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid, UA.
- Lee, S., Cho, E., Grodstein, F., Kawachi, I., Hu, F.B. & Colditz, G.A. (2005). Effects of marital transitions on changes in dietary and other health behaviours in US women. In: *International Journal of Epidemiology*, 34, 69-78.
- McInnes, J. (2006). Work-Life Balance in Europe: A Response to the Baby bust or Reward for the Baby boomers? In: *European Societies*, 8 (2), 223-250.
- Mennino, S.F., Rubin, B.A. & Brayfield, A. (2005). Home-to-job and job-to-home spillover: The impact of company policies and workplace culture. In: *The Sociological Quarterly*, 46 (1), 107-135.
- Milkie, M.A., Kendig, S.M., Nomaguchi, K.M. & Denny, K.E. (2010). Time With Children, Children's Well-Being, and Work-Family Balance Among Employed Parents. In: *Journal of Marriage and Family*, 72 (5), 1329-1343.
- Minnotte, K.L. (2012). Family structure, gender, and the work-family interface: Work-to-family Conflict among Single and Partnered Parents. In: *Journal of Family and Economic Issues*, 33 (1), 95-107.
- Mortelmans, D. (2008). Copingstrategieën en beleving van sociaal-economische gevolgen bij gescheiden vaders. In: Cuypers, D., Mortelmans, D. & Torfs, N. (2008). *Is echtscheiding werkelijk win for life? Verslagboek van het interdisciplinair symposium over de sociologische en juridische gevolgen van het echtscheidingsrecht voor risicogroepen, 6 en 7 december 2007*. Brugge: Die Keure.
- Mortelmans, D. & Dewilde, C. (2008). De economische gevolgen van echtscheiding: armoede-

- risico's en copingstrategieën. In: Vranken, J., Campaert, G., De Boyser, K., Dewilde, C., Dierckx, D. (red.). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2008*. OASeS, UA, 199-219.
- Mortelmans, D. & Pasteels, I. (2011). Scheiding in Vlaanderen: ontstaan en inhoud van de multi-actorstudie naar relatiebreuken in Vlaanderen. In: Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco, 11-25.
- Oomens, S., Geurts, S. & Scheepers, P. (2007). Combining work and family in the Netherlands: Blessing or burden for one's mental health? In: *International Journal of Law and Psychiatry*, 30, 369-384.
- Parasuraman, S. & Greenhaus, J.H. (2002). Toward reducing some critical gaps in work-family research. In: *Human resource management review*, 12 (3), 299-312.
- Pasteels, I. & Mortelmans, D. (2013). Scheiden in Meervoud. Uitdagingen voor de toekomst. In: Pasteels, I., Mortelmans, D., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiden in meervoud. Over partners, kinderen en grootouders*. Leuven/Den Haag: Acco, 311-332.
- Perrons, D., Plomien, A. & Kilkey, M. (2010). *Fathering and Work-life Balance: Challenges for Policy*. Seminar organized by London School of Economics Gender Institute and University of Hull, March 5th.
- Peterson, R.R. (1996). A re-evaluation of the economic consequences of divorce. In: *American Sociological Review*, 41 (8), 528-536.
- Poortman, A.R. (2000). Sex Differences in the Economic Consequences of Separation. A Panel Study of the Netherlands. In: *European Sociological Review*, 16 (4), 367-383.
- Premeaux, S.F., Adkins, C.L. & Mossholder, K.W. (2007). Balancing work and family: A field study of multi-dimensional, multi-role work-family conflict. In: *Journal of Organizational Behavior*, 28, 705-727.
- Raeymaeckers, P., Dewilde, C., Snoeckx, L. & Mortelmans, D. (2008). Childcare Strategies of Divorced Mothers in Europe: A Comparative Analysis. In: *European Sociological Review*, 24 (1), 115-131.
- Roberts, E. (2008). Time and work-life balance: the roles of 'temporal customization' and 'life temporality'. In: *Gender, Work & Organization*, 15 (5), 430-453.
- Roehling, P.V., Jarvis, L.H. & Swope, H.E. (2005). Variations in Negative Work-Family Spillover Among White, Black, and Hispanic American Men and Women. Does Ethnicity Matter? In: *Journal of Family Issues*, 26 (6), 840-865.
- Rowlingson, K. & McKay, S. (2005). Lone motherhood and socio-economic disadvantage: insights from quantitative and qualitative evidence. In: *Sociological Review*, 53 (1), 30-49.
- Schmid, G. (1998). *Transitional Labour Markets: A New European Employment Strategy*. Berlin: Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung.
- Smith, S.W. (2003). *Labour economics*. London: Routledge.
- Sodermans, A.K., Vanassche, S. & Matthijs, M. (2011). Gedeelde kinderen en plusouders: de verblijfsregeling en de gezinssituatie na scheiding. In: Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco, 135-151.
- Steiber, N. (2009). Reported levels of time-based and strain-based conflict between work and family roles in Europe: A multilevel approach. In: *Social Indicators Research*, 93 (3), 469-488.
- Stichting Innovatie en Arbeid (2014). *Wat maakt werk werkbaar 2004-2007-2010-2013? Werknemers*. Brussel.
- Symoens, S. & Bracke, P. (2007). Balanceren op de scheidingslijn tussen werk en gezin.

- Werk-gezin conflict en tevredenheid in Vlaanderen en andere Westerse landen. In Pickery, J. (red.). *Vlaanderen Gepeild! Studiedag 18 september 2007*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 262-297.
- Symoens, S. & Bracke, P. (2013). Nieuwe gezinsvormen na echtscheiding en werk-gezin conflict. De invloed van gezinsstructuur en coping strategieën op de ervaring van werk-naar-gezin conflict en gezin-naar-werk conflict. In: Corijn, M. & Van Peer, C. (red.). *Gezinstransities in Vlaanderen*. SVR Studie 2013/2, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 157-180.
- Symoens, S., Colman, E., Pasteels, I. & Bracke, P. (2011). Welbevinden van (ex-)partners en kinderen. In: Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco, 237-265.
- Uunk, W., Kalmijn, M. & Muffels, R. (2005). The Impact of Young Children on Women's Labour Supply. A Reassessment of Institutional Effects in Europe. In: *Acta Sociologica*, 48 (1), 41-62.
- Valgaeren, E. (2008). *De loopbanen en loopbaankansen van alleenstaande ouders*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Valgaeren, E. & Van Aerschot, M. (2007). De determinanten van het werk-privé en privé-werk conflict. Onderzoek op basis van de SCV-survey 2005. In: Pickery, J. (red.). *Vlaanderen Gepeild! Studiedag 18 september 2007*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 298-323.
- Vanderheyden, G. & Mortelmans, D. (2013). Arbeidstrajecten van vrouwen in de periode rond hun (echt)scheiding. In: Corijn, M. & Van Peer, C. (red.). *Gezinstransities in Vlaanderen*. SVR-Studie 2013/2, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 137-156.
- Vanderweyden, K. (2002). *Is er leven zonder werk? Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw*. Leuven: Acco.
- Van Den Bergh, B. & Van Dongen, W. (1998). *De positie van eenoudergezinnen in Vlaanderen. Probleemstelling en kanttekeningen bij het beleid*. CBGS document 1998/4, Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.
- Van Dongen, W. (2008). *Naar een democratische arbeidsverdeling in Vlaanderen en Europa? Het combinatiemodel als basis voor een geïntegreerd beleid*. SVR-studie 2008/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- van Gelder, K. (1987). *Alleen zorgen: een onderzoek naar het functioneren van eenoudergezinnen*. Den Haag: NIMAWO.
- Van Peer, C. & Van den Bergh, B. (2004). *Children in one-parent-families. Perception of their educational context against perception of children in other family types*. Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.
- Van Peer, C. (2005). Hoe beleven kinderen in éénoudergezinnen hun gezinscontext? In: *Tijdschrift voor Sociologie*, 26 (3), 240-267.
- van Veldhoven, M.J. & Beijer, S.E. (2012). Workload, Work-to-Family Conflict, and Health: Gender Differences and the Influence of Private Life Context. In: *Journal of Social Issues*, 68 (4), 665-683.
- van Wel, F. & Knijn, T. (2001). The Labor Market Orientation of Single Mothers on Welfare in The Netherlands. In: *Journal of Marriage & Family*, 63 (3), 804.
- Verheyen, W. & Mortelmans, D. (2008). Hoe gaan vrouwen om met de financiële gevolgen van een echtscheiding. Een kwalitatieve kijk op copingstrategieën. In: Cuyppers, D., Mortelmans, M. & Torfs, N. *Is echtscheiding werkelijk win for life? Verslagboek van het interdisciplinair symposium over de sociologische en juridische gevolgen van het echtscheidingsrecht voor risicogroepen, 6 en 7 december 2007*. Brugge: Die Keure.

- Voydanoff, P. (2005). Work Demands and Work-to-Family and Family-to-Work Conflict Direct and Indirect Relationships. In: *Journal of Family Issues*, 26 (6), 707-726.
- Warren, T. (2010). Work time. Leisure time. On women's temporal and economic well-being in Europe. In: *Community, Work & Family*, 13 (4), 365-392.
- Willekens, M., Mortelmans, D. & Vanderheyden, G. (2011). Socio-economische gevolgen van de echtscheiding. In: Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco, 187-212.
- Zuzanek, J. (2004). Work, leisure, time-pressure and stress. In: *Work and Leisure*, 123-144.

Desperate housewives?! Het psychisch welbevinden van voltijdse en deeltijdse huisvrouwen in Europa

Martine Corijn*

Inleiding

De voorbije decennia zette zowel het Europese, het Belgische als het Vlaamse beleid in op een algemene verhoging van de arbeidsmarktparticipatie (Daly, 2011; Eurostat, 2009; Knijn & Smit, 2009). Dit beleid werd onder meer ondersteund door maatregelen die toelieten om de combinatie van betaald werk en zorg voor huishoudelijk werk, kinderen en anderen te vergemakkelijken. In 2013 bedroeg de vrouwelijke tewerkstelling (in de leeftijdsgroep 15 tot 64 jaar) in de EU27 58,8% en werkte 32,9% van de tewerkgestelde vrouwen deeltijds. De werkloosheid onder vrouwen bedroeg 10,8%. Daarnaast was ongeveer 1 op de 3 vrouwen niet beroepsactief, en dus onder meer huisvrouw (Eurostat, 2014). In beleidsdocumenten is weinig of geen sprake van huisvrouwen (Daly, 2011; Eurostat, 2009; Knijn & Smit, 2009). Tot in de jaren 1990 lieten huisvrouwen hun stem nog horen om hun belangen te verdedigen; meer recent uiten ze die vooral via sociale media. Nu en dan duikt vanuit een belangengroep de vraag terug op voor een premie voor 'moeders aan de haard'; doch dit wordt steeds zeldzamer (Het Laatste Nieuws, 2009).

Een vraag is echter of het stimuleren van de tewerkstelling en het vergemakkelijken van de combinatie van betaalde arbeid en zorg voor het huishouden en het gezin het welbevinden ten goede komt. De veranderende tewerkstellingssituatie en de wijzigende arbeidsomstandigheden van de voorbije decennia, gingen immers samen met veranderingen in de positie van vrouwen en mannen en in de gezinsvorming (Scott & Plagnol, 2012). De toename van rechten, kansen en macht voor vrouwen deed de vraag rijzen of er naast de baten van deze ontwikkelingen ook geen kosten waren (Stevenson & Wolfers, 2009). En of deze baten en kosten enkel of hoofdzakelijk voor vrouwen waren of ook voor mannen? In deze context wordt gewezen op de paradox van het dalende welbevinden van vrouwen die steeds meer kansen hebben (Mencarini & Sironi, 2012), maar ook op de 'time-pressure-happiness' paradox waarbij druk bezig zijn met verschillende rollen en taken tegelijkertijd en de stimulans door nieuwe ervaringen op zich geluk genereert (van der Lippe e.a., 2006). In Europa zijn vrouwen doorgaans iets meer tevreden met hun leven

* martine.corijn@dar.vlaanderen.be

dan mannen (OECD, 2013a) doch iets minder gelukkig dan mannen (Artazcoz e.a., 2013; Boye, 2009). Boye (2009) stelde vast dat de 'happiness gap' tussen mannen en vrouwen aanzienlijk wordt gereduceerd als het aantal uren besteed aan betaald werk en aan huishoudelijk werk in rekening worden gebracht. Andere verklaringen voor het verschil in welbevinden tussen mannen en vrouwen worden gezocht in de mate van discriminatie op economisch, sociaal en politiek vlak (Bjørnskov e.a., 2007) en in de mate van geslachtsrol(on)gelijkheid (Stevenson & Wolfers, 2009; Tesch-Römer e.a., 2008).

Recent kwam vanuit een nieuwe invalshoek het bevorderen van het welbevinden op de beleidsagenda's te staan. In artikel 3 van het verdrag van Lissabon (Europese Unie, 2007) wordt expliciet het bevorderen van het welbevinden van de volkeren vermeld. Dit streven kreeg onder meer vorm in internationale initiatieven zoals het OECD-project 'Better Life' en in het 'New Economics Foundation'-project (NEF), met rapporten inzake 'How's life? Measuring well-being' (OECD, 2013a) en 'National Accounts of Well-being' (NEF, 2009). Maar ook nationale projecten werden uitgewerkt, zoals 'Sturen op geluk' in Nederland (van Campen e.a., 2012). Het welbevinden van huisvrouwen, werkende vrouwen en andere vrouwen komt hierbij wel aan bod.

Met de aanhoudende focus van het beleid op de tewerkstelling van vrouwen enerzijds en met de recente aandacht van het beleid voor het welbevinden anderzijds rijst de vraag naar de samenhang tussen beide aspecten. Gaat het beter of slechter met vrouwen die niet werken en bijvoorbeeld huisvrouw zijn dan met vrouwen die wel werken? Elk tewerkstellingsbeleid, en ruimer elk sociaal beleid of welvaartsregime, zet meer of minder middelen en/of maatregelen in voor (voltijds en deeltijds) werkende vrouwen en/of voor (voltijdse en deeltijdse) huisvrouwen. De vraag is of de samenhang tussen al dan niet werken en zich goed voelen, verschilt naargelang van het welvaartsregime. In sommige Europese landen is het verschil in welbevinden tussen werkenden, niet-actieven en werklozen eerder gering; in andere Europese landen is het verschil veel groter (OECD, 2013a). In deze bijdrage belichten we het psychisch welbevinden van voltijdse en deeltijdse huisvrouwen in Europa. We gaan na of er verschillen inzake welbevinden zijn naargelang van de activiteitsstatus van vrouwen in landen met een verschillend welvaartsregime. Zijn er ergens 'desperate housewives'? Deze vraag sluit aan bij de vraag of er in Europa 'desperate housework' is (Aassve e.a., 2014) en bij de vraag waar in Europa betaalde werkuren of eerder zorguren de 'happy hours' zijn voor vrouwen (Boye, 2008).

Om onze onderzoeksvraag te beantwoorden, gaan we eerst in de literatuur na hoe het gesteld is met het welbevinden van huisvrouwen (deel 1). Nadien preciseren we onze onderzoeksvraag (deel 2). Na de voorstelling van de onderzoeksgegevens en de onderzoeksmethode (deel 3), bespreken we de resultaten van onze analyses (deel 4). We ronden af met een discussie en met enkele beschouwingen (deel 5).

De onderzoeksvraag en –bevindingen stellen het niet combineren van voltijds betaald werk met huishoudelijke en zorgtaken voorop. De beleidsrelevantie van de bevindingen ligt in het illustreren van de mogelijkheden en van de grenzen van de tewerkstelling voor het welbevinden van vrouwen. Door het welbevinden van (huis)mannen buiten beeld te laten, blijft het thema van de geslachtsrol(on)gelijkheid buiten beeld.

1. Huisvrouwen en welbevinden

Vanuit een sociaal conservatief en/of cultureel feministisch standpunt wordt nog steeds gesteld dat het vervullen van een traditionele geslachtsrol voldoening geeft. Vanuit een liberaal feministisch standpunt wordt het beperkende karakter van enkel huisvrouw zijn benadrukt (Treas e.a., 2011). Ook de publieke opinie is er nog niet helemaal uit of tewerkstelling van moeders, zeker voltijds en zeker van moeders met jonge kinderen, wel goed is voor het welbevinden van de jonge kinderen (Halman e.a., 2012). In de populaire media wordt de keuze om huisvrouw te zijn soms voorgesteld als een nieuwe trend. Dit 'opt out'-pad zou nu ook hogeropgeleide vrouwen aanspreken (Kitterød & Rønsen, 2013; The New York Times, 2003).

Alvorens de onderzoeksvraag uit te werken, gaan we eerst in de onderzoeksliteratuur na hoe het welbevinden van huisvrouwen is in vergelijking met dat van andere vrouwen (1.1.). Daarna illustreren we hoe recent het welbevinden wordt bevraagd (1.2.).

1.1. Het welbevinden van huisvrouwen en andere vrouwen

Een eenduidige omschrijving van huisvrouwen ontbreekt in de literatuur. Daarom starten we met het oplijsten van hoe huisvrouwen en huishoudelijk werk aan bod komen in onderzoek. Een kritische bespreking vormt de basis voor de eigen invalshoek (1.1.1.). Ook in de literatuur over het welbevinden is er geen eensgezindheid over de best passende invalshoek: geluk, algemene of domeinspecifieke levenstevredenheid, persoonlijk of subjectief welbevinden, psychische gezondheid, depressiviteit ... Allerlei termen die verwijzen naar hoe men zich voelt en/of hoe men functioneert. We bespreken studies die nagaan hoe huisvrouwen of vrouwen die huishoudelijk werk verrichten zich voelen (1.1.2.). We illustreren tot slot hoe het welbevinden van huisvrouwen en andere vrouwen varieert naargelang van het welvaartsregime in het land waar ze wonen (1.1.3.).

1.1.1. Huisvrouwen en huishoudelijk werk

Wie zijn de huisvrouwen? Hoeveel uren huishoudelijke taken en zorgtaken moet men uitvoeren om een huisvrouw te zijn? In de literatuur wordt de groep huis-

vrouwen afgebakend in termen van de persoonlijke activiteitsstatus, het aantal uren besteed aan huishoudelijk werk of ruimer aan zorgtaken voor het huishouden, de kinderen en/of anderen. Bij vrouwen die samenwonen met een partner kan worden gekeken naar de gecombineerde activiteitsstatus van beide partners, de verdeling van de hoeveelheid en aard van het huishoudelijke werk of naar de mate van emotionele verantwoordelijkheid voor het huishouden en het gezin (Stevenson & Wolfers, 2009). Elke invalshoek heeft zijn beperkingen.

Vanuit een tewerkstellingsperspectief ligt een opdeling naargelang van de activiteitsstatus in werkende, werkloze en niet-beroepsactieve vrouwen voor de hand. Verdere specificaties maken een onderscheid tussen voltijds en deeltijds werkende vrouwen. Hierbij kan de keuzevrijheid en/of de reden voor voltijdse versus deeltijdse tewerkstelling in rekening worden gebracht. Vrijwillige deeltijdse tewerkstelling en de zorg voor de kinderen en voor anderen als reden maken deeltijds werkende vrouwen ook tot feitelijk deeltijdse huisvrouwen (Eurostat, 2009). Bij werkloze vrouwen kan een verder onderscheid worden gemaakt tussen zij die actief naar werk zoeken en zij die dit niet doen; deze laatste groep kan in de feiten zeker ook tot de (voltijdse) huisvrouwen worden gerekend. Tot slot zijn er de niet-beroepsactieve vrouwen. Tot deze groep behoren vrouwen die huishoudelijk werk verrichten en/of voor de kinderen zorgen, maar ook studenten, vroeggepensioneerden, permanent zieken of personen met een beperking. In arbeidsstatistieken kunnen deze meer gedetailleerde opdelingen worden gemaakt (OECD, 2013a), maar in survey-onderzoek is dit doorgaans omwille van de geringere aantallen niet mogelijk en behoren vrouwen die zichzelf huisvrouw noemen en andere vrouwen die hoofdzakelijk of feitelijk huisvrouw zijn tot eenzelfde groep of tot aparte groepen (Aassve e.a., 2012; NEF, 2009).

Vanuit een algemeen investeringsperspectief richt recent heel wat onderzoek zich op het totale aantal uren dat vrouwen (en mannen) besteden aan betaald en onbetaald werk. In meer specifiek tijdsbestedingsonderzoek wordt het onbetaalde werk doorgaans opgesplitst in bepaalde soorten taken zoals bijvoorbeeld tijdsinflexibele taken (zoals koken) en tijdsflexibele taken (zoals poetsen) (Hook, 2010) of meer en minder vrouwelijke taken (Knudsen & Waerness, 2008). Deze invalshoek is in principe niet gekoppeld aan het hebben van betaald werk en/of van een partner en kinderen. Doch beperkt heel wat onderzoek zich tot vrouwen die samenwonen met een partner. Uit onderzoek in een reeks voornamelijk Europese landen blijkt dat in 2002 vrouwen die samenwonen met een partner gemiddeld genomen 73% van het huishoudelijke werk (exclusief de zorg voor de kinderen) verrichten (Knudsen & Waerness, 2008). Een onderzoek in Europese landen in 2004 geeft aan dat ongeveer 60% van de vrouwen die samenwonen met een partner meer dan 75% van het huishoudelijke werk doen (Mencarini & Sironi, 2012). Met andere woorden, de meeste vrouwen die samenwonen met een partner doen bijna alle huishoudelijke werk, ook al is slechts een beperkt percentage onder hen echt huisvrouw. De samenhang tussen het aantal uren

besteed aan betaald werk door de man en de vrouw uit eenzelfde huishouden is gering (correlatie 0,23). De samenhang tussen het aantal uren dat beide partners aan onbetaald werk besteden is echter veel groter doch negatief: hoe minder de man in het huishouden doet, hoe groter het aandeel van de vrouw in het huishoudelijke werk (correlatie -0,61) (Knudsen & Waerness, 2008). Inzake het aantal uren besteed aan huishoudelijk werk ligt weliswaar een grote kloof tussen vrouwen die geen (0 uur) betaald werk verrichten en alle andere vrouwen (van der Lippe, 2010). Doch niet enkel huisvrouwen maar ook werkloze vrouwen en vroeggepensioneerde vrouwen verrichten geen betaald werk.

Vanuit een perspectief van de combinatie van arbeid en gezin is het onderzoek uiteraard beperkt tot werkende vrouwen. Bovendien wordt dit onderzoek doorgaans beperkt tot vrouwen die samenwonen met een partner en zelfs tot vrouwen die met een partner én met minstens één minderjarig kind samenwonen (Aassve e.a., 2012; Hook, 2010; van der Lippe, 2010). De focus ligt dan bijvoorbeeld op een vergelijking van werkende alleenstaande moeders en werkende moeders met een partner (Bull, 2009) of van werkende vrouwen in uiteenlopende fasen van hun gezinsvorming (Erikson e.a., 2010). In veel van dit onderzoek wordt dus met andere woorden gesuggereerd dat het verrichten van huishoudelijk werk pas een issue wordt als het gecombineerd wordt met betaald werk, dat het in principe kan worden gedeeld met een partner en dat (de verdeling van) huishoudelijk werk pas een echt aandachtspunt wordt als de zorg voor kinderen erbij hoort. Huisvrouw zijn en/of huishoudelijk werk verrichten zonder betaald werk en/of zonder partner of zonder kinderen te hebben, blijft hierdoor buiten beeld.

Vanuit een geslachtsrol(on)gelijkheidsperspectief is het samenwonen met een partner zelfs een voorwaarde omdat precies de verdeling van het betaalde en het huishoudelijke werk tussen beide partners centraal staat, zowel op basis van de activiteitsstatus (Scott & Plagnol, 2012), van de tijdsbesteding (Hook, 2010), als van de perceptie van wie wat doet in het huishouden (Mencarini & Sironi, 2012).

Huisvrouwen vormen dus vaak geen afzonderlijke of eenduidige categorie als vrouwen opgedeeld worden naargelang van hun activiteitsstatus, het aantal uren betaald of onbetaald werk en/of hun combinatie van betaald en onbetaald werk. Voltijdse versus deeltijdse huisvrouwen en niet-beroepsactieve versus feitelijke huisvrouwen worden zelden van elkaar onderscheiden. Bovendien is doorgaans niet te achterhalen voor wie de status van huisvrouw of het absolute en relatieve aantal uren besteed aan huishoudelijke taken, een persoonlijke voorkeur uitdrukt dan wel een noodzaak aangeeft. Noodzaak versus voorkeur beïnvloedt wellicht sterk het welbevinden.

1.1.2. *Het welbevinden van huisvrouwen en het welbevinden bij huishoudelijk werk*

Wat leert de literatuur ons over het welbevinden van huisvrouwen of het welbevinden naargelang de tijd besteed aan huishoudelijk werk? De onderzoeksresultaten inzake het welbevinden naargelang van de activiteitsstatus van vrouwen wijzen vaak op het hogere welbevinden van huisvrouwen ondanks de verschillen in leeftijd, gezinssituatie en woonplaats van de vrouwen en ondanks de diverse maten van het welbevinden. We selecteren enkele recente bevindingen. Globaal genomen, dit wil zeggen zonder opsplitsing naar geslacht, zijn in Europa (in 2010) werkenden op beroepsactieve leeftijd iets meer tevreden dan niet-actieven van dezelfde leeftijd en veel meer tevreden dan werklozen. Binnen de niet-actieven zijn naast de studenten, vooral de personen die huishoudelijk werk en zorgtaken op zich nemen (met andere woorden voornamelijk huisvrouwen) tevreden (OECD, 2013a). Europese volwassenen die voor het huishouden instaan, zijn iets gelukkiger dan werkende volwassenen (in 2006), doch beide groepen verschillen niet van elkaar inzake andere aspecten van welbevinden zoals levenstevredenheid (Clark & Senik, 2011). Huisvrouwen en deeltijds werkende vrouwen met een partner uit 28 hoofdzakelijk Europese landen zijn (in 2002) iets gelukkiger dan voltijds werkende vrouwen (Treas e.a., 2011). In eenzelfde lijn ligt de vaststelling dat Europese voltijds werkende vrouwen die met een partner wonen (in 2004) zich minder gelukkig voelen dan huisvrouwen. Vrouwen die deeltijds werken, voelen zich even goed als huisvrouwen (Mencarini & Sironi, 2012). Bij Europese vaders en moeders is (in 2006) het verschil in geluk tussen werkende en niet-werkende moeders geringer dan tussen werkende en niet-werkende vaders (Aassve e.a., 2012). Niet-werkende vaders en moeders zijn echter bijzonder heterogene groepen met elk een eigen specifieke samenstelling.

Wordt het welbevinden gekoppeld aan het aantal uren besteed aan betaald werk en aan huishoudelijk werk, dan neemt (in 2004) het welbevinden van Europese vrouwen met een partner toe naarmate ze meer uren betaald werk verrichten en neemt het af naarmate ze meer uren huishoudelijk werk verrichten (Boye, 2009). Voor mannen geldt dit niet. Als zowel het aantal uren besteed aan betaald werk als het aantal uren besteed aan huishoudelijk werk in rekening wordt gebracht, dan rest enkel nog de negatieve samenhang tussen het welbevinden en het aantal uren besteed aan huishoudelijk werk. Beide effecten verdwijnen wanneer men ook de opvattingen van de vrouwen inzake geslachtsrollen in rekening brengt. Met andere woorden, de wijze waarop men denkt over het combineren van betaald en onbetaald werk bepaalt sterker het welbevinden dan het effectieve aantal uren besteed aan dit werk. Vrouwen met meer traditionele geslachtsrolopvattingen voelen zich beter.

In de context van de combinatie van betaald werk en zorg voor het huishouden wordt doorgaans teruggегреpen naar een theorie over de combinatie van rol-

len om het ermee gepaard gaande welbevinden te belichten. Bij elke rol horen zowel mogelijkheden (role resources) als vereisten (role demands). Het combineren van meerdere rollen kan stress en spanningen met zich meebrengen, doch de ene rol kan stimulerend werken op het uitoefenen van een andere rol (role enhancement of role expansion) (zie Klumb & Lampert, 2004 voor een overzicht). Huisvrouwen combineren hun gezinsrol niet met een rol van betaald werk en missen bijgevolg zowel bepaalde spanningen als bepaalde stimulatie. Indien het welbevinden wordt gekoppeld aan de werk-gezin combinatiestrategie binnen het huishouden, dan stellen Scott en Plagnol (2012) in Europese landen (in 2004) geen verschillen vast tussen het welbevinden van werkende vrouwen in een vrouwelijk kostwinnersgezin, een anderhalfverdienersgezin of een twee-verdienersgezin¹. Naargelang van het gezinstype varieert nochtans het aandeel huishoudens waarbij de vrouw bijna alle huishoudelijke werk doet van respectievelijk 57% over 84% tot 68%. Indien het welbevinden wordt gekoppeld aan de verdeling van het huishoudelijke werk binnen het gezin, dan wordt duidelijk dat vrouwen die bijna alle huishoudelijke werk doen (>75%) ongelukkiger zijn dan vrouwen die dit werk meer kunnen delen met hun partner (Mencarini & Sironi, 2012). Dit geldt zowel voor de totale groep vrouwen van 20 tot 50 jaar als voor de werkenden onder hen. Empirisch onderzoek inzake de rolcombinatie van werkende vrouwen (en mannen) richt zich voornamelijk op de spanning tussen werk en gezin, het werk-naar-gezinsconflict, het gezin-naar-werkconflict, de fit tussen werk en gezin, de aard van de werk-gezinsbalans (Erikson e.a. 2010; Van der Lippe, 2010). Dit zijn elementen die als aspecten maar ook als determinanten van het welbevinden kunnen worden beschouwd. Zo is de samenhang tussen de mate van het werk-gezinsconflict en het welbevinden onder werkende vrouwen negatief, doch gering (Boye, 2011; Bull & Mittelmark, 2009; Scott & Plagnol, 2012). Determinanten van de mate van werk-gezinsconflict liggen zowel in de mogelijkheden en vereisten van de werkrol als van de gezinsrol (Byron, 2005; Eurostat, 2009; Nomaguchi e.a., 2005). Deeltijds werkende vrouwen ervaren minder een werk-gezinsconflict dan voltijds werkende vrouwen. Doch Scott en Plagnol (2012) wijzen er op dat het aantal uren besteed aan betaald werk slechts een ruw tewerkstellingskenmerk is, en dat ook jobkenmerken cruciaal zijn. Kenmerken van het werk blijken sterker dan gezinskenmerken het werk-gezinsconflict te beïnvloeden, ook bij vrouwen. Genoemde onderzoekers stellen ook vast dat werk- en gezinsfactoren beter de variatie in het werk-gezinsconflict verklaren en minder een rol spelen in het verklaren van het welbevinden.

Zoals eerder vermeld, geschiedt veel onderzoek naar de samenhang tussen activiteitsstatus en welbevinden enkel bij (werkende) vrouwen die een partner (en/of inwonende kinderen) hebben. Er is echter een uitgebreide literatuur die de positieve impact van een partner op het welbevinden aantoont maar over de

---

¹ Aangezien enkel tewerkgestelde respondenten werden bevroegd, is er geen mannelijk kostwinnersgezin met een huisvrouw.

impact van kinderen op het welbevinden is er minder eenduidigheid (zie Aassve e.a., 2012; Bull, 2009). Ook de leeftijd hangt samen met het welbevinden (Keyes & Westerhof, 2012; OECD, 2013a). Omdat de arbeidsmarktparticipatie en de relatie- en gezinsvorming voor vrouwen vaak met elkaar verweven zijn, en omdat zowel de activiteitsstatus als de relatie- en gezinssituatie wijzigen doorheen de levensloop, moet in principe niet enkel de impact van de activiteitsstatus, maar ook deze van een partner en van kinderen op het welbevinden worden verrekend in onderzoek naar het welbevinden van (huis)vrouwen.

1.1.3. Huisvrouwen en welbevinden in een macro-context

Onze vraagstelling sluit aan bij recent onderzoek waarin wordt gewezen op de invloed van de macro-context op de samenhang tussen het welbevinden en de wijze waarop de combinatie van betaald werk en huishoudelijk werk vorm krijgt. Treas e.a. (2011) verwachten bijvoorbeeld dat de activiteitsstatus van vrouwen minder uitmaakt voor hun welbevinden in landen met een gezinsvriendelijk beleid (bijvoorbeeld door een groot aanbod van formele kinderopvang) omdat vrouwen er worden ondersteund om werk- en gezinsvereisten te combineren. Ze verwachten tevens dat die activiteitsstatus minder uitmaakt voor het welbevinden als de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie hoger is of als de publieke opinie positiever denkt over de tewerkstelling van moeders.

Hook (2010) wijst er op dat de macro-context enerzijds werkzaam is via het heersende normatieve kader en anderzijds via de pragmatische context, onder meer gecreëerd door het beleid, waarin vrouwen en mannen beslissingen inzake de combinatie van betaald en onbetaald werk (moeten) nemen. In de literatuur zijn de meningen verdeeld over hoe verschillen in de macro-context het best kunnen worden gevat: via typologieën van welvaartsregimes of van het economische en sociaal-culturele klimaat, via een reeks van relevante economische en sociale macro-kenmerken, of zonder expliciete benoeming van de onderscheidende kenmerken van landen (Hook, 2010). Op basis van het werk van Esping-Andersen (1999) inzake welvaartsregimes, werd aanvankelijk een traditioneel (continentaal) regime, een liberaal (marktgericht of Anglo-Saksisch) regime en een sociaaldemocratisch (of tweeverdieners) regime onderscheiden. Later werd ook een afzonderlijk regime voor de Zuid-Europese landen en voor de Oost-Europese (of postcommunistische) landen toegevoegd (Korpi, 2000; Thévenon, 2011). Elk van deze vijf welvaartsregimes bepaalt op een eigen wijze de verdeling van het reproductieve werk (dit is de zorg voor kinderen en anderen en voor het huishoudelijke werk) tussen de staat, de markt en het gezin alsook de verdeling van het betaalde en onbetaalde werk tussen mannen en vrouwen. Een traditioneel regime ondersteunt gezinnen waarbij de man de belangrijkste kostwinner is en de vrouw de grootste verantwoordelijkheid voor de zorg en het huishoudelijke werk heeft. In het tweeverdienersregime wordt de vrouwelijke tewerkstelling en een gelijke verdeling van de zorgtaken ondersteund. In het marktgerichte regime wordt de vrouwelijke tewerkstelling gestimuleerd omwille van de afhankelijkheid van

een inkomen en moeten werkenden private oplossingen zoeken voor de zorg. In de Zuid-Europese landen wordt op familie gerekend voor alle zorgtaken. In de Oost-Europese landen bleef na de transitie de voltijdse tewerkstelling van vrouwen hoog, maar werden voorzieningen voor kinderopvang beperkt. De verdeling van het huishoudelijke werk is in deze landen nog traditioneel (Boye 2011).

Het ligt buiten het bereik van deze bijdrage om in te gaan op de verschillen tussen landen inzake de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en de arbeidsverdeling binnen gezinnen (Eurostat, 2009; OECD, 2013a; Scott & Plagnol, 2012). Toch enkele relevante voorbeelden. Bij werkende mannen varieerde in 2010 het percentage mannen wiens vrouw huisvrouw is van 1% (in Noord-Europese landen) tot 26% (in Zuid-Europese landen) (Artazcoz e.a., 2013). Het gemiddelde aantal uren dat vrouwen met een partner besteden aan huishoudelijk werk varieert van 13u per week in Europese landen met een tweeverdienersgezinsmodel tot 21u per week in Europese landen met een marktgericht gezinsmodel (Boye, 2011). Gegeven dat Europese vrouwen gemiddeld genomen 73% van het huishoudelijke werk verrichten, blijkt de variatie van dit aandeel eerder beperkt: van 64% in Polen tot 78% in Spanje (Knudsen & Waerness, 2008). Doch gegeven dat gemiddeld genomen 60% van de Europese vrouwen meer dan driekwart van het huishoudelijke werk doen, blijkt deze variatie veel groter te zijn: van 30% in Noord-Europese landen tot 80% in Zuid-Europese landen (Mencarini & Sironi, 2012). Binnen de groep landen met eenzelfde regime kunnen de nationale variaties toch nog groot zijn (Aassve e.a., 2012; Boye, 2011; Thévenon, 2011). Empirisch onderzoek gaat op zoek naar de determinanten van deze verschillen tussen de landen. Hook (2010) stelt bijvoorbeeld vast dat hoe meer moeders in een land deeltijds werken (en dus deeltijds huisvrouw zijn), hoe minder tijd mannen besteden aan huishoudelijk werk. Knudsen en Waerness (2008) komen tot de conclusie dat hoe groter de mate van geslachtsrolgelijkheid in een land, hoe geringer het absolute aantal uren is dat vrouwen huishoudelijk werk doen. Het relatieve aandeel uren huishoudelijk werk dat vrouwen op zich nemen, daalt naarmate er meer geslachtsrolgelijkheid is in een land, doch stijgt naarmate het land economisch welvarender is.

Hoe varieert de samenhang van de activiteitsstatus en het welbevinden van vrouwen naargelang van de macro-context? Artazcoz e.a. (2013) stellen vast dat enkel in landen met een marktgericht regime vrouwen met een partner die deeltijds werken en dus deeltijds huisvrouw zijn, zich beter voelen dan vrouwen die voltijds werken. Dit is niet het geval in de vier landengroepen met een ander regime. Boye (2011) stelt vast dat enkel in landen met een marktgericht regime moeders zich minder goed voelen naarmate ze meer uren huishoudelijk werk doen, doch enkel in deze landen voelen moeders zich ook minder goed naarmate ze meer uren betaald werk doen. Zowel in landen met een traditioneel regime als in landen met een tweeverdienersregime voelen huismoeders zich minder goed dan andere moeders. Dit is niet zo in de marktgerichte landen en in de Oost-Europese landen (Boye, 2011). De studies die macro-kenmerken in rekening brengen, doen vooral een beroep op factoren die de geslachtsrol(on)gelijkheid aangeven. Deze betreffen diverse kenmerken van de vrouwelijke tewerkstel-

ling, het normatieve klimaat inzake geslachtsrol(on)gelijkheid en 'gender empowerment'. Daarnaast wordt uiteraard ook gekeken naar de impact van macro-economische kenmerken zoals het bruto binnenlands product (bbp). Hoe hoger het niveau van de vrouwelijke tewerkstelling in een Europees land is, hoe gelukkiger vrouwen zijn; hoe kleiner de geslachtsrolongelijkheid is, hoe gelukkiger vrouwen zijn (Mencarini & Sironi, 2012). Het aandeel van het bbp besteed aan sociale uitgaven verkleint het verschil in geluk tussen huisvrouwen en voltijds werkende vrouwen (Treas e.a., 2011). De mate van vrouwelijke tewerkstelling en van egalitaire geslachtsrolopvattingen, maar ook het bbp per hoofd en het aandeel van het bbp besteed aan sociale uitgaven, reduceren het verschil in geluk tussen voltijds en deeltijds werkende vrouwen (Treas e.a., 2011).

Naast individuele en gezinskenmerken bepalen dus ook macro-kenmerken zowel de keuze of noodzaak om huisvrouw te zijn, het welbevinden van (huis)vrouwen als de band tussen beide (Knudsen & Waerness, 2008) en wordt de vraag naar het relatieve belang en het samenspel van beide types kenmerken cruciaal (Treas e.a., 2011).

1.2. Welbevinden

In de hierboven besproken studies wordt doorgaans de mate van levenstevredenheid en/of van geluk gebruikt om respectievelijk naar een meer cognitieve waardering (het eudaimonische aspect) en een meer gevoelsmatige waardering (het hedonische aspect) van het welbevinden te peilen (Diener e.a., 2010). Dit wordt gemeten aan de hand van één enkele algemene vraag of enkele domeinspecifieke vragen naar levensstevredenheid en/of van een algemene vraag of vijf vragen (WHO Five Well-Being Index, zie Boye, 2011) inzake geluk of welbevinden. Hoewel de antwoorden op deze vragen een grote verklarende en/of voorspellende waarde hebben, wordt steeds vaker gewezen op de beperkingen ervan (Clark & Senik, 2011; Diener e.a., 2010; Huppert e.a., 2008; Keyes, 2002; NEF; 2009, Ryff & Keyes, 1995). Recent wordt gepleit voor een ruimere invulling van het psychisch welbevinden (1.2.1.). Dit welbevinden wordt niet enkel bepaald door individuele kenmerken, maar ook door kenmerken van het gezin (1.2.2.) en zelfs ruimer door kenmerken van de nationale beleidscontext (1.2.3.).

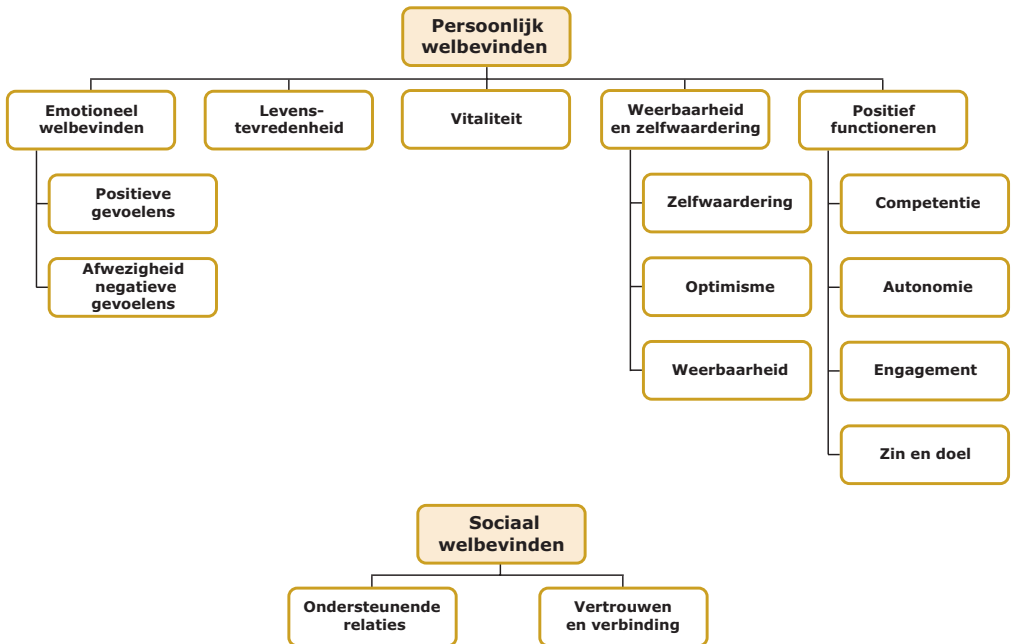
1.2.1. Ruimere invulling van het welbevinden

Vanuit twee nieuwe onderzoekslijnen wordt gepleit voor een ruimere invulling van het subjectief of psychisch welbevinden. Beide onderzoekslijnen grijpen terug naar de ideeën van de Nobelprijswinnaar voor economie Amartya Sen (1996) over mogelijkheden en functioneren. Een goed leven leiden is niet enkel een kwestie van een subjectieve beleving van plezier, maar ook van een subjectieve positieve waardering van de eigen mogelijkheden en van het eigen persoonlijk en sociaal functioneren (Clark & Senik, 2011). Een eerste onderzoekslijn van Keyes (2002) en Huppert en So (2009, 2013) vertrekt vanuit het idee dat kenmerken van psychische gezondheid het spiegelbeeld

kunnen zijn van kenmerken van psychische gezondheidsproblemen zoals depressie en angststoornis. Men kiest vanuit dit perspectief voor het concept 'flourishing' of 'positieve psychische gezondheid'. Een eerste toets van het onderliggende model van dit concept geschiedde aan de hand van de module 'Personal Well-being' in de European Social Survey (ESS) van 2006. Deze toets lag aan de basis van een verdere uitbouw van het concept en leidde tot een verfijning van het model (Huppert & So, 2009). Daarnaast was een tweede onderzoekslijn ontstaan bij de 'New Economics Foundation' (NEF) die vertrekt vanuit een visie op National Accounts of Well-Being. Ook deze onderzoekslijn toetste haar model aan de hand van de ESS-data van 2006 (NEF, 2009). Beide onderzoekslijnen lagen samen aan de basis van het ontwerp van een module 'Personal Well-being' in de ESS van 2012 (European Social Survey, 2013). Hierdoor konden de concepten 'flourishing' en 'well-being' opnieuw empirisch worden getoetst in een internationale context.

Binnen het 'flourishing'-model onderscheidt men drie kernkenmerken namelijk positieve gevoelens (gelukkig, tevreden), positieve kenmerken (emotionele stabiliteit, vitaliteit, weerbaarheid, optimisme en zelfwaardering) en positief functioneren (engagement, zinvolheid, competentie en positieve relaties) (European Social Survey, 2013; Huppert & So, 2013). Vanuit het NEF-onderzoek wordt met een bredere basis en een hiërarchische structuur van het welbevinden gewerkt. In figuur 1 staan de onderscheiden componenten van het welbevinden volgens NEF (2009).

FIGUUR 1. Componenten van het welbevinden

Bron: naar NEF, 2009, 21.

Binnen het persoonlijk welbevinden wordt een gevoelsmatige component (emotioneel welbevinden en levenstevredenheid), een waardering van de eigen mogelijkheden (vitaliteit, weerbaarheid en zelfwaardering) en een waardering van het eigen persoonlijke functioneren (positief functioneren) onderscheiden. Binnen het sociaal welbevinden wordt een onderscheid gemaakt tussen een waardering van de ondersteunende relaties en van vertrouwen/verbinding. We komen in deel 3. punt 3.2. op deze specifieke componenten terug.

De diverse metingen van de onderscheiden aspecten van het welbevinden blijken slechts in beperkte mate onderling samen te hangen, waardoor de idee werd ondersteund dat het psychisch welbevinden een brede basis heeft met diverse componenten (Huppert & So, 2013; NEF, 2009). Toch werd de noodzaak ervaren om een samenvattende maat te maken. Voor de 'flourishing'-maat wordt een som gemaakt van essentiële kenmerken en minimale voorwaarden (Clark & Senik, 2011; Huppert & So, 2013). Een persoon wordt als 'flourishing' beschouwd als hij/zij positieve gevoelens heeft, vier van de vijf positieve kenmerken aangeeft en vier van de vijf kenmerken van het positieve functioneren bezit. NEF (2009) maakt een som op basis van de hiërarchische structuur van de onderscheiden componenten. Een samenvattende maat van diverse onderscheiden aspecten wordt aantrekkelijker (betrouwbaarder en valider) geacht dan één meting van één specifiek aspect. De samenhang tussen de onderscheiden componenten en een samengestelde maat voor 'flourishing' enerzijds en de klassieke 1-item metingen van levenstevredenheid en geluk anderzijds is matig (correlaties 0,20 à 0,34) (Clark & Senik, 2011; Huppert & So, 2013). Deze vaststellingen ondersteunen de keuze om het psychisch welbevinden gediifferentieerd te meten en op basis van deze specifieke metingen een samenvattende maat te creëren.

1.2.2. Individuele en gezinskenmerken als determinanten van het welbevinden

Het ligt buiten het bereik van deze bijdrage om de literatuur inzake de determinanten van het welbevinden uitgebreid kritisch te bespreken en/of genuanceerd samen te vatten. We lijsten enkel de meest terugkerende determinanten op. Er is een uitgebreide literatuur inzake het verschil in het welbevinden van vrouwen en mannen. Deze 'geluksgap' is doorheen de tijd veranderd, maar is ook groter of kleiner, positief of negatief naargelang van het specifieke aspect van het welbevinden en/of van het land of de landengroep (Boye, 2009; Diener e.a., 2010; OECD, 2013a; Stevenson & Wolfers, 2009; Tesch-Römer e.a., 2008). Het welbevinden varieert met de leeftijd: er wordt doorgaans een U-vormig verband vastgesteld (Aassve e.a., 2012; Boye, 2009; Keyes & Westerhof, 2012; Mencarini & Sironi, 2012; OECD, 2013a). De vaststellingen inzake de samenhang van het welbevinden met het opleidingsniveau zijn niet erg consistent en vaak geslachtsspecifiek (Aassve e.a., 2012; Boye, 2009; Scott & Plagnol, 2012). Er is meer consistentie inzake de samenhang met de aard van de levensbeschouwing en/of de mate van religiositeit. Het welbevinden is doorgaans groter onder protestanten en

bij meer gelovige vrouwen (Haller & Hadler, 2006; Mencarini & Sironi, 2012). Relevant in de context van onze vraagstelling is dat naarmate Europese vrouwen meer egalitaire geslachtsrolopvattingen hebben, ze minder gelukkig zijn; terwijl mannen met meer egalitaire geslachtsrolopvattingen gelukkiger zijn (Boye, 2009).

Het welbevinden staat uiteraard ook niet los van de fysieke gezondheid (Artazcoz e.a., 2013; Boye, 2009; Mencarini & Sironi, 2012). Een goede fysieke gezondheid beïnvloedt het welbevinden heel sterk in positieve zin (Boye, 2011). De relatie tussen beide aspecten is relevant voor onze onderzoeksvraag omdat heel wat vrouwen niet tot de arbeidsmarkt (kunnen of willen) toetreden of uit de arbeidsmarkt (moeten of willen) treden omwille van fysieke gezondheidsproblemen. In onderzoek wordt dan ook vastgesteld dat de fysieke gezondheid van werkende vrouwen beter is dan die van niet-werkende vrouwen waardoor deze vrouwen zich hoe dan ook beter voelen, het zogenaamde 'healthy worker'-effect (Li & Sung, 1999). Bij werkende vrouwen stellen Artazcoz e.a. (2013) vast dat in West-Europese landen deeltijds werkende vrouwen een betere fysieke gezondheid en in Anglo-Saksische landen een minder goede fysieke gezondheid aangeven dan voltijds werkende vrouwen; in andere Europese landengroepen is er geen verband.

In het onderzoek omtrent het welbevinden naargelang van de combinatie van betaalde arbeid en huishoudelijk werk worden individuele kenmerken steeds vaker als controlevariabele ingebracht. De focus verschuift immers naar de impact van gezinsgerelateerde kenmerken en vooral van werkgerelateerde kenmerken (Harter & Arora, 2010). Deze laatste kenmerken gelden uiteraard enkel voor werkende mannen en vrouwen. Gezinsgerelateerde kenmerken betreffen voornamelijk de aanwezigheid en de activiteitsstatus van een inwonende partner alsook de aanwezigheid van inwonende kinderen, hun aantal en hun leeftijd. Onderzoekresultaten geven, zoals eerder gesteld, eenduidig en consistent aan dat mensen met een partner gelukkiger zijn dan mensen zonder partner (Aassve e.a., 2012; Bull, 2009; Clark & Senik, 2011). Over de rol van kinderen voor het welbevinden (van vrouwen en mannen) zijn de onderzoekresultaten minder eenduidig. Kinderen brengen immers vreugde, maar ook zorgen met zich mee. Enkele voorbeelden ter illustratie. Al dan niet kinderen hebben, draagt matig bij tot het geluk van vrouwen, maar niet van mannen en hoe meer kinderen ouders hebben, hoe gelukkiger de vaders zijn; dit geldt niet voor de moeders (Aassve e.a., 2012). Hoe meer kinderen er zijn, hoe groter het geluk van vrouwen met een partner; dit geldt echter niet binnen de groep van werkende vrouwen (Mencarini & Sironi, 2012). Soms wordt vastgesteld dat kinderen, zelfs rekening houdend met hun leeftijd, geen effect hebben op het welbevinden van hun ouders (Scott & Plagnol, 2012). Aassve e.a. (2012) stellen vast dat de impact van een partner op het welbevinden veel groter is dan de impact van de activiteitsstatus en/of van kinderen, zowel bij vrouwen als bij mannen. Deze twee gezinskenmerken zijn relevant in het kader van onze vraagstelling omdat ze beiden tevens het tewerkstellingstraject van vrouwen bepalen. Daarnaast komt consistent een positief effect van het huishoudinkomen op het welbevinden naar voren (Aassve e.a., 2012; Mencarini & Sironi, 2012; Scott & Plagnol, 2012).

1.2.3. *Het welbevinden en de impact van individuele en gezinskenmerken in een macro-context*

Wereldwijd werd heel wat onderzoek verricht naar verschillen in welbevinden tussen landen (Corrado & Asham, 2012; Diener e.a., 2010). In landenvergelijkend onderzoek blijkt de impact van individuele en gezinskenmerken op het welbevinden te variëren naargelang van de nationale context. Enkele voorbeelden. Hoewel de positieve impact van een inwonende partner op het welbevinden consistent en groot is, varieert de sterkte van deze impact naargelang van het (type) land (Bull, 2009). Ook de (minder eenduidige) impact van kinderen op het welbevinden varieert naargelang van het (type) land. In Oost- en Noord-Europese landen daalt het welbevinden van moeders niet naarmate ze meer kinderen hebben; in andere Europese landen wel (Boye, 2011). Hoewel het welbevinden doorgaans toeneemt naarmate het huishoudinkomen hoger is, is dit niet het geval in Oost-Europese landen (Boye, 2011).

2. Onderzoeksvraag

Na een verkenning van de invalshoeken in de literatuur en de beperkingen eigen aan gebruikte operationalisaties van huisvrouwen en welbevinden kunnen we onze onderzoeksvraag beter preciseren. Hoewel onderzoek rond (de verdeling van) het huishoudelijke werk op basis van survey-gegevens zich doorgaans richt tot vrouwen die samenwonen met een partner en zich zelfs verder beperkt tot de groep die samenwoont met minderjarige kinderen, nemen wij in onze onderzoeksgroep van 25-60-jarige vrouwen ook vrouwen zonder inwonende partner en/of zonder inwonende kinderen op. Om de groep van voltijdse huisvrouwen af te bakenen, kiezen we voor de door de vrouwen zelf opgegeven activiteitsstatus 'actief in het huishouden, voor kinderen of andere personen zorgen'. Deeltijds werkende vrouwen beschouwen we ook als deeltijdse huisvrouwen. We vergelijken voltijdse huisvrouwen met voltijds werkende vrouwen en met deeltijds werkende vrouwen/deeltijdse huisvrouwen. We vergelijken hen ook met werkloze vrouwen, die wel of niet actief naar een baan zoeken. Zeker deze laatsten kunnen in de feiten als voltijdse huisvrouwen worden beschouwd wat ook geldt voor vroeggepensioneerde vrouwen in deze leeftijdsgroep.

Meer gepreciseerd, luidt de onderzoeksvraag: '*Verschildt het psychisch welbevinden van 25-60-jarige voltijdse huisvrouwen (die al dan niet met een partner en/of kinderen samenwonen) van dat van voltijds werkende, deeltijds werkende, werkloze en gepensioneerde vrouwen?*' Aangezien voltijdse huisvrouwen het huishoudelijke werk niet (moeten, kunnen of willen) combineren met betaald werk, kunnen we vanuit een rolcombinatie-stress perspectief verwachten dat hun welbevinden groter is dan dat van alle andere vrouwen. Doch vanuit een rolstimuleringsperspectief missen deze huisvrouwen de uitdagingen die eigen zijn aan het uitvoeren van een andere belangrijke rol zoals bijvoorbeeld betaald werken; dit kan hun welbevinden reduceren. *Deeltijdse huisvrouwen of deeltijds werkende vrouwen* kunnen de

vruchten plukken van een rolstimulering en matigen de rolcombinatie-stress door niet voltijds te werken; dit kan hun welbevinden ten goede komen. *Voltijds werkende vrouwen* ervaren de rolcombinatie-stress maar tevens de rolstimulering. De uitkomst van het samenspel van de impact van rolcombinatie-stress en rolstimulering is voor geen enkele van deze groepen eenduidig voorspelbaar. Veel hangt af van de beschikbare middelen om met de combinatiestress om te gaan (psychologische draagkracht) en deze te matigen (door gebruik van kinderopvang, verdelen en/of uitbesteden van huishoudelijke en zorgtaken). Voor de (deeltijds en voltijds) werkende vrouwen hangt bovendien ook veel af van de kwaliteit van het betaalde werk en de werkomstandigheden. *Werklozen*, zeker mannen, zijn in alle onderzoek minder tevreden of gelukkig dan anderen (Van der Meer, 2014). *Vroeggepensioneerden* maken doorgaans deel uit van de heterogene groep van niet-beroepsactieven wiens welbevinden doorgaans lager is (OECD, 2013a).

Gegeven de beleidskeuzes en de socio-culturele waardering van (de combinatie van) vrouwelijke tewerkstelling en gezinsleven binnen elk welvaartsregime luidt de uiteindelijke onderzoeksvraag: *'Verschilt de samenhang tussen het psychisch welbevinden en de activiteitsstatus van vrouwen naargelang van het welvaartsregime in het land waar ze wonen?'* We zouden in de lijn van Treas e.a. (2011) kunnen verwachten dat de activiteitsstatus van vrouwen minder uitmaakt voor hun psychisch welbevinden in landen met een gezinsvriendelijk beleid omdat in die landen vrouwen meer keuze hebben om hun activiteitsstatus zelf te kiezen.

3. Data en analyse

3.1. Gegevens en onderzoeksgroep

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, maken we gebruik van de gegevens van de European Social Survey 2012 (ESS 6, versie 2). Dit is een tweejaarlijkse survey over gedragingen en opvattingen in Europa inzake sociale, politieke en morele aspecten. De survey heeft een vast terugkerend onderdeel en een variërend onderdeel. In 2012 betrof het variërende onderdeel een uitgebreide bevraging van het persoonlijk welbevinden (personal well-being). Voor deze zesde ESS-ronde werden in totaal 54.656 personen van 15 jaar en ouder uit 29 landen mondeling ondervraagd. Voor deze bijdrage selecteren we gegevens van vrouwen van 25 tot 60 jaar uit 27 Europese landen², ongeacht of ze een inwonende partner en/of inwonende kinderen hebben of niet. Dit reduceert de onderzoeksgroep tot bijna 15.000 vrouwen.

² Israël en de Russische Federatie zijn niet opgenomen.

3.2. Afhankelijke en onafhankelijke variabelen

De centrale afhankelijke variabele is een samenvattende maat van het psychisch welbevinden. Aan de basis liggen 46 metingen van specifieke aspecten van het psychisch welbevinden. De exacte formulering van de gebruikte items staat in bijlage. De afbakening van de componenten en de samenvattende maat is nog in volle ontwikkeling; in deze bijdrage werken we hier aan mee. We steunen op het werk van NEF (2009, zie figuur 1) en construeren op basis van een hiërarchisch model (ongewogen) gemiddelden van deelcomponenten. De samenhang tussen de onderscheiden componenten van het psychisch welbevinden staat in tabel 1.

Gevoelens worden gemeten aan de hand van het gemiddelde van de aanwezigheid van positieve gevoelens (geluk, rust) en de afwezigheid van negatieve gevoelens (angst, depressie gemeten aan de hand van de CES D schaal met 8 items) (EMO1) en aan de hand van de gemiddelde tevredenheid (levenstevredenheid en eigen inschatting van de sociale positie) (EMO2). Het gemiddelde van deze twee maten (correlatie 0,63) meet de emotionele component van het psychisch welbevinden (EMO). De waardering van het persoonlijke functioneren (PF) wordt gemeten via het gemiddelde van drie componenten: de gemiddelde waardering van de gezondheid en vitaliteit (PF1); het gemiddelde van 6 metingen van zelfwaardering, optimisme en weerbaarheid (PF2) en het gemiddelde van 8 metingen van competentie, autonomie, engagement, en zin en doel (PF3) (onderlinge correlaties van 0,39 tot 0,58). De waardering van het sociale functioneren (SF) wordt ingebracht via een gemiddelde van 5 metingen van ondersteunende relaties (SF1) en van 8 metingen van vertrouwen en verbinding (SF2) (correlatie 0,42). De onderlinge correlaties tussen de componenten EMO, PF en SF (0,53 à 0,62) ondersteunen de constructie van een samenvattende maat. Het gemiddelde van deze drie componenten vormt de algemene maat van het psychisch welbevinden (PW). Deze maat correleert sterk (0,78 à 0,91) met de drie onderscheiden componenten en weerspiegelt aldus de brede basis van het gemeten psychisch welbevinden. Deze maat neemt het minst goed de component 'gezondheid en vitaliteit' (PF1) op. De afzonderlijke 1-item metingen van geluk en levenstevredenheid, die in heel wat onderzoek worden gebruikt, nemen enkel de EMO-component goed op (0,78 à 0,89), doch minder goed de PF- en SF-component (0,42 à 0,51) (tabel 1). Hoewel de PW-maat sterk correleert met de 1-item geluks- en tevredenheidsmaat (0,87 en 0,77), weerspiegelen de correlaties met de componenten dat de PW-maat een brede basis heeft en aldus een meer betrouwbare en valide maat is. In deze bijdrage wordt enkel gewerkt met de samenvattende PW-maat; vergelijkende analyses tussen de componenten kunnen niet binnen het bestek van dit hoofdstuk. Indien te veel waarden ontbraken op een component werden de gegevens van de respondent buiten beschouwing gelaten; dit was echter zelden het geval. Factoranalyse op de 46 basismetingen werd uitgebreid verkend. Er bestaat echter reserve tegenover het zoeken naar een onderliggende structuur in cross-nationale gegevens (Ryff & Keyes, 1995; NEF, 2009) omdat die verschillend kan zijn naar-

TABEL 1. Samenhang tussen de componenten van het psychisch welbevinden, 25-60-jarige vrouwen uit 27 Europese landen, 2012, in Pearson correlaties ^{a, b}

	EMO2	EMO	PF1	PF2	PF3	PF	SF1	SF2	SF	PW	Geluk	Te- vren- den
EMO1	0,628	0,811	0,470	0,538	0,528	0,637	0,488	0,400	0,525	0,807	0,853	0,635
EMO2		0,964	0,349	0,436	0,502	0,539	0,393	0,413	0,474	0,850	0,659	0,893
EMO			0,421	0,509	0,555	0,619	0,461	0,442	0,528	0,911	0,784	0,886
PF1				0,406	0,389	0,723	0,264	0,245	0,298	0,541	0,324	0,317
PF2					0,580	0,826	0,410	0,342	0,440	0,666	0,433	0,391
PF3						0,846	0,513	0,393	0,528	0,727	0,465	0,440
PF							0,500	0,410	0,532	0,808	0,512	0,481
SF1								0,418	0,826	0,673	0,430	0,340
SF2									0,858	0,651	0,375	0,369
SF										0,781	0,476	0,422
PW											0,740	0,770
Geluk												0,684

^a Voor afkortingen zie punt 3.2. en bijlage.

^b Alle correlaties zijn significant op $p < 0,001$.

Bron: ESS, 2012, eigen bewerkingen.

gelang van het land. De geringe samenhang tussen de diverse metingen bracht bovendien te veel factoren aan het licht.

De centrale onafhankelijke variabele is de activiteitsstatus (in de afgelopen 7 dagen) die vrouwen zelf hebben opgegeven. Zij die zichzelf zien als 'actief in het huishouden, voor kinderen of andere personen zorgen', zijn *voltijdse huisvrouwen*. Niet-werkende vrouwen moesten aangeven of ze vroeger ooit betaald werk hadden verricht of niet. Doch vele vrouwen beantwoordden deze vraag niet; zij die dit wel deden, hebben bijna allemaal ooit gewerkt. Een verdere opsplitsing van voltijdse huisvrouwen is dan ook niet passend. Vrouwen die 'betaald werk verrichten (of tijdelijk afwezig waren)' delen we verder in op basis van het aantal uren dat ze werkten. *Voltijds werkende vrouwen* zijn vrouwen die meer dan 30 uur per week werkten, *deeltijds werkende vrouwen* zijn vrouwen die 5u à 30u per week werkten. Door het grote aantal werkende vrouwen met een ontbrekende waarde inzake hun aantal uren betaald werk, zijn we genoodzaakt hen in een afzonderlijke categorie te stoppen (zie ook Scott & Plagnol, 2012). *Werkloze vrouwen* konden aangeven of ze actief op zoek waren naar betaald werk of niet. Daar zeer weinig werkloze vrouwen aangaven dit niet te doen, is een verdere opdeling niet passend. De *gepensioneerde vrouwen* van 60 jaar en jonger vormen een aparte categorie. De categorieën 'onderwijs' (studenten ouder dan 25 jaar), 'chronisch ziek of gehandicapt' en 'andere' laten we buiten beschouwing; het betreft samen 5% van de afgebakende leeftijdsgroep.

TABEL 2. Psychisch welbevinden, activiteitsstatus, persoonlijke en gezinskenmerken, 25-60-jarige vrouwen uit 27 Europese landen, per landengroep met een bepaald welvaartsregime, 2012, in % of gemiddelde

	Noord-Europa	West-Europa	Liberaal Europa	Zuid-Europa	Oost-Europa	Totaal
Psychisch welbevinden (3-19) (gemid.)	15,0	14,1	13,7	13,2	12,8	13,5
Activiteitsstatus (%)						
Voltijds huisvrouw	5,8	17,9	18,7	17,3	19,5	17,8
Voltijds werkend	64,6	45,3	36,7	38,4	50,0	44,5
Deeltijds werkend/deeltijds huisvrouw	12,2	20,4	26,2	14,8	5,4	15,7
Niet gekend aantal uren werkend	0,9	1,6	2,9	6,2	4,3	3,5
Werkloos	5,7	6,3	6,9	18,2	9,0	9,7
Vroeggepensioneerd	1,0	1,9	2,1	1,6	8,7	3,7
Andere, niet in onderzoeksgroep	9,8	6,6	6,6	3,5	3,0	5,1
Persoonlijke kenmerken (gemid.)						
Leeftijd (25-60 jaar)	43,9	44,2	42,9	43,5	42,8	43,5
Opleidingsniveau (1-3)	2,2	1,7	1,8	1,8	2,0	1,8
Religiositeit (0-10)	4,2	4,6	4,3	5,5	5,4	5,0
Gezinskenmerken (%)						
Al of niet partner						
Geen inwonende partner	25,7	23,5	29,2	32,0	27,8	27,5
Niet-werkende partner	9,4	12,0	9,7	16,6	15,0	13,4
Werkende partner	64,9	64,5	61,2	51,5	57,2	59,2
Inwonende kinderen	59,8	61,8	63,0	63,0	69,9	64,4
N onderzoeksgroep						
Ongewogen	2.013	2.370	1.941	1.874	6.349	14.547
Gewogen	519	4.191	1.887	3.001	3.532	13.129
Gewogen N totale groep	576	4.486	2.019	3.111	3.641	13.832

Bron: ESS 2012, gewogen volgens de ESS-richtlijnen voor steekproefdesign en omvang populatie, eigen bewerkingen.

Gegeven het aantal en de aard van de Europese landen die deelnamen aan ESS en gegeven de omvang van de betrokken leeftijdsgroep per land (ongewogen N = 290 à 900), kiezen we ervoor om de landen te groeperen naargelang van hun welvaartsregime. We volgen hierbij Boye (2011), Artazcoz e.a. (2013) en Aassve e.a. (2014). We onderscheiden landen met een sociaaldemocratisch welvaartsregime (Noord-Europese landen: Denemarken, Finland, IJsland, Noorwegen, Zweden), een traditioneel regime (West-Europese landen: België³, Duitsland, Frankrijk, Nederland), een liberaal of marktgericht regime (Anglo-Saksische landen: Groot-Brittannië en Ierland, maar ook Zwitserland)⁴,

³ Voor België zijn gegevens beschikbaar over 71 voltijdse en 99 deeltijdse huisvrouwen (op 500 vrouwen in de onderzoeksgroep). Dit geringe aantal verhindert een adequate afzonderlijke analyse voor België, laat staan voor het Vlaamse Gewest.

⁴ Verder in de tekst hanteren we de termen Noord-, West-, Zuid- en Oost-Europese landen. Omdat naast Groot-Brittannië en Ierland, ook Zwitserland een marktgericht regime heeft, noemen we dit de liberaal of marktgerichte Europese landen.

een mediterrane regime (Zuid-Europese landen: Cyprus, Italië, Portugal, Spanje) en een postcommunistisch regime (Oost-Europese landen: Albanië, Bulgarije, Estland, Hongarije, Kosovo, Litouwen, Polen, Slovaakse Republiek, Slovenië, Tsjechische Republiek, Oekraïne)⁵. Deze indeling komt grotendeels overeen met een geografische opsplitsing van Europa. Elke groepering van landen heeft nadelen omdat binnen elk welvaartsregime er nog grote verschillen kunnen optreden (Boye 2011; Thévenon, 2011). In de analyses zullen we variatie naargelang van het land toelaten (zie verder). In tabel 2 staat per landengroep het ongewogen aantal vrouwen uit de onderzoeksgroep evenals de gewogen verdeling van de 13.129 vrouwen van 25 tot 60 jaar naargelang van hun activiteitsstatus.

Ongeveer 1 op de 7 Europese vrouwen in de leeftijdsgroep 25 à 60 jaar noemt zichzelf voltijds huisvrouw. Dit aandeel ligt aanzienlijk lager in Noord-Europese landen waar veel meer voltijds werkende vrouwen zijn. Deeltijds werken komt vooral voor in landen met een marktgericht regime. Zuid-Europese landen onderscheiden zich (althans in 2012) door het hogere aandeel werkloze vrouwen. Dit is uiteraard een weerspiegeling van de economische en financiële crisis in enkele Zuid-Europese landen (Eurostat, 2012). In Oost-Europese landen zijn vrouwen vóór hun 61 al vaker gepensioneerd. Van de 25-60-jarige vrouwen die alleen wonen (zonder partner of kinderen), noemt 3% zich voltijds huisvrouw; bij de alleenstaande moeders bedraagt dit 13% (resultaten niet getoond).

Een aantal kenmerken bepalen zowel de activiteitsstatus als het psychisch welbevinden. Hoewel de rol van deze kenmerken niet centraal staat in deze bijdrage, nemen we ze op als controlevariabelen. Het betreft enerzijds sociaaldemografische kenmerken zoals leeftijd, opleidingsniveau (LSO of minder, HSO en HO op basis van de ISCED-schaal), mate van religiositeit (0-6 versus 7-10 op een elfpuntenschaal) en gezinssituatie⁶ (geen inwonende partner, een niet-werkende of werkloze partner, een werkende partner alsook al dan niet inwonende kinderen). In tabel 2 staan deze kenmerken van de onderzoeksgroep per landengroep. Het gemiddelde opleidingsniveau ligt in Noord-Europese landen hoger. De gemiddelde religiositeit ligt hoger in Zuid- en Oost-Europese landen. Vooral in Zuid-Europese landen hebben vrouwen geen inwonende partner of een werkloze partner. Meer dan andere vrouwen hebben Oost-Europese vrouwen inwonende kinderen.

3.3. Analyses

Om de impact van de (nationale) context in rekening te brengen, zijn verschillende strategieën mogelijk. De ESS-gegevens hebben een hiërarchische of geclusterde structuur: de respondenten wonen in een bepaald land. Een multilevel analyse is aangewezen om de impact van de activiteitsstatus op het psychisch welbevinden na te

⁵ Deze groep is zeer heterogeen, doch daar we niet alle specifieke kenmerken van de evoluties in deze landen kennen, maken we geen verdere opsplitsing.

⁶ Om de activiteitsstatus van de partner in rekening te kunnen brengen, combineren we deze status met de partnerstatus omdat voor vrouwen zonder partner dit kenmerk niet kan worden verrekend.

gaan omdat die toelaat dat individuele gegevens binnen een land gegroepeerd zijn. Hierdoor kan de variatie in het psychisch welbevinden worden ontleed in twee componenten: een component die de variatie tussen de landen aangeeft en een component die de variatie binnen een land aangeeft (Singer, 1998; Sjöberg, 2004). Het niet verrekennen van de hiërarchische structuur van gegevens leidt tot een onderschatting van de standaardfouten waardoor statistische significantie ontstaat terwijl de coëfficiënten niet significant zijn. Een meer inhoudelijk voordeel van een multilevel model is dat kenmerken van een land(engroep) kunnen worden ingebracht en dat dus het belang van land(engroep)kenmerken kan worden geschat bij het verklaren van de individuele variantie in het psychisch welbevinden. We volgen twee strategieën. We doen in eerste instantie een multilevel analyse op de gegevens van de totale onderzoeksgroep met een random effect voor het intercept van elk land en met een fixed effect voor het welvaartsregime zijnde een macro-kenmerk van het land. Omwille van de grote verschillen in het psychisch welbevinden van de vrouwen naargelang van het welvaartsregime in het land waarin ze wonen (zie tabel 2) en omwille van de eenvoud (vermijden van cross-level interacties) doen we in tweede instantie een multilevel analyse per groep van landen met eenzelfde welvaartsregime. Om de variatie tussen de landen met eenzelfde welvaartsregime te vatten, wordt een random effect voor het intercept van elk land toegevoegd. Enkel voor de Oost-Europese landen wordt ook de activiteitsstatus 'vroeggepensioneerd' opgenomen; in de andere landengroepen is het aandeel van deze groep te gering (tabel 2). Controlevariabelen werden in de modellen ingebracht.

In de analyses worden de gegevens gewogen om te corrigeren voor verschillen in steekproefdesign en bevolkingsomvang tussen de landen. De afhankelijke variabele is gecentreerd; de onafhankelijke variabelen zijn gecentreerd of als dummies gecodeerd.

4. Resultaten

4.1. Het psychisch welbevinden van huisvrouwen en van andere vrouwen

De resultaten van een nulmodel (zonder verklarende variabelen) in de multilevel analyse voor de 25-60-jarige vrouwen uit de 27 Europese landen geven aan hoeveel van de variantie in het psychisch welbevinden van de vrouwen te wijten is aan variatie op het individuele niveau en hoeveel aan variatie op het landenniveau (tabel 3). De intra-class correlatie, zijnde de verhouding van de landenvariantie op de totale variantie, bedraagt in het nulmodel 0,19 wat betekent dat 19% van de totale variantie kan verklaard worden door de variatie tussen de landen. Door het toevoegen van het welvaartsregime (model 1) wordt deze intra-class correlatie gereduceerd tot 0,06. Hieruit blijkt hoeveel verklarende kracht dit kenmerk heeft voor het psychisch welbevinden van vrouwen. De variantiecomponent die de variatie tussen de landen weergeeft, daalt van het nulmodel naar model 1 van 0,21 naar 0,06; dit betekent dat

het welvaartsregime in staat is om 67% van de variatie tussen landen te verklaren. Bij het toevoegen van cross-level interacties (tussen individuele kenmerken en het landkenmerk), in het bijzonder deze tussen voltijds huisvrouw en het welvaartsregime bleken enkele van deze interacties significant (model 5).

We bespreken daarom eerst de resultaten voor de totale groep en gaan nadien nader in op de resultaten per groep landen met eenzelfde welvaartsregime.

TABEL 3. Psychisch welbevinden van huisvrouwen en andere 25-60-jarige vrouwen uit 27 Europese landen, 2012, parameterschattingen multilevel analyses

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Intercept	0,075	0,316 *	0,171 *	0,405 **	0,530 ***	0,525 ***
Activiteitsstatus (ref. = Voltijds werkend)						
Voltijds huisvrouw			-0,184 ***	-0,182 ***	-0,170 ***	-0,111 ***
Deeltijds werkend/deeltijds huisvrouw			-0,054 *	-0,054 *	-0,031	-0,060
Werkloos			-0,510 ***	-0,508 ***	-0,409 ***	-0,497 ***
Vroeggepensioneerd			-0,210 ***	-0,208 ***	-0,118 **	-0,159 *
Welvaartsregime (ref. = West-Europa)						
Noord-Europa		0,457 *		0,423 *	0,335	0,352
Liberaal-Europa		-0,044		-0,031	-0,019	-0,028
Zuid-Europa		-0,501 *		-0,445 *	-0,440 *	-0,432 *
Oost-Europa		-0,603 ***		-0,578 ***	-0,618 ***	-0,623 ***
Persoonlijke kenmerken						
Leeftijd					-0,011	-0,008
Leeftijd kwadraat					0,054 ***	0,054 ***
Opleidingsniveau					0,184 ***	0,181 ***
Religiositeit					0,111 ***	0,110 ***
Gezinskenmerken						
Al of niet partner (ref. = Werkende partner)						
Geen inwonende partner					-0,413 ***	-0,413 ***
Niet-werkende partner					-0,254 ***	-0,254 ***
Al of niet inwonende kinderen (ref. = Geen inwonende kinderen)						
Inwonende kinderen					-0,079 ***	-0,076 ***
Interactie huisvrouw						
x Liberaal Europa						-0,189 ***
x Zuid-Europa ^a						-0,149 **
Kenmerken model						
LR test (p-value)	52.089	52.306	52.062	51.735	49.691	49.638
Aantal observaties	14.426	14.546	14.426	14.426	14.204	14.204
Variatie tussen de landen	0,208 ***	0,059 ***	0,188 ***	0,057 **	0,060 **	0,059 **
Intra-class correlatiecoëfficiënt	0,193	0,064	0,182	0,063	0,072	0,071

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

^a De overige significante interacties zijn deeltijds werkend x Oost-Europa, werkloos x Zuid-Europa en vroeggepensioneerd x Noord-Europa, Zuid-Europa en Oost-Europa.

Bron: ESS, 2012, gewogen volgens de ESS-richtlijnen voor steekproefdesign en omvang populatie, eigen bewerkingen.

De resultaten met enkel een random effect voor het intercept van de landen (model 2), geven aan dat het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen significant lager is dan dat van voltijds werkende vrouwen.

Het welbevinden van vrouwen die deeltijds werken en deeltijds huisvrouw zijn, is iets lager dan dat van vrouwen die voltijds werken⁷. Ook het welbevinden van vroeggepensioneerde vrouwen is lager dan dat van voltijds werkende vrouwen. Zoals verwacht, is het welbevinden van werkloze vrouwen veel lager dan dat van voltijds werkende vrouwen. Zelfs als de impact van het welvaartsregime wordt verrekend (zie verder), blijven de verschillen inzake psychisch welbevinden naargelang van de activiteitsstatus bestaan (model 3). Als bovendien wordt gecontroleerd voor de impact van verschillen in persoonlijke kenmerken (leeftijd, opleidingsniveau en religiositeit) en gezinskenmerken (geen partner, partner zonder werk, partner met werk), dan worden de verschillen in welbevinden enigszins gereduceerd maar blijven ze bestaan. Enkel het psychisch welbevinden van deeltijds werkende vrouwen is niet meer significant lager dan dat van voltijds werkende vrouwen (model 4). In vergelijking met het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen⁸, stellen deeltijdse huisvrouwen het iets beter en gaat het met vroeggepensioneerde vrouwen even goed. Globaal genomen kunnen we dus stellen dat het psychisch welbevinden van vrouwen die werken (voltijds of deeltijds) iets beter is dan dat van vrouwen die niet meer werken (voltijdse huisvrouwen en vroeggepensioneerden); het psychisch welbevinden van vrouwen die geen werk hebben is echter duidelijk lager.

Het psychisch welbevinden van vrouwen hangt sterk samen met het welvaartsregime in hun land (tabel 2 en model 1 in tabel 3). Vrouwen uit Noord-Europese landen functioneren en voelen zich significant beter dan vrouwen uit West-Europese landen. Het welbevinden van vrouwen uit landen met een marktgericht regime evenaart dat van vrouwen uit West-Europese landen. Vrouwen uit Zuid-Europese landen, en vooral vrouwen uit Oost-Europese landen geven een significant lager psychisch welbevinden aan dan vrouwen uit West-Europese landen. Eens de impact van het welvaartsregime verrekend is, blijft het psychisch welbevinden van vrouwen significant hoger dan gemiddeld in Nederland, Zwitserland, Slovenië en Polen; het blijft significant lager in Bulgarije en Oekraïne (random intercept over landen significant). Na verrekening van de impact van controlevariabelen blijven de verschillen naargelang van het welvaartsregime overeind; enkel de hogere waarde in Noord-Europese landen is niet langer significant (model 4 in tabel 3). Een aantal cross-level interacties tussen de activiteitsstatussen en het welvaartsregime zijn significant⁹ (model 5 in tabel 3), waaronder de interactie tussen voltijds huisvrouw en respectievelijk marktgerichte en Zuid-Europese landen. In deze landen wordt het negatieve effect van voltijdse

⁷ We bespreken geen resultaten voor de werkende vrouwen bij wie het aantal uren niet gekend is omdat deze resultaten niet eenduidig te interpreteren zijn. De groep werd omwille van zijn omvang wel opgenomen in de globale analyse en in de analyse voor Zuid- en Oost-Europese landen.

⁸ Gebaseerd op analyses met voltijdse huisvrouwen als referentiecategorie (resultaten niet getoond).

⁹ Indien we het intercept van huisvrouw laten variëren naargelang van het land (huisvrouw als random effect) dan is dit effect positief in Duitsland en negatief in Frankrijk en Bulgarije. Dit wordt bevestigd in de analyses per land. In Duitsland verschilt het psychisch welbevinden van huisvrouwen niet van dat van voltijds werkende vrouwen; in Frankrijk en Bulgarije is het verschil bijzonder groot.

huisvrouw significant vergroot en verschilt het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen en van voltijds werkende vrouwen dus nog veel meer dan in de andere landengroepen. Omwille van deze interacties en omwille van de eenvoud presenteren we de resultaten per landengroep met een bepaald welvaartsregime (tabel 4).

In Noord-Europese landen met een tweeverdienersgezinsmodel is het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen iets lager dan dat van voltijds werkende vrouwen, doch dit verschil is niet significant. In tabel 2 zagen we dat er in deze landen het minst voltijdse huisvrouwen zijn. Het psychisch welbevinden van deeltijdse huisvrouwen is er eveneens iets lager dan dat van voltijds werkende vrouwen; dit verschil bereikt significantie. In West-Europese landen met een meer traditioneel gezinsmodel bereikt het psychisch welzijn van voltijdse huisvrouwen een iets lager, doch significant lager, niveau dan dat van voltijds werkende vrouwen¹⁰. In Noord- en West-Europese landen verschilt het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen en van deeltijdse huisvrouwen niet significant van elkaar (resultaten niet getoond). In Europese landen met een marktgericht of liberaal regime is het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen veel lager dan dat van voltijds werkende vrouwen. Analoge resultaten gelden in Zuid-Europese landen. Het globale negatieve effect van voltijds huisvrouw zijn op het psychisch welbevinden wordt dus, zoals de interacties in tabel 3 aangaven, uitvergroott binnen deze twee welvaartsregimes. In liberale en Zuid-Europese landen is het psychisch welbevinden van deeltijdse huisvrouwen wel hoger dan dat van voltijdse huisvrouwen (resultaten niet getoond). In Oost-Europese landen stellen we een iets ander patroon vast. Het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen is er eveneens significant lager dan dat van voltijds werkende vrouwen; doch dat van deeltijdse huisvrouwen is er significant hoger dan dat van voltijds werkende vrouwen (tabel 4) en dan dat van voltijdse huisvrouwen (resultaten niet getoond). Het psychisch welbevinden van deeltijds werkende vrouwen evenaart in drie welvaartsregimes dit van voltijds werkende vrouwen. In Noord-Europese landen ligt het iets lager. In Oost-Europese landen ligt het echter significant hoger, niet enkel dan dat van voltijds werkende vrouwen, maar ook dan dat van voltijdse huisvrouwen¹¹. Met andere woorden, naargelang van het welvaartsregime, resulteert de balans van de voor- en nadelen van rolcombinatiestress en rolstimulering in meer of minder welbevinden. Binnen het Noord- en West-Europese welvaartsregime waar beleidsmaatregelen de keuze voor een combinatie van werk en gezin ondersteunen, leidt deze balans tot weinig verschillen in psychisch welbevinden tussen voltijdse en deeltijdse huisvrouwen en voltijds werkende vrouwen. In landen met zowel een marktgericht welvaartsregime als in landen met een familie-gericht welvaartsregime (Zuid-Europese landen) stellen deeltijdse huisvrouwen het even goed als voltijds werkende vrouwen doch beter dan voltijdse huisvrouwen. In landen met een post-communistisch welvaartsregime, met een geschiedenis van voltijds werkende vrouwen, stellen tegenwoordig deeltijdse huisvrouwen het het best.

¹⁰ In België treden er geen verschillen op; enkel de werkloze vrouwen hebben een lager welbevinden.

¹¹ In de globale analyse is er een significante interactie tussen deeltijds werken/deeltijds huisvrouw en Oost-Europese landen.

TABEL 4. Psychisch welbevinden van huisvrouwen en andere 25-60-jarige vrouwen uit 27 Europese landen, per landengroep met een bepaald welvaartsregime, 2012, parameterschattingen multilevel analyses

	Noord-Europa	West-Europa	Liberaal Europa	Zuid-Europa	Oost-Europa
Intercept	0,829 ***	0,522 *	0,597	0,069	-0,169
Activiteitsstatus (ref. = Voltijds werkend)					
Voltijds huisvrouw	-0,131	-0,104 *	-0,252 ***	-0,210 **	-0,151 ***
Deeltijds huisvrouw/ deeltijds werkend	-0,135 *	-0,092	-0,057	0,015	0,186 ***
Werkloos	-0,536 ***	-0,508 **	-0,431 ***	-0,347 ***	-0,479 ***
Vroeggepensioneerd	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	-0,053
Persoonlijke kenmerken					
Leeftijd	0,025	0,043 *	0,093 ***	-0,097 ***	-0,048 ***
Leeftijd kwadraat	0,042 *	0,043 *	0,063 ***	0,082 **	0,049 ***
Opleidingsniveau	0,119 ***	0,184 ***	0,211 ***	0,163 ***	0,204 ***
Religiositeit	0,077 ***	0,073 ***	0,083 ***	0,155 ***	0,122 ***
Gezinskenmerken					
Al of niet partner (ref. = Werkende partner)					
Geen inwonende partner	-0,323 ***	-0,452 ***	-0,518 ***	-0,308 ***	-0,418 ***
Niet-werkende partner	-0,228 ***	-0,218 ***	-0,160 *	-0,257 ***	-0,297 ***
Al of niet inwonende kinderen (ref.= Geen inwonende kinderen)					
Inwonende kinderen	0,009	-0,040	-0,145 ***	-0,123 *	0,042
Land	- Finland *	- Frankrijk *			- Bulgarije *
	+ Denemarken *				+ Slovenië **
					+ Polen *
					- Oekraïne ***
Kenmerken model					
Aantal observaties	1.972	2.318	1.891	1.975	6.191
Variantie tussen landen	0,022	0,075	0,095	0,019	0,076 *
Intra-class correlatie- coëfficiënt	0,117	0,005	0,107	0,013	0,126

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001; +: positief; -: negatief.

Bron: ESS, 2012, gewogen volgens de ESS-richtlijnen voor steekproefdesign en omvang populatie, eigen bewerkingen.

Het psychisch welbevinden van werkloze vrouwen ligt, zoals verwacht, ongeacht het welvaartsregime significant lager dan dat van voltijds werkende vrouwen (tabel 4), maar ook lager dan dat van voltijdse huisvrouwen (resultaten niet getoond). In Zuid-Europese landen is het verschil in psychisch welbevinden van werkloze vrouwen en van voltijds werkende vrouwen minder groot¹² en is het verschil tussen werkloze vrouwen en huisvrouwen zelfs niet significant (resultaten niet getoond). De econo-

¹² In de globale analyse is er een significante interactie tussen werkloos en Zuid-Europese landen.

mische crisis in deze landen kan een rol spelen in het ontbreken van een verschil, waarbij er een grote kloof ontstaat tussen vrouwen die wel werk hebben en vrouwen die geen werk (meer) hebben (huisvrouw, werkloos). Het psychisch welbevinden van vroeggepensioneerde vrouwen verschilt in Oost-Europese landen niet significant van dat van voltijds werkende vrouwen (tabel 4) noch van dat van voltijdse huisvrouwen (resultaten niet getoond). Met andere woorden, vroeggepensioneerde vrouwen die vroeger gewerkt hebben en nu feitelijk voltijds huisvrouw zijn, voelen zich en functioneren psychisch even goed als voltijds werkende vrouwen en als huisvrouwen.

Eenmaal gecontroleerd voor het welvaartsregime blijken de verschillen in het psychisch welbevinden van 25-60-jarige vrouwen tussen landen met eenzelfde welvaartsregime gering te zijn, behalve in Oost-Europese landen (tabel 4 random intercept over landen). Het welbevinden van Deense vrouwen is iets groter en dat van Finse vrouwen iets lager dan het Noord-Europese gemiddelde. In West-Europese landen scoren Franse vrouwen duidelijk minder goed; Belgische vrouwen onderscheiden zich niet van het West-Europese gemiddelde. In Oost-Europese landen heerst echter een grote diversiteit: met een veel lager psychisch welbevinden bij vrouwen in Oekraïne en Bulgarije en een veel hoger in Slovenië en Polen.

4.2. Impact van de controlevariabelen

Persoonlijke kenmerken hangen samen met het psychisch welbevinden (tabel 4). Dit welbevinden verandert met de leeftijd. Het neemt toe met de leeftijd in Noord-Europese, West-Europese en liberale landen; het neemt af met de leeftijd in Zuid- en Oost-Europese landen. De toename of afname remt wel af met de leeftijd. Het psychisch welbevinden is groter bij hoger- dan bij lageropgeleiden. Dit geldt binnen elk welvaartsregime, doch dit effect is geringer in Noord-Europese landen en veel sterker in liberale en Oost-Europese landen. Meer religieuze vrouwen rapporteren meer psychisch welbevinden dan minder of niet religieuze vrouwen. Dit verschil is groter in Zuid- en Oost-Europese landen. Inzake gezinskenmerken speelt, zoals verwacht, vooral de aanwezigheid van een inwonende partner een rol en minder die van kinderen (tabel 4). Vooral vrouwen zonder partner ervaren minder psychisch welbevinden, maar ook vrouwen die een werkloze of niet-werkende partner hebben, ervaren significant minder welbevinden. De sterkte van deze impact verschilt naargelang van het welvaartsregime. De impact van het niet hebben van een partner en van het hebben van een werkloze partner is vrij analoog in Noord- en Zuid-Europese landen. In de andere landengroepen is de impact van geen partner veel sterker dan de impact van een werkloze partner. Het globale negatieve effect van inwonende kinderen op het psychisch welbevinden van vrouwen (model 4 in tabel 3), gaat terug op een negatief effect in liberale en in Zuid-Europese landen. Er treedt echter geen (positief of negatief) effect op van inwonende kinderen in de andere landen.

Slotbeschouwingen

Het antwoord op de vraag of huisvrouwen zich nu beter of slechter voelen dan werkende vrouwen is niet zo voor de hand liggend. Antwoorden van leken zullen aspecten inhouden van de keuzevrijheid voor de eigen activiteitsstatus, van hulp en steun van een partner, van zorg voor het aantal kinderen en hun leeftijd, van zorg voor anderen ... . Antwoorden van beleids mensen zullen verwijzen naar inspanningen om er voor te zorgen dat zoveel mogelijk vrouwen aan de slag kunnen met een goede combinatie van werk en gezin. Welvaartsregimes dragen een historische inertie in zich en ontwikkelen zich verder in het kader van een Europees sociaal beleid. Ze resulteren nog steeds in grote verschillen inzake vrouwelijke tewerkstelling (OECD, 2013b) en inzake gezinsbeleid (Daly, 2009; Knijn & Smit, 2011; Thévenon, 2011). Maar hoe gaat het met vrouwen die voltijds of deeltijds huisvrouw zijn? Antwoorden uit onderzoek samenvatten is moeilijk omdat er talloze verschillen zijn inzake de samenstelling van de onderzoeksgroep en inzake de maat van welbevinden.

Als deze vraag al werd beantwoord dan was het antwoord beperkt tot vrouwen die samenwonen met een partner en met kinderen. Door de toenemende dynamiek van de relatie- en gezinsvorming is echter een groeiende groep vrouwen ontstaan die, tijdelijk of meer permanent, niet samenwoont met een partner en/of met kinderen en toch huisvrouw/-moeder is. Een eerste meerwaarde van deze bijdrage bestaat erin dat we binnen de niet-actieve vrouwen de huisvrouwen onderscheiden van de andere niet-actieve vrouwen en dat we naast de voltijdse huisvrouwen ook de deeltijdse huisvrouwen onderscheiden. Een tweede meerwaarde is dat we ook vrouwen zonder inwonende partner en/of zonder inwonende kinderen in de analyses hebben opgenomen, of ze nu wel of niet huisvrouw zijn. Een derde meerwaarde ligt in het gebruik van een verruimde meting van het psychisch welbevinden. De constructie hiervan is nog in volle ontwikkeling en in deze bijdrage hebben we hieraan meegewerkt. De discussie over een factoranalytische benadering versus een summatieve benadering (som van elementen en componenten) bij de constructie van een dergelijke meting valt buiten het bereik van deze bijdrage. Hoewel onze samenvattende maat van het psychisch welbevinden sterk correleert met de 1-item vragen naar levenstevredenheid en naar geluk, onderbouwt de maat het idee dat zowel het zich goed voelen als het goed persoonlijk en sociaal functioneren in rekening moeten worden gebracht. In verdere analyses kan worden nagegaan of verschillen inzake psychisch welbevinden zich vooral situeren in het emotionele welbevinden, of eerder in het persoonlijke of sociale functioneren. De waardering van de eigen fysieke gezondheid hebben we in deze bijdrage binnen het persoonlijke functioneren in de component 'gezondheid en vitaliteit' verrekend. Deze keuze is voor discussie vatbaar omdat (fysieke) gezondheidsaspecten zowel als een onderdeel van dan als een determinant van het psychisch welbevinden kunnen worden beschouwd (Boye, 2009). Hetzelfde geldt voor de 'psychological resources' (zelfwaardering en optimisme) die Huppert en So (2013) in hun model van 'flourishing' als een determinant inbrengen, terwijl NEF (2009) ze als een component van het psychisch welbevinden opneemt. Als fysieke en psychische

gezondheidskenmerken niet in een samenvattende maat van het psychisch welbevinden worden opgenomen, hangen ze er hoe dan ook (te) sterk mee samen.

Een belangrijke tekortkoming van onze analyses is dat ze niet steunen op longitudinale gegevens, maar op cross-sectionele gegevens waarbij niet gekend is hoelang men reeds voltijds of deeltijds huisvrouw is. Evenmin is geweten hoe lang men al in een bepaalde gezinsfase zit. Zeker als het om het psychisch welbevinden gaat, is de dynamiek van de opeenvolgende activiteitsstatussen en gezinsfasen belangrijk. Is men huisvrouw omdat men zich onvoldoende psychisch in staat achtte om te gaan werken en/of werkt men niet (meer) omdat het psychisch te belastend was? Er is echter slechts weinig longitudinaal onderzoek over het psychisch welbevinden en het al dan niet toetreden tot of uittreden uit de arbeidsmarkt beschikbaar. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de subjectieve fysieke gezondheid van deeltijds werkende vrouwen in Anglo-Saksische landen beter is dan deze van voltijds werkende vrouwen, terwijl in Continentale landen deze net slechter is (Artazcoz e.a., 2013). Hierbij rijst de vraag wat oorzaak is en wat gevolg is. In een meta-analyse op basis van longitudinale studies besluiten Klumb en Lampert (2004) dat betaald werk geen negatieve invloed heeft op het subjectieve welbevinden van vrouwen.

Binnen onze onderzoeksgroep was enkel in Noord-Europese landen het percentage huisvrouwen geringer dan in landen met een ander welvaartsregime. In geen enkel Europees land stellen voltijdse huisvrouwen het psychisch significant beter dan werkende vrouwen. Globaal genomen is het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen in Europa iets geringer dan dat van voltijds werkende vrouwen, maar het welvaartsregime bepaalt de grootte van het verschil. Dit verschil is groter zowel in marktgerichte als in Zuid-Europese landen. Voor de landen met een marktgericht welvaartsregime sluit dit deels aan bij de vaststelling van Boye (2011) dat enkel in deze landen vrouwen zich minder goed voelen naarmate ze meer uren huishoudelijk werk verrichten¹³. Vooral in marktgerichte en Zuid-Europese landen willen of kunnen vrouwen die zich psychisch minder goed voelen niet voltijds op de arbeidsmarkt of hebben ze de (voltijdse) arbeidsmarkt (moeten) verlaten. Globaal genomen is het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen ook significant lager dan dat van deeltijdse huisvrouwen. Dit is echter niet zo in Noord- en West-Europese landen, wel in de landen met een ander welvaartsregime. Het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen is globaal genomen duidelijk beter dan dat van werkloze vrouwen. Dit is echter niet het geval in Zuid-Europese landen en minder het geval in landen met een marktgericht welvaartsregime. Niet tewerkgesteld zijn (huisvrouw of werkloos) heeft in deze twee welvaartsregimes een uitgesproken negatief effect op het psychisch welbevinden. Vanuit het perspectief van de mannen stelden Artazcoz e.a. (2013) vast dat enkel in Anglo-Saksische landen werkende mannen die samenwonen met een huisvrouw zich beter voelen dan deze die met een werkende of een

¹³ In Boye (2011) waren geen gegevens van Zuid-Europese landen voorhanden.

werkloze vrouw samenwonen. Het geringere welbevinden van huisvrouwen kan in een bepaalde context dus samengaan met meer welbevinden bij hun partners. Het psychisch welzijn van deeltijdse huisvrouwen is significant beter dan dat van voltijdse huisvrouwen, maar niet dan dat van voltijds werkende vrouwen. Enkel in Oost-Europese landen ervaren deeltijdse huisvrouwen – een eerder uitzonderlijke categorie in die landen – een beter psychisch welbevinden dan voltijds werkende vrouwen. In liberale, Zuid- en Oost-Europese landen is het psychisch welbevinden van deeltijdse huisvrouwen significant beter dan dat van de voltijdse huisvrouwen. Vroeggepensioneerde vrouwen, die we vooral in Oost-Europese landen aantreffen, stellen het goed: even goed als voltijdse huisvrouwen en even goed als voltijds werkende vrouwen. Financiële en economische crisissen beïnvloeden het aandeel werkloze vrouwen in een land (Eurostat, 2012; OECD, 2013b). In onze onderzoeksgroep onderscheiden vrouwen uit Zuid-Europese landen zich in 2012 door hun hoger werkloosheidspercentage. Globaal genomen is in Europa het psychisch welzijn van werkloze vrouwen duidelijk veel lager dan dat van werkende vrouwen, ook al hebben we de duur van de werkloosheidsperiode niet in rekening kunnen brengen. Het psychisch welbevinden van werkloze vrouwen is globaal genomen ook significant lager dan dat van voltijdse huisvrouwen. Dit laatste verschil is echter minder uitgesproken in liberale landen en is afwezig in Zuid-Europese landen. Niet-beroepsactief of niet meer beroepsactief zijn (huisvrouw, werkloos) maakt in deze landen het verschil inzake psychisch welbevinden. Hoewel de variatie van de impact van de controlevariabelen naargelang van het welvaartsregime niet systematisch werd getoetst, zijn er toch opvallende verschillen, zoals van inwonende kinderen en van opleidingsniveau, waardoor verschillen in psychisch welbevinden vergroten of verkleinen.

Op de vraag of het stimuleren van tewerkstelling voor vrouwen, voltijds of deeltijds, goed is voor hun psychisch welbevinden kunnen we op basis van onze analyses antwoorden dat in Noord- en West-Europese landen al dan niet werken niet zoveel uitmaakt voor het welbevinden. In de andere welvaartsregimes is beroepsactief zijn duidelijk beter voor het psychisch welbevinden dan voltijds huisvrouw zijn. Op de vraag of voltijds werken voor het psychisch welbevinden beter is dan deeltijds werken, is het antwoord dat enkel in Oost-Europese landen deeltijds werkende vrouwen een beter psychisch welbevinden hebben dan voltijds werkende vrouwen. In de andere landengroepen, waar het welvaartsregime op uiteenlopende wijzen de combinatie van betaald werk en zorg voor het gezin ondersteunt, is er geen verschil in psychisch welbevinden tussen voltijds en deeltijds werkende vrouwen. Het ontbreken van dit verschil gaat ook in tegen de verwachtingen vanuit een werk-gezin-combinatiestress model. Deze bevindingen sluiten aan bij de verwachting van Treas e.a. (2011) dat de activiteitsstatus van vrouwen minder uitmaakt voor hun psychisch welbevinden naarmate het beleid gezinsvriendelijker is, de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie hoger is en/of de publieke opinie positiever denkt over de tewerkstelling van moeders. Op de vraag of deeltijds huisvrouw zijn beter is voor het psychisch welbevinden dan voltijds huisvrouw zijn, is het antwoord dat dit in Noord- en West-Europese landen niet veel uitmaakt, maar dat het in de andere welvaartsregimes met deeltijdse

huisvrouwen beter gaat dan met voltijdse huisvrouwen. Deze laatste bevinding ondersteunt het idee dat de balans van de rolcombinatie-stress en de rolstimulering positief is voor deeltijds werkende vrouwen/deeltijds huisvrouwen. Werkloosheid gaat binnen elk welvaartsregime in Europa samen met een lager psychisch welbevinden: werkloosheid tast het psychisch welbevinden aan en/of een zwakker psychisch welbevinden leidt tot werkloosheid. In een context van een Zuid-Europese economische crisis en van een marktgericht beleid verkleinen echter de verschillen in psychisch (on)welbevinden binnen de niet-beroepsactieve vrouwen, zoals werkloze vrouwen en huisvrouwen. Beleidsmatig geven deze resultaten aan dat inzetten op het bestrijden van werkloosheid wenselijk is zodat het psychisch welbevinden van werklozen kan verbeteren. Tegelijkertijd moet ook worden ingezet op het verbeteren van het psychisch welzijn (van vrouwen) zodat ze beschikbaar worden voor de arbeidsmarkt.

Vanuit het perspectief van geslachtsrolspecialisatie zijn er zowel signalen van een vermindering van deze specialisatie (vrouwen hebben vaker betaald werk, vrouwen besteden minder tijd aan huishoudelijk werk) als van een stijging (meer deeltijds werk gaat samen met meer uren huishoudelijk werk voor de vrouw). Voltijdse huisvrouwen voelen zich niet systematisch beter of slechter of functioneren psychisch niet systematisch beter of minder goed. Ze zijn zeker geen selecte groep van 'flourishing women'. In tijden van economische crisis, zoals in de Zuid-Europese landen met hun geringe ondersteuning van een arbeid-gezinscombinatiebeleid, lijken ze wel, net als werkloze vrouwen, 'desperate housewives'. Maar ook binnen een marktgericht beleid, met weinig overheidssteun bij de combinatie van arbeid en gezin, komen voltijdse huisvrouwen inzake psychisch welzijn dicht bij werkloze vrouwen te liggen. Met deeltijds werkende vrouwen gaat het ook niet binnen elk welvaartsregime beter of slechter dan met voltijds werkende vrouwen. Beleidsmaatregelen in de meeste welvaartsregimes ondersteunen blijkbaar voldoende de keuze voor voltijds of deeltijds werken, zodat beide groepen werkende vrouwen het even goed stellen. Werkloze vrouwen lijken wel een 'desperate' groep te zijn. Gegeven het huidige beleid en het huidige niveau van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie blijft deze groep binnen elk welvaartsregime een groep met een tekort aan positieve psychische gezondheid waardoor of doordat ze werkloos zijn.

Bibliografie

- Aassve, A., Fuochi, G. & Mencarini, L. (2014). Desperate housework: relative resources, time availability, economic dependency, and gender ideology across Europe. In: *Journal of Family Issues*, 35, 1000-1022.
- Aassve, A., Goisis, A. & Sironi, M. (2012). Happiness and childbearing across Europe. In: *Social Indicators Research*, 108, 65-86.
- Artazcoz, L., Cortès, I., Puig-Barrachina, V., Benavides, F.G., Escribà-Agüir, V. & Borrell, C. (2013). Combining employment and family in Europe: the role of family policies in health. In: *The European Journal of Public Health Advance*, 24, 649-655.
- Bjørnskov, C., Dreher, A. & Fisher, J. (2007). *On gender equality and life satisfaction: does*

- discrimination matter?* Zürich: KOF Working Papers.
- Boye, K. (2008). *Happy hour? Studies on well-being and time spent on paid and unpaid work*. Stockholm: Stockholm University, Doctoral dissertation.
- Boye, K. (2009). Relatively different? How do gender differences in well-being depend on paid and unpaid work in Europe? In: *Social Indicators Research*, 93, 509-525.
- Boye, K. (2011). Work and well-being in a comparative perspective: the role of family policy. In: *European Sociological Review*, 27 (1), 16-30.
- Bull, T. (2009). Work life and mental well-being: single and coupled employed mothers in Southern Europe and Scandinavia. In: *Global Health Promotion*, 16, 1-16.
- Bull, T. & Mittelmark, M. (2009). Work life and mental wellbeing of single and non-single working mothers in Scandinavia. In: *Scandinavian Journal of Public Health*, 37, 562-568.
- Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. In: *Journal of Vocational Behavior*, 169-198.
- Clark, A. & Senik, C. (2011). *Is happiness different from flourishing? Cross-country evidence from ESS*. Working Paper 4, Paris: Paris School of Economics.
- Corrado, L. & Asham, A. (2012). The geography of well-being. In: *Journal of Economic Geography*, 12, 627-649.
- Daly, M. (2011). What adult worker model? A critical look at recent social policy reform in Europe from a gender and family perspective. In: *Social Politics*, 18, 1-23.
- Diener, E., Helliwell, J.J. & Kahneman, D. (2010). *International differences in well-being*. Oxford: Oxford University Press.
- Erikson, J.J., Martinengo, G. & Hill, E.J. (2010). Putting work and family experiences in context: Differences by family life. In: *Human Relations*, 63, 955-979.
- Esping-Anderson, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press.
- European Social Survey (2013). *ESS Round 6 – Question module design final template*. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- Europese Unie (2007). *Verdrag van Lissabon*. Geraadpleegd via www.lisbon-treaty.org/wcm/the-lisbon-treaty/treaty-on-european-union-and-comments/title-1-common-provisions/4-article-3.html
- Eurostat (2014). *EU Labor Force Survey*. Geraadpleegd via <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- Eurostat (2009). *Reconciliation between work, private and family life in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Commission.
- Haller, M. & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. In: *Social Indicators Research*, 75, 169-216.
- Halman, L., Sieben, I. & van Zundert, M. (2012). *Atlas of European values. Trends and traditions at the turn of the century*. Tilburg: Tilburg University & Brill.
- Harter, J.K. & Arora, R. (2010). The impact of time spent working and job fit on well-being around the world. In: Diener, E., Helliwell, J.J. & Kahneman, D. (red.). *International differences in well-being*. Oxford: Oxford University Press, 398-435.
- Het Laatste Nieuws (2009). *Waarom huismoeders geen respect krijgen*. Geraadpleegd via www.hln.be
- Hook, J. (2010). Gender inequality in the welfare state: sex segregation in housework, 1965-2003. In: *American Journal of Sociology*, 115 (5), 1480-1523.
- Huppert, F.A., Marks, N., Clark, A., Siegrist, J., Stutzer, J., Vittersø, J. & Wahrendorf, M. (2008). Measuring well-being across Europe: description of the ESS Well-being module and preliminary findings. In: *Social Indicators Research*, 91, 301-315.

- Huppert, F.A. & So, T. (2009). *What percentage of people in Europe are flourishing and what characterizes them?* Prepared for OECD/ISQOLS meeting 'Measuring subjective well-being: an opportunity for NSOS', Florence.
- Huppert, F.A. & So, T. (2013). Flourishing across Europe: application of a new conceptual framework for defining well-being. In: *Social Indicators Research*, 110, 837-861.
- Keyes, C. (2002). The mental health continuum: from languishing to flourishing in life. In: *Journal of Health and Social Behavior*, 43, 207-222.
- Keyes, C. & Westerhof, G. (2012). Chronological and subjective age differences in flourishing mental health and major depressive episode. In: *Aging & Mental Health*, 16, 67-74.
- Kitterød, R.H. & Rønsen, M. (2013). Opting out? Who are the housewives in contemporary Norway? In: *European Sociological Review*, 29 (6), 1266-1279.
- Klumb, P. & Lampert, T. (2004). Women, work, and well-being 1950-2000: a review and methodological critique. In: *Social Science & Medicine*, 58, 1007-1024.
- Knijp, T. & Smit, A. (2009). Investing, facilitating or individualizing the reconciliation of work and family life: three paradigms and ambivalent policies. In: *Social Politics*, 16 (4), 484-518.
- Knudsen, K. & Waerness, K. (2008). National context and spouses' housework in 34 countries. In: *European Sociological Review*, 24 (1), 97-113.
- Korpi, W. (2000). Faces of inequality: Gender, class and patterns of inequality in different types of welfare states. In: *Social Politics*, 7, 127-191.
- Li, C.Y. & Sung, F.C. (1999). A review of the healthy worker effect in occupational epidemiology. In: *Occupational Medicine*, 49, 225-229.
- Mencarini, L. & Sironi, M. (2012). Happiness, housework and gender inequality in Europe. In: *European Sociological Review*, 28 (2), 203-219.
- NEF, New Economics Foundation (2009). *National accounts of well-being: bringing real wealth onto the balance sheet*. Geraadpleegd via www.neweconomics.org
- Nomaguchi, K.M., Milkie, M.A. & Bianchi, S.M. (2005). Time strains and psychological well-being: do dual mothers and fathers differ. In: *Journal of Family Issues*, 25, 756-792.
- OECD (2013a). *How's life? Measuring well-being*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2013b). *Employment rates*. Geraadpleegd via www.oecd-ilibrary.org/employment/employment/
- Ryff, C.D. & Keyes, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.
- Scott, J. & Plagnol, A.C. (2012). Work-family conflict and well-being in Northern Europe. In: Scott, J., Dex, S. & Plagnol, A.C. (red.). *Gendered lives. Gender inequalities in production and reproduction*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 174-204.
- Sen, A. (1996). Rationality, joy and freedom. In: *Critical Review*, 10 (4), 481-494.
- Singer, J.D. (1998). Using SAS PROC MIXED to fit multilevel models, hierarchical models, and individual growth models. In: *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, 24, 323-355.
- Sjöberg, O. (2004). The role of family policy in explaining gender-role attitudes: a comparative multilevel analysis of thirteen industrialized countries. In: *Journal of European Social Policy*, 14, 107-123.
- Stevenson, B. & Wolfers, J. (2009). *The paradox of declining female happiness*. Discussion Paper 4200, Bonn: IZA.
- Tesch-Römer, C., Motel-Klingebiel, A. & Tomasil, M. (2008). Gender differences in subjective well-being: comparing societies with respect to gender equality. In: *Social Indicators Research*, 85, 329-349.

- The New York Times (2003). *The opt-out revolution*. Geraadpleegd via www.nytimes.com/2003/
- Thévenon, O. (2011). Family policies in OECD countries: a comparative analysis. In: *Population and Development Review*, 17 (1), 57-87.
- Treas, J., van der Lippe, T. & Chloe Tai, T. (2011). The happy homemaker? Married women's well-being in cross national perspective. In: *Social Forces*, 90 (1), 111-132.
- van Campen, C., Bergsma, A., Boelhouwer, J., Boerefijn, J. & Bolier, L. (red.) (2012). *Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Van der Meer, P. (2014). Gender, unemployment and subjective well-being: why being unemployed is worse for men than for women. In: *Social Indicators Research*, 115, 23-44.
- van der Lippe, T. (2010). Women's employment and housework. In: Treas, J. & Drobnic, S. (red.). *Dividing the domestic. Men, women and household work in cross-national perspective*. Stanford: Stanford University Press, 41-58.
- van der Lippe, T., Jager, A. & Kops, Y. (2006). Combination pressure: the paid work-family balance of men and women in European countries. In: *Acta Sociologica*, 49, 303-319.

Bijlage

zie European Social Survey (2013) voor de bron van de items en schalen

Emotionele component (EMO): niet gewogen gemiddelde van EMO1 en EMO2

Aanwezigheid van positieve gevoelens en afwezigheid van negatieve gevoelens (EMO1): niet gewogen gemiddelde van 4 aspecten:

- Alles bij elkaar genomen, hoe gelukkig zou u zeggen dat u bent? (0 = zeer ongelukkig – 10 = zeer gelukkig)
- Hoe vaak gedurende de afgelopen week voelde u zich kalm en rustig? (1 = bijna nooit – 4 = bijna altijd)
- Hoe vaak gedurende de afgelopen week maakte u zich zorgen? (1 = bijna nooit – 4 = bijna altijd)
- Depressieve gevoelens: (CES D schaal; gemiddelde van 8 items): Hoe vaak gedurende de afgelopen week (1 = bijna nooit – 4 = bijna altijd):
  - » Voelde u zich gedeprimeerd?
  - » Voelde u dat alles wat u deed met moeite ging?
  - » Heeft u slecht geslapen?
  - » Voelde u zich gelukkig? (omg.)
  - » Voelde u zich eenzaam?
  - » Genoot u van het leven? (omg.)
  - » Voelde u zich droevig?
  - » Kon u niet op gang komen?

Tevredenheid (EMO2): niet gewogen gemiddelde van 2 aspecten:

- Alles bij elkaar genomen, hoe tevreden bent u vandaag de dag met uw leven over het algemeen? (0 = zeer ontevreden – 10 = zeer tevreden)
- Er zijn mensen die eerder tot de bovenlaag van onze maatschappij behoren en mensen die eerder tot de onderlaag behoren. Waar zou u uzelf plaatsen op de schaal vandaag de dag? (0 = onderlaag – 10 = bovenlaag)

Persoonlijke functioneren (PF): niet gewogen gemiddelde van PF1, PF2 en PF3

Gezondheid en vitaliteit (PF1): niet gewogen gemiddelde van 2 aspecten:

- Hoe is uw gezondheid in het algemeen? (1 = zeer goed – 5 = zeer slecht)
- Hoe vaak gedurende de afgelopen week had u veel energie? (1 = bijna nooit – 4 = bijna altijd)

Zelfwaardering, optimisme en weerbaarheid (PF2): niet gewogen gemiddelde van 6 aspecten:

- Er zijn veel dingen waarvan ik het gevoel heb dat ik er goed in ben. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- Ik ben altijd optimistisch over mijn toekomst. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- Over het algemeen denk ik heel positief over mezelf. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- Ik voel mij nu en dan een mislukkeling. (1 = eens – 5 = oneens)
- Als iets verkeerd gaat in mijn leven, kost het mij over het algemeen veel tijd voordat alles weer normaal verloopt. (1 = eens – 5 = oneens)
- Hoe moeilijk of makkelijk vindt u het om te gaan met belangrijke problemen die zich in uw leven voordoen? (0 = uiterst moeilijk – 10 = uiterst gemakkelijk)

Persoonlijke competentie (PF3): competentie, autonomie, engagement, betekenis en doel: niet gewogen gemiddelde van 8 aspecten:

- In mijn dagelijks leven krijg ik heel weinig gelegenheid om te laten zien hoe bekwaam ik ben. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- De meeste dagen heb ik het gevoel dat ik iets voor elkaar heb gekregen. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- In hoeverre heeft u het gevoel dat u een bepaalde richting uitgaat in uw leven? (0 = helemaal niet – 10 = volledig)
- Ik voel mij vrij om zelf te beslissen hoe ik mijn leven leid. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- Ik maak tijd vrij om de dingen te doen die ik echt wil doen. (0 = helemaal niet – 10 = volledig)
- Hoe vaak bent u over het algemeen geïnteresseerd in / betrokken in / enthousiast over wat u doet? (0 = nooit – 10 = altijd)
- In hoeverre leert U nieuwe dingen in het leven? (0 = helemaal niet – 6 = in grote mate)
- Over het algemeen voel ik dat wat ik in mijn leven doe nuttig en waardevol is. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)

Sociale functioneren (SF): niet gewogen gemiddelde van SF1 en SF2

Ondersteunende relaties (SF1): niet gewogen gemiddelde van 8 aspecten:

- Met hoeveel mensen kunt u intieme en persoonlijke kwesties bespreken? (0 – 10 of meer)
- Hoe vaak gebeurde het dat U zich eenzaam voelde? (1 = (bijna) nooit – 5 = (bijna) altijd) (omg.)
- In hoeverre voelt u zich gewaardeerd door de mensen die dicht bij u staan? (0 = helemaal niet – 10 = volledig)
- In hoeverre ontvangt u hulp en steun van mensen die dichtbij u staan als u dat nodig heeft? (0 = helemaal niet – 6 = volledig)
- In hoeverre geeft u hulp en steun aan mensen die dichtbij u staan als zij dat nodig hebben? (0 = helemaal niet – 6 = volledig)

Vertrouwen en verbinding (SF2): niet gewogen gemiddelde van 7 aspecten:

- Hoe vaak ontmoet u om sociale redenen vrienden, familieleden of collega's? (1 = nooit – 7 = elke dag)

- In hoeverre heeft u het gevoel dat mensen in uw buurt elkaar helpen? (0 = helemaal niet – 6 = volledig)
- In hoeverre heeft u het gevoel dat mensen u met respect behandelen? (0 = helemaal niet – 6 = volledig)
- Denkt u, over het algemeen, dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, of dat u niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met mensen? (0 = voorzichtig – 10 = vertrouwen)
- Denkt u dat de meeste mensen zouden proberen misbruik van u te maken als zij daartoe de kans krijgen, of zouden zij proberen eerlijk te zijn? (0 = misbruik – 10 = eerlijk)
- Ik voel me nauw verbonden met de mensen in mijn buurt. (1 = eens – 5 = oneens) (omg.)
- Hoe vaak neemt u, in vergelijking met andere mensen van uw leeftijd, deel aan sociale activiteiten? (1 = nooit – 5 = vaak)
- Hoe vaak bent u in de afgelopen 12 maanden betrokken geweest bij vrijwilligerswerk of werk voor liefdadigheidsinstellingen? (1 = 1x per week – 6 = nooit) (omg.)

Items worden zodanig gescoord dat een hogere waarde wijst op de positieve pool.

Omg. = omgekeerd gescoord.

Opvattingen in Vlaanderen over de combinatie arbeid en gezin in 2002 en 2013. Nog steeds een genderissue?

Ann Carton, Jan Pickery & Dries Verlet*

Inleiding

De combinatie van arbeid en gezin blijft een actueel thema. Gezinnen en individuen trachten beide aspecten van het maatschappelijke leven in evenwicht te brengen. Terwijl het bewaren van het evenwicht tussen arbeid en gezin in de jaren 1960 nog voornamelijk als een gezinsdoelstelling werd beschouwd, wordt het nu steeds meer een individuele doelstelling. Verwijzend naar Beck (1992) beschrijft Gilleir (2013) deze evolutie als de overgang van de eerste naar de tweede moderniteit.

De expliciete aandacht voor de combinatieproblematiek is niet nieuw, zeker ook niet in Vlaanderen. Zo moedigde de Vlaamse Regering in haar Regeerakkoord 1999-2004 een beter evenwicht aan tussen arbeid en gezin. De arbeidsverhoudingen dienden zowel de werknemer als de werkgever toe te laten om de arbeidstijd te organiseren volgens hun behoeften (Vlaamse Regering, 1999, 24). Het regeerakkoord van 2004-2009 mikte op een verhoging van de werkzaamheidsgraad door in te zetten op een arbeidsmarktbeleid dat soepele en warme overgangen mogelijk zou maken tussen gezin en werk, tussen leren en werk alsook tussen inactiviteit en werk. Deze beleidskeuze ging gepaard met een gezinsbeleid dat zou instaan voor de nodige randvoorwaarden zodat mensen hun kinderwens kunnen waarmaken en ouders gemakkelijker werk en gezinszorg kunnen combineren (Vlaamse Regering, 2004, 32, 38). Het regeerakkoord van 2009-2014 bouwde op dit elan verder. De Vlaamse Regering streefde naar een genderevenwichtige samenleving waarbij het gelijkheidsbeleid een evenredige participatie, gelijkheid op de arbeidsmarkt en een betere combinatie van gezin en arbeid als prioriteiten naar voren bracht. Verder focuste het genderbeleid ook op de rol van mannen en vaders in gezin en samenleving en werd de strijd aangeboden met genderstereotypen (Vlaamse Regering, 2009, 87).

Ook het Vlaams Regeerakkoord 2014-2019 heeft aandacht voor een maatschappelijk model waar arbeid en gezin hand in hand gaan. Dat leren we uit de passages over het horizontale gelijkheidsbeleid. Naast de aandacht voor een evenwichtige politieke en maatschappelijke participatie van mannen en vrouwen en het streven

* ann.carton@dar.vlaanderen.be; jan.pickery@dar.vlaanderen.be; dries.verlet@dar.vlaanderen.be

naar een geweldloze samenleving, lezen we: *'Tot slot staat de Vlaamse Regering ook in voor de opmaak van een Vlaams actieplan voor de aanpak van de loopbaan- en loonkloof tussen vrouwen en mannen en voor de sensibilisering en trajectbegeleiding voor vrouwelijke startende ondernemers. Tevens wordt een beleid uitgebouwd ter ondersteuning en gelijke verdeling van gezin, zorg, huishouden, betaalde arbeid en vrije tijd. Specifieke aandacht gaat uit naar kwetsbare groepen zoals alleenstaande ouders, herintreders/herintreedsters, vrouwen in armoede en vrouwen met een migratieachtergrond.'* (Vlaamse Regering, 2014, 126). Verder verwijst het regeerakkoord naar de mogelijkheid die de regionalisering van dienstencheques biedt om *'een blijvende impuls te geven aan de werkzaamheidsgraad door de werkenden te ondersteunen in hun combinatie arbeid-privé'* (Vlaamse Regering, 2014, 38). Tot slot wil de Vlaamse Regering de combinatie arbeid en gezin verlichten door het vooropstellen van één Vlaams systeem ter ondersteuning van thematische verlopen voor zorg dat complementair is aan de federale uitkering voor deze verlopen.

De blijvende aandacht voor de combinatieproblematiek in de Vlaamse Regeerakkoorden van de voorbije 15 jaren en in het akkoord voor de komende 5 jaren toont aan dat het optimale of gewenste niveau van het combineren van verschillende levenssferen nog niet bereikt is. De feiten spreken dit niet tegen. Tijdsbestedingsonderzoek leert dat anno 2013 net zoals in 2005 en in 1999 bij mannen meer tijd gaat naar betaalde arbeid dan naar huishoudelijk werk en kindzorg en -opvoeding, terwijl bij vrouwen dit patroon net omgekeerd ligt (Glorieux & Minnen, 2008; Glorieux & Tienoven, 2009). Mannen en vrouwen blijven arbeid en gezin duidelijk anders combineren. Net zoals eerder tijdsbudgetonderzoek uit 1988 uitwees is er al lang geen sprake meer van een 'dubbele dagtaak' maar eerder van een 'dubbele verantwoordelijkheid' die de specificiteit van de tijdsbesteding van vrouwen beter vat (Elchardus & Glorieux, 1994; zie ook de bijdrage van Glorieux e.a. voor een analyse van de meest recente gegevens, elders in deze studie).

Deze bijdrage focust op de evolutie van houdingen en opinies over rollen van mannen en vrouwen in de Vlaamse samenleving in de periode 2002-2013. De heersende opvattingen krijgen namelijk eveneens een prominente rol in de beleidsdoelstellingen van de afgelopen 15 jaar. Een terechte vraag is dan in welke mate houdingen en attitudes over de combinatieproblematiek in het voorbije decennium gewijzigd zijn. Aandacht voor attitudes is belangrijk aangezien één van de beleidsinstrumenten om de combinatie van beroeps- en gezinsarbeid te faciliteren juist *'investeren in een positieve houding ten aanzien van een (meer) gelijke verdeling van de beroeps- en gezinsarbeid'* is (Van Dongen e.a., 2001; geciteerd in Carton, 2003, 316).

De bijdrage bestaat uit vijf delen. Een eerste deel schetst de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en mannen in Vlaanderen vanaf de eeuwwisseling. De feiten wijzen op enkele belangrijke evoluties met weliswaar de nodige nuanceringsen wanneer dieper in de cijfers wordt gegraven. Deze feiten worden in een tweede deel geconfronteerd met de vraag in welke mate er ook sprake is van een evolutie in opvattingen en hou-

dingen over rollen van mannen en vrouwen. De data en de gebruikte methode om deze evolutie in attitudes in kaart te brengen, komen aan bod in een derde deel. In deel vier vormen de resultaten de hoofdmoot. We bekijken eerst de perceptie over een aantal rollen van mannen en vrouwen in de Vlaamse samenleving. Daarna volgt het oordeel over het al dan niet buitenshuis werken door vrouwen in verschillende levenssituaties. Vervolgens wordt ingezoomd op de feitelijke taakverdeling in kopelhuishoudens en wordt de perceptie van het werk-gezinsconflict geschetst. Naast de beschrijvende analyses per onderdeel waarbij de evolutie van 2002 naar 2013 centraal staat, zetten we telkens nog een stap verder door de gegevens ook te relateren aan beschikbare achtergrondvariabelen. Een vijfde en laatste deel rondt af met enkele beschouwingen.

Het is duidelijk dat we met de houdingen over de combinatie arbeid en gezin, een waardegeladen thema aansnijden. De link naar wenselijke verhoudingen zoals deze naar voren komen in bijvoorbeeld beleidsdocumenten is dan ook snel gelegd. In deze analyse beperken we ons tot het schetsen van verschuivingen in opvattingen, zonder een oordeel te vellen over wat een wenselijke of ideale combinatie zou zijn en wie deze al dan niet zou vervullen. Voorbeelden van normatieve combinatiemodellen zijn onder meer terug te vinden bij Van Dongen (2008) en in de prioriteitennota van de Vrouwenraad naar aanleiding van de verkiezingen in mei 2014 (Vrouwenraad, 2014).

1. Enkele feiten over de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en mannen

De vraag of de attitudes veranderd zijn gedurende de laatste 10 jaar kan niet los worden gezien van feitelijke evoluties. Veranderingen in de arbeidsmarktparticipatie kunnen afgeleid worden uit werkzaamheidsgraden. De werkzaamheidsgraad meet het aandeel werkenden in de bevolking op beroepsactieve leeftijd¹.

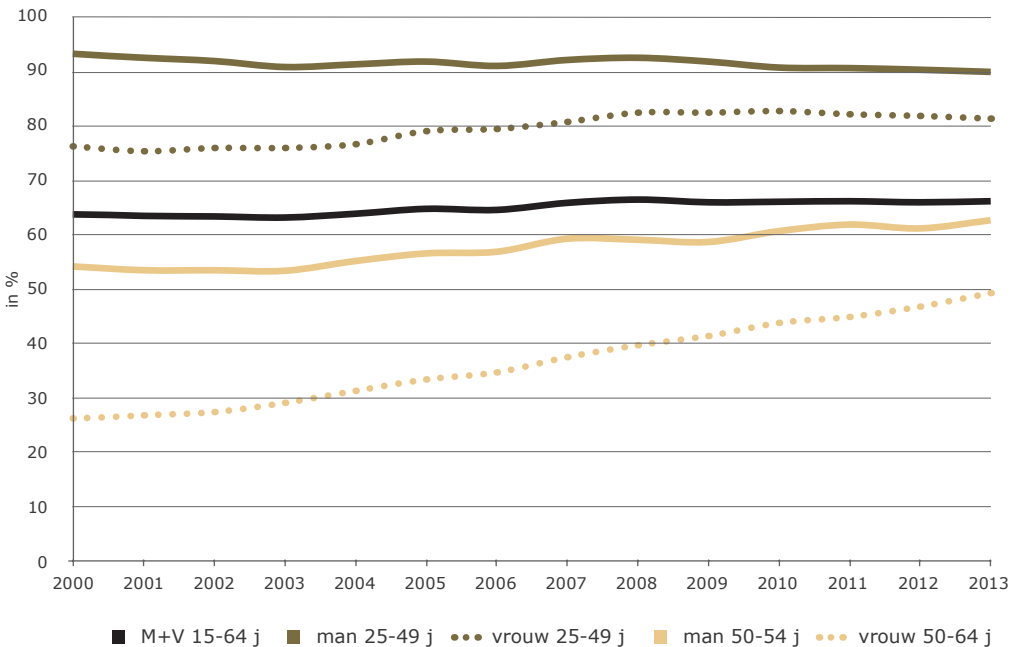
Figuur 1 toont een aantal werkzaamheidsgraden volgens leeftijd en geslacht. Globaal wordt doorgaans gekeken naar de potentieel actieve bevolking, met name de groep 15-64-jarigen. Vergelijken we de gegevens van 2013 met die van 2000, dan zien we een lichte stijging in de algemene werkzaamheidsgraad van 63,9% in 2000 tot 66,2% in 2013 (zwarte lijn in figuur 1). Mannen zijn vaker actief op de arbeidsmarkt dan vrouwen. Binnen de jongste leeftijdsgroep van 15-24-jarigen (niet opgenomen

¹ Werkzaamheidsgraden worden doorgaans berekend op basis van een internationaal vergelijkbare survey, Eurostat Labour Force Survey (LFS). Dit is een door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie, waarvan de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK) van de Federale overheidsdienst Economie, Algemene Directie Statistiek, de Belgische uitvoering is. Volgens de definitie van de Internationale Arbeidsorganisatie valt onder 'werkenden' iedereen die in een bepaalde referentieweek minstens één uur betaalde arbeid heeft verricht. Onder werkende (ook genoemd actieve persoon of persoon met een betrekking) wordt verstaan: persoon die gedurende een welbepaalde week, de zogenaamde 'referentieweek', minstens één uur in loondienst gewerkt heeft, als werknemer of voor eigen rekening (of nog als niet betaald medewerkend gezinslid); wordt daar eveneens toe gerekend de persoon die bij uitzondering niet bij machte was om zijn werk te verrichten (door vakantie, ziekte, kraamverlof, sociaal conflict, slechte weersomstandigheden).

Zie ook: <http://aps.vlaanderen.be/sgml/largereksen/5577.htm>

in figuur 1) is er vrijwel geen verschil. Maar zowel bij de 25-49-jarigen als bij de 50-64-jarigen is de werkzaamheidsgraad van de mannen merkbaar hoger dan die van de vrouwen. De verschillen nemen wel af. Zowel het verschil als de afname ervan zijn het duidelijkst bij de oudste leeftijdscategorie. In 2000 bedroeg de kloof bij de 50-64-jarigen nog 28,1 procentpunten (54,2% werkzaam bij de mannen tegenover 26,1% bij de vrouwen). In 2013 was die kloof gedaald tot 13,4 procentpunten (62,7% bij de mannen tegenover 49,3% bij de vrouwen). Bij de 25-49-jarigen daalde de kloof van 17 procentpunten (mannen 92,3% versus vrouwen 76,3%) tot 8,6 procentpunten (mannen 90,0% versus vrouwen 81,4%). Vrouwen zijn duidelijk aan een inhaaloperatie bezig op de arbeidsmarkt, maar die is nog niet afgerond.

FIGUUR 1. Evolutie van de werkzaamheid naar leeftijd en geslacht, Vlaams Gewest, periode 2000-2013, in %

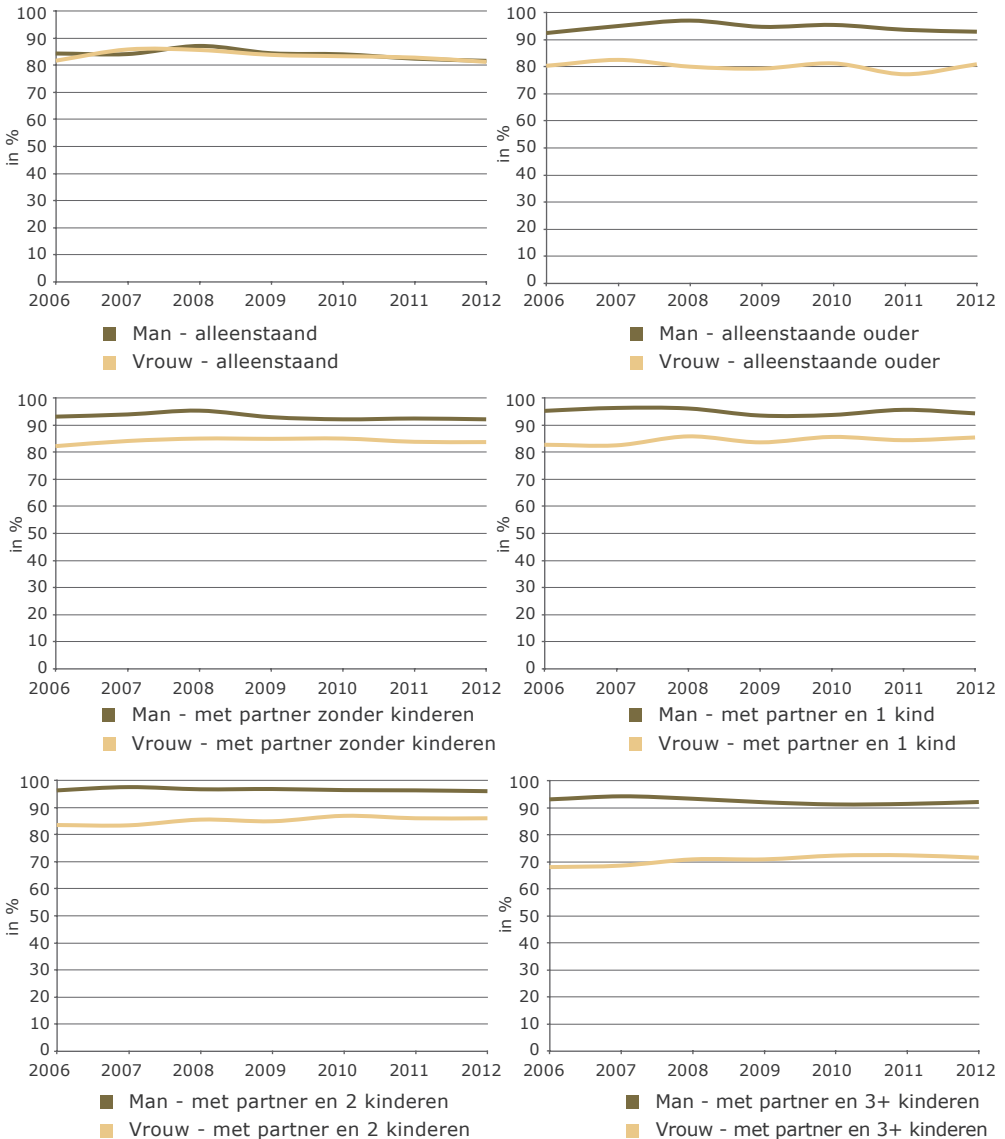

Bron: FOD Economie-Algemene Directie Statistiek-EAK, Eurostat, LFS (Bewerking Departement WSE/Steunpunt WSE).

Het beeld wordt wat genuanceerder als we ook het huishoudtype in de vergelijking betrekken. Die cijfers zijn wel pas beschikbaar sinds 2006. Figuur 2 toont de evolutie van de werkzaamheidsgraden bij 25-49-jarigen naar huishoudtype en geslacht. Bij alleenstaanden is er vrijwel geen verschil tussen mannen en vrouwen in arbeidsparticipatie. Bij alle andere huishoudtypes is het wel zo dat mannen vaker participeren op de arbeidsmarkt dan vrouwen. Zo is de werkzaamheidsgraad van alleenstaande vaders zo'n 10 procentpunten hoger dan die van alleenstaande moeders. Dat verschil varieert doorheen de jaren, maar is in 2012 even groot als in 2006. Bij kinderloze koppels neemt het verschil af van ongeveer 11 procentpunten naar 8,5 procentpunten. Ook bij koppels met kinderen neemt de kloof in lichte mate af. Bij

mannen die samenwonen met een partner en 1 of 2 kinderen is de werkzaamheidsgraad in 2006 iets meer dan 12 procentpunten hoger dan bij vrouwen in dezelfde situatie; in 2012 is dat iets minder dan 10 procentpunten, al bij al een beperkt verschil. Het verschil is opmerkelijker bij personen die samenwonen met partner en 3 of meer kinderen. Van de mannen in die situatie participeerde in 2006 93% op de arbeidsmarkt; bij de vrouwen is dat slechts 68%. Ook in 2012 bedraagt het verschil nog meer dan 20 procentpunten (92,1% versus 71,8%).

FIGUUR 2. Evolutie van de werkzaamheidsgraad naar huishoudtype bij 25-49-jarigen, Vlaams Gewest, periode 2006-2012, in %

Bron: FOD Economie-Algemene Directie Statistiek-EAK, Eurostat, LFS (Bewerking Departement WSE/Steunpunt WSE).

Opnieuw is de conclusie dat vrouwen weliswaar aan een inhaaloperatie bezig zijn, maar dat die verre van afgerond is. Bovendien bepaalt het huishoudtype mee hoe groot de weg is die (nog) afgelegd moet worden. Vooral bij de oudere leeftijdsgroepen en bij grote gezinnen is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen nog opmerkelijk lager dan die van mannen.

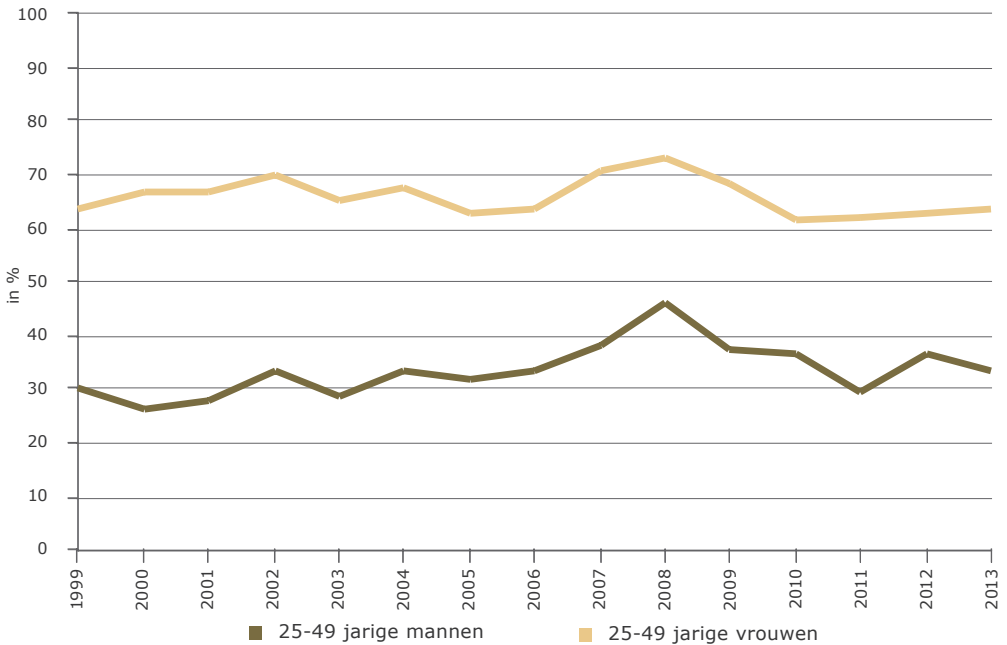
Als we inzoomen op de intensiteit van de arbeidsmarktparticipatie, blijkt dat er helemaal nog geen sprake is van een inhaaloperatie op het vlak van deeltijdarbeid. In de volledige periode 2006-2012 is deeltijdarbeid zeer goed ingeburgerd bij vrouwen maar blijft dit slechts sporadisch voorkomen bij mannen. Zo geeft in 2012 41,2% van de werkende vrouwen aan deeltijds aan de slag te zijn tegenover 5,1% bij de mannen². Ten opzichte van 2006 stellen we wel een zeer lichte daling in de deeltijdarbeid bij vrouwen vast (-0,7 procentpunt) en bij de mannen een lichte toename (+1 procentpunt).

Bij de verdere uitsplitsing van de gegevens naar huishoudtype, komen ook enkele opvallende vaststellingen naar voren. Bij alleenstaande mannen werkt 7,3% deeltijds in 2012. Bij de mannen in een ander huishoudtype is dat doorgaans lager dan 5%. Het kleinste aandeel deeltijdwerk bij de vrouwen is te vinden bij de alleenstaande vrouwen en op wat schommelingen na blijft dit aandeel stabiel rond de 19%. Naarmate vrouwen gaan samenwonen en kinderen krijgen, neemt deeltijdarbeid stelselmatig toe. Van de samenwonende vrouwen zonder kinderen werkt 27,4% deeltijds, 1 kind zorgt voor een toename van 15,3 procentpunten (tot 42,7%), 2 kinderen voor een toename van 24,3 procentpunten (tot 51,7%) en 3 of meer kinderen voor een bijkomende stijging van 6,3 procentpunten (tot 58,0%). Ten opzichte van 2006 zijn deze aandelen licht gedaald maar het globale beeld blijft intact. De alleenstaande moeders nemen een ietwat aparte plaats in. Hiervan werkt in 2006 48,0% in deeltijd maar in 2012 is dat aandeel gezakt tot 42,8%.

In de Enquête Arbeidskrachten wordt ook gepeild naar de reden voor deeltijdse arbeid. Iets meer dan 60% van de 25-49-jarige deeltijds werkende vrouwen vermeldt als reden de combinatie met zorgtaken of andere persoonlijke en familiale verplichtingen tegenover 30-35% van de 25-49-jarige deeltijds werkende mannen. Figuur 3 toont aan dat, op enkele schommelingen na, de reden voor deeltijdse arbeid vrij stabiel is in de tijd en dit zowel bij de mannen als de vrouwen. Slechts een zeer beperkte groep 25-49-jarige mannen werkt deeltijds en als ze dit doen is het niet onmiddellijk om werk en zorg beter op elkaar af te stemmen. In de periode 2007-2009 geven beduidend meer mannen dit als reden op maar in de daaropvolgende jaren vlakt dit terug af om in 2013 net iets hoger uit te komen dan het niveau van 1999.

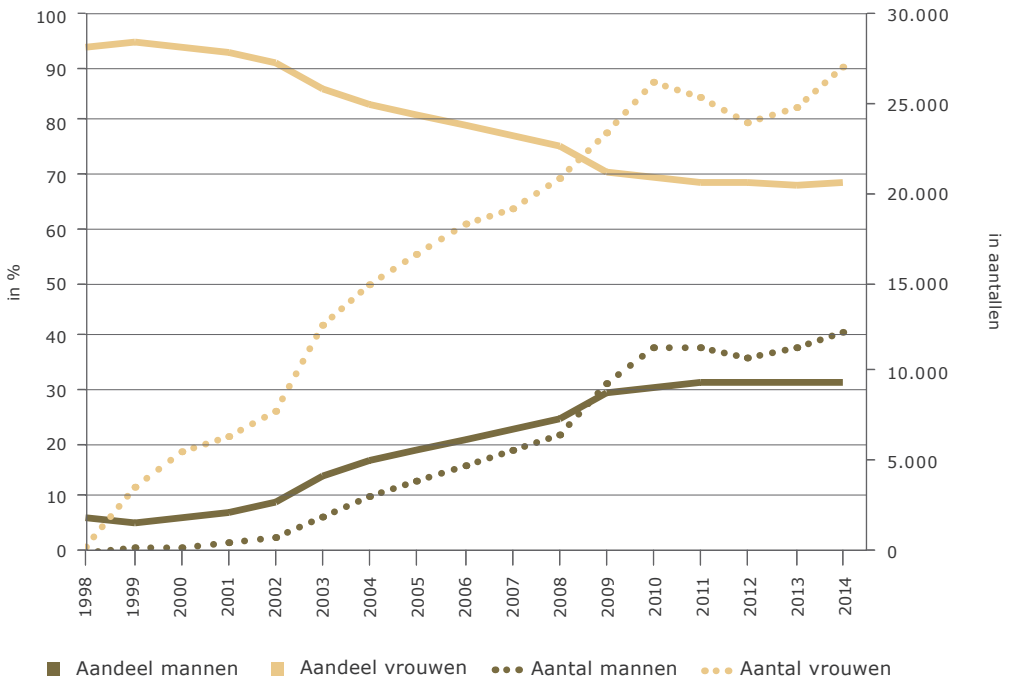
² In de Enquête Arbeidskrachten wordt deeltijdarbeid geoperationaliseerd op basis van het antwoord op de vraag 'Werkt u voltijds of deeltijds' en dus niet op basis van het effectief aantal uren dat men werkt. <http://aps.vlaanderen.be/sgml/largereeksen/5582.htm>

FIGUUR 3. 'Combinatie met zorgtaken of andere persoonlijke en familiale verplichtingen' als reden voor deeltijds werk, 25-49-jarige deeltijds werkende mannen en vrouwen, Vlaams Gewest, periode 1999-2013, in %

Bron: FOD Economie-Algemene Directie Statistiek-EAK, Eurostat, LFS.

FIGUUR 4. Opname ouderschapsverlof naar geslacht, periode 1998-2014, Vlaams Gewest, aandeel in % en aantallen

Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA).

Om de feitelijke gegevens af te ronden, staan we nog kort stil bij de evolutie van het aantal gerechtigden op loopbaanonderbreking in het kader van 'speciale stelsels', meer bepaald ouderschapsverlof (figuur 4). Het aandeel van de mannen binnen de populatie dat ouderschapsverlof opnam, bedroeg in de periode 1998-2002 nog geen 10%, daarna volgde stelselmatig een stijging met vanaf 2010 een blijvende verhouding van ongeveer 30% mannen en 70% vrouwen. Hiermee is nog geen evenwichtige opname van het ouderschapsverlof bereikt en de evolutie tijdens de voorbije vier jaren lijkt te zijn stilgevallen. Weliswaar gaat het aantal mannen en vrouwen dat ouderschapsverlof opneemt nog steeds in stijgende lijn maar die aantallen blijven opmerkelijk hoger bij vrouwen.

2. Ook een evolutie op het vlak van opvattingen?

In het voorbije decennium is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen blijven toenemen. Wanneer de cijfers uitgesplitst worden naar bijvoorbeeld huishoudtype en al dan niet deeltijds werk, dan lijkt de door het Vlaamse beleid nagestreefde doelstelling van 'gelijke verdeling van gezin, zorg, huishouden, betaalde arbeid en vrije tijd' nog niet meteen gerealiseerd. Zo is bij grote gezinnen de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen nog opmerkelijk lager dan die van mannen en is werken in deeltijd nog steeds vooral een vrouwenzaak. De motivatie om deeltijds te werken verschilt ook sterk tussen mannen en vrouwen. Deze feitelijkheden willen we nu confronteren met opvattingen over rollen van mannen en vrouwen in de Vlaamse samenleving. We stellen eveneens de vraag of in deze houdingen sprake is van verschuivingen doorheen de tijd. Om deze evolutie te analyseren, maken we gebruik van de ISSP-data³.

Bij het uitwerken van de empirische analyse lieten we ons inspireren door Brits onderzoek (Scott & Clery, 2013). De keuze voor enkel dit ene Britse onderzoek is ingegeven door de zeer gelijkaardige opbouw van de vraagstelling én het gebruik van data verzameld binnen de context van hetzelfde internationale onderzoeksprogramma. Een interessante toekomstige oefening is alvast het analyseren van het geïntegreerde databestand met gegevens uit meerdere Westerse geïndustrialiseerde landen. Zo kunnen de vaststellingen op basis van de Britse en Vlaamse data verder afgetoetst en uitgediept worden.

De Britse arbeidsmarktparticipatie kan kort worden samengevat. Vanaf het midden van de jaren 1990 is er een toenemende voltijdse tewerkstelling bij zowel mannen als vrouwen waarbij de tewerkstellingskloof tussen mannen en vrouwen afneemt. In

³ Sinds 2002 participeert de Studiedienst van de Vlaamse Regering aan het 'International Social Survey Programme (ISSP)'. Zowel in 2002 als in 2012 kwam 'Family and Changing Gender Roles' als thema aan bod. In samenwerking met IWEPS organiseerde de Studiedienst van de Vlaamse Regering een postale bevraging met deze ISSP module 2012 in het najaar van 2013. De ISSP-enquêtes bevragen verschillende dimensies van de attitude ten aanzien van de combinatieproblematiek. De vragenlijst peilt onder andere naar (traditionele) opvattingen over de rol van man en vrouw, de mate waarin het wenselijk is dat vrouwen een (voltijdse) job uitoefenen, de verdeling van huishoudelijke taken binnen koppelhuishoudens en het ervaren van problemen bij de combinatie van gezinsarbeid en beroepsarbeid. Voor meer informatie zie <http://www.issp.org/>

2010 werken meer moeders nog steeds meer deeltijds dan voltijds. Deze gegevens sluiten mooi aan bij die van Vlaanderen.

Scott & Clery (2013) gaan er vanuit dat gedragingen en opvattingen, houdingen vaak in beide richtingen stromen. Het is mogelijk dat meer vrouwen de arbeidsmarkt betreden omdat arbeidsmarktparticipatie door vrouwen meer geaccepteerd wordt. Een hogere aanvaarding van betaalde arbeid door vrouwen kan echter ook een aanzet zijn tot een hogere arbeidsmarktparticipatie door vrouwen. Feitelijke veranderingen in gedragingen kunnen bijgevolg zowel oorzaak als gevolg zijn van veranderingen in attitudes.

Het onderzoek van Scott & Clery (2013) toont aan dat de steun voor een traditionele rolverdeling met de man als kostwinner en de vrouw als zorgdrager tijdens de voorbije drie decennia substantieel is gedaald. Een belangrijke minderheid blijft anno 2012 echter van oordeel dat wanneer kinderen betrokken zijn, vrouwen eerder de voorkeur zouden moeten geven aan een zorgende rol in plaats van een baan buitenshuis. De leeftijd van de kinderen speelt een belangrijke rol in de keuze voor al dan niet buitenshuis werken en ook op dat vlak zijn er belangrijke verschuivingen in opvattingen vast te stellen. Eind van de jaren 1980 was tweederde van de Britse bevolking van oordeel dat een vrouw best thuis blijft als er een kind is dat nog niet naar school gaat en ruim tweederde opteerde voor deeltijdse arbeid voor de vrouw van zodra het jongste kind naar school gaat⁴. In 2012 vindt nog slechts een derde van de Britten dat een vrouw best thuisblijft als er een kind is dat nog niet naar school gaat en 43% opteert in die situatie voor een combinatie met deeltijds werk. Eenmaal een kind naar school gaat, prefereert de helft van de Britse bevolking een deeltijdse job en bijna 30% opteert voor voltijds werk. In beide omstandigheden kan de combinatie met een deeltijdse baan in 2012 op de meeste bijval rekenen. Opvallend is wel dat 16 à 17% zich niet kan en/of niet wenst uit te spreken.

De verdeling van enkele concrete huishoudelijke taken binnen koppelhuishoudens is in de periode 1994-2012 op enkele kleinere schommelingen na dan weer zo goed als ongewijzigd gebleven. Conform het traditionele rollenpatroon blijven vrouwen instaan voor de was (70%) en de mannen voor de klusjes in en rond het huis (75%). Het zorgen voor zieke gezinsleden en het doen van boodschappen gebeurt door beiden (+/-40%) of door de vrouw (+/-40%). Een meerderheid van de vrouwen maakt nog steeds het huis schoon en bereidt de maaltijden (telkens +/-55%). Scott & Clery (2013) bespeuren binnen koppelhuishoudens dan ook weinig tekenen van een 'gender role revolution' in termen van wie wat doet binnen het huishouden. Zij verwachten een toename van het werk-gezinsconflict wanneer meer vrouwen betaald werk uitoefenen en dit blijven combineren met een hogere verantwoordelijkheid voor

⁴ De verplichte schoolleeftijd in het Verenigd Koninkrijk is vanaf de leeftijd van 4-5 jaar. Vanaf de leeftijd van 3 jaar is er net zoals in Vlaanderen een vorm van kleuterschool ('pre-primary education'). Deelname is niet verplicht maar in de voorbije decennia is de participatie van 3-jarigen sterk toegenomen van 40% in 1998 naar meer dan 90% in 2012. Deze recente gegevens evenaren bijna die van België (98%) (OECD, 1999, 2014).

kinderzorg en huishoudelijk werk. In de periode 2002-2012 evolueren de Britse gegevens bij werkenden in koppelhuishoudens amper en dit zowel bij mannen als vrouwen. De auteurs wijten dit aan de niet meer toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en de blijvende traditionele taakverdeling binnen de huishoudens.

Tot zover enkele recente Britse resultaten. Vooraleer over te gaan naar de resultaten voor Vlaanderen staan we in deel 3 eerst stil bij de beschikbare data en de gebruikte analysemethode.

3. Data en methode

We maken gebruik van data van ISSP 2002 en ISSP 2013. De gebruikte methode om evoluties in de tijd te onderzoeken is dus het samenvoegen van cross-secties (Pickery, 2012). In 2002 werd de ISSP-vragenlijst achtergelaten bij respondenten van de SCV-survey (survey naar sociaal-culturele verschuivingen) van dat jaar (Carton e.a., 2002). In 2013 werd er een schriftelijke vragenlijst opgestuurd naar een enkelvoudige aselecte steekproef (Carton e.a., 2015). De interviewmodus is dus 2 keer dezelfde, maar de contactprocedure verschilt.

In 2002 bedroeg de respons 92,1% van de face-to-face respondenten. Voor het face-to-face interview werd een respons van 70,7% bereikt. Dat betekent dat voor het ISSP-gedeelte 65% van de oorspronkelijke geselecteerde personen werd bereikt. In 2013 werd voor Vlaanderen na het doorlopen van alle stappen in de Dillman-methode een respons behaald van 44%. Er waren ook verschillen in de populatie. In 2002 werden uitsluitend Belgen tussen 18 en 85 jaar bevestigd; in 2013 was er inzake leeftijd geen bovengrens meer en werd ook de nationaliteitsvoorwaarde losgelaten. Het aandeel niet-Belgen en ouderen bepaalt voor een stukje mee de lagere respons. Om een correcte vergelijking mogelijk te maken, werden uit het bestand van 2013 de niet-Belgen en de personen ouder dan 85 weggelaten. Bovendien moesten we ons beperken tot het Vlaamse Gewest omdat de data voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, die verzameld werden in samenwerking met het Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique (IWEPS) nog niet beschikbaar waren tijdens het schrijven van deze bijdrage. Bijgevolg verwijderden we ook de Brusselaars uit het bestand van 2002.

Deze selectie resulteert in 2.334 respondenten: 1.325 in 2002 en 1.009 in 2013. Mede omdat het een schriftelijke enquête is, is er wel redelijk wat item-non-respons. Bij de bevestigde opinies en houdingen bedraagt die doorgaans tussen 3 en 7%, met uitschieters naar boven toe voor het beoordelen van de stelling 'Een baan is prima, maar wat de meeste vrouwen werkelijk willen is een huishouden en kinderen' (8,4%) en de houding tegenover voltijdse, deeltijdse of geen buitenhuisarbeid van vrouwen als er een kind is dat nog niet naar school

gaat (15,3%) of nadat het jongste kind naar school gaat (16%). Voor de meeste vragen ligt het aantal substantiële antwoorden dus lager dan het totaal aantal respondenten.

De weergegeven resultaten hebben dus betrekking op de opvattingen van de 18-85-jarige Belgen woonachtig in het Vlaamse Gewest, tenzij anders vermeld. Bij een aantal onderzoeksvragen is het immers logisch om te focussen op koppelhuishoudens en/of mensen met betaald werk. In die gevallen wordt de steekproef wat kleiner. Het onderzoek van Gilleir (2013) toont aan dat ook eenoudergezinnen geconfronteerd worden met de combinatieproblematiek. De beschikbare data laten helaas niet toe de eenoudergezinnen afzonderlijk te bestuderen (voor meer informatie over de kwetsbaarheid van deze gezinnen: zie de bijdrage van Van Peer elders in deze studie).

Voor beide jaargangen werden gewichten berekend die compenseren voor non-respons en over/ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen in de steekproef. In essentie zijn dat twee keer poststratificatiegewichten. Een belangrijk verschil is dat bij ISSP 2002 ook gewogen werd naar opleidingsniveau op basis van EAK, terwijl de weging voor ISSP 2013 zich beperkte tot leeftijd en geslacht. Bij de vergelijking 2002 – 2013 werd daarom ook altijd gekeken of de eventuele verschillen standhouden onder controle van het opleidingsniveau.

In navolging van het aangehaalde Britse onderzoek, analyseren we op basis van de ISSP-enquêtes de opinies over de rol van mannen en vrouwen inzake de combinatie van arbeid en gezin, de ideaal geachte tewerkstellingssituatie van vrouwen, de taakverdeling in koppelhuishoudens en het ervaren van combinatieproblemen. De opinies werden bevraagd aan de hand van zeven stellingen te beantwoorden met een vijfpuntenschaal, gaande van 'helemaal eens' tot 'helemaal oneens'. Voor de ideale tewerkstelling van een vrouw bij verschillende familiale situaties kon de respondent kiezen uit 'voltijds werk', 'deeltijds werk' of 'thuisblijven'. Verder werden er aan de respondent zes huishoudelijke taken voorgelegd met de vraag: 'Wie neemt in uw huishouden volgende taken op zich?'. Antwoordmogelijkheden waren: 'altijd ik', 'gewoonlijk ik', 'ongeveer evenveel of beiden samen', 'gewoonlijk mijn echtgeno(o)t(e)/partner', 'altijd mijn echtgeno(o)t(e)/partner' en 'wordt door een derde persoon gedaan'. Belangrijke kanttekening is dat we bij deze data holebikoppels niet kunnen identificeren. Bij mannen gaan we er bijgevolg van uit dat de partner een vrouw is en vice versa. Op basis van SCV-data kunnen we er wel van uitgaan dat de fout die we zo maken beperkt is. Uit SCV 2013 blijkt dat ongeveer 1% van de mensen die samenwonen met een partner, dat doet met een partner van hetzelfde geslacht. Voor de combinatieproblemen ten slotte werden vier situaties beschreven waarbij de respondent moest antwoorden hoe vaak die de afgelopen drie maanden hadden plaatsgevonden: meerdere malen per week, meerdere malen per maand, één- of tweemaal of nooit.

In een eerste stap worden telkens de univariate antwoordverdelingen voor de twee jaargangen naast elkaar geplaatst waarbij eventuele verschillen getoetst worden op basis van de gewone chi-kwadraatwaarden. In een volgende stap wordt met een regressiemodel nagegaan of de achterliggende houdingen (zoals ze naar voren komen uit een factoranalyse) verklaard kunnen worden door beschikbare achtergrondvariabelen (bijlage 1). Hierbij beperken we ons niet tot de klassieke variabelen. Naast geslacht, leeftijd en opleiding, waarbij *lager* staat voor geen diploma hoger secundair onderwijs, *midden* voor ten hoogste een diploma hoger secundair onderwijs en *hoger* voor hoger onderwijs, hebben we ook aandacht voor de link met gezins- en werkgerelateerde variabelen en een socialisatievariabele. Op basis van eerder onderzoek (Carton, 2003; Gilleir, 2013; Symoens & Bracke, 2007; Valgaeren & Van Aerschot, 2007) verwachten we dat het type leefsituatie, het inwonen van minderjarige kinderen en de werksituatie samenhangen met opvattingen over het combineren van werk-gezin. Met Steggerda (1993) stellen we verder dat het rolmodel van een werkende moeder tijdens de jeugdijaren voor minder traditionele rolopvattingen en gedragingen zorgt. In onze analyse wordt dat geoperationaliseerd op basis van de vraag of de moeder van de respondent betaald werk had toen die respondent jonger was dan 14 jaar.

In de literatuur (voor een overzicht zie Gilleir, 2013; Laurijssen, 2012a; Symoens & Bracke, 2007; Valgaeren & Van Aerschot, 2007) wordt bij de verhouding tussen arbeid en gezin een onderscheid gemaakt tussen arbeid-gezinsspillover en gezin-arbeidsspillover. De eerste term geeft aan dat het werk de familiale sfeer binnendringt en de tweede term wijst op het omgekeerde. Symoens & Bracke (2007) veronderstellen op basis van de onderzoeksliteratuur dat arbeid-gezinsspillover in hoofdzaak te wijten is aan werkgerelateerde bronnen van conflict, terwijl gezin-arbeidsspillover vooral te maken heeft met gezinsgerelateerde conflictbronnen. Hun analyse van ISSP2002-data uit 16 welvaartsstaten waaronder Vlaanderen toont aan dat werkende vrouwen meer problemen ervaren met de combinatie tussen arbeid en gezin. Vrouwen rapporteren zowel meer arbeid-gezinsspillover als meer gezin-arbeidsspillover. Na controle voor gezins- en werkgerelateerde variabelen en genderroloriëntatie blijft het genderverschil overeind. Beide vormen van spillover worden zowel door gezinsgerelateerde als werkgerelateerde factoren beïnvloed.

Geïnspireerd door de analyses van Symoens & Bracke (2007) breiden we in de verklarende analyse van de combinatieproblemen het aantal gezinsgerelateerde en werkgerelateerde onafhankelijke variabelen uit. Naast het aantal inwonende minderjarige kinderen houden we bij de gezinsgerelateerde variabelen ook rekening met het al dan niet uitbesteden van huishoudelijke taken en het eigen aandeel in het totaal aantal gepresteerde uren huishoudelijk werk door beide partners. Daar we enkel de samenwonende werkende respondenten in de analyse opnemen, vormen het aantal uren betaald werk van de respondent en zijn/haar partner, het al dan niet leidinggeven en de sector van tewerkstelling (privé, zelfstandig, overheid) van de respondent de werkgerelateerde variabelen. In

tegenstelling tot de analyse van Symoens & Bracke (2007) beperken we ons tot deze feitelijke gegevens en laten we de genderroloriëntatie buiten beschouwing.

In de regressiemodellen wordt telkens ook een dummy opgenomen voor de survey-jaargang die toelaat om te toetsen of er onder controle van al die onafhankelijke variabelen nog een significant verschil is tussen 2002 en 2013. Zo wordt ook uitgesloten dat aangetoonde verschillen het resultaat zouden zijn van een andere samenstelling van de steekproeven. De opname in de regressies van interactie-effecten tussen die jaargang-dummy en de andere onafhankelijke variabelen laat tot slot toe om na te gaan in welke mate de vastgestelde effecten al dan niet constant zijn in de tijd.

4. Resultaten

4.1. Stellingen over rol van mannen en vrouwen in het kader van de combinatieproblematiek arbeid-gezin

Ten aanzien van 10 jaar terug denken (veel) minder Vlamingen dat het gezinsleven en de kinderen nadeel ondervinden van een buitenshuiswerkende moeder. Zo ging in 2002 meer dan 41% van de Vlamingen er mee akkoord dat een kind dat nog niet naar school gaat, er waarschijnlijk onder zal lijden als zijn of haar moeder buitenshuis werkt. In 2013 is dat aandeel gezakt tot minder dan 27%. De instemming met de stelling dat het gezinsleven eronder lijdt wanneer de vrouw een voltijdse baan heeft, is met 12 procentpunten gezakt. Omgekeerd gaan meer Vlamingen akkoord met de stelling dat een buitenshuiswerkende moeder haar kinderen evenveel warmte en geborgenheid kan geven als een moeder die niet buitenshuis werkt. Ook over de (veronderstelde) aspiraties van vrouwen zijn de meningen duidelijk veranderd tegenover het begin van deze eeuw. In 2002 ging nog 44% van de Vlamingen akkoord met de stelling dat de meeste vrouwen een baan misschien wel prima vinden, maar dat wat ze werkelijk willen een huishouden en kinderen is. In 2013 is de instemming hiermee gedaald tot minder dan 24%. Verder zijn er in 2013, vergeleken met 10 jaar eerder, minder Vlamingen die vinden dat het werk van een huisvrouw even bevredigend is als een betaalde baan en zijn er meer Vlamingen die vinden dat zowel de man als de vrouw moeten bijdragen tot het gezinsinkomen. Tot slot kon in 2002 nog 1 op de 4 Vlamingen zich vinden in een strikte rolverdeling: de man zorgt voor het inkomen, de vrouw voor het huis en het gezin. In 2013 is het aantal aanhangers van zulke duidelijke scheiding van verantwoordelijkheden gedaald tot 15%.

Voor een verklarende analyse werken we niet verder op de afzonderlijke items, maar op de achterliggende houdingen die naar voren komen uit een factoranalyse⁵. Het resultaat van die analyse zijn twee correlerende factoren. Items 1, 2

⁵ Maximum likelihood schatting, oblieke rotatie, details in bijlage 2.

TABEL 1. Mate van instemming met stellingen over de rol van mannen en vrouwen in het gezin en op de arbeidsmarkt, 18-85-jarige Vlamingen, 2002 en 2013, in %

Stelling	Surveyjaar	(Helemaal) akkoord	Noch noch	(Helemaal) niet akkoord	N	
1. Een buitenshuiswerkende moeder kan haar kinderen evenveel warmte en geborgenheid geven als een moeder die niet buitenshuis werkt.	2002	56,2	10,4	33,4	1.286	***
	2013	73,2	13,6	13,2	954	
2. Een kind dat nog niet naar school gaat, zal er waarschijnlijk onder lijden als zijn of haar moeder buitenshuis werkt.	2002	41,1	22,3	36,6	1.264	***
	2013	26,7	26,5	46,8	940	
3. Al bij al lijdt het gezinsleven eronder wanneer de vrouw een voltijdse baan heeft.	2002	43,7	20,1	36,2	1.273	***
	2013	31,7	20,5	47,9	932	
4. Een baan is prima, maar wat de meeste vrouwen werkelijk willen is een huishouden en kinderen.	2002	44,0	24,3	31,7	1.234	***
	2013	23,6	24,9	51,5	904	
5. Het werk van een huisvrouw is even bevredigend als een betaalde baan.	2002	53,8	17,9	28,3	1.263	***
	2013	43,9	26,6	29,4	915	
6. Zowel de man als de vrouw moeten bijdragen tot het inkomen van het gezin.	2002	58,8	24,5	16,7	1.259	***
	2013	70,6	20,1	9,3	966	
7. De taak van de man is geld te verdienen; die van de vrouw om voor het huis en het gezin te zorgen.	2002	25,0	17,2	57,8	1.289	***
	2013	15,1	18,6	66,3	972	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

en 3 laden hoog op de eerste factor, items 4, 5 en 7 laden hoog op de tweede factor. Item 6 laadt op geen van beide factoren voldoende hoog. De correlatie tussen beide factoren is hoog (0,683). Om de interpretatie te vereenvoudigen werden beide factoren uiteindelijk gespiegeld. Factor 1 meet dan de overtuiging dat een job buitenshuis voor een vrouw ten koste gaat van gezin en kinderen. Hoe hoger de score, hoe meer de respondent ervan overtuigd is dat een *carrière* voor de vrouw *schadelijk* is voor gezin en kinderen. Deze schaal heeft een interne consistentie van 0,79 (Cronbach's alpha). Factor 2 meet de mate waarin de respondent een traditionele rolverdeling wenselijk acht en de mate waarin hij/zij denkt dat vrouwen zelf beperkte professionele aspiraties hebben. Hoe hoger de score, hoe meer steun voor een *traditionele rolverdeling*. De interne consistentie van deze schaal bedraagt 0,70.

Van de onderzochte variabelen hebben alleen het al dan niet samenwonen met een partner en de beroepssituatie (momenteel betaald werk, vroeger be-

TABEL 2. Resultaten van de regressieanalyse met de schaal 'een carrière is schadelijk voor gezin en kinderen' als afhankelijke variabele, 18-85-jarige Vlamingen, 2002 en 2013

Effect	B
Intercept	3,133 ***
Survey (ref. = 2002)	
Survey 2013	-0,326 ***
Geslacht (ref. = Man)	
Vrouw	-0,099 *
Opleiding (ref. = Laag)	
Midden opleidingsniveau	-0,105
Hoog opleidingsniveau	-0,227 ***
Moeder betaald werk toen respondent jonger was dan 14 jaar	-0,156 ***
Aantal minderjarige kinderen in huis	0,063 **
Leeftijd (deviatiescore)	0,013 ***
Survey 2013 x midden opleidingsniveau	0,051
Survey 2013 x hoog opleidingsniveau	-0,193
R ²	0,166

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

taald werk maar nu niet, nooit betaald werk) geen effect op de mening dat een carrière van vrouwen schadelijk is voor gezin en kinderen. Alle andere onderzochte kenmerken hebben wel een effect. De parameters van de regressieanalyse waaruit dat blijkt, worden weergegeven in tabel 2.

Uit de resultaten van die regressieanalyse blijkt dat vrouwen minder vaak dan mannen denken dat een carrière van de vrouw negatieve implicaties heeft voor gezin en kinderen. Ouderen zijn wel meer overtuigd van die negatieve gevolgen dan jongeren. Lageropgeleiden schatten de kost van een carrière ook hoger in dan hogeropgeleiden. Verder zijn er effecten van de huishoudsamenstelling en van de familiale voorgeschiedenis van de respondent. Hoe hoger het aantal minderjarige kinderen in huis, hoe meer instemming met de mogelijke schadelijke gevolgen van een carrière voor de vrouw. Ook het effect van de voorgeschiedenis van de respondent volgt de verwachte richting. Als de moeder van de respondent een betaalde baan had na de geboorte van de respondent, maar voor hij/zij 14 jaar was, ziet de respondent minder negatieve gevolgen. Ook onder controle van al deze effecten, is er nog een duidelijk verschil tussen 2002 en 2013. In 2013 vinden minder mensen dat die carrière schadelijk is voor gezin en kinderen dan in 2002. De meeste effecten verschillen niet significant tussen 2002 en 2013; alleen is het verschil volgens opleidingsniveau iets scherper in 2013 dan in 2002. In het model is geen van de interacties tussen de opleidingsniveau-dummies en surveyjaar significant op niveau $\alpha = 0,05$ ($p = 0,052$ voor de laatste), maar de opname van het interactie-effect verbetert toch het model. De wijziging in R^2 is significant ($p = 0,036$). Deze schijnbare tegenstelling hangt samen met de keuze van de referen-

tiecategorie. Als bijvoorbeeld een hoog opleidingsniveau de referentie is, blijkt dat het verschil tussen midden en hoogopgeleiden in 2013 significant groter is dan in 2002.

'*Steun voor een traditionele rolverdeling*' is de tweede factor die als afhankelijke variabele aan bod komt. Alle onderzochte kenmerken in de analyse hebben significante effecten op die houding (zie tabel 3).

TABEL 3. Resultaten van de regressieanalyse met de schaal '*steun voor een traditionele rolverdeling*' als afhankelijke variabele, 18-85-jarige Vlamingen, 2002 en 2013

Effect	B
Intercept	3,363 ***
Survey (ref. = 2002)	
Survey 2013	-0,213 **
Geslacht (ref. = Man)	
Vrouw	-0,220 ***
Opleiding (ref. = Laag)	
Midden opleidingsniveau	-0,182 ***
Hoog opleidingsniveau	-0,599 ***
Partner (ref. = Niet samenwonend)	
Woont samen met een partner	0,159 **
Beroepssituatie (ref. = Nooit betaald werk)	
Nu betaald werk	-0,183 **
Vroeger betaald werk (nu niet meer)	0,013
Moeder betaald werk toen respondent jonger was dan 14 jaar	-0,124 **
Aantal minderjarige kinderen in huis	-0,004
Leeftijd (deviatiescore)	0,014 ***
Survey 2013 x partner	-0,157 *
Survey 2013 x aantal minderjarige kinderen	0,080 *
R ²	0,308

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

De effecten volgen grotendeels de verwachtingen. Vrouwen onderschrijven de traditionele rolverdeling minder dan mannen. Bij ouderen vinden we meer traditionele roloppvattingen dan bij jongeren. Ook bij lager- en midden opgeleiden zijn de man/vrouw-roloppvattingen traditioneler dan bij hogeropgeleiden. Mensen die samenwonen met een partner denken traditioneler dan mensen die niet samenwonen met een partner. Bij mensen die nu betaald werk verrichten, zijn de roloppvattingen minder traditioneel dan bij mensen die vroeger betaald werk verrichtten maar nu niet meer en dan bij de mensen die nooit betaald werk verricht hebben. Tussen die laatste 2 groepen is er geen significant verschil. Hoe hoger het aantal minderjarige kinderen in huis, hoe minder traditioneel de oppvattingen (maar dit speelt alleen in 2013). Als de moeder van de respondent een betaalde baan had na de geboorte van de respondent, maar voor

hij/zij 14 jaar was, zijn de rolopvattingen van de respondent minder traditioneel. Los van al deze effecten, heeft het jaar van bevraging ook een duidelijk netto-effect. In 2013 wordt de traditionele rolverdeling minder ondersteund dan in 2002. Doorgaans is er geen verschil in die effecten tussen 2002 en 2013. Uitzonderingen vormen het effect van het aantal minderjarige kinderen dat dus alleen speelt in 2013. Omgekeerd is het verschil tussen mensen die samenwonen met een partner en zij die niet samenwonen zeer klein en niet significant in 2013, maar wel in 2002. De andere effecten variëren niet significant tussen beide meetmomenten.

4.2. 'Ideale' tewerkstelling van de vrouw

In een volgende stap werden de respondenten gevraagd naar de ideale vorm van tewerkstelling voor een vrouw in enkele situaties. De vraag luidde: *'Vindt u dat vrouwen voltijds, deeltijds of helemaal niet buitenshuis zouden moeten werken in de volgende omstandigheden...'*. Twee situaties kwamen zowel in 2002 als in 2013 aan bod: *'als er een kind is dat nog niet naar school gaat'* en *'nadat het jongste kind naar school gaat'*. Opmerkelijk: in de internationaal vergelijkbare ISSP-vragenlijst wordt deze vraag niet gesteld voor mannen.

TABEL 4. Houding tegenover voltijdse, deeltijdse of geen buitenhuisarbeid van vrouwen in twee situaties, 18-85-jarige Vlamingen, 2002 en 2013, in %

Stelling	Surveyjaar	Voltijds werken	Deeltijds werken	Thuisblijven	N
Als er een kind is dat nog niet naar school gaat	2002	14,8	55,6	29,6	1.115
	2013	24,1	57,4	18,5	861
Nadat het jongste kind naar school gaat	2002	28,5	63,5	8,0	1.117
	2013	54,4	42,6	3,1	844

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

Tabel 4 toont dat Vlamingen een onderscheid maken op basis van de leeftijd van het kind. Bij kinderen die de schoolgaande leeftijd hebben bereikt, wordt het vaker wenselijk geacht dat de moeder voltijds werkt dan bij kinderen die nog niet naar school gaan. Er is ook een zeer opvallend verschil tussen 2002 en 2013, vooral bij schoolgaande kinderen. Het aandeel Vlamingen dat in die situatie voltijds werk voor de vrouw verkiest, ligt in 2013 liefst 25 procentpunten hoger dan in 2002. Er zijn nog amper Vlamingen te vinden voor het thuisblijven van de moeder eenmaal de kinderen naar school gaan. 4 op de 10 Vlamingen zien in die situatie ook deeltijds werken wel zitten. Maar ook bij niet-schoolgaande kinderen is er nu duidelijk meer steun voor (voltijds) werkende moeders dan 10 jaar geleden. Wel blijft ruim de helft van de Vlamingen in 2013 kiezen voor deeltijds werken als er een kind is dat nog niet naar school gaat. Dit aandeel met een voorkeur voor deeltijds werken in die situatie is niet gewijzigd van 2002 naar 2013.

We onderzochten ook multivariaat in welke mate de keuze voor het tewerkstellingsregime samenhangt met de achtergrondkenmerken, die gebruikt werden in vorige analyses. Die multinomiale logistische regressie wordt niet weergegeven in een tabel, maar we bespreken kort de resultaten. Het al dan niet samenwonen met een partner, de beroepssituatie, het aantal minderjarige kinderen in huis en of de moeder van de respondent een job had toen de respondent jonger was dan 14 jaar hebben geen impact op de keuze voor voltijds werken, deeltijds werken of thuisblijven als er een kind is dat nog niet naar school gaat. Geslacht heeft wel een effect: vrouwen verkiezen vaker voltijds werk en minder vaak thuisblijven. Ook leeftijd speelt een rol: hoe ouder, hoe minder vaak er geopteerd wordt voor voltijds werk en hoe vaker voor thuisblijven. Hogeropgeleiden verkiezen ten slotte het vaakst voltijds werk en het minst vaak thuisblijven. Het verschil volgens opleidingsniveau is wat scherper in 2013 dan in 2002. In 2013 verkiezen veel meer hoogopgeleiden voltijds werk voor de vrouw, waardoor er in dat jaar ook een significant verschil is tussen hoog- en midden geschoolden; in 2002 is dat verschil niet significant. De effecten van geslacht en leeftijd zijn dezelfde in 2002 als in 2013. Het jaar van de meting zelf heeft ook een duidelijk netto-effect. In 2013 wordt er vaker geopteerd voor voltijds werk en minder vaak voor thuisblijven dan in 2002.

De beroepssituatie en het al dan niet samenwonen met een partner hebben geen effect op de keuze van het tewerkstellingsregime nadat het jongste kind naar school gaat. Alle andere onderzochte kenmerken hebben dat wel. Zo drukken vrouwen vaker dan mannen een voorkeur uit voor voltijds werk en minder vaak voor thuisblijven. Hoe ouder, hoe minder vaak er geopteerd wordt voor voltijds werk en hoe vaker voor thuisblijven. Hogeropgeleiden verkiezen het vaakst voltijds werk en het minst vaak thuisblijven. Hoe hoger het aantal minderjarige kinderen in huis, hoe minder vaak er wordt geopteerd voor voltijds werk en hoe vaker voor thuisblijven. Als de moeder van de respondent betaald werk had toen de respondent jonger was dan 14 jaar, beschouwt hij/zij voltijds werken vaker als ideaal. Boven op deze effecten is er een groot verschil tussen 2002 en 2013. In 2013 wordt er vaker geopteerd voor voltijds werk en minder vaak voor thuisblijven. De effecten van de achtergrondkenmerken blijven wel constant tussen beide meetmomenten.

De 'ideale' tewerkstelling van een man werd dus niet bevraagd, maar een andere vraag peilde wel naar de geschikte arbeidsverdeling in het gezin (alleen in 2013). De vraag luidde: *'Neem als voorbeeld een gezin met een kind dat nog niet naar school gaat. Wat is volgens u voor hen de beste manier om hun gezinsleven met werk te combineren? En, wat is volgens u de minst aangewezen manier?'* Ook hier blijkt dat Vlamingen het veel evidentier vinden dat vrouwen deeltijds werken dan mannen (zie tabel 5). Bijna de helft kiest voor deeltijdse arbeid voor de vrouw in combinatie met voltijdse arbeid voor de man. Nog eens 10% kiest voor deeltijdse arbeid voor beiden. Vrijwel niemand opteert voor een voltijds werkende moeder in combinatie met een deeltijds werkende vader en letterlijk niemand acht het ideaal dat de vrouw voltijds werkt en de man niet werkt. Dit is opvallend omdat het om-

gekeerde toch door meer dan 17% als ideaal werd vermeld. Merk op dat ook een redelijk groot aantal mensen 'weet niet' antwoordt op deze vraag. Voor de vraag naar de minst aangewezen manier is dat zelfs meer dan 1 op de 5. Daarnaast vindt toch 1 op de 3 het niet aangewezen dat beide partners voltijds werken.

TABEL 5. Beste en minst aangewezen manier om gezin en arbeid te combineren, 18-85-jarige Vlamingen, 2013, in %

Stelling	Beste manier	Minst aangewezen manier
De moeder blijft thuis en de vader werkt voltijds	17,3	9,8
De moeder werkt deeltijds en de vader werkt voltijds	47,2	3,0
Zowel de moeder als de vader werken voltijds	14,1	33,1
Zowel de moeder als de vader werken deeltijds	10,5	8,9
De vader werkt deeltijds en de moeder werkt voltijds	0,3	1,7
De vader blijft thuis en de moeder werkt voltijds	0,0	21,6
Weet niet	10,6	21,9
N	991	984

Bron: ISSP 2013, bewerking SVR.

Uit tabel 5 blijkt dus dat de verwachtingen over deeltijds en voltijds werk voor respectievelijk vrouwen en mannen zeer verschillend zijn. Opvallend daarbij is dat deze verwachtingen niet significant verschillen tussen mannen en vrouwen. Het aandeel vrouwen dat optie 1 (de moeder blijft thuis en de vader werkt voltijds) verkiest is wel wat kleiner dan het aandeel mannen met die voorkeur (respectievelijk 16% en 19%), maar globaal verschillen de antwoordverdelingen niet significant en ook bij de vrouwen zijn er amper of geen voorstanders van een voltijds werkende vrouw in combinatie met een deeltijds werkende of thuisblijvende man.

4.3. Taakverdeling in koppelhuishoudens en de perceptie ervan

Over de huishoudelijke taakverdeling werden niet alleen houding- en opinie vragen gesteld; ook de feitelijke situatie (zoals gepercipieerd of aangegeven door de respondent) werd bevraagd. Zes huishoudelijke taken werden voorgelegd en de respondent moest antwoorden wie binnen het huishouden die taken altijd/gewoonlijk op zich neemt: 'de respondent', 'zijn/haar partner', 'beiden ongeveer evenveel' of 'een derde persoon'. Deze vraag werd alleen gesteld aan respondenten die samenwonen met een partner.

Tabel 6 toont dat er nog altijd zeer grote onevenwichten bestaan in de huishoudelijke taakverdeling. In de overgrote meerderheid van de koppelhuishoudens is het altijd of gewoonlijk de vrouw die de was doet, het huis schoonmaakt of eten klaar-

maakt. Alleen klusjes in en rond het huis worden vaker uitgevoerd door mannen dan door vrouwen. Als er een verschil is tussen 2002 en 2013, gaat dat wel in een meer evenwichtige richting. Zo deed in 2002 in meer dan 90% van de huishoudens de vrouw altijd of gewoonlijk de was; in 2013 is dat 'gedaald' tot 85,5%.

TABEL 6. Verdeling van de huishoudelijke taken in koppelhuishoudens, Vlaanderen, 2002 en 2013, in %

Item	Survey-jaar	Altijd / gewoonlijk man	Altijd / gewoonlijk vrouw	Ongeveer evenveel of beiden samen	Derde persoon	N	
De was doen	2002	2,2	90,5	6,1	1,3	952	*
	2013	3,6	85,5	9,7	1,2	718	
Klusjes in en rond het huis uitvoeren	2002	72,7	7,2	14,0	6,1	951	***
	2013	67,6	8,9	21,3	2,2	714	
Voor zieke gezinsleden zorgen	2002	3,7	52,6	42,1	1,6	862	
	2013	4,4	52,3	41,2	2,1	599	
Boodschappen doen	2002	12,7	50,9	35,0	1,4	942	***
	2013	17,2	41,5	40,7	0,6	718	
Het huis schoonmaken	2002	3,4	68,5	21,8	6,3	951	***
	2013	4,6	56,0	22,2	17,3	717	
Eten klaarmaken	2002	8,6	70,1	21,2	0,2	955	***
	2013	12,8	61,4	24,7	1,1	720	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

In 2002 was het bij meer dan 50% van de koppelhuishoudens de vrouw die altijd of gewoonlijk boodschappen deed; in 2013 nog 41,5%. Voor de schoonmaak zijn deze cijfers respectievelijk 68,5% en 56% en voor eten klaarmaken 70% en 61%. Mannen voeren in 2013 wel meer huishoudelijke taken uit dan in 2002. Dat blijkt uit de toename van de aandelen van 'gewoonlijk/altijd de man' en 'ongeveer evenveel of beiden samen'. Maar een evenwichtige verdeling wordt nog niet bereikt.

Het schoonmaken van het huis neemt een wat bijzondere plaats in. Die taak wordt nu minder onevenwichtig verdeeld in het huishouden dan in 2002 (ook al poetsen vrouwen nog steeds veel meer dan mannen), niet omdat mannen meer schoonmaken dan vroeger, maar wel omdat die taak vaker uitgevoerd wordt door een derde. Schoonmaken is overigens de enige huishoudelijke taak in het rijtje die regelmatig

uitbesteed wordt. In dat resultaat is duidelijk het succes van de dienstencheques te zien, wat ook blijkt uit de cijfers van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. De RVA telde voor het Vlaamse Gewest in 2013 582.108 gebruikers van dienstencheques; een groei van bijna 43% ten opzichte van 2009. Deze gebruikers dienden in 2013 maar liefst 61.238.970 dienstencheques in; een groei van bijna 53%.

De huishoudelijke taakverdeling relateren we niet aan alle achtergrondkenmerken. Omdat er twee betrokken personen zijn, is dat ook wat minder evident. We hebben er wel één groep uitgelicht: de tweeverdieners. Zoals de inleiding al aangaf, hebben vrouwen in koppelhuishoudens een lagere werkzaamheidsgraad. Door het afzonderen van de tweeverdieners sluiten we uit dat de verschillen die we vinden het resultaat zijn van het niet actief zijn van de vrouw op de arbeidsmarkt.

Een afzonderlijke analyse van de tweeverdieners (tabel niet opgenomen) toont echter weinig verschillen tegenover tabel 6. De evolutie tussen 2002 en 2013 is dezelfde: de taakverdeling wordt minder onevenwichtig, maar vrouwen blijven nog veel meer taken uitvoeren dan mannen. Er zijn wat minder significante verschillen, maar dat is (mede) een gevolg van de kleinere aantallen. Verder is de taakverdeling bij de tweeverdieners voor beide jaargangen ook iets minder onevenwichtig dan bij de volledige populatie van koppelhuishoudens. Voor 2013 is het bijvoorbeeld bij 83,1% van de tweeverdienershuishoudens gewoonlijk/altijd de vrouw die de was doet en bij 55,2% is het gewoonlijk/altijd de vrouw die eten klaarmaakt; terwijl de percentages voor de volledige populatie respectievelijk 85,5% en 61,4% zijn. De percentages bij het aandeel 'ongeveer evenveel of beiden samen' zijn ook altijd wat groter dan in de volledige populatie, maar groot zijn die verschillen toch niet. Ook in tweeverdienersgezinnen blijft het onevenwicht in het opnemen van huishoudelijke taken zeer groot.

Het is overigens niet zo dat mannen zich niet bewust zijn van het feit dat ze minder doen in het huishouden dan vrouwen. Zowel in 2002 als in 2013 werd de respondenten ook gevraagd om een inschatting te maken van hun eigen aandeel in het huishoudelijke werk. De vraag luidde: *'Welke van de volgende uitspraken past het best bij de verdeling van de huishoudelijke taken tussen u en uw echtgeno(o)t(e)/partner?'*. Tabel 7 toont dat die vraag heel anders wordt beantwoord door mannen dan door vrouwen, en dit zowel in 2002 als in 2013.

TABEL 7. Inschatting van het eigen aandeel in huishoudelijke taakverdeling bij koppelhuishoudens in Vlaanderen, 2002 en 2013, in %

Item	2002		2013	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Ik doe veel meer dan mijn deel in het huishouden	2,2	43,2	4,3	39,0
Ik doe iets meer dan mijn deel in het huishouden	3,5	28,5	6,2	31,2
Ik doe ongeveer mijn deel in het huishouden	47,6	24,4	40,6	25,3
Ik doe iets minder dan mijn deel in het huishouden	24,0	2,5	26,0	2,0
Ik doe veel minder dan mijn deel in het huishouden	22,7	1,4	22,9	2,5
N	460	484	350	365

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

Vrouwen antwoorden veel vaker dan mannen dat ze (veel) meer dan hun deel in het huishouden doen. Mannen antwoorden veel vaker dat ze (veel) minder dan hun deel doen. Toch zijn de tabellen voor mannen en vrouwen geen spiegelbeelden van elkaar. De conclusie lijkt te zijn dat mannen vinden dat ze meer doen dan vrouwen vinden dat ze doen. Er zijn wat verschillen tussen 2002 naar 2013 maar die zijn niet eenduidig. In 2013 zijn er meer mannen die vinden dat ze meer dan hun deel doen, maar ook meer mannen die vinden dat ze minder dan hun deel doen. Bij de vrouwen zijn de verschillen beperkter; daar is er een kleine verschuiving tussen veel meer en meer.

4.4. Ervaren van problemen bij de combinatie van arbeidsleven en gezinsleven

Tot slot werden de respondenten bevraagd over de problemen die ze in het nabije verleden al dan niet ondervonden bij de combinatie van beroepsarbeid met het gezinsleven. De respondenten kregen vier stellingen voorgeschoteld, waarbij ze moesten inschatten hoe vaak de beschreven situaties de afgelopen 3 maanden op hen van toepassing waren. Ook deze vragen werden slechts aan een deel van de respondenten voorgelegd, namelijk zij die samenwonen met een partner én zelf betaald werk hebben. Of de partner al dan niet betaald werk heeft, maakt niet uit. In totaal gaat het voor beide jaargangen samen over iets minder dan 1.000 respondenten. Tabel 8 toont de verdelingen voor 2002 en 2013.

TABEL 8. Frequentie van moeilijkheden bij de combinatie van arbeid en gezin in de afgelopen drie maanden, 18-85-jarige Vlamingen met betaald werk en samenwonend met partner, 2002 en 2013, in %

Item	Survey-jaar	Nooit	Een- of tweemaal	Meerdere malen per maand	Meerdere malen per week	N
Toen ik van het werk thuis kwam, was ik te moe om noodzakelijke huishoudelijke taken te doen.	2002	20,5	34,1	29,9	15,5	540
	2013	25,1	30,6	26,9	17,3	428
Het was moeilijk voor me om mijn gezinsverantwoordelijkheden op te nemen door de tijd besteed aan mijn werk.	2002	29,8	30,3	27,1	12,8	535
	2013	41,2	28,4	21,1	9,3	423
Ik kwam te moe op het werk aan om goed te functioneren vanwege verrichte huishoudelijke taken.	2002	70,7	23,3	4,6	1,4	540
	2013	70,6	21,3	6,7	1,4	425
Het was moeilijk om mij op het werk te concentreren wegens mijn gezinsverantwoordelijkheden.	2002	73,4	22,4	2,9	1,2	540
	2013	72,0	21,7	5,9	0,4	422

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

Het blijkt dat weinig mensen op hun werk problemen ondervinden als gevolg van de zware huishoudelijke taken of gezinsverantwoordelijkheden. Telkens meer dan 70% van de Vlamingen zegt dat dat gedurende de afgelopen drie maanden nooit voorviel. Omgekeerd is het wel zo dat het werk zoveel beslag kan leggen dat men zich te moe voelt om de huishoudelijke taken te verrichten of dat de gezinsverantwoordelijkheden zwaar vallen. Het aandeel Vlamingen dat zegt dat dit nooit voorvalt, varieert van 20 tot 41%. Dit sluit aan bij de bevindingen van Valgaeren en Van Aerschot (2007) dat het privé-werkconflict een veel kleiner probleem is dan het werk-privéconflict (zie infra).

Opvallend is dat er weinig verschillen zijn tussen 2002 en 2013. Alleen voor de tweede stelling is er een significant verschil in beide antwoordverdelingen. In 2013 zeggen meer mensen dan in 2002 dat het de afgelopen drie maanden nooit gebeurde dat het moeilijk was om de gezinsverantwoordelijkheden op te nemen dan in 2002. De tabel laat dus zeker niet toe om te besluiten dat de ervaren combinatieproblemen toenemen. Het enige item met een significant verschil duidt eerder op een afname.

Het onderscheid tussen werk-gezinsspillover en gezin-werkspillover houden we in de volgende analyses aan. Met het oog op een eenvoudige interpretatie van de resultaten worden de items in eerste instantie gespiegeld. De eerste 2 items vormen dan samen één samengestelde variabele (met Cronbach's alpha 0,747): 'werk-gezinsspillover: het gezin ondervindt hinder van het werk'. De gezin-werkspillover wordt gevat door de items 3 en 4 (met Cronbach's alpha 0,769): 'het werk ondervindt hinder van het gezin'. Dat is twee keer hoger dan de Cronbach's alpha voor de 4 items samen en aangezien die maat doorgaans stijgt als ook het aantal items stijgt, is het dus zeker zinvol om twee afzonderlijke analyses uit te voeren.

TABEL 9. Resultaten van de regressieanalyse met werk-gezinsspillover ('gezin ondervindt hinder van werk') als afhankelijke variabele, 18-85-jarige Vlamingen met betaald werk en samenwonend met partner

Effect	B
Intercept	1,637 ***
Survey (ref. = 2002)	
Survey 2013	-0,135 *
Geslacht (ref. = Man)	
Vrouw	0,449 ***
Leeftijd (ref. = 55-64 j)	
18-24 j	0,585 **
25-34 j	0,517 ***
35-44 j	0,346 **
45-54 j	0,154
Aantal uren dat respondent werkt	0,013 ***
Aandeel in gepresteerde uren huishoudelijk werk door beide partners	-0,753 ***
R ²	0,106

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$
Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

Zoals uitgelegd in deel 3 werden in de regressies van werk-gezins- en gezin-werk-spillover meer onafhankelijke variabelen opgenomen. Daarom is het ook belangrijk oog te hebben voor wat niet in tabel 9 (verklarende analyse van werk-gezins-spillover) staat. Opleidingsniveau heeft geen significant effect. Hoger- en lageropgeleiden ervaren even veel of even weinig werk-gezinsconflict. Ook het aantal minderjarige kinderen in huis en of bepaalde huishoudelijke taken al dan niet uitbesteed worden, spelen geen rol van betekenis. Verder doet het er ook niet toe of de partner al dan niet betaald werkt, noch hoeveel uren die partner werkt. De werkgerelateerde variabelen 'al dan niet leidinggeven' en 'sector van tewerkstelling van de respondent' oefenen evenmin een effect uit.

Geslacht heeft wel een effect. Vrouwen zeggen vaker dat de werksfeer de gezinsfeer hindert. Dit geldt voor alle samenwonende werkende vrouwen ongeacht de overige sociale condities aangezien geen enkele interactie met geslacht betekenisvol is⁶. De 18-34-jarigen en in mindere mate de 35-44-jarigen ervaren meer werk-gezinsconflict dan de plus 45-jarigen. Hoe meer uren de respondent werkt, hoe meer hij/zij vindt dat zijn/haar werk een negatieve impact heeft op het gezinsleven. Hoe groter het aandeel van de respondent in het huishoudelijk werk van het gezin, hoe kleiner hij/zij de impact van het werk op het gezin inschat. Ook Symoens en Bracke (2007, 279) stuiten op deze op het eerste gezicht contradictorische bevinding. Zij vermoeden dat dit verklaard kan worden door de veronderstelde richting van causaliteit om te keren: zij die weinig arbeid-gezins-spillover ervaren, nemen een groter aandeel in het huishouden op hun schouders.

Tot slot rapporteren samenwonende werkende Vlamingen in 2013 minder vaak last te hebben van werk-gezinsconflict dan in 2002.

Tabel 10 presenteert de resultaten van de andere kant van de medaille. Welke Vlamingen nemen hun dagelijkse huishoudelijke beslommingen en gezinsverantwoordelijkheden mee naar het werk?

Zoals we ook al in tabel 8 vaststelden, wijzigt het voorkomen van gezin-werkconflict niet van 2002 naar 2013. In vergelijking met het werk-gezinsconflict ondervinden een pak minder samenwonende werkende Vlamingen hier hinder van. Geen enkele van de werkgerelateerde variabelen van zowel de respondent als de partner hangt samen met gezin-werkconflict. Ook de gezinsgerelateerde variabelen zoals aandeel dat respondent in huishouden doet en of er al dan niet huishoudelijke taken worden uitbesteed, spelen geen rol.

In vergelijking met tabel 9 en zeker in vergelijking met de tabellen met opinies, is de verklaarde variantie voor gezin-arbeidsconflict eerder beperkt te noemen. Er is

⁶ Merk op dat het aantal respondenten voor deze analyse veel kleiner is dan bij Symoens en Bracke (2007) die internationale ISSP-data (16 landen) analyseerden. Dat is een bijkomende reden waarom zij interactie-effecten vonden met geslacht en wij niet.

TABEL 10. Resultaten van de regressieanalyse met gezin-werkspillover ('werk ondervindt hinder van gezin') als afhankelijke variabele, 18-85-jarige Vlamingen met betaald werk en samenwonend met een partner

Effect	B
Intercept	1,181 ***
Geslacht (ref. = Man)	
Vrouw	0,174 ***
Leeftijd (ref. = 55-64 j)	
18-24 j	0,181
25-34 j	0,185 **
35-44 j	0,089
45-54 j	0,075
Opleidingsniveau (ref. = Laag)	
Midden	-0,071
Hoog	-0,105 *
Aantal minderjarige kinderen in huis	0,067 ***
R ²	0,057

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

bovendien minder variatie in de antwoorden waardoor er ook minder te verklaren valt. Toch noteren we enkele netto-effecten. Het zijn opnieuw vrouwen die vaker dan mannen rapporteren dat hun werk schade ondervindt omwille van huishoudelijke taken. Het zijn opnieuw de 18-34-jarigen die vaker dan de oudere leeftijdsgroepen gezin-werkconflict ervaren, maar de verschillen zijn kleiner. Opleiding speelt hier wel mee. Het zijn de hogeropgeleiden die minder vaak hinder ondervinden van gezin-werkspillover dan lageropgeleiden. Ook het hebben van minderjarige kinderen in huis heeft een grotere gezin-werkspillover als gevolg. Merk op dat bij deze variabelen opnieuw geen interactie met geslacht wordt vastgesteld. Jonge mannen met jonge kinderen nemen hun huishoudelijke besommeringen dus even vaak of even weinig mee naar het werk als jonge vrouwen.

Slotbeschouwingen

De Vlaamse regeerakkoorden vanaf eind jaren 1990 besteden systematisch aandacht aan de combinatieproblematiek van arbeid en gezin. Het bereiken van een van de kerndoelstellingen van Europa 2020 '75% van de bevolking tussen 20 en 64 jaar heeft werk' impliceert dat vrouwen verder aangemoedigd moeten worden om deel te nemen aan de arbeidsmarkt. Daartoe wordt een flankerend beleid gevoerd dat inzet op onder meer voldoende kinderopvang, mogelijkheden tot thematische verlopen en een systeem van dienstencheques dat toelaat bepaalde huishoudelijke taken uit te besteden maar dat vooral laaggeschoolde vrouwen aan een reguliere

job kan helpen. De werkzaamheidscijfers wijzen uit dat de genderkloof tussen 2000 en 2013 verder is verkleind maar dat de inhaaloperatie nog niet is afgerond. Vooral bij de oudere leeftijdsgroepen en bij grote gezinnen is de arbeidsmarktparticipatie nog merkkelijk lager dan die van de mannen. De cijfers tonen verder aan dat in 2012 ruim 4 op de 10 werkende vrouwen deeltijds aan de slag zijn tegenover amper 5% bij de mannen. Die verhoudingen zijn sinds 2006 nagenoeg ongewijzigd gebleven. Het al dan niet deeltijds werken varieert sterk naargelang van de gezinsamenstelling. Bij de mannen vinden we het hoogste aandeel deeltijds werkenden bij de alleenstaanden. Bij de vrouwen zijn het net de alleenstaanden die het minst deeltijds werken (maar toch nog veel vaker dan de mannen). Bij de vrouwen neemt deeltijdse arbeid lineair toe wanneer de zorg voor 1 of meer kinderen zich aandient. Kijkt men naar de reden voor deeltijdse arbeid dan vermeldt meer dan 60% van de 25-49-jarige deeltijds werkende vrouwen de combinatie met zorgtaken of andere persoonlijke en familiale verplichtingen tegenover 30% van de 25-49-jarige deeltijds werkende mannen. Ook hier is amper een evolutie te noteren tegenover 2006.

Net zoals in de Britse studie van Scott en Clery (2013) werd in deze bijdrage onderzocht in welke mate de veranderingen van de arbeidsmarktpositie van vrouwen, waarbij de genderkloof weliswaar nog steeds een feit is maar toch afneemt, spoort met veranderingen in traditionele opvattingen over de rol van mannen en vrouwen in onze samenleving. Op dat vlak spreken de gegevens voor zich. Ten opzichte van 2002 zijn de opvattingen in 2013 sterk gewijzigd. Zo kunnen bijna 3 op de 4 Vlamingen in 2013 (helemaal) akkoord gaan met de stelling dat een buitenshuiswerkende moeder haar kinderen evenveel warmte en geborgenheid kan geven als een moeder die niet buitenshuis werkt (56% in 2002). Amper 1 op de 4 onderschrijft nog de idee dat een baan prima is, maar dat wat de meeste vrouwen werkelijk willen een huishouden en kinderen is. In 2002 bedroeg dit nog 44%. Kon in 2002 zich nog 1 op de 4 Vlamingen vinden in een strikte rolverdeling waar de man zorgt voor het inkomen en de vrouw voor het huishouden en het gezin, dan is het aantal aanhangers van zulke duidelijke rolverdeling gedaald tot 15%.

De verdere analyse van de dimensies 'een carrière voor de vrouw is schadelijk voor gezin en kinderen' en 'steun voor een traditionele rolverdeling' toont aan dat deze globale resultaten enigszins genuanceerd moeten worden wanneer ook rekening wordt gehouden met enkele achtergrondkenmerken. De mening van de Vlaming is in deze dan ook verdeeld te noemen. De belangrijkste elementen nog even op een rij. De overtuiging dat een carrière voor de vrouw negatieve implicaties heeft voor gezin en kinderen wordt minder onderschreven door vrouwen dan mannen, minder door jongeren dan ouderen, minder door hogeropgeleiden dan lageropgeleiden en minder door Vlamingen van wie de moeder ook een betaalde baan had voor hij/zij de leeftijd van 14 jaar had bereikt. Hoe meer minderjarige kinderen in huis, hoe meer instemming met mogelijke schadelijke gevolgen. Onder controle van al deze effecten vinden in 2013 minder Vlamingen dat een carrière voor de vrouw schadelijk is voor gezin en kinderen dan in 2002.

Voorstanders van een traditionele rolverdeling vinden we minder bij vrouwen dan mannen, minder bij jongeren dan ouderen, minder bij hoogopgeleiden dan lageropgeleiden, minder bij de betaald werkenden dan degenen die vroeger betaald werk hadden en minder bij respondenten met een werkende moeder in hun jeugdijaren. Onder controle van al deze effecten gaat de steun voor een traditionele rolopvatting in 2013 achteruit ten opzichte van 2002.

Als we deze lijnen doortrekken naar de toekomst waarbij oudere generaties vervangen worden door jongere, waarbij het opleidingsniveau toeneemt en waarbij meer vrouwen aan het werk gaan en blijven dan zou verwacht kunnen worden dat de idee van schadelijke gevolgen van een carrière voor gezin en kinderen en de steun voor een traditionele rolverdeling nog verder zullen afnemen. Maar de perceptie van negatieve implicaties wanneer de vrouw gaat voor een carrière zou wel kunnen blijven bestaan. De zorg voor minderjarige kinderen verdwijnt immers niet.

De 'ideale' tewerkstelling voor een vrouw varieert in functie van de leeftijd van de kinderen. Weliswaar geeft in 2013 bijna 1 op de 4 Vlamingen de voorkeur aan een voltijdse job als er een nog niet schoolgaand kind is. Dit is een stijging van bijna 10 procentpunten ten opzichte van 2002. Maar een ruime helft, zowel in 2002 als in 2013 vindt een deeltijdse baan in die situatie ideaal. Eenmaal het jongste kind naar school gaat, is een ruime helft gewonnen voor een voltijdse baan. Dit is een stijging met maar liefst 25 procentpunten tegenover 2002. Iets meer dan 4 op de 10 ziet nog steeds een deeltijdse baan als de ideale tewerkstelling voor een vrouw in die situatie.

Een minpunt in de ISSP-vraagstelling is dat er niet gepeild werd naar de ideale tewerkstelling voor een man. Niettemin zien we dat bijna de helft van de Vlamingen kiest voor deeltijdse arbeid voor de vrouw in combinatie met voltijdse arbeid voor de man als meest aangewezen combinatie van arbeid en gezin voor een gezin met een kind dat nog niet naar school gaat. Opvallend daarbij is dat deze voorkeur bij mannen en vrouwen gelijklopend is. De feiten zijn op dat vlak ook duidelijk: een zeer kleine minderheid van de 25-49-jarige werkende mannen heeft een deeltijdse baan tegenover ruim 4 op de 10 bij de werkende vrouwen uit die leeftijdsgroep.

Het is opvallend hoe de feitelijke gegevens met betrekking tot deeltijdse arbeid bij vrouwen perfect samenvloeien met de voorkeuren voor de tewerkstelling van vrouwen in verschillende levenssituaties. Deze resultaten geven aan dat een deeltijdse werkende moeder en een voltijdse werkende vader een nieuwe 'norm' is geworden. De keuze voor een anderhalve job kan weliswaar een prima combinatiestrategie voor koppelhuishoudens zijn (Laurijssen, 2012a) maar heeft een niet te onderschatten prijskaartje voor het individu. Werken in deeltijd heeft gevolgen op zowel de korte als lange termijn. We denken aan de verloning, de inhoud van de loopbaan, de opleiding- en carrièremogelijkheden, de werkzekerheid en de opbouw van sociale rechten zoals pensioen en werkloosheid (Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2015; FOD Sociale Zekerheid, 2014; FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, 2010). Dit combinatiemodel houdt bijgevolg een risico

in voor het bestendigen van genderverschillen (Laurijssen, 2012b). De keuze voor al dan niet deeltijds werk is echter een gevoelig thema bij de publieke opinie. Zo leidde de oproep van de voormalige vrouwelijke federale minister van Werk in zowel 2012 als in 2013 tot heel wat media aandacht en commentaren toen ze haar seksegenoten aanmaande om stil te staan bij de gevolgen bij de keuze voor deeltijds werk (zie bijvoorbeeld Beel, 2013).

Het voorbije decennium zijn de opvattingen over rollen van mannen en vrouwen naar elkaar toegegroeid. Op het vlak van de huishoudelijke taakverdeling zijn de onevenwichten echter nog steeds zeer groot. In de overgrote meerderheid van de koppelhuishoudens is het altijd of gewoonlijk de vrouw die de was doet, het huis schoonmaakt of eten klaarmaakt. Dit zijn de meer routineuze taken die op geregelde tijdstippen moeten gebeuren. Alleen klusjes in en rond het huis, die meer flexibel te plannen zijn, worden vaker uitgevoerd door mannen dan door vrouwen. Als er een verschil is tussen 2002 en 2013 gaat het wel richting een meer evenwichtige verdeling maar een evenwicht is nog verre van bereikt. De impact van het systeem van dienstencheques is merkbaar in de cijfers. Besteedde in 2002 slechts 6% van de koppelhuishoudens de schoonmaak uit, dan is dat in 2013 al 17%. Ook in tweeverdienersgezinnen blijft het onevenwicht in het opnemen van huishoudelijke taken groot. Ruim 1 op de 5 tweeverdienersgezinnen besteedt de schoonmaak uit, een stijging van 14 procentpunten ten opzichte van 2002.

Het combineren van verschillende levenssferen kan maar hoeft daarom niet tot conflicten te leiden. Er kan ook sprake zijn van rolverrijking (Laurijssen, 2012a). Conform eerdere onderzoeksliteratuur wijzen de ISSP-data zowel op een werk-gezinconflict als een gezin-werkconflict. Een ruime meerderheid van de samenwonende werkende Vlamingen neemt de huishoudelijke beslommingen niet mee naar het werk. Deze vaststelling wijzigt niet van 2002 naar 2013. Als dit toch gebeurt, zien we dit iets vaker voorkomen bij vrouwen, de 18-34-jarigen en in koppelhuishoudens met minderjarige kinderen in huis. Hogeropgeleiden beweren gemakkelijker de deur achter zich toe te kunnen trekken en geen hinder meer te ondervinden van de priv esfeer eenmaal men op het werk is.

Niettegenstaande het veelgehoorde adagium van 'druk, druk, druk' wijzen de gegevens niet op een toename van de werk-gezinsspillover van 2002 naar 2013. Integendeel, onder controle van verschillende gezinsgerelateerde en werkgerelateerde variabelen is er zelfs sprake van een afname van het werk-gezinconflict in 2013 ten opzichte van 2002. Maar als samenwonende werkende Vlamingen omwille van het werk hinder ondervinden in de gezinssfeer dan stellen we vast dat het opnieuw vrouwen, 18-34-jarigen en in iets mindere mate 25-44-jarigen zijn die als het ware hun werk meenemen naar huis. Hoe meer uren de respondent werkt, hoe groter ook de negatieve impact op het gezinsleven.

De afname van het werk-gezinconflict ligt deels in de lijn met de vaststellingen van de werkbaarheidsmonitor (Stichting Innovatie & Arbeid, 2015). Het overgrote deel

van zowel de werknemers als de zelfstandige ondernemers ervaart de werk-privébalans als niet-problematisch in 2013. Bij de werknemers is er zelfs sprake van een lichte stijging van het percentage dat de werk-privébalans als niet-problematisch ervaart (van 88,2% in 2004 naar 89,2% in 2013). Zowel het percentage bij de categorie 'problematisch' als 'acuut problematisch' daalt (respectievelijk van 11,8% naar 10,8% en 3,1% naar 2,7%). Bij de zelfstandige ondernemers is die balans in vergelijking met de werknemers wat minder gunstig en is die ook licht negatief geëvolueerd van 2007 naar 2013. Om het werk werkbaar te houden is niet alleen een rol weggelegd voor de overheid (zie de bijdrage van Emmery en Luyten elders in deze studie). Het is ook belangrijk dat ondernemingen en organisaties aandacht hebben voor de werkbelasting van hun medewerkers, flexibiliteit van het werk in tijd en ruimte toelaten en gezinsondersteunende diensten aanbieden. Meer autonomie in de organisatie van het eigen werk kan het combineren van werk en gezin vergemakkelijken.

De voorbije decennia hebben vrouwen hun plaats ingenomen op de arbeidsmarkt. Die plaats wordt hen door de Vlaamse bevolking ook algemeen gegund. De opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen zijn tussen 2002 en 2013 sterk geëvolueerd naar een meer evenwichtige rolverdeling. Van 2002 naar 2013 gaat het weliswaar ook richting een meer evenwichtige huishoudelijke taakverdeling maar het dominante patroon blijft een zeer traditionele feitelijke rolinvulling. Die rolinvulling sluit in zekere zin naadloos aan bij het feitelijke werkregime waarbij 4 op de 10 vrouwen deeltijds werkt. De dubbele verantwoordelijkheid van het combineren van arbeid en gezin valt ook in 2013 nog meer op de schouders van vrouwen en het ziet er niet naar uit dat hier in de nabije toekomst veel verandering zal in optreden.

Omwille van de beschikbare data beperkte de analyse zich noodgedwongen tot het nucleaire, heteroseksuele Vlaamse gezin. Hiermee is slechts één realiteit in Vlaanderen belicht. Het spreekt voor zich dat het thema combinatie arbeid-gezin eveneens van belang is voor holebi-gezinnen, eenoudergezinnen, alleenstaanden en gezinnen van vreemde herkomst. Het combineren van arbeid en gezin geldt tenslotte voor iedereen die te maken krijgt met deze levenssferen.

Bibliografie

- Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beel, V. (2013, 23 mei). Misschien willen jonge ouders teveel ineens. In: *De Standaard*.
- Carton, A. (2003). Gezocht: m/v voor gezin en arbeid. Vlamingen en hun opvattingen over de combinatie gezin en arbeid in 2002. In: *Vlaanderen Gepeild*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, 311-346.
- Carton, A., Hegemann, L. & Van Geel, H. (2002). *Basisdocumentatie: Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2002*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek.
- Carton, A., Vander Molen, T. & Pickery, J. (in voorbereiding). *Methodologisch rapport postale bevraging ISSP2012 en ISSP2013*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

- Elchardus, M. & Glorieux, I. (1994). Over de verdeling van het werk. Een empirische en methodologische analyse van de verdeling van de werklust van mannen en vrouwen. In: Van Nuland, M. (red.). *Handboek vrouwenstudies*. Brussel: Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 121-157.
- FOD Sociale Zekerheid (2014). *Een sterk en betrouwbaar contract. Commissie Pensioenhervorming 2020-2040*. Geraadpleegd via <http://www.socialsecurity.fgov.be/projects/pensioen2040/docs/bijlage-3-4.pdf>
- FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg (2010). *Wegwijs in ... de deeltijdse arbeid*. Geraadpleegd via <http://www.werk.belgie.be/publicationDefault.aspx?id=3600>
- Gilleir, C. (2013). *Combineren in je eentje. Arbeid en gezin bij werkende alleenstaande ouders in Vlaanderen*. Onuitgegeven doctoraal proefschrift, Faculteit Sociale Wetenschappen/Centrum voor Sociologisch Onderzoek, KULeuven.
- Glorieux, I. & Minnen, J. (2008). *Website 'Belgisch tijdsbudgetonderzoek'* (www.time-use.be), Onderzoeksgroep TOR VUB & Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Brussel.
- Glorieux, I. & van Tienoven, T.P. (2009). *Gender en tijdsbesteding: verschillen en evolutie in de tijdsbesteding van Belgische vrouwen en mannen*. Brussel: Instituut voor gelijkheid van vrouwen en mannen. Geraadpleegd via http://www.vub.ac.be/TOR/main/publicaties/downloads/t2009_44.pdf
- Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2015). *Combinatie werk-privé leven. Stand van zaken in België*. Geraadpleegd via http://igvm-iefh.belgium.be/nl/actiedomeinen/arbeid/combinatie_arbeid_gezin/copy_of_belangrijkste_uitdagingen/
- Laurijssen, I. (2012a). *Verdeeld tussen arbeid en gezin. Een panelstudie naar de context en dynamiek van de keuze voor deeltijds werk*. Brussel: VUBPress.
- Laurijssen, I. (2012b). Tijd voor half werk. Over deeltijds werk als combinatiestrategie. In: Elchardus, M. & Glorieux, I. (red.). *Voorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving*. Tiel: LannooCampus, 52-81.
- Minnen, J., Glorieux, I., van Tienoven, T.P. & Weenas, D. (2013). *NTTS-conference 2013. MOTUS: Modular online Time-Use Survey*. Geraadpleegd via http://www.cros-portal.eu/sites/default/files/NTTS2013fullPaper_184.pdf
- OECD (1999). *Education at a Glance 1998: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2014). *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Pickery, J. (2012). *Het onderzoeken van veranderingen in de tijd met cross-sectionele surveys*. SVR Methoden en technieken 2012/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Scott, J. & Clery, E. (2013). Gender roles. An incomplete revolution? In: Park, A., Bryson, C., Clery, E., Curtice, J. & Philips, M. (red.). *British Social Attitudes: the 30th Report*. London: NatCen Social Research. Geraadpleegd via www.bsa-30.natcen.ac.uk
- Steggerda, M. (1993). *Vrouwen in Nederland. Verscheidenheid in sociale contexten en opvattingen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Stichting Innovatie & Arbeid (2015). *Werkbaarheidsmonitor*. Geraadpleegd via <http://www.werkbaarwerk.be/nl/werkbaarwerk>
- Symoens, S. & Bracke, P. (2007). Balanceren op de scheidingslijn tussen werk en gezin. Werk-gezin conflict en tevredenheid in Vlaanderen en andere Westerse landen. In: *Vlaanderen Gepeild*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 262-297.
- Valgaeren, E. & Van Aerscht, M. (2007). De determinanten van het werk-privé en privé-werk conflict. In: *Vlaanderen Gepeild*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 298-323.

- Van Dongen, W. (2008). *Naar een democratische arbeidsverdeling in Vlaanderen en Europa? Het combinatiemodel als basis voor een geïntegreerd beleid*. SVR-studie 2008/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Van Dongen, W., Beck, M. & Vanhoute E. (red.) (2001). *Beroepsleven en gezinsleven. Het combinatiemodel als motor voor een actieve welvaartstaat?* Leuven: Garant.
- Vlaamse Regering (1999). *Vlaams regeerakkoord 1999-2004: Een nieuw project voor Vlaanderen*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Vlaamse Regering (2004). *Vlaams regeerakkoord 2004-2009: Vertrouwen geven, verantwoordelijkheid nemen*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Vlaamse Regering (2009). *Vlaams regeerakkoord 2009-2014: Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame en warme samenleving*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Vlaamse Regering (2014). *Vlaams regeerakkoord 2014-2019: Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Vrouwenraad vzw (2014). *Memorandum verkiezingen 2014*. Brussel. Geraadpleegd via http://www.vrouwenraad.be/media/docs/pdf/2014/prioriteitennota_vrouwenraad.pdf

BIJLAGE 1. Ongewogen univariate frequentieverdelingen van enkele achtergrondvariabelen

Variabelen	2002		2013	
	N	%	N	%
Geslacht				
Man	632	47,7	491	48,7
Vrouw	693	52,3	518	51,3
Leeftijd				
18-24 j	129	9,7	74	7,3
25-34 j	193	14,6	134	13,3
35-44 j	279	21,1	157	15,6
45-54 j	255	19,2	191	18,9
55-64 j	188	14,2	203	20,1
65-74 j	170	12,8	158	15,7
75-85 j	111	8,4	92	9,1
Hoogst behaald diploma				
Geen of ten hoogste lager onderwijs	232	17,6	135	13,4
Lager secundair onderwijs	302	22,9	195	19,3
Hoger secundair onderwijs	431	32,6	330	32,7
Niet-universitair hoger onderwijs	273	20,7	218	21,6
Universitair onderwijs	83	6,3	131	13,0
Opleidingsniveau				
Laag	534	40,4	330	32,7
Midden	431	32,6	330	32,7
Hoog	356	26,9	349	34,6
Al dan niet samenwonen met partner				
Woont niet samen met partner	375	28,3	273	27,1
Woont samen met partner	950	71,7	736	72,9
Tewerkstellingssituatie				
Nu betaald werk	729	55,0	563	55,8
Vroeger betaald werk	416	31,4	361	35,8
Nooit betaald werk	180	13,6	85	8,4
Tewerkstellingssituatie moeder				
Moeder van respondent had geen betaald werk toen die jonger was dan 14 jaar	785	66,8	478	52,8
Moeder van respondent had wel betaald werk toen die jonger was dan 14	390	33,2	428	47,2

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

BIJLAGE 2. Factoranalyse van de stellingen over de combinatieproblematiek, extractie met maximum likelihood, oblieke rotatie van de factoren (promax)

Stelling	Factor	
	1	2
Een buitenshuis werkende moeder kan haar kinderen evenveel warmte en geborgenheid geven als een moeder die niet buitenshuis werkt.	-0,718	0,102
Een kind dat nog niet naar school gaat, zal er waarschijnlijk onder lijden als zijn of haar moeder buitenshuis werkt.	0,808	-0,013
Al bij al lijdt het gezinsleven eronder wanneer de vrouw een voltijdse baan heeft.	0,779	0,008
Een baan is prima, maar wat de meeste vrouwen werkelijk willen is een huishouden en kinderen.	0,158	0,591
Het werk van een huisvrouw is even bevredigend als een betaalde baan.	-0,193	0,642
Zowel de man als de vrouw moeten bijdragen tot het inkomen van het gezin.	-0,207	-0,005
De taak van de man is geld te verdienen; die van de vrouw om voor het huis en het gezin te zorgen.	0,179	0,663

Bron: ISSP 2002 en 2013, bewerking SVR.

Het combineren van meerdere rollen op oudere leeftijd: een lust of een last?

Lieve Vanderleyden en Leen Heylen*

Inleiding

Onderzoeksmatig wordt de combinatieproblematiek veelal gesitueerd bij gezinnen die zich in de maalstroom van het leven bevinden en waar een drukke baan, de zorg voor jonge en opgroeiende kinderen, voor huis en tuin, naast tal van andere activiteiten, samenkomen. Arbeid als zingeving en als bron van inkomsten afstemmen op en in harmonie laten samengaan met de zorg voor kinderen en het huishouden is geen sinecure. De concentratie van de uitbouw van de loopbaan en de gezinsontwikkeling binnen een relatief korte levensfase tussen 20 à 25 jaar en 50 à 55 jaar scheppen een drukke leeftijd (Elchardus e.a., 2001). De 'instant-netwerkeconomie' van de laatste jaren, waarbij iedereen op elk moment moet beschikbaar zijn, zet de combinatie arbeid-gezin nog meer onder druk (van Putten, 2014).

Spelen oudere gezinnen (nog) mee in dit druk-druk-verhaal? Onderzoek heeft aangetoond dat gezinnen in de lege-nestfase of op oudere leeftijd ook met tal van rollen worden geconfronteerd (zie onder meer Choi e.a., 2007; Lee & Tang, 2013; Morrow-Howell e.a., 2014). Op de leeftijd van 50 à 55 jaar zijn al heel wat mannen en vrouwen uit de arbeidsmarkt gestroomd. Volgens cijfers voor 2013 is van de 55-64-jarige mannen in het Vlaamse Gewest bijna de helft nog beroepsactief; van de vrouwen in die leeftijdsgroep is het iets meer dan een derde (FOD Economie-ADS EAK, 2013). Zij combineren betaald werk met de zorg voor het huishouden, met (eventueel) vrijwilligerswerk, de oppas van kleinkinderen, de zorgverlening aan een zieke partner, ouders/schoonouders. Data uit de survey over de sociaal-culturele verschillen in Vlaanderen (SCV) van 2011 wijzen uit dat een derde van de deeltijds werkenden in de leeftijdsklasse 55 jaar of meer op het moment van de bevraging zorg bood aan één of meer zieke, gehandicapte of oudere familieleden, kennissen of burens. Bij de voltijds werkenden bedroeg dat aandeel 31% (Vanderleyden & Moons, 2012).

Ook ouderen lijken dus verschillende rollen te combineren. In deze bijdrage wordt dieper ingegaan op de combinatie van rollen op oudere leeftijd, op het verband tussen de diverse rollen en op de mogelijke associatie met de levenstevredenheid

* lieve.vanderleyden@dar.vlaanderen.be; leen.heylen@thomasmore.be

van betrokkenen. Van ouderen wordt steeds meer verwacht, niet in het minst vanwege de overheid. Enerzijds wordt er ingezet op langer werken door het verhogen van de pensioenleeftijd. Anderzijds trekt de overheid sterk de kaart van vermaatschappelijking van de zorg, zorg middenin de samenleving, waar er een grote rol is weggelegd voor informele zorg en vrijwilligerswerk (Vandeurzen, 2014). In dat licht is het belangrijk te achterhalen hoe actief ouderen zijn, welke rollen ze opnemen en combineren maar ook en vooral of de rolcombinatie ouderen zelf ten goede komt.

Het combineren van verschillende rollen hoeft niet noodzakelijk negatief te zijn. Vanaf de jaren 1990 wordt immers niet enkel gewezen op overbelasting en stress ten gevolge van het combineren van verschillende rollen maar ook op de dimensie 'verrijking'. Centraal is de gedachte dat levenssferen elkaar ook positief kunnen beïnvloeden (Peeters e.a., 2013).

Aansluitend bij de drukke-leeftijdshypothese verwijzen we naar een artikel van Marks uit 1977 over multiple rollen en rollenspanning en het verschijnsel 'vermenigvuldiging van tijd'. Marks (1977) neemt de in dit verband gangbare theorieën op de korrel omdat ze uitgaan van de veronderstelling dat de hoeveelheid tijd waarover we beschikken een vastliggend gegeven is. Als dat zo is dan zou elke rol die we opnemen en elk engagement dat we aangaan ten koste gaan van andere rollen en engagementen. Dit is de 'scarcity approach' waartegenover Marks zijn eigen theorie plaatst, namelijk de 'expansion approach'. De studie van de tijdsordening en de tijdsbesteding brengt een zekere vermenigvuldiging van tijd aan het licht. Deze vermenigvuldiging komt tot stand omdat betrokkenheid de kans biedt op meer betrokkenheid en activiteit ruimte vrijmaakt voor meer activiteit. Er bestaat een reële kans dat de ene activiteit naar een andere leidt: men ontmoet meer mensen en krijgt daardoor meer kansen bijkomende engagementen op te nemen. Het opnemen van meerdere rollen is dus niet noodzakelijk een onoverkomelijke zaak.

Door na te gaan of en welke rollen ouderen combineren en wat dit betekent voor hun levenstevredenheid, willen we achterhalen hoe realistisch de verwachtingen zijn om binnen het huidige beleidskader in te zetten op het bij ouderen aanwezige potentieel tot versterking van een warme en zorgzame samenleving.

In een eerste deel wordt op basis van voornamelijk internationaal onderzoek ingegaan op de vraag wat 'productive aging' betekent en welke mogelijke rollen en activiteiten als productief worden gelabeld. We bekijken de samenhang tussen de rollen onderling aan de hand van een tweetal theorieën en gaan na wat de literatuur ons leert over de relatie tussen actief zijn en levenstevredenheid. In deel 2 volgt een nadere precisering van het onderzoeksopzet aan de hand van drie vragen en wordt de databron en de methode beschreven. In het derde deel worden de resultaten voorgesteld. We ronden af met een aantal beschouwingen.

1. Mogelijke rollen¹ en hun onderlinge relatie. Een blik op de literatuur

1.1. Roltheorieën en 'productive aging'

In een samenleving waarin op termijn een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder zal zijn, is de vraag naar de inzet en participatie van ouderen legitiem. In haar doctoraat over een leven lang werken, wijst Wiggers (2003) er op dat het voor een groter wordende groep ouderen, waaronder meer en meer gezonde ouderen, van toenemend belang is dat er mogelijkheden zijn om hun capaciteiten zo goed mogelijk in te zetten en dat er betekenisvolle sociale rollen bestaan. In dat perspectief is een eenzijdige nadruk op betaald werk en op financiële en economische waarden discutabel. 'Productive aging' past in dit kader. De term werd geïntroduceerd door Butler & Gleason (1985, geciteerd in: Hank & Erlinghagen, 2010, 3) en vindt aansluiting bij het discours rond eerder ontwikkelde sociale theorieën in verband met aging, met name de disengagement theorie enerzijds en de activiteitentheorie anderzijds. De disengagement theorie omschrijft ouder worden als een ontwikkelingsstadium waarin het individu zich progressief en op vrijwillige basis terugtrekt uit zijn posities en rollen. De activiteitentheorie poneert dat sociaal actief zijn en blijven een belangrijke voorwaarde is om succesvol ouder te worden. Inactiviteit zou leiden tot ontevredenheid.

Aan het concept 'productive aging' dat aansluit bij de activiteitentheorie, hebben tal van auteurs gesleuteld. We verwijzen naar Morrow-Howell e.a. (2001) voor een overzicht van papers en artikels over de uitwerking er van. In het verlengde van het werk van Butler & Gleason, waarin 'productive aging' in het teken staat van *'anything that produces goods and services'*, verbreden Herzog en collega's (1989, S130) het concept en stellen dat *'any activity that produces goods and services, whether paid or not, including activities such as housework, childcare, volunteer work and help to family and friends'* als productief kan worden gecatalogeerd. Het gaat naast betaalde arbeid dus om allerlei vormen van maatschappelijke inzet.

Heel wat empirisch materiaal wijst uit dat een wezenlijk aandeel van de oudere bevolking zich engageert in een variëteit aan productieve activiteiten buiten betaald werk (zie onder meer Breedveld e.a., 2004; Burr e.a., 2007; Choi e.a., 2007; Lee & Tang, 2013; Li e.a., 2013; Morrow-Howell e.a., 2014). De vraag over welke activiteiten en rollen het gaat en vooral het opliststen ervan is een haast onmogelijke zaak. Literatuuronderzoek wijst op activiteiten zoals vrijwilligerswerk in een georganiseerd verband, hulp aan familie, vrienden, burens (ook informeel vrijwilligerswerk genoemd), informele zorg, zorg voor kleinkinderen, lokaal en politiek activisme ... Morrow-Howell e.a. (2001) poneren dat betaalde arbeid,

¹ In wat volgt, hanteren we de term 'rollen', 'productieve activiteiten', of 'activiteiten' zonder meer, afhankelijk van het taalgebruik van de geciteerde onderzoekers/auteurs. Zoals verder nog zal blijken, hebben we het in deze bijdrage inzonderheid over 'productieve activiteiten'. Rollen en productieve activiteiten zijn in deze context inwisselbare begrippen.

hulpverlening aan familie en vrijwilligerswerk drie belangrijke categorieën van 'productive aging' zijn. Dezelfde activiteiten worden gelabeld als 'productive' in een artikel van Li e.a. (2013).

In hun onderzoek naar de relatie tussen actief zijn en welbevinden op oudere leeftijd bij een representatief staal van Joods-Israëliëse gepensioneerden, hanteren Litwin & Shiovitz-Ezra (2006) een veel bredere definitie van actief zijn. Ze onderscheiden drie types van activiteiten: informele, formele en solitaire. Informele activiteiten worden geïndiceerd door onder meer de frequentie van contacten met kinderen, de frequentie van uitstappen doen en bezoeken afleggen. Indicatoren voor formele activiteiten zijn onder meer de frequentie van vrijwilligerswerk, van bezoek aan een seniorencentrum ... het volgen van een aantal cursussen. Solitaire activiteiten omvatten de frequentie van het lezen van een boek, van een krant, van TV-kijken, van radio luisteren. Hank & Stuck (2008) peilden op basis van de SHARE data² naar de betrokkenheid van ouderen in een drietal productieve activiteiten: 1. doen van vrijwilligerswerk in een georganiseerd verband, 2. 'caring' voor een zieke of gehandicapte volwassene, 3. hulp bieden aan familie, vrienden of burens in een informeel verband³.

Uit bovenstaande voorbeelden leiden we af dat actief zijn op verschillende wijzen kan worden ingevuld. Gegeven onze databron (zie deel 2) en de eraan verbonden opportuniteiten maar ook beperkingen, focussen we hier op betaalde arbeid, naast informele zorg, opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk. Deze keuze wordt niet alleen gemotiveerd door bovenstaand theoretisch overzicht en de beschikbare data, maar ook door het breder beleidskader zoals geformuleerd in de inleiding. Binnen dit beleidskader, waar enerzijds ingezet wordt op langer werken en anderzijds op vermaatschappelijking van de zorg, is het relevant deze vier verschillende activiteiten of rollen in beschouwing te nemen.

1.2. Samenhang tussen de rollen onderling

In verband met de relatie tussen productieve activiteiten zijn er twee benaderingen die een verschillend uitgangspunt hanteren. Er is de theorie van de rolsubstitutie: het verlies van de ene activiteit wordt vervangen door een nieuwe; daarnaast is er de theorie van de roluitbreiding: multiple activiteiten die parallel worden uitgevoerd, kunnen elkaar complementeren wat leidt tot een algemeen groter productief engagement (Hank & Stuck, 2008). Anderen zoals Choi e.a. (2007) plaatsen de hypothese van de 'role extension' tegenover de 'role overload'-hypothese. Enerzijds

² Voor meer duiding bij SHARE verwijzen we naar deel 2.

³ Afhankelijk van het taalgebied krijgen sommige begrippen een eigen invulling. Hank & Stuck (2008) maken een onderscheid tussen enerzijds 'helping': het helpen van een familielid, vriend, buur (staat voor informeel vrijwilligerswerk), en anderzijds 'caring': de zorg voor een zieke of gehandicapte volwassene. Hook (2004) spreekt over vrijwilligerswerk en informele steun die worden samengevat onder het label 'helping work'. In Vlaanderen vallen 'helping' en 'caring' samen onder de benaming 'informele zorg' en die zorg staat tegenover het vrijwilligerswerk in een georganiseerd verband.

kan worden verondersteld dat echtelijke mantelzorgers meer kans hebben om vrijwilligerswerk op te nemen omdat hun zorgrol hen in contact brengt met mensen en organisaties die opportuniteiten scheppen voor vrijwilligerswerk. Een andere mogelijkheid is dat het engagement in vrijwilligerswerk een uitlaatklep is – weg van de routine – ; de zorgverlener kiest voor betrokkenheid in andere rollen vanuit een reflex van zelfbescherming. De andere hypothese gaat uit van de stresserende rol van het zorgen voor een zieke of gehandicapte partner. Die zorg vraagt een totaal engagement, slurpt veel tijd en energie op en eist daardoor zowel een fysieke als emotionele tol.

SHARE data die de betrokkenheid van ouderen in een aantal productieve activiteiten belichten, geven aan dat over een tiental landen heen gemiddeld 10% van de bevolking van 50 jaar en ouder in de maand voorafgaand aan het interview vrijwilligerswerk verrichtte (Hank & Stuck, 2008). Ongeveer een vijfde van de respondenten verleende informele hulp aan familie, vrienden of burens en het gemiddeld aandeel actieve 'caregivers' was 5%. Voor elk van deze productieve activiteiten zijn er substantiële verschillen tussen de landen onderling. Vrijwilligerswerk komt meer voor in Zweden, Denemarken en Nederland. Gelijkaardige verschillen zijn er voor informele hulp. Bij beschouwing van de drie activiteiten samen blijkt dat 26% van de populatie van 50-plus zich engageert in minstens één van de drie. SHARE geeft geen informatie over de intensiteit van het engagement (er werd niet gevraagd naar het aantal uren) maar geeft wel een ruwe benadering via de frequentie: (bijna) dagelijks, (bijna) wekelijks, minder frequent. Van degenen die vrijwilligerswerk doen, zegt 60% dat het om een dagelijks of wekelijks engagement gaat. De resultaten indiceren verder dat de proportie vrijwilligers onder degenen die informele hulp geven (19%) of 'care' (27%) duidelijk hoger ligt dan in de algemene bevolking (10%). Hetzelfde geldt ten aanzien van helpers en 'caregivers'. Van de totale onderzoekspopulatie verleent 18% informele hulp; onder de vrijwilligers is dat aandeel 34% en onder de 'caregivers' bedraagt het zelfs 45%.

Dergelijke sterke bivariate verbanden tussen verschillende productieve activiteiten vindt men terug in alle SHARE-landen. Volgens Hank & Stuck (2008) indiceert de interdependentie tussen de drie vormen van 'productive aging' de aanwezigheid van niet-geobserveerde gezamenlijke determinanten. De auteurs zien daarin het bewijs dat er een algemene motivatie bestaat om actief te zijn. Die motivatie is onafhankelijk van een specifiek activiteitendomein en is betekenisvol voor de beslissing van het individu om zich maatschappelijk te engageren.

Op basis van empirisch onderzoek bij 50-69-jarigen stellen ook Breedveld e.a. (2004) vast dat informele hulp en vrijwilligerswerk elkaar niet in de weg staan. Degenen die informele hulp verlenen, blijken ook vaak vrijwilligerswerk te doen, in elk geval vaker dan degenen die geen informele hulp bieden. Choi e.a. (2007) onderzochten in hoeverre het niveau van formeel vrijwilligerswerk (voor een religieuze, educatieve, gezondheidsgerelateerde organisatie) en formeel vrijwilligers-

werk (voor een familielid, vriend, buur) varieert met het al dan niet zorgen voor een zieke of gehandicapte partner. Bij mannen verdwijnt het verband na controle van een aantal demografische factoren. Bij vrouwen is er wel een verband, ook na controle van de persoonskenmerken. De 'role overload' hypothese wordt ten dele ondersteund omdat vrouwelijke mantelzorgers een geringere kans hebben dan niet-mantelzorgers om zich tot op zekere hoogte te verbinden tot een engagement in formeel of informeel vrijwilligerswerk. Bij mannen wordt noch de 'role extension' noch de 'role overload' theorie bevestigd.

Litwin & Shiovitz-Ezra (2006) stellen eveneens vast dat de door hen onderscheiden actiegebieden – formele, informele en solitaire activiteiten – onderling correleren. Zij vonden de sterkste correlatie tussen formele en informele activiteiten.

Tot nog toe bleef de (mogelijke) associatie tussen maatschappelijke inzet van ouderen en betaalde arbeid buiten beeld. Vaak wordt er een relatie gevonden tussen arbeidsdeelname/arbeidsduur en vormen van tijdsbesteding maar die relatie is niet altijd even sterk (voor een overzicht: zie Breedveld e.a., 2004). Timmermans e.a. (2001) vonden geen relatie tussen arbeidsdeelname/-duur en de hulp aan chronisch zieken of aan terminale patiënten maar ze stelden wel vast dat drukbezette hulpverleners strategieën moeten uitwerken teneinde de hulp te kunnen blijven verlenen. Dat zij doorgaan met zorg geven daar waar andere drukbezette mensen het vrijwilligerswerk stop zetten, vormt een indicatie voor het feit dat persoonlijke betrokkenheid een factor is in de keuze om tijd te besteden aan maatschappelijke inzet. Schellingerhout (2003) constateerde dat werkenden en niet-werkenden wel van elkaar verschillen in intensiteit van de verleende informele hulp maar niet in de participatiegraad.

Breedveld e.a. (2004) tonen aan dat onder controle van een aantal achtergrondkenmerken waaronder ervaren gezondheid en opleidingsniveau, betaalde arbeid vooral een belemmering vormt om geregeld (dit is wekelijks) vrijwilligerswerk te verrichten. Dit geldt bij oudere mannen. Bij oudere vrouwen vormt een betaalde baan ook een belemmering voor incidenteel vrijwilligerswerk. De relatie tussen betaalde arbeid en deelname aan informele hulp is negatief. De kans dat een voltijds werkend ouder persoon informele hulp verricht, is ongeveer de helft van de kans van een niet-werkende oudere. Over deeltijds werkenden is het beeld niet duidelijk. Wat het verband tussen betaalde arbeid en de zorg voor kleinkinderen betreft, blijken voltijds werkenden minder vaak voor de kleinkinderen te zorgen dan niet-werkenden wanneer gecorrigeerd is voor kenmerken als opleiding en ervaren gezondheid maar dat geldt alleen voor vrouwen. Wordt een deeltijdse baan afgezet tegenover niet-werkend, dan valt het verband weg ook bij vrouwen.

Gebruik makend van de SHARE data voor drie Europese landen, wijzen Bordone & Rosina (2013) bij vrouwen eveneens op een negatief verband tussen beroepsarbeid en opvang van kleinkinderen in Frankrijk en Italië maar bijvoorbeeld niet in

Zweden. Dat kan er op wijzen dat in Zweden maatregelen gericht op een betere combinatie van werk en gezin waarvan 50-59-jarige vrouwen genieten in termen van diensten en flexibele uren, zo zijn ontwikkeld dat het opnemen van familiale verantwoordelijkheden geen hinderpaal vormt voor hun tewerkstelling. Dit wordt overigens bevestigd door OECD-data (2006) die aantonen dat Scandinavië binnen Europa het laagste percentage vrouwen telt dat familiale verantwoordelijkheden aanwijst als reden voor inactiviteit op de leeftijd van 50-64 jaar. Het leefsituatie-onderzoek bij Vlaamse ouderen (LOVO_1) van 2001-2002 ging onder meer in op de houding en aspiraties van 55-64-jarigen ten aanzien van werken en met pensioen gaan (Vanderleyden, 2003). Waarom gaan ouderen vervroegd met pensioen of hebben ze de intentie dat te doen? Verschillende redenen werden voorgelegd met telkens de vraag naar het belang er van: vrij zijn om te doen wat men graag doet, gezondheidsredenen, plaats maken voor jongeren, andere bedrijfsstructuur ... De zorg voor kinderen/kleinkinderen/ouders haalt de laagste score: driekwart van de respondenten vindt die reden (helemaal) niet belangrijk als motief om de arbeidsmarkt vervroegd te verlaten.

1.3. Antecedenten

In wat volgt, gaan we op zoek naar factoren die bepalend zijn voor de maatschappelijke inzet van ouderen. Welke antecedenten spelen een rol?

Wiggers (1997) kwam na een uitgebreide literatuurstudie tot het besluit dat opleidingsniveau, inkomen, vervoer, gezondheid en leeftijd een impact hebben op de maatschappelijke inzet van ouderen. Breedveld e.a. (2004) wijzen vooral op het belang van een hoog opleidingsniveau en een goede gezondheid voor de maatschappelijke inzet van ouderen. Bordone & Rosina (2013) onderzochten de relatie tussen arbeidsparticipatie en educatie en stellen dat bij vrouwen het bereikt opleidingsniveau als een vorm van menselijk kapitaal, de belangrijkste factor is voor deelname aan de arbeidsmarkt op de leeftijd 50-59 jaar. Dit effect wordt versterkt of verzwakt in combinatie met het opleidingsniveau van de man en in combinatie met haar inkomsten. Eigen empirisch onderzoek doet Wiggers (2003) besluiten dat vooral een lagere leeftijd, een hogere sociaal-economische positie en een grotere maatschappelijke betrokkenheid de kans op vrijwilligerswerk vergroten.

Choi e.a. (2007) vonden dat leeftijd, herkomst, het belang gehecht aan religie, opleiding, gezinsinkomen, de score op de depressieschaal, het aantal ADL en IADL beperkingen⁴ en het aantal gediagnosticeerde medische beperkingen significante predictoren zijn voor de deelname van mannen aan formeel vrijwilligerswerk a rato van 1 à 200 uur op jaarbasis. Vergeleken met 55-64-jarige mannen, hebben 85-plussers minder kans om vrijwilligerswerk te verrichten. Ook een vreemde her-

⁴ ADL staat voor 'Activities of Daily Living' en omvat activiteiten als buitenshuis gaan, in huis rondlopen, zich wassen ... IADL staat voor 'Instrumental Activities of Daily Living' waaronder licht huishoudelijk werk, zwaar huishoudelijk werk ...

komst, hogere depressiescores, een groter aantal ADL en IADL beperkingen en meer medische beperkingen zijn bij mannen negatief geassocieerd met de kans om vrijwilligerswerk te verrichten. Anderzijds wordt vrijwilligerswerk bij mannen a rato van 1 à 200 uur per jaar in de hand gewerkt door het belang dat men hecht aan religie, een hogere opleiding en een hoger gezinsinkomen. Ongeveer dezelfde factoren voorspellen het formeel vrijwilligersengagement bij vrouwen en ze gaan nagenoeg in dezelfde richting als bij mannen.

Ook Hank & Stuck (2008) wijzen op een negatief leeftijdsverloop inzake de kans om actief te zijn in vrijwilligerswerk, informele hulp en 'caring'. Zij stellen verder vast dat het geslacht niet bijdraagt tot verschillen in vrijwilligerswerk maar vrouwen bieden wel vaker informele hulp of zorg. Gelijkaardige verschillen treffen we aan in het onderzoek van Li e.a. (2013) die de participatie aan productieve activiteiten van 60-plussers in een niet-westerse context analyseerden. Ook in China zijn meer mannen dan vrouwen op de leeftijd van 60+ nog beroepsactief. Inzake de zorg voor de familie – in de studie van Li e.a. (2013) inclusief de zorg voor kleinkinderen – zijn meer vrouwen dan mannen actief. Er zijn geen verschillen tussen mannen en vrouwen inzake vrijwilligerswerk. Partnerstatus oefent geen invloed uit in het onderzoek van Hank & Stuck (2008). Opleiding correleert positief, los van welke activiteit men voor ogen heeft, maar de relatie tussen een hoge opleiding en de kans op actief zijn, is wel meer uitgesproken wanneer het gaat over vrijwilligerswerk dan over 'helping' of 'caring'. Li e.a. (2013) vonden eveneens dat er in geval van een hogere opleiding meer kans is op participatie aan elk van de drie productieve activiteiten en voorts zijn gehuwden ongeacht het geslacht, meer actief.

Een belangrijke factor waaraan in veel onderzoek wordt voorbijgegaan wegens gebrek aan de noodzakelijke gegevens zijn eerdere ervaringen met participatie zoals vrijwilligerswerk in een vroegere levensfase of het opgroeien in een gezin waar de ouders actief zijn (geweest) (Wilson, 2000, geciteerd in: Breedveld, 2004). Globaal is het zo dat eerder in het leven verricht vrijwilligerswerk een goede voorspeller is van vrijwilligerswerk in het latere leven.

Naast individuele determinanten als verklaring voor het doen van vrijwilligerswerk of het verlenen van informele zorg, kunnen ook sociaal-culturele en institutionele condities een rol spelen. Hank (2011) verwachtte een positieve relatie tussen een hoge arbeidsparticipatiegraad van ouderen – als weerspiegeling van een overwegend productief beeld van vergrijzing – en hun neiging om vrijwilligerswerk te verrichten, anderen te helpen of te verzorgen (onafhankelijk van de individuele arbeidsstatus). Deze hypothese wordt niet bevestigd wat volgens de auteur niet betekent dat ze vals is. Het kan dat de tewerkstellingsgraad van 55-64-jarigen als verklarende factor geen goede maat is voor de maatschappelijke beeldvorming van 'productive aging' maar enkel de weergave is van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Verder veronderstelde de auteur dat naarmate een samenleving hoger scoort inzake religieuze en politieke vrijheden, individuen meer neigen naar een

engagement in niet-marktgebonden productieve activiteiten. Ook hogere sociale uitgaven zouden positief correleren met het engagement van individuen in (onder meer) vrijwilligerswerk. Laatstgenoemde twee hypothesen worden empirisch ondersteund.

Het onderzoek van Dury e.a. (2014) voor België besluit dat het al dan niet opnemen van vrijwilligerswerk wordt beïnvloed door individuele karakteristieken zoals inkomen, gezondheid, maar de auteurs wijzen ook op het belang van de sociale en fysische omgeving als determinant voor vrijwilligerswerk onder ouderen. De auteurs tonen aan dat buurtverbondenheid, wijktevredenheid, eigen woningbezit en de aanwezigheid van diensten het vrijwillige engagement op oudere leeftijd voorspellen.

Samengevat kunnen we stellen dat verschillende individuele kenmerken samenhangen met het al dan niet actief zijn op oudere leeftijd. Geslacht, leeftijd, partnerstatus, opleiding, gezondheid, inkomen en religie komen hierbij in beeld maar de associaties zijn niet altijd even sterk.

1.4. De associatie tussen vormen van activiteit en welbevinden

Over de relatie tussen het combineren van multiple activiteiten en het welbevinden zijn de onderzoeksbevindingen niet eenduidig. Dautzenberg e.a. (1999, geciteerd in: Rozario e.a. 2004, 416) vonden dat multiple rollen geen negatief effect sorteren op het welzijn van de informele verzorger. Adelman (1994, geciteerd in: Rozario e.a. 2004, 416) verwijst naar de positieve impact van multiple rollen op het psychisch welbevinden. Oudere volwassenen die tot acht verschillende rollen opnemen, hebben een hoger psychisch welbevinden dan degenen met minder rollen. In een studie naar het effect van vrijwilligerswerk op het welbevinden, concludeerden Morrow-Howell en zijn collega's (2003) op basis van de 'American Changing Lives' (ACL)-studie dat 60-plussers die vrijwilligerswerk verrichten – en dat meerdere uren doen op jaarbasis – een groter welbevinden rapporteren. De positieve relatie wordt niet gematigd door sociale inbedding, ras of geslacht en ook het aantal organisaties waarvoor de oudere zich inzet of het type ervan doen niet ter zake. Op basis van dezelfde databank komen Rozario e.a. (2004) tot de conclusie dat productieve rollen waaronder vrijwilligerswerk maar ook betaald werk een positief effect hebben op het welzijn van oudere 'caregivers'; er is geen bewijs voor negatieve effecten. Oudere 'caregivers' rapporteren een betere gezondheid dan 'non-caregivers' wat steun biedt voor het verrijkende facet van het opnemen van meerdere rollen ('role enhancement' versus 'role strain': zie ook het inleidend hoofdstuk in deze SVR-studie).

De studie van Litwin & Shiovitz-Ezra (2006) wijst uit dat rekening houdende met de kwaliteit van de sociale relaties, de hoeveelheid activiteit geen onafhankelijk effect heeft op het welbevinden van de oudere, dat werd geoperationaliseerd via

drie indicatoren: levenssatisfactie, satisfactie met het tijdsgebruik en psychisch welbevinden. De kwaliteit van de sociale relaties als een facet van informele activiteit, is zelfs de variabele met de meeste impact op de relatie tussen activiteit en welbevinden. *'The quality of social ties matters more than activity participation per se as predictors of a good old age'* (Litwin & Shiovitz-Ezra, 2006, 225). Moen e.a. (1995) vonden geen bewijs voor een direct effect van zorg verlenen op het psychisch welbevinden van vrouwen, alhoewel ze vaststelden dat bepaalde modererende factoren waaronder de timing, de duur van het opnemen van de rol, de leeftijd van de verzorgster en eerdere zorgervaringen wel een impact hadden op hun welzijn. Voor Nederland onderzochten van Campen & de Klerk (2012) de samenhang tussen het doen van vrijwilligerswerk en het geluksgevoelen. Bij vergelijking van een groep 50-plussers die actief is in het vrijwilligerswerk met eenzelfde leeftijdsgroep die er niet actief in is, valt op dat de actieven zich over het algemeen gezonder en gelukkiger voelen, na correctie voor leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Ze zijn ook lichamelijk actiever. Over de oorzaak-gevolg relatie kan de studie geen uitspraak doen maar de auteurs besluiten dat een belangrijke uitkomst in ieder geval is dat actief zijn en je gezond voelen, samengaan. Op basis van het Werk en Pensioenpanel Onderzoek in Nederland concluderen Dingemans & van Solinge (2011) dat een actieve levensinvulling na het pensioen goed is voor het welbevinden maar het maakt niet uit wat men doet. Of men met productieve activiteiten zoals betaalde arbeid, vrijwilligerswerk, zorgtaken, bezig is of met louter recreatieve geeft geen verschil in tevredenheid en ook het combineren van activiteiten leidt niet tot een grotere tevredenheid met het leven. Het onderzoek maakt wel duidelijk dat mensen meer tevreden zijn met het leven naarmate ze meer uren per week actief zijn, een conclusie die overeind blijft na controle voor geslacht, leeftijd, gezondheid.

Gebruik makend van de Health and Retirement Study (HRS), golf 2008 en 2010, pogen Morrow-Howell e.a. (2014) activiteitenprofielen te identificeren bij 55-jarigen en ouder in de VS. Uitgaande van een groot aantal activiteiten die tot negen domeinen werden herleid, werden vijf profielen van activiteit gevonden waaronder de 'High Activity Group'. Deze groep vertegenwoordigt de 'bezige' gepensioneerde en staat model voor een actieve pensionering. Antecedenten zijn een zeer goede gezondheid, lage depressie scores, en een hoge levenssatisfactiescore. De 'Moderate Activity Group' en de 'Low Activity Group' verschillen niet van elkaar wat betreft de subjectieve gezondheid, terwijl zowel de 'High Activity Group', de 'Working Group' en de 'Physically Active Group' op dit item beter scoren. *'This offers general support for the fundamental idea that higher activity engagement maintains or produces health for older adults'* (Morrow-Howell e.a., 2014, 11).

Slotom is dat empirisch onderzoek over de jaren heen de relatie tussen activiteit en psychisch welbevinden deels heeft bevestigd maar ook deels verworpen. Een eerste reden voor een positieve associatie was dat actief zijn het gevoel van eigenwaarde bij ouderen versterkt met een groter welbevinden tot gevolg. Maar de bevinding dat veeleer de informele activiteiten en niet de formele, geassocieerd

zijn met welbevinden roept een andere mogelijke verklaring op. Het kan dat niet de activiteit per se zorgt voor meer welbevinden maar dat het eerder gaat om de kwaliteit van de sociale relaties die met de activiteit samenhangen (in het bijzonder de informele activiteiten). In dat opzicht zijn het subjectieve elementen die voor de beslissende dynamiek zorgen in het geheel van factoren die het welzijn op oudere leeftijd beïnvloeden (voor meer duiding en een overzicht: zie Litwin & Shiovitz-Ezra, 2006). Bepaalde activiteiten zoals informele zorgverlening of tewerkstelling onder bepaalde voorwaarden, zouden eerder een negatief effect genereren (Morrow-Howell e.a., 2014).

2. Onderzoeksopzet, databron en methode

Deze bijdrage besteedt aandacht aan de rollen en activiteiten die ouderen opnemen in het licht van de combinatieproblematiek. Mede geïnspireerd door de literatuur in voorgaand onderdeel, is ons onderzoeksopzet tot volgende drie vragen te herleiden:

1. In welke mate participeren ouderen aan productieve activiteiten zoals betaalde arbeid, informele zorg, opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk en met welke frequentie? Hoeveel rollen combineren ouderen?
2. Wie neemt de meeste rollen op (= vraag naar antecedenten)? Als betaalde arbeid wordt meegenomen, focussen we op de groep die nog beroepsactief is of kan zijn (50-64-jarigen).
3. Is er een samenhang tussen levenstevredenheid en de combinatie van multiple rollen enerzijds en de frequentie waarmee rollen worden opgenomen anderzijds onder controle van een aantal individuele kenmerken?

De data komen uit de Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), 2010-2011 (golf 4)⁵. Deze panelsurvey – waarvan de eerste gegevensverzameling dateert van 2004 (golf 1) – werd opgezet met subsidie van de Europese Unie om inzicht te verkrijgen in de verschillen in de kwaliteit van leven van 50-plussers ten gevolge van uiteenlopende culturen, levensomstandigheden en beleidsmaatregelen in Europa. De multidisciplinaire, cross-nationale databank bevat onder meer informatie over de lichamelijke en psychische gezondheidssituatie, ADL en IADL beperkingen, informele en formele zorgkanalen, tewerkstelling en pensioen, huisvesting, (familiale) relaties, consumptie en activa ... van 50-plussers in verschillende Europese landen. Hier beperken we ons tot de data voor Vlaanderen. De Belgische steekproef omvat meer dan 5.000 respondenten, voor Vlaanderen zijn dat er 2.615. Hiervan worden er 1.840 mee in de analyses opgenomen, namelijk de 'family respondents'. Dit zijn per huishouden de respondenten die de vragen met betrekking tot sociale steun beantwoordden, waaronder ook de vragen over de opvang van kleinkinderen en het verlenen van hulp buiten het huishouden aan familie, vriend of buur. De

⁵ SHARE Wave 4 release 1.1.1, 28 maart 2013 (DOI: 10.6103/SHARE.w4.111)

resultaten werden gewogen op basis van gecalibreerde cross-sectionele gewichten van golf 4, aangepast aan de reële steekproefgrootte in Vlaanderen.

Ouderen kunnen verschillende rollen opnemen. We focussen in deze bijdrage op het ja dan nee verrichten van volgende drie productieve activiteiten in de afgelopen 12 maanden:

1. Verlenen van persoonlijke verzorging of praktische huishoudelijke hulp aan een familielid buiten het huishouden of aan een vriend of buur (SP008); regelmatig helpen van iemand in het huishouden met de persoonlijke verzorging zoals wassen, in en uit bed stappen, of aankleden (SP018). Deze 2 subvragen werden herleid tot één variabele, verder informele zorg genoemd;
2. Regelmatig of af en toe oppassen van een kleinkind in afwezigheid van de ouders (SP014): verder gelabeld als opvang van kleinkinderen;
3. Verrichten van vrijwilligers- of liefdadigheidswerk (AC035): in de verdere analyses afgekort tot vrijwilligerswerk.

Voor elk van deze rollen is er ook informatie over de frequentie binnen de afgelopen 12 maanden: vrijwel dagelijks of wekelijks; vrijwel maandelijks of minder; helemaal niet.

Voor de groep van 50-64-jarigen nemen we ook de rol van betaalde arbeid (neen; ja) mee in beschouwing.

De uiteindelijke afhankelijke variabele is levenstevredenheid, geoperationaliseerd aan de hand van het antwoord op een schaal van 0 tot 10 waarbij de respondent kon aangeven in welke mate hij/zij tevreden is met zijn/haar leven (0 = volledig ontevreden, 10 = volledig tevreden).

Als onafhankelijke variabelen maken we gebruik van:

- geslacht (man; vrouw);
- leeftijd in levensjaren;
- partnerstatus (niet-samenwonend met partner; samenwonend met partner);
- gezondheidstoestand (slecht/redelijk; goed; heel goed/uitstekend);
- opleiding (aantal jaren voltijds onderwijs);
- evaluatie van het inkomen (kan met grote moeite rondkomen; met enige moeite; redelijk gemakkelijk; gemakkelijk);
- religie (deelname aan religieuze activiteiten in de afgelopen 12 maanden: neen; ja).

We verkennen de resultaten aan de hand van bivariate analyses en vervolgens belichten we de netto-effecten via multivariate analyses. Welke associaties tekenen zich af tussen een aantal onafhankelijke variabelen zoals geslacht, leeftijd, opleiding ... en het combineren van rollen enerzijds en welke associaties zijn er met de levenstevredenheid anderzijds? In de zoektocht naar laatstgenoemde samenhang wordt ook de combinatie van rollen als een onafhankelijke variabele mee opgenomen.

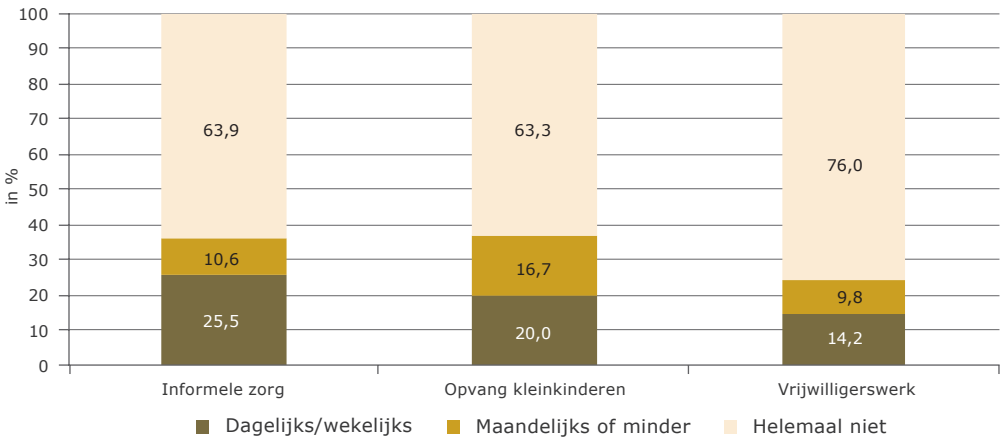
3. Resultaten

3.1. Type rol, frequentie en combinatie van rollen

Op basis van de SHARE-data engageert minstens een vierde van de Vlaamse 50-plussers zich maatschappelijk hetzij via informele zorg (36,1%), hetzij via de opvang van kleinkinderen (36,7%), hetzij via formeel vrijwilligerswerk (24,0%). Deze bevindingen sluiten aan bij eerder geciteerd empirisch onderzoek waaruit bleek dat een niet onaanzienlijk deel van de oudere bevolking deelneemt aan productieve activiteiten buiten betaald werk (zie onder meer Breedveld e.a., 2004; Burr e.a., 2007; Choi e.a., 2007; Dingemans & van Solinge, 2011; Morrow-Howell e.a., 2014). Bijna 30% van de 50-plussers in de steekproef participeert nog aan de arbeidsmarkt.

Focussen we op de frequentie waarmee elk van deze rollen wordt opgenomen, dan blijkt dat informele zorg de hoogste score haalt inzake dagelijks/wekelijks (25,5%) en vrijwilligerswerk de laagste (14,2%) (zie figuur 1). 10% à 17% van de 50-plussers engageert zich maandelijks of minder in informele zorg, opvang van kleinkinderen of vrijwilligerswerk.

FIGUUR 1. Aandeel van de 50-plussers dat zich engageerde in de afgelopen 12 maanden in informele zorg, opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk, Vlaanderen, 2010-2011, in %

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Hierna bekijken we per rol de samenhang met andere rollen. Dit doen we afzonderlijk voor de totale onderzoekspopulatie van 50-plussers en voor de leeftijdsgroep 50-64 jaar waar we, logischerwijs, betaalde arbeid mee in beschouwing nemen.

TABEL 1. Samenhang tussen het al dan niet opnemen van verschillende rollen (exclusief betaalde arbeid) bij 50-plussers, Vlaanderen, in Phi-coëfficiënten

50-plus (N = 1.834)	Informele zorg	Opvang kleinkinderen	Vrijwilligerswerk
Informele zorg	1	0,081 **	0,061 *
Opvang kleinkinderen		1	0,008
Vrijwilligerswerk			1

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Uit tabel 1 leren we dat het opnemen van informele zorg en de opvang van kleinkinderen positief zijn gecorreleerd: wie informele zorg opneemt, staat ook vaker in voor de opvang van kleinkinderen. Ook tussen informele zorg en vrijwilligerswerk is er een positieve associatie. Opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk hangen niet samen.

TABEL 2. Samenhang tussen het al dan niet opnemen van verschillende rollen (inclusief betaalde arbeid) bij de beroepsactieve bevolking van 50-64 jarigen, Vlaanderen, in Phi-coëfficiënten

50-64 jaar (N = 929)	Informele zorg	Opvang kleinkinderen	Vrijwilligerswerk	Betaalde arbeid
Informele zorg	1	0,015	0,023	0,057
Opvang kleinkinderen		1	-0,073 *	-0,109 **
Vrijwilligerswerk			1	-0,119 ***
Betaalde arbeid				1

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Voor de groep van 50-64-jarigen liggen de resultaten niet in dezelfde lijn (zie tabel 2). De positieve relatie tussen informele zorg en opvang van kleinkinderen die we vaststelden ten aanzien van de totale populatie van 50-plussers vervalt en informele zorg correleert evenmin positief met vrijwilligerswerk. Betaalde arbeid correleert negatief met opvang van kleinkinderen en met vrijwilligerswerk. Dat betekent dat wie nog beroepsactief is in mindere mate de kleinkinderen opvangt en ook minder vrijwilligerswerk verricht.

Hoewel onze resultaten niet wijzen op een interdependentie tussen alle hier beschouwde productieve activiteiten, duiden ze – althans bij de totale populatie van Vlaamse 50-plussers – op een zekere samenhang, waarbij een onderliggende motivatie om zich in te zetten aan de basis kan liggen zoals Hank & Stuck (2008) suggereren.

Vervolgens gaan we na hoeveel rollen 50-plussers combineren. Tabel 3 geeft hiervan de resultaten: in eerste instantie focussen we op de 50-plussers en beperken we ons tot de combinatie van niet-marktgerichte activiteiten (zie a); vervolgens

geven we voor de 50-64-jarigen een beeld van de combinatie van niet-marktgerichte activiteiten met betaalde arbeid (zie b).

TABEL 3. Combinatie van rollen bij 50-plussers exclusief betaalde arbeid (a), en bij 50-64-jarigen inclusief betaalde arbeid (b), Vlaanderen, 2010-2011, in %

Combinatie van rollen	(a) 50-plussers (exclusief betaalde arbeid = max. 3 rollen)	(b) 50-64-jarigen (inclusief betaalde arbeid = max. 4 rollen)
0	31,2	8,7
1	42,7	37,0
2	21,5	38,6
3	4,6	12,8
4	nvt	2,9
N	1.770	929

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Gerelateerd aan de 50-plussers blijkt dat een meerderheid van om en bij 69% één of meer rollen opneemt. Iets meer dan 4 op de 10 beperkt zich tot één rol, 1 op de 5 ouderen combineert er twee en 5% drie. Focussen we op de groep van de 50-64-jarigen (de potentieel werkenden) dan zien we dat 91% één of meer rollen opneemt. Meer dan een derde van de 50-64-jarigen neemt twee rollen op en 16% combineert er drie of vier.

In tabel 4 gaan we na of en in welke richting de frequentie waarmee de verschillende rollen opgenomen worden, samenhangen. Hierbij selecteren we de groep die minstens één rol opneemt. Op die manier kunnen we nagaan of het frequent opnemen van één rol ook samengaat met een hogere frequentie van de andere rollen of net niet ('role extension' versus 'role overload').

TABEL 4. Samenhang tussen de frequentie van de rollen bij 50-plussers die minstens één rol opnemen, in Spearman's rho

50-plus (N = 947)	Frequentie informele zorg	Frequentie opvang kleinkinderen	Frequentie vrijwilligerswerk
Frequentie informele zorg	1	-0,202 ***	-0,136 ***
Frequentie opvang kleinkinderen		1	-0,190 ***
Frequentie vrijwilligerswerk			1

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Binnen de groep van 50-plussers die minstens één rol opneemt, zien we een duidelijk negatieve samenhang tussen de frequentie waarmee de verschillende rollen opgenomen worden. Zo gaat een hoge frequentie van het opnemen van informele zorg samen met een lage frequentie van de opvang van kleinkinderen of omgekeerd, wie frequent instaat voor de opvang van kleinkinderen zal minder

frequent informele zorg verlenen. Hetzelfde geldt voor het verband tussen de frequentie van informele zorg en vrijwilligerswerk en opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk.

Wanneer 50-plussers actief zijn in minstens één rol, is het dus niet zo dat ze verschillende rollen op frequente basis opnemen, integendeel. Deze resultaten bevestigen, althans voor de frequentie waarmee rollen worden opgenomen, de 'role overload'-hypothese.

Een zelfde conclusie gaat op voor de 50-64-jarigen (cijfers niet weergegeven). Enkel voor de samenhang tussen al dan niet werken en de frequentie van informele zorg geldt dat werkenden ook frequenter informele zorg opnemen en vice versa. Voor vrijwilligerswerk geldt het omgekeerde: niet werkenden doen frequenter vrijwilligerswerk.

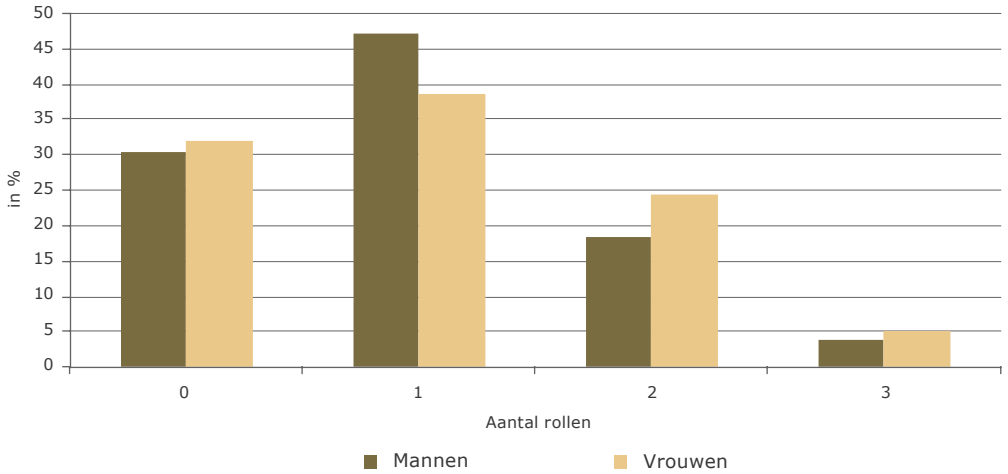
3.2. Antecedenten

In welke mate hangt de combinatie van deze rollen samen met antecedenten zoals geslacht, leeftijd, opleiding en andere individuele kenmerken? We onderzoeken de samenhang met antecedenten die we op basis van het literatuuronderzoek op het spoor kwamen. Dat zijn naast geslacht, leeftijd en opleiding ook partnerstatus, gezondheid, inkomen en religie.

In lijn met een aantal bevindingen uit de literatuur (zie onder meer Li e.a., 2013) zijn in Vlaanderen op basis van de SHARE data significant meer 50+ vrouwen dan 50+ mannen actief inzake opvang van kleinkinderen. Onderzoek op basis van de multi-actor survey 'Scheiding in Vlaanderen' komt tot gelijklopende bevindingen. Het blijkt dat grootvaders in vergelijking met grootmoeders vaker maandelijks dan wekelijks zorgen voor de kleinkinderen (Mortelmans e.a., 2012). Inzake informele zorg is er op bivariaat niveau geen verschil tussen mannen en vrouwen. 50+ mannen doen wel significant vaker aan vrijwilligerswerk dan vrouwen van die leeftijd. Dit gegeven zijnde, is de vraag in welke mate het combineren van rollen geslachtsgebonden is.

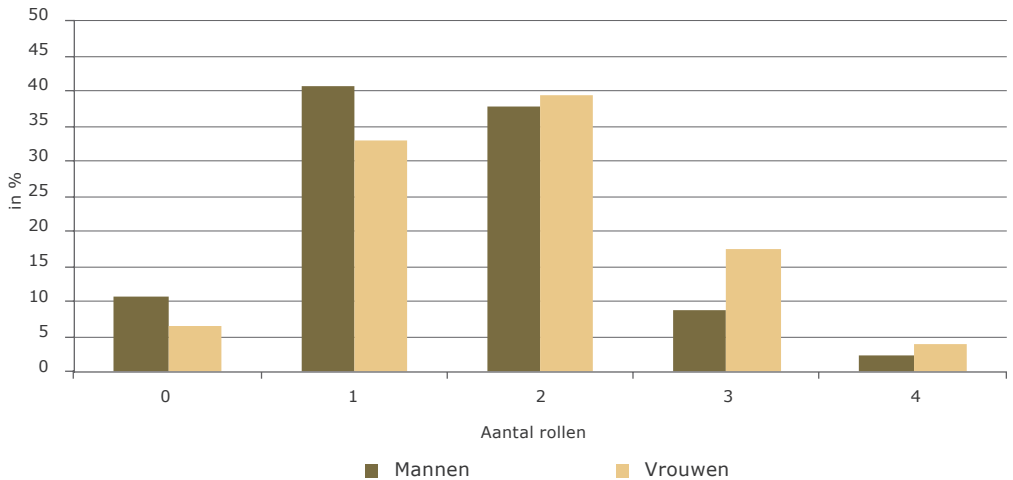
Blijkens figuur 2 nemen vrouwen (29,4%) vaker dan mannen (22,5%) twee of drie rollen voor hun rekening en zijn ze dus wat actiever. Geldt dat ook wanneer wordt gefocust op de 50-64-jarigen? Mannen zijn op de leeftijd van 50-64 jaar nog vaker beroepsactief en dat verklaart allicht het hogere percentage mannen dan vrouwen in de categorie 'één rol' (40,6% tegenover 32,9%) (zie figuur 3). Anderzijds wordt ook hier onderschreven dat vrouwen meer productieve activiteiten opnemen: 21,3% van de vrouwen op leeftijd 50-64 neemt drie of vier rollen op vergeleken met 11,0% van de mannen.

FIGUUR 2. Combinatie van rollen bij 50-plussers, exclusief betaalde arbeid, naar geslacht, Vlaanderen, 2010-2011, in %

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

FIGUUR 3. Combinatie van rollen bij 50-64-jarigen, inclusief betaalde arbeid, naar geslacht, Vlaanderen, 2010-2011, in %

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Daarnaast werd biviaat nagegaan of er een samenhang is tussen de combinatie van rollen en de overige kenmerken zoals leeftijd, opleiding ... Leeftijd is negatief gecorreleerd met de rolcombinatie: hoe ouder de respondent hoe minder rollen hij/zij opneemt. De partnerstatus hangt eveneens samen met het aantal rollen dat men opneemt: singles nemen minder rollen op. We zien dat de deelname aan religieuze activiteiten bevorderlijk is voor het maatschappelijk engagement, al is de uitkomst enkel significant ten aanzien van de 50-64-jarigen.

De relatie tussen rolcombinatie en het inkomen is positief. We stellen verder vast dat het combineren van meerdere rollen significant samengaat met een hogere opleiding en een goede gezondheid, ongeacht of betaalde arbeid al dan niet deel uitmaakt van de combinatie.

Om uit te maken welke factoren het meest determinerend zijn voor het opnemen van verschillende rollen wordt een multinomiale logistische regressie doorgevoerd. We nemen die variabelen op in de regressie die blijkens ons literatuuroverzicht van invloed kunnen zijn: geslacht, leeftijd, gezondheid, partnerstatus, opleiding, inkomen en religie.

Focussen we eerst op de categorie twee rollen versus geen, dan is het duidelijk dat bij toenemende leeftijd de kans verkleint om actief te zijn (zie tabel 5).

TABEL 5. Combineren van rollen, exclusief betaalde arbeid, door 50-plussers (referentiecategorie = 0 rollen), Vlaanderen, multinomiale logistische regressie, in odds ratio's

Variabelen	Odds ratio's		
	1 rol (ref. = 0 rollen)	2 rollen (ref. = 0 rollen)	3 rollen (ref. = 0 rollen)
Intercept	3,341 ***	3,623 ***	3,301 **
Leeftijd	0,964 ***	0,954 ***	0,947 ***
Geslacht (ref. = Vrouw)			
Man	0,883	0,539 ***	0,573 *
Partner (ref. = Samenwonend)			
Niet-samenwonend	0,473 ***	0,363 ***	0,461 **
Gezondheid (ref. = Heel goed/uitstekend)			
Slecht/redelijk	0,510 **	0,403 ***	0,381 **
Goed	0,695 *	0,627 **	0,752
Opleiding (aantal jaren)	1,021	1,050*	1,013
Inkomen (ref. = Gemakkelijk)			
Grote moeite	1,089	0,977	0,479
Enige moeite	0,941	1,136	0,969
Redelijk gemakkelijk	1,190	0,907	0,918
Religie (ref. = Ja)			
Neen	0,822	0,683	0,412 **
Nagelkerke R ²		0,130	
N		1.707	

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Vrouwen hebben in vergelijking met mannen meer kans om twee rollen versus geen enkele rol op te nemen. Singles nemen minder vaak twee rollen op. Verder is er een effect van gezondheid: hoe minder goed men zijn gezondheid inschat, hoe minder vaak men twee rollen opneemt. Er is ook een netto-effect van op-

leiding in die zin dat personen met meerdere jaren opleiding vaker twee versus geen rol opnemen. Een hogere opleiding gaat derhalve samen met het opnemen van meer rollen. Nagenoeg dezelfde effecten gelden bij beschouwing van de categorie één rol versus geen en drie rollen versus geen; alleen doet opleiding er niet meer toe en is er geen verschil naar geslacht tussen één rol versus geen rol. Belangrijk is tevens het netto-effect van religie: wie religieus actief is, heeft een grotere kans dan iemand die niet religieus actief is om drie rollen op te nemen. Vermelden we tot slot dat de inschatting van het inkomen niet relevant is. De in het model opgenomen variabelen verklaren 13% van de variantie in het opnemen van rollen.

Bij selectie van de 50-64-jarigen waar vier rollen kunnen gecombineerd worden (zie tabel 6) komen nagenoeg dezelfde effecten in beeld als ten aanzien van de populatie 50+. Leeftijd, geslacht, partnerstatus en gezondheid in het bijzonder leveren belangrijke effecten die in dezelfde richting gaan als bij de totale populatie 50+. Religie heeft deels nog een netto-effect en dat geldt ook voor opleiding. De kans om drie rollen te combineren versus geen rol ligt bij degenen met meer jaren opleiding significant hoger. De in dit model verklaarde variantie loopt op tot 21%.

TABEL 6. Combineren van rollen, inclusief betaalde arbeid, door 50-64-jarigen (referentiecategorie = 0 rollen), Vlaanderen, multinomiale logistische regressie, in odds ratio's

Variabelen	Odds ratio's			
	1 rol (ref. = 0 rollen)	2 rollen (ref. = 0 rollen)	3 rollen (ref. = 0 rollen)	4 rollen (ref. = 0 rollen)
Intercept	6,271 **	6,849 **	7,610 **	7,969 *
Leeftijd	0,951	0,919 *	0,908 *	0,885 *
Geslacht (ref. = Vrouw)				
Man	0,676	0,478 *	0,269 ***	0,256 **
Partner (ref.= Samenwonend)				
Niet-samenwonend	0,541 *	0,360 ***	0,262 ***	0,401
Gezondheid (ref. = Heel goed/uitstekend)				
Slecht/redelijk	0,181 ***	0,103 ***	0,075 ***	0,087 ***
Goed	0,547	0,386 *	0,511	0,335 *
Opleiding (aantal jaren)	1,004	1,062	1,118 *	1,007
Inkomen (ref. = Gemakkelijk)				
Grote moeite	1,688	1,006	0,182	0,871
Enige moeite	1,360	1,260	2,015	1,396
Redelijk gemakkelijk	1,075	1,027	0,862	1,049
Religie (ref. = Ja)				
Neen	0,421 *	1,947	0,349 *	1,101
Nagelkerke R ²	0,206			
N	909			

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

3.3. Rollen naar aantal en frequentie in relatie tot levenstevredenheid

In een laatste onderdeel gaan we aan de hand van een lineaire regressie de samenhang na tussen de levenstevredenheid (afhankelijke variabele) en de combinatie van multiple rollen enerzijds, de frequentie ervan anderzijds, onder controle van een aantal individuele kenmerken. Is er een relatie tussen 'productive aging' en levenstevredenheid?

3.3.1. Samenhang tussen het aantal rollen en de levenstevredenheid

De multivariate analyse geeft aan dat, in lijn met een aantal buitenlandse onderzoeksbevindingen, er binnen de totale onderzoekspopulatie van de 50-plussers geen samenhang is tussen het aantal rollen die men combineert en de levenstevredenheid. Kijken we naar de selecte groep van de 50-64-jarigen met potentieel vier rollen, dan blijkt dat het effectief opnemen van één, twee, drie of vier rollen versus helemaal geen rol wel correleert met de levenstevredenheid maar in negatieve zin. Het opnemen van activiteiten op beroepsactieve leeftijd waaronder betaalde arbeid, gaat gepaard met een geringere levenstevredenheid. Dit kan er op wijzen dat het opnemen van een of meerdere van de beschouwde productieve activiteiten eerder een last dan een lust is in termen van welbevinden. Uit een bijkomende analyse (cijfers niet weergegeven) met één rol als referentiecategorie blijkt dat geen rol versus één rol positief is voor de levenstevredenheid en vier rollen versus één negatief. Tussen één en twee of drie rollen opnemen bestaat geen significant verschil. Het verschil naar levenstevredenheid lijkt zich dus vooral te situeren in de uitersten. Wordt de beroepsactiviteit als rol niet meegenomen in de analyses voor de groep van 50-64 jaar (cijfers niet weergegeven) dan wordt de relatie tussen activiteit en levenstevredenheid enkel bevestigd voor het opnemen van drie rollen versus geen rol: wie drie rollen opneemt kent een lagere levenstevredenheid. In dit geval lijkt het opnemen van drie rollen versus geen enkele een cut-off punt of kritieke waarde waarbij de draaglast de draagkracht overschrijdt. Deze bevindingen zijn niet zonder belang in het kader van een 'active aging'-politiek en met het vooruitzicht op een langere beroepsloopbaan in de toekomst.

Gecontroleerd voor alle andere variabelen, stellen we verder vast dat, los van de beschouwde leeftijdsgroep (50-plussers of 50-64 jarigen), een hogere leeftijd samengaat met meer tevredenheid. De relatie met leeftijd is weliswaar net niet significant onder de 50-64-jarigen. Ook samenwonenden met partner scoren hoger op de schaal van levenstevredenheid.

Verder blijkt de gezondheid van ouderen een sterke relatie te vertonen met de algemene levenstevredenheid wat helemaal in de lijn ligt van de verwachtingen.

Ook het inkomen is van belang: wie het financieel moeilijker heeft, is minder tevreden.

TABEL 7. Levenstevredenheid bij (a) 50-plussers, (b) 50-64-jarigen op grond van een aantal individuele kenmerken en het aantal rollen, Vlaanderen, lineaire regressie, gestandaardiseerde betacoëfficiënten

Variabelen	(a) 50-plussers	(b) 50-64-jarigen
Intercept	8,058 ***	7,869 ***
Leeftijd	0,093 ***	0,060
Geslacht (ref. = Vrouw)		
Man	-0,006	-0,014
Partner (ref. = Samenwonend)		
Niet-samenwonend	-0,133 ***	-0,136 ***
Gezondheid (ref. = Heel goed/uitstekend)		
Slecht/redelijk	-0,232 ***	-0,279 ***
Goed	-0,130 ***	-0,172 ***
Opleiding (aantal jaren)	-0,044	-0,014
Inkomen (ref. = Gemakkelijk)		
Grote moeite	-0,182 ***	-0,104 **
Enige moeite	-0,124 ***	-0,118 **
Redelijk gemakkelijk	-0,022	0,025
Religie (ref. = Ja)		
Neen	-0,040	-0,038
Combinatie rollen (ref. = 0 rollen)		
1 rol	-0,024	-0,156 **
2 rollen	0,007	-0,157 **
3 rollen	-0,023	-0,104 *
4 rollen	nvt	-0,158 ***
Adjusted R ²	0,116	0,117
N	1.695	907

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

3.3.2. Samenhang tussen de frequentie van rollen en de levenstevredenheid

Tot slot verkennen we de relatie tussen de levenstevredenheid en de frequentie waarmee de rollen worden opgenomen. Is het frequent verlenen van informele zorg, van opvang van kleinkinderen of het doen van vrijwilligerswerk gerelateerd aan de levenstevredenheid en wat met betaalde arbeid?

Tabel 8 geeft aan dat bij 50-plussers de frequentie van het verlenen van informele zorg of het opvangen van kleinkinderen geen relatie vertoont met de levenstevredenheid. Ook is er geen samenhang met de frequentie van vrijwilligerswerk in tegenstelling tot

ander onderzoek waaronder dit van Rosario e.a. (2004) en van Thoits & Hewitt (2001). Analyses van Thoits & Hewitt (2001) tonen aan dat vrijwilligerswerk het welbevinden ten goede komt en dat degenen met een hoger welbevinden zich in vrijwilligerswerk engageren. Zij poneren een oorzakelijk verband en hebben het tegelijk over een sociale selectie. *'Well-being facilitates volunteer involvement and volunteer involvement subsequently augments well-being'* (Thoits & Hewitt, 2001, 117). In de marge geven we mee dat met de beschikbare data een model werd getest met de oorspronkelijke 5 categorieën van frequentie van vrijwilligerswerk zijnde dagelijks, wekelijks, maandelijks, minder dan maandelijks, helemaal niet (referentiecategorie). Opmerkelijk is dat in dit geval een dagelijkse inzet in vrijwilligerswerk negatief is gerelateerd aan levenstevredenheid terwijl een wekelijkse inzet een positieve samenhang te zien geeft.

TABEL 8. Levenstevredenheid bij (a) 50-plussers, (b) 50-64-jarigen op grond van een aantal individuele kenmerken en de frequentie van informele zorg, opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk, Vlaanderen, lineaire regressie, gestandaardiseerde betacoëfficiënten

Variabelen	(a) 50-plussers	(b) 50-64-jarigen
Intercept	8,027 ***	8,231 ***
Leeftijd	0,095 ***	0,024
Geslacht (ref. = Vrouw)		
Man	-0,007	-0,004
Partner (ref. = Samenwonend)		
Niet-samenwonend	-0,131 ***	-0,129 ***
Gezondheid (ref. = Heel goed/uitstekend)		
Slecht/redelijk	-0,231 ***	-0,274 ***
Goed	-0,132 ***	-0,167 ***
Opleiding (aantal jaren)	-0,040	0,006
Inkomen (ref. = Gemakkelijk)		
Grote moeite	-0,185 ***	-0,124 **
Enige moeite	-0,130 ***	-0,125 ***
Redelijk gemakkelijk	-0,024	0,019
Religie (ref. = Ja)		
Neen	-0,033	-0,022
Frequentie informele zorg (ref. = Geen)		
Maandelijks of minder dan maandelijks	-0,007	-0,040
Wekelijks of dagelijks	-0,010	-0,033
Frequentie opvang van kleinkinderen (ref. = Geen)		
Maandelijks of minder dan maandelijks	-0,044	-0,073*
Wekelijks of dagelijks	0,024	0,008
Frequentie vrijwilligerswerk (ref. = Geen)		
Maandelijks of minder dan maandelijks	-0,032	-0,062
Wekelijks of dagelijks	0,028	0,027
Betaalde arbeid (ref. = Ja)		
Neen	nvt	0,105 **
Adjusted R ²	0,118	0,117
N	1.695	907

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bron: SHARE, golf 4, 2010-2011.

Verder blijven de eerder vastgestelde samenhangen tussen de individuele kenmerken van de respondenten en de levenstevredenheid nagenoeg overeind. Het effect van gezondheid en van het inkomen is onmiskenbaar. Een goede gezondheid en een financieel betere situatie gaan samen met een hogere score op de schaal van levenstevredenheid.

Binnen de leeftijdsgroep 50-64 jaar spelen ongeveer dezelfde effecten. Ook hier is er geen samenhang tussen levenstevredenheid en de frequentie van informele zorg of opvang van kleinkinderen behalve voor de categorie maandelijks of minder en evenmin met vrijwilligerswerk. Wat leeftijd betreft, zijn er wel verschillen ten overstaan van de totale 50+ populatie: we zien geen samenhang tussen levenstevredenheid en leeftijd bij de 50-64-jarigen. Verder is er een associatie tussen betaalde arbeid en levenstevredenheid: het beroepsactief zijn lijkt het welbevinden niet te bevorderen onder controle van onder meer het inkomen en het aantal jaren opleiding. Dit gegeven ligt in de lijn met de bevindingen inzake de combinatie van rollen. Zelfs bij één rol versus geen rol, is de samenhang met levenstevredenheid negatief wanneer arbeid als rol mee wordt opgenomen. Wanneer arbeid niet mee in beschouwing wordt genomen voor de populatie 50-64 jaar, is enkel het verschil tussen drie versus geen rollen negatief significant. De inclusie van arbeid als rol versterkt dus het negatieve effect van multiple rollen op levenstevredenheid voor de groep van 50-64 jaar.

Slotbeschouwingen

Koppelen we de resultaten terug naar onze onderzoeksvragen, dan zien we eerst en vooral dat productieve activiteiten onder ouderen geen uitzondering vormen. Een vierde van de 50-plussers verleent dagelijks of wekelijks informele zorg en 11% maandelijks of minder; 20% vangt dagelijks of wekelijks de kleinkinderen op en 17% doet dit maandelijks of minder. Inzake vrijwilligerswerk zijn de cijfers respectievelijk 14% dagelijks/wekelijks en 10% maandelijks of minder. Meer dan 2 op de 3 van de 50-plussers neemt minstens één rol op. 1 op de 4 combineert twee of drie rollen.

Binnen de selecte groep van de 50-64-jarigen is 91% actief in ten minste één rol. Dit grotere aandeel heeft onder meer te maken met betaalde arbeid. Iets meer dan 15% van de 50-64-jarigen combineert drie of vier rollen.

Zoomen we in op de samenhang tussen het al dan niet opnemen van multiple rollen, dan is er ten dele steun voor de 'role extension'-hypothese. Informele zorg correleert positief met opvang van kleinkinderen en met vrijwilligerswerk, althans bij de 50-plussers. Bij de 50-64-jarigen is dat niet het geval. Het opnemen van informele zorg hangt niet samen met de opvang van kleinkinderen en evenmin met vrijwilligerswerk. Betaalde arbeid gaat niet samen met informele zorg en correleert negatief met de andere twee productieve activiteiten, met name opvang van kleinkinderen en

vrijwilligerswerk. Echter, de samenhang tussen de frequentie waarmee de verschillende rollen worden opgenomen, ondersteunt de 'role overload'-hypothese: een hoge frequentie van de ene rol gaat niet samen met een hoge frequentie van het opnemen van een andere rol, wel integendeel. Onder Vlaamse 50-plussers die minstens één rol opnemen (informele zorg, opvang van kleinkinderen of vrijwilligerswerk), betekent een hoge frequentie van de ene rol een lage frequentie van de andere rollen.

Belangrijke antecedenten in het combineren van rollen bij 50-plussers zijn leeftijd, partnerstatus en gezondheid. Bij stijgende leeftijd daalt de activiteit. Wie samenwoont met echtgeno(o)t(e)/partner combineert vaker één, twee of drie rollen versus geen. De samenhang tussen de combinatie van rollen en gezondheid is evident. Voorts is er, na controle van de andere variabelen, ook nog een effect van het geslacht – vrouwen zijn actiever – en van opleiding. De kans dat lageropgeleiden meerdere rollen combineren is kleiner dan voor hogeropgeleiden. Nagenoeg dezelfde effecten spelen ten aanzien van de selecte groep van 50-64-jarigen.

Onder controle van een aantal antecedenten geldt dat het aantal rollen opgenomen door 50-plussers niet samenhangt met de levenstevredenheid, noch positief noch negatief. Bij de 50-64-jarigen blijkt dat er wel een correlatie is tussen het combineren van rollen en levenstevredenheid maar in negatieve zin. Wie in de context van deze bijdrage als minimaal actief wordt omschreven, dit is één rol opneemt, is niet méér maar minder tevreden. Hetzelfde geldt wanneer er twee, drie of vier rollen worden gecombineerd. Dit zou er kunnen op wijzen dat het opnemen van één of van meer rollen niet als een lust wordt beschouwd maar veeleer als een last. In dit geval – met name binnen de selecte groep van 50-64-jarigen – lijkt de theorie van de 'role overload' of 'role strain' te worden bevestigd. Verder onderzoek moet nagaan welke onderliggende mechanismen hier aan het werk zijn. We hebben immers geen informatie over de mate van controle die ouderen hebben in het bepalen van hun engagement. Zo is het niet uit te sluiten dat het verstrekken van informele zorg of het opvangen van de kleinkinderen in een bepaalde situatie geen kwestie is van vrije keuze maar van het op zich nemen van een familiale verantwoordelijkheid waaraan de persoon in kwestie zich niet wil of kan onttrekken.

Vertalen we deze resultaten naar de beleidscontext dan betekent dit dat in een discours van langer werken en het inzetten op een vermaatschappelijking van de zorg, de verwachtingspatronen ten aanzien van ouderen van de nodige realiteitswaarde moeten getuigen. Onze bevindingen wijzen op de aanwezigheid van een groot engagement bij 50-plussers. Ook het leven van 50-64-jarigen wordt gekenmerkt door een brede maatschappelijke inzet, al dan niet in combinatie met betaalde arbeid.

De vaststelling van een negatieve associatie tussen betaalde arbeid en levenstevredenheid bij 50-64-jarigen – wie op die leeftijd aan het werk is, geeft blijk van

een geringere tevredenheid – stemt tot nadenken. Ook het combineren van drie niet-marktgerichte activiteiten zijnde informele zorg, opvang van kleinkinderen en vrijwilligerswerk, bij uitsluiting van de rol van betaalde arbeid, correleert binnen die leeftijdsgroep negatief met de levenstevredenheid. Wil de overheid ouderen aanspreken op hun professioneel en maatschappelijk engagement en tegelijk de kwaliteit van hun leven in stand houden of verhogen, dan is het noodzakelijk hen aan te moedigen en te ondersteunen in het combineren van arbeid en gezin in de meeste brede betekenis. Naast ondersteunende maatregelen is het van groot belang dat ouderen erkend worden in hun productieve activiteiten omdat ze een economische waarde vertegenwoordigen waar onze samenleving in haar geheel baat bij heeft.

Bibliografie

- Adelmann, P.K. (1994). Multiple roles and psychological well-being in a national sample of older adults. In: *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 49, S277-285.
- Bordone, V. & Rosina, A. (2013). The role of education in the reconciliation between female occupation and family responsibilities at mid-life: the Italian case. In: *Journal of Population Research*, 30, 39-65.
- Breedveld, K., de Klerk, M. & de Hart, J. (2004). *Ouderen en maatschappelijke inzet. De betekenis van toenemende arbeidsparticipatie onder ouderen voor de betrokkenheid van ouderen bij politiek activisme, vrijwilligerswerk, informele hulp en zorg voor kleinkinderen*. Werkdocument 4, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Burr, J.A., Mutchler, J.E. & Caro, F.G. (2007). Productive activity clusters among middle-aged and older adults: Intersecting forms and time commitments. In: *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62B, S267-S275.
- Butler, R.N. & Gleason, H.P. (1985). *Productive aging: Enhancing vitality in later life*. New York: Springer.
- Choi, N.G., Burr, J.A., Mutchler, J.E. & Caro, F.G. (2007). Formal and informal volunteer activity and spousal caregiving among older adults. In: *Research on Aging*, 29 (2), 99-124.
- Dautzenberg, M.G., Diederiks, J.P., Philipsen, H. & Tan, F.E. (1999). Multigenerational caregiving and well-being: Distress of middle-aged daughters providing assistance to elderly parents. In: *Women and Health*, 29, 57-74.
- Dingemans, E. & van Solinge, H. (2011). Met pensioen: wat te doen? Tijdsbesteding van vroeggepensioneerden. In: *Demos*, 27 (6), 4-7.
- Dury, S., Willems, J., De Witte, N., De Donder, L., Buffel, T. & Verté, D. (2014). Municipality and neighborhood influences on volunteering in later life. In: *Journal of Applied Gerontology*, doi: 10.1177/0733464814533818
- Elchardus, M., Huyse, L. & Hooghe, M. (2001). *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen*. Brussel: VUBPress.
- FOD Economie – ADS EAK (2013). *Werkzaamheidsgraad naar geslacht, leeftijdsgroep en internationale vergelijking*. Geraadpleegd via <http://www.steunpuntwse.be/node/2748>
- Hank, K. (2011). Societal determinants of productive aging: a multilevel analysis across 11 European countries. In: *European Sociological Review*, 27 (4), 526-541.
- Hank, K. & Erlinghagen, M. (2010). Volunteering in "Old" Europe: Patterns, potentials,

- limitations. In: *Journal of Applied Gerontology*, 29 (1), 3-20.
- Hank, K. & Stuck, S. (2008). Volunteer work, informal help and care among the 50+ in Europe: further evidence for 'linked' productive activities at older ages. In: *Social Science Research*, 37, 1280-1291.
- Herzog, A.R., Kahn, R.L., Morgan, J.N., Jackson, J.S. & Antonucci, T.C. (1989). Age differences in productive activities. In: *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 44 (4), S129-S138.
- Hook, J.L. (2004). Reconsidering the division of household labor: incorporating volunteer work and informal support. In: *Journal of Marriage and Family*, 66 (1), 101-117.
- Lee, Y. & Tang, F. (2013). More caregiving, less working: caregiving roles and gender difference. In: *Journal of Applied Gerontology*, doi: 10.1177/0733464813508649
- Li, Y., Xu, L., Chi, I. & Guo, P. (2013). Participation in productive activities and health outcomes among older adults in urban China. In: *The Gerontologist*, 54 (5), 784-796.
- Litwin, H. & Shiovitz-Ezra, S. (2006). The association between activity and wellbeing in later life: what really matters? In: *Ageing and Society*, 26 (2), 225-242.
- Marks, S.R. (1977). Multiple roles and role strain: some notes on human energy, time and commitment. In: *American Sociological Review*, 43, 921-936.
- Moen, Ph., Robison, J., & Dempster-McClain, D. (1995). Caregiving and women's well-being: A life course approach. In: *Journal of Health and Social Behavior*, 36 (3), 259-273.
- Morrow-Howell, N., Hinterlong, J.E. & Sherraden, M. (2001) (red.). *Productive Aging. Concepts and challenges*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Morrow-Howell, N., Hinterlong, J.E., Rozario, Ph.A. & Tang, F. (2003). Effects of volunteering on the well-being of older adults. In: *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 58B (3), S137-S145.
- Morrow-Howell, N., Putnam, M., Lee, Y.S., Greenfield, J.C., Inoue, M. & Chen, H. (2014). An investigation of activity profiles of older adults. In: *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, doi:10.1093.geronb/ghu002
- Mortelmans, D., Heylen, L., Jappens, M. & Vanderleyden, L. (2012). De impact van een echtscheiding op kinderopvang door grootouders. In: Vanderleyden, L. & Callens, M. (red.). *Generaties en solidariteit in woord en daad*. SVR-studie 2012/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 107-128.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2006). *Live longer, work longer*. Paris: OECD.
- Peeters, M., van Steenberghe, E. & Heiligers, Ph. (2013). De balans tussen werk en privé. In: Schaufeli, W. & Bakker, A. (red.). *De psychologie van arbeid en gezondheid*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, derde herziene druk, 263-278.
- Rozario, Ph.A., Morrow-Howell, N. & Hinterlong, J.E. (2004). Role enhancement or role strain: assessing the impact of multiple productive roles on older caregiver well-being. In: *Research on Ageing*, 26 (4), 413-428.
- Schellingerhout, R. (2003). De mantelzorger. In: Timmermans, J.M. (red.). *Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 33-58.
- Thoits, P. & Hewitt, L. (2001). Volunteer work and well-being. In: *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 115-131.
- Timmermans, J.M., de Boer, A.H., van Campen, C., de Klerk, M.M., de Wit, J.S. & Woittiez, I.B. (2001). *Vrij om te helpen. Verkenning betaald langdurig zorgverlof*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- van Campen, C. & de Klerk, M.M. (2012). Actieve ouderen in vrijwilligerswerk en man-

- telzorg. In: van Nimwegen, N. & van Praag, C. (red.). *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2012. Actief ouder worden in Nederland*. Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken, NIDI-boek nr 86, Amsterdam: Amsterdam University Press, 139-154.
- van Putten, K. (2014). *Presentatie op de gezinsconferentie van 15 mei 2014*, Brussel.
- Vanderleyden, L. (2003). Vrijheid, blijheid: arbeid en pensionering, de visie van 55-tot 64-jarigen. In: *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, 13 (4), 141-146.
- Vanderleyden, L. & Moons, D. (2012). Zorg en ondersteuning tussen en binnen generaties: wie zorgt voor wie? In: Vanderleyden, L. & Callens, M. (red.). *Generaties en solidariteit in woord en daad*. SVR-studie 2012/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 27-50.
- Vandeurzen, J. (2014). *Beleidsnota 2014-2019. Welzijn Volksgezondheid en Gezin*, VR 2014 2410 MED.0421/26.
- Wiggers, J. (1997). *Programmeringsstudie productieve maatschappelijke participatie van ouderen: een literatuurstudie naar verricht en lopend onderzoek naar betaald en onbetaald werk van 55-plussers. Resultaten, hiaten en mogelijkheden voor vervolgonderzoek*. Wetenschapswinkel (Rapport 175), Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Wiggers, J. (2003). *Een leven lang werken? Betaald en onbetaald werk van 55-plussers: ontwikkelingen en factoren*. Proefschrift, Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Wilson, J. (2000). Volunteering. In: *Annual Review of Sociology*, 26 (1), 215-240.

Overheidsbeleid inzake combinatie arbeid en gezin in Vlaanderen

Kathleen Emmery, Dirk Luyten*

Inleiding

In deze bijdrage behandelen we het overheidsbeleid in Vlaanderen dat zich richt op de combinatie van arbeid en gezin. We geven een globale beschrijving van de overheidsmaatregelen van het voorbije decennium op dit domein en staan stil bij de intenties van de Vlaamse en federale beleidsmakers in de komende beleidsperiode. Welke tendensen tekenen zich af en welke mogelijke evoluties zien we in de nabije toekomst?

In het eerste deel van deze bijdrage schetsen we het kader waaruit onze analyse vertrekt. Daarbij verduidelijken we wat we onder 'overheidsmaatregelen' verstaan. We zullen zien dat zowel overheden van het Vlaamse, federale en Europese niveau hieromtrent maatregelen nemen en dat binnen een evoluerend overheidsbestel. Vervolgens gaan we wat dieper in op de achterliggende doelstellingen van dit beleid en stellen de vraag waarom overheden een beleid voeren inzake de combinatie van arbeid en gezin. Het tweede deel van de bijdrage bestaat uit een terugblik op de overheidsmaatregelen om de combinatie van beroepsarbeid en gezin te optimaliseren. In het derde deel gaan we na of we hierin tendensen herkennen en welke evolutie we in de nabije toekomst mogen verwachten.

1. Kader voor een analyse van het beleid inzake combinatie arbeid en gezin

1.1. Gezinsbeleid binnen een evoluerend overheidsbestel

In deze bijdrage gaat onze aandacht naar het overheidsbeleid. Omdat de overheid niet kan worden beperkt tot de staat of de centrale overheid, lijkt ons de term 'overheidsbestel' meer aangewezen om het complexe netwerk van het overheidsbeleid te typeren. Het overheidsbestel is (verticaal) gelaagd en gesegmenteerd. In het bestel voeren verschillende overheden beleidsinterventies uit. Deze beleidsin-

* kathleen.emmery@odisee.be; dirk.luyten@odisee.be

terventies zijn niet altijd gelijklopend, mogelijk zelfs tegengesteld.

In dit overheidsbestel is het gezinsbeleid verkaveld tussen verschillende overheden (Luyten e.a., 2014):

- *Vlaanderen*: gezien haar bevoegdheid inzake het gezinsbeleid en de hulp en bijstand aan gezinnen en kinderen, is de Vlaamse Gemeenschap het meest actief;
- *België*: met wetgeving, sociale zekerheid, blijft ook het federale niveau een rol spelen;
- *Europa*: de laatste jaren komt Europa in het gezinsbeleid als speler meer aan bod;
- *Lokaal niveau*: op het niveau van steden en gemeenten is er vooral sprake van een uitvoerend en een aanvullend beleid. Daarnaast ziet men de opkomst van een eigen lokaal gezinsbeleid.

Het overheidsbestel is dynamisch. Bevoegdheden en taken kunnen verschuiven. Dat gebeurt in ons overheidsbestel al geruime tijd in twee richtingen. In het gezinsbeleid is er de voorbije periode opwaarts een duidelijke toename van de invloed van Europa. Naast verschuivingen van bevoegdheden richting Europa, zien we in het gezinsbeleid neerwaarts verschuivingen van taken en bevoegdheden naar lokale overheden. Gemeenten en Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's) krijgen meer en meer opdrachten van Vlaamse en federale overheden om het beleid verder uit te voeren (Luyten e.a., 2014).

In Vlaanderen situeert het beleid op het vlak van de combinatie arbeid en gezin zich voornamelijk op het niveau van de Vlaamse en de federale overheid. Het federaal niveau is onder meer bevoegd voor wetgeving inzake verlopen en de fiscaliteit. De Vlaamse overheid is vooral actief op het domein van het verstrekken van diensten, zoals kinderopvang en gezinszorg.

Zoals we zullen zien in deze bijdrage, neemt de invloed van Europa toe, verschuiven bevoegdheden van het federaal naar het Vlaams niveau in het kader van de staatshervorming en kunnen lokale besturen Vlaamse beleidskaders aanvullen op lokaal niveau.

1.2. Waarom een beleid inzake de combinatie van arbeid en gezin?

1.2.1. Situering binnen een breed maatschappelijke ontwikkeling

De voorbije decennia heeft de thematiek 'verdeling van beroeps- en gezinsarbeid' niet alleen in België, maar in alle Europese landen een centrale plaats verworven in het maatschappelijke en politieke leven. Wat zijn de redenen van overheden om zich met de combinatie van arbeid en gezin bezig te houden?

Dat valt beter te begrijpen als we de wijze waarop beroeps- en gezinsarbeid verdeeld is, situeren binnen de algemeen maatschappelijke ontwikkeling van de wes-

terse wereld. Van Dongen (2008) beschrijft een historische en toekomstige ontwikkeling (1750-2150) aan de hand van drie elkaar opvolgende basismodellen.

Het liberale vrijemarktsysteem groeit vanaf het midden van de 18de eeuw uit tot het dominante model in de 19de eeuw. De arbeidsmarkten zijn zeer weinig gereguleerd en de beroepsparticipatie is hoog zowel bij volwassen mannen en vrouwen als bij kinderen. Voor gezinnen komt dit neer op een klassiek combinatiemodel of overlevingsmodel: alle gezinsleden moeten actief bijdragen om het gezin overlevingskansen te bieden.

Tijdens de 20ste eeuw (hoogtepunt rond 1950) wordt het basismodel van het sociaal gecorrigeerde vrijemarktsysteem dominant. Dit basismodel legt de klemtoon op de sociale correctie van het vrijemarktsysteem door de overheid. Er komt een regulering van de arbeidsmarkten en een bescherming van kinderen en vrouwen (gehuwde moeders). De beroepsparticipatie van gehuwde vrouwen daalt en de maatschappelijke voorzieningen inzake sociale bescherming worden sterk uitgebreid. Voor de gezinnen is er sprake van een kostwinnersmodel met een zeer ongelijke verdeling van beroeps- en gezinsarbeid. De gehuwde mannen krijgen de rol van kostwinner toebedeeld en de gehuwde vrouwen staan hoofdzakelijk in voor het gezinsleven, de huishoudelijke taken en de opvoeding van de kinderen.

De voorbije decennia wordt dit basismodel van de traditionele welvaartstaat geconfronteerd met een aantal grote maatschappelijke uitdagingen (vergrijzing, kloof arm en rijk, milieu, positie man-vrouw, opkomst informatica, ...). Hierdoor brokkelt volgens Van Dongen het traditionele basismodel af en is er sprake van de opkomst van een nieuw maatschappelijk basismodel, waarbij Van Dongen 'democratie' gebruikt als een algemene normatieve richtlijn voor de ontwikkeling van alle geleidingen van de maatschappij: 'democratische maatschappij' met een 'democratisch marktsysteem' en een 'democratische arbeidsverdeling' in gezinnen en professionele organisaties. Voor de periode 1990-2005 is er voor de gezinnen sprake van het matige combinatiemodel met een meer gelijke verdeling van beroeps- en gezinsleven tussen vrouwen en mannen en een constant stijgende activiteitsgraad van vrouwen (Van Dongen, 2008).

Voor de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen binnen de gezinnen komt dat neer op een evolutie van een overlevingsmodel over een kostwinnersmodel naar een gematigd combinatiemodel. Zoals Van Dongen hanteren ook anderen het combinatiemodel niet enkel als een conceptueel, maar ook als een normatief model voor de ontwikkeling van een toekomstig beleid. Zo werkt de Nederlandstalige Vrouwenraad een eigen versie uit van een symmetrisch volledig combinatiemodel. Het doel ervan is dat ieder individu, binnen de maatschappelijke context, een voldoende evenwichtige persoonlijke, sociale, materiële en financiële ontwikkeling kan realiseren in alle fasen van de levensloop (Nederlandstalige Vrouwenraad, 2012).

1.2.2. Achterliggende doelstellingen

Vanuit deze maatschappelijke situering kunnen we de evolutie van de verdeling van de beroepsarbeid en de gezinsarbeid beter begrijpen. We zien dat de wijze waarop arbeid en gezin zijn gecombineerd op haar beurt een economische, demografische en sociale impact heeft (Essers e.a., 2007).

Voor het beleid kan het optimaliseren van de combinatie van arbeid en gezin dan ook om meer dan één reden belangrijk zijn. Het kan daarbij gaan om redenen die vooral betrekking hebben op arbeid of op gezin, of op arbeid én gezin of op bredere sociaal-maatschappelijke doelen (De Hoog & Hooghiemstra, 2006; Essers e.a., 2007; Thevenon, 2011):

1. Het bijdragen aan de economische groei, het concurrentievermogen en de duurzaamheid van de socialezekerheidsregelingen;
2. Het bevorderen van het sociale welzijn;
3. Het ondersteunen van het functioneren van gezinnen, van kinderen en jongeren;
4. Het ondersteunen van demografische doelen;
5. Het nastreven van sociaal-maatschappelijke doelen als de gelijkwaardigheid en gelijkheid van man en vrouw.

1.2.3. Het bijdragen aan de economische groei, het concurrentievermogen en de duurzaamheid van de socialezekerheidsregelingen

Men kan een beleid inzake een betere combinatie van arbeid en gezin voeren vanuit economische motieven. De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen met kinderen heeft een sterke invloed op de economische groei. De participatie van deze groep aan de arbeidsmarkt hangt dan weer af van de voorzieningen die er zijn om arbeid en zorg met elkaar te combineren. De meest voor de hand liggende en wellicht belangrijkste voorziening is de kinderopvang.

Het bevorderen van participatie op de arbeidsmarkt en economische groei als doelstelling is door Europa zeer duidelijk geëxpliciteerd. In 2000 stellen de Europese staatshoofden en regeringsleiders de Lissabonstrategie voor: het ambitieuze plan om van de Europese Unie de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken. Europa zet daarbij sterk in op het verhogen van de arbeidsdeelname van vrouwen. Vanuit de wetenschap dat investeren in formele kinderopvang negatieve prikkels voor vrouwelijke arbeidsdeelname wegneemt, bepaalt de Europese Raad in Barcelona (2002) streefcijfers betreffende kinderopvang, de zogenaamde 'Barcelona doelstellingen'. Tegen 2010 moesten alle EU-landen kinderopvang voor ten minste 90% van alle kinderen tussen 3 jaar oud en de leerplichtige leeftijd aanbieden, en voor ten minste 33% van alle kinderen onder de 3 jaar. Voor Europa is kinderopvang een (gender-)instrument voor ouders om werk en gezinsleven op elkaar af te stemmen; op macroniveau is het een instrument om

de werkgelegenheidsgraad te verhogen waarbij de arbeidsdeelname van vrouwen cruciaal is.

Ook in de Vlaamse beleidsbrieven van het beleidsdomein Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) zien we economische doelstellingen naar voren komen. De beleidsbrief van 2005-2006 stelt dat kinderopvang in de eerste plaats ouders moet toelaten te participeren op de arbeidsmarkt (Vervotte, 2005).

De laatste decennia werken steeds meer vrouwen. De arbeidsparticipatie van de vrouwen ligt momenteel in Vlaanderen al erg hoog. Zo is in 2011 de werkzaamheidsgraad van moeders met een kind of het jongste kind jonger dan 6 jaar 80,9% voor moeders met 1 kind, 81,8% voor moeders met 2 kinderen en 61,3% voor moeders met 3 of meer kinderen. Voor moeders met een kind of jongste kind van 6 tot 12 jaar liggen deze cijfers nog hoger (Vancoppenolle, 2014).

Voor ouders kan de moeilijke combinatie arbeid en gezin oorzaak zijn van stress en persoonlijke ontevredenheid, verslechtering van het gezins- en sociale leven en vermindering van de arbeidsproductiviteit. Vanuit werkgeversperspectief draagt een optimalisering van de verhouding arbeid en gezin bij aan de tevredenheid, verhoogde motivatie en loyaliteit van werknemers en minder uitval door ziekte of stress.

Bij een lage participatiegraad van ouders, en vooral van moeders, gaat er niet enkel productiviteit verloren, maar ook menselijk kapitaal dat bij arbeid kan worden opgebouwd.

Een bijkomend aspect is de duurzaamheid van de socialezekerheidsregelingen. Om een antwoord te kunnen blijven geven op aanpassingen in de sociale zekerheid als gevolg van demografische ontwikkelingen als het lage geboortecijfer en de vergrijzing zullen op middellange en lange termijn vrouwen talrijk(er) aan de arbeidsmarkt moeten deelnemen.

Het gebrek aan bijdragen aan de sociale zekerheid voor de uitgaven van vrouwen die onbezoldigd thuiswerken of zorgen voor de kinderen of andere zorgbehoevenden, zet niet alleen de duurzaamheid van de voorzieningen van de sociale zekerheid op de tocht, maar stelt de vrouwen en hun gezin ook bloot aan een verhoogd armoederisico.

1.2.4. Het bevorderen van het sociaal welzijn

Het beleid inzake de combinatie arbeid en gezin kan ook kaderen in armoedebestrijding, het tegengaan van inkomensongelijkheid of het verkleinen van de kloof tussen gezinnen met kinderen en huishoudens zonder kinderen. De toename van de werkgelegenheidsgraad van vrouwen samen met een betere combinatie tussen arbeid en gezin is een efficiënt middel ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting op middellange en lange termijn.

In de Vlaamse beleidsbrieven van het beleidsdomein WVG komt er naast de economische functie van kinderopvang meer aandacht voor de sociale functie. Kinder-

opvang wordt dan gezien als een middel om uitsluiting tegen te gaan, om gezinnen te integreren in de samenleving, om kinderen alle kansen te bieden, maar ook om kansarme gezinnen de mogelijkheid te bieden om te participeren aan de arbeidsmarkt. De beleidsbrief WVG 2007-2008 omschrijft deze doelstellingen als volgt (Vanackere, 2007, 13): *'Bijzondere aandacht is nodig voor de toegankelijkheid voor gezinnen met minder mogelijkheden en het wegwerken van formele en informele drempels. Pas dan kan kinderopvang écht kansen geven aan alle gezinnen en bijdragen tot integratie en emancipatie, tot werkzaamheid en werkbaarheid.'*

In de huidige context, waarin het huwelijk niet langer de norm is en er meer sprake is van opeenvolgende relaties, zijn eenoudergezinnen (gedurende een korte of langere periode) een toenemende realiteit. Vooral deze eenoudergezinnen lopen een verhoogd armoederisico. Het beleid maakt hen tot een bijzondere doelgroep: men stelt dat betaald werk voor alleenstaande moeders en vaders een doeltreffend middel is tegen armoede en uitsluiting van kinderen (zie de bijdrage van Van Peer elders in deze studie).

1.2.5. Ondersteuning van het functioneren van gezinnen, van kinderen en van jongeren

Het beter laten functioneren van gezinnen kan een op zichzelf staand doel van de overheid zijn. Dit vanuit de gedachte dat het gezin één van de kerneenheden van de samenleving is. Als de basis niet goed functioneert, dan functioneert het grotere geheel ook niet. Wat een gezin precies nodig heeft om goed te functioneren, is echter niet zo makkelijk te stellen. De maatregelen die deze doelstelling voor ogen hebben, zijn dan ook uiteenlopend.

In de beleidsnota Werk (Milquet, 2008) stelde de toenmalige federale minister van Werk dat werk en gezinsleven beter op elkaar moeten worden afgestemd om de levenskwaliteit van werknemers te verbeteren, werknemers de mogelijkheid te geven om aanwezig te zijn op belangrijke momenten in het leven van hun familieleden en de ontplooiing van personen en gezinnen te bevorderen. Dit alles vanuit de bezorgdheid dat gezinnen nood hebben aan ondersteuning en waardering.

In gezinnen leven verschillende generaties samen met een zorgafhankelijkheid tussen die generaties. Het kan een doelstelling van het beleid zijn om die zorgrelaties te ondersteunen. Het gaat daarbij niet enkel om de zorg van de ouders voor hun jonge kinderen, maar ook om de zorg voor een zorgbehoevende partner, of de zorg van volwassen kinderen voor hun ouders of andere verwanten. Beleidsmaatregelen zoals bijvoorbeeld het palliatief verlof hebben de uitdrukkelijke doelstelling gezinnen te ondersteunen in die zorgfunctie.

Naast het verbeteren van de gezinskwaliteit is het voor de overheid van belang om ervoor te zorgen dat kinderen zich zo ontwikkelen dat zij een goede bijdrage aan de samenleving kunnen leveren. De overheid moet de voorwaarden scheppen waaronder de ouders het best vorm kunnen geven aan hun ouderschap.

De federale staatssecretaris van Gezin beklemtoonde in zijn algemene beleidsnota (Wathelet, 2008, 3) de ontwikkelingskansen van kinderen als doelstelling van de thematische verlopen: *'De federale regering wenst de gezinnen de gelegenheid te bieden tijd vrij te maken en hen de mogelijkheid te geven aan de jongsten waarden, zin en de nodige maturiteit door te geven, opdat ze zich in onze maatschappij zouden kunnen ontwikkelen'*.

1.2.6. Demografische doelen

Het krijgen van kinderen blijft een privébeslissing, maar al die beslissingen samen hebben wel een grote invloed op de samenleving. Er zijn landen die een pronatalistisch beleid voeren: door middel van financiële prikkels of door middel van het investeren in faciliteiten om werk en zorg te combineren. Demografische doelen komen niet uitdrukkelijk naar voren in de Vlaamse beleidsvisie.

1.2.7. Sociaal-maatschappelijke doelen als de gelijkwaardigheid en gelijkheid van man en vrouw

Gezinsbeleid kan ingezet worden om sociaal-maatschappelijke trends te keren of juist in gang te zetten. Zo kan gezinsbeleid een rol spelen bij het dichterbij brengen van emancipatiedoelen (gelijke verdeling van taken tussen mannen en vrouwen) en bij de bevordering van integratie. Het optimaliseren van de combinatie arbeid en gezin is ongetwijfeld ook een kwestie van gelijkwaardigheid van en gelijkheid tussen man en vrouw.

Het wordt als onrechtvaardig ervaren als in een tweeverdienersgezin – het gezinsmodel waar onze samenleving naar evolueert – slechts één partner, bovenop zijn beroepsverplichtingen, verantwoordelijk zou zijn voor het gezin of de zorg voor de kinderen of zorgbehoevende familieleden.

Het bevorderen van gendergelijkheid is een doelstelling die het Gelijkekansenbeleid naar voren schuift. Het Gelijkekansenbeleid krijgt vorm op federaal en op Vlaams niveau.

1.3. Analyse op niveau van de maatregelen

Richtlijnen of principes van sociaal beleid kunnen herleid worden tot 5 dimensies: product, doelgroep, gebruikersgroep, organisatie en financiering (Gilbert & Specht, 1974; Luyten, 1993). Elke dimensie is het antwoord op een vraag over die maatregel (zie schema 1).

SCHEMA 1. Vijf dimensies van een beleidsmaatregel

Vragen	Dimensies
Wat krijgt men?	Product
Voor wie is de maatregel eigenlijk bedoeld?	Doelgroep
Wie maakt feitelijk gebruik van de maatregel?	Gebruikersgroep
Hoe is de maatregel georganiseerd?	Organisatie
Hoe wordt de maatregel gefinancierd?	Financiering

Bron: Luyten, 1993 naar Gilbert & Specht, 1974.

De groep van personen die effectief gebruik maakt van een maatregel (gebruikersgroep) zal zelden volledig overeen stemmen met de groep van de rechthebbenden (doelgroep). Een deel van de doelgroep zal men niet bereiken (non-take up) en dikwijls is er een subgroep van gebruikers die niet behoort tot de doelgroep (misbruik). Men is (sociaal) effectiever naarmate men meer mensen van de doelgroep bereikt. Als men spreekt van efficiëntie dan gaat het erom of het product bij de juiste personen terecht komt en de middelen die men daartoe moet inzetten. De efficiëntie gaat omlaag als personen waarvoor de maatregel niet bedoeld is er gebruik van maken, of als een inzet van meer middelen resulteert in eenzelfde bereik van doelgroep. In elk beleidsprogramma zit er een spanning tussen de effectiviteit en efficiëntie. Interventies om de sociale effectiviteit van een maatregel te verhogen, hebben dikwijls als gevolg dat de efficiëntie ervan vermindert en vice versa (Rein, 1983).

Binnen het bestek van dit artikel kunnen we niet uitvoerig ingaan op elke dimensie van alle maatregelen. Wel zullen we deze dimensies gebruiken om globale tendensen te detecteren (zie deel 3).

2. Middelen om de combinatie van arbeid en gezin te optimaliseren

In dit onderdeel beschrijven we de maatregelen die overheden hebben genomen inzake de combinatie van arbeid en gezin. Het overzicht komt voort uit een screening van beleidsdocumenten, regelgeving en informatie van overheidsdiensten¹ (De Prins & Verstappen, 2004; Emmery, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013; Jappens, 2008; Rondelez, 2013). Er zijn maatregelen die eerder zijn gericht op de (beroeps)arbeid en andere maatregelen die eerder zijn gericht op het gezin. Sommige internationale vergelijkingen weerhouden ook het aantal en schema van schooluren en -dagen (Ruppener, 2013). In Vlaanderen zijn onderwijsmaatregelen niet gekaderd binnen de mogelijkheden tot combinatie arbeid en gezin van de ouders.

¹ Voor de inventaris van de maatregelen in het gezinsbeleid in Vlaanderen wordt gebruik gemaakt van de beleidsnota's en beleidsbrieven van de bevoegde Vlaamse en federale ministers; beleidsplannen van de Vlaamse en federale regering; voorstellen en ontwerpen van wet en van decreet ingediend bij de bevoegde parlementen, inclusief memorie van toelichting; regelgeving zoals verschenen in het Belgisch Staatsblad; informatie op websites van de bevoegde departementen, agentschappen en federale overheidsdiensten; persberichten van de Vlaamse Regering en van de federale ministerraad. Deze informatie wordt gescreend op relevante maatregelen die een impact hebben op gezinnen. De inventaris van de regelgeving loopt tot 2014.

Een reeks maatregelen tracht de impact van de (beroeps)arbeid op de gezinnen te verminderen door het flexibiliseren van de (beroeps)arbeid. Deze maatregelen zijn onder te verdelen in maatregelen met betrekking tot minder of anders gaan werken en maatregelen inzake verlofregelingen en tijdelijke vrijstelling van arbeid.

Daarnaast is er een hele reeks maatregelen die erop gericht zijn om de draagkracht van de gezinnen te verhogen. Hieronder rangschikken we enerzijds de kinderopvang en anderzijds beleidsinterventies die betrekking hebben op de ondersteuning in het huishouden onder meer door het overnemen van bepaalde huishoud- of zorgtaken binnen de gezinnen.

Bij een aantal maatregelen die betrekking hebben op de flexibilisering van de beroepsarbeid of het verhogen van de draagkracht van het gezin is sprake van financiële tegemoetkomingen of van invloed uitoefenen op de man-vrouwverhoudingen.

SCHEMA 2. Ordening van beleidsmaatregelen inzake de combinatie van arbeid en gezin

Gericht op beroepsarbeid	Flexibiliteit in werkuren, werkschema of werkplaats
	Loopbaanonderbreking en tijdskrediet
	Verlofregelingen
	Financiële tegemoetkomingen
	Maatregelen gericht op man-vrouwverhoudingen
Gericht op het gezin	Kinderopvang
	Ondersteuning in het huishouden
	Financiële tegemoetkomingen
	Maatregelen gericht op man-vrouwverhoudingen

2.1. Maatregelen gericht op de beroepsarbeid

Er zijn heel wat manieren waarop men arbeid kan flexibiliseren. In schema 3 geven we daarvan een overzicht.

SCHEMA 3. Manieren waarop men arbeid kan flexibiliseren

Minder of anders gaan werken	
Flexibiliteit in gewerkte uren	Deeltijds werken, schoolbelcontracten ...
Flexibiliteit in het werkschema	Flexibele start/einduren, samenvoegen van arbeidsuren (bijvoorbeeld voltijds werken in een vierdagenwerkweek), werkschema's die afwijken van klassieke schema's, meer vrijheid in het kiezen van shiftregimes, kunnen werken op niet klassieke werkuren, verschillend aantal uren kunnen werken op verschillende momenten en co-ouderschapsregelingen ...
Flexibiliteit in de werkplaats	Thuis werken (zoals telewerk), werken vanop een externe site ...
Vrijstelling van arbeid en verlofregelingen	
Loopbaanonderbreking en tijdskrediet	
Verlofregelingen	Moederschapsverlof, vaderschapsverlof, meemoederverlof, ouderschapsverlof, adoptieverlof, pleegzorgverlof, palliatief verlof, verlof bijstand of verzorging ziek familielid, borstvoedingspauzes en borstvoedingsverlof
Andere vormen	
Andere vormen	Mogelijkheden om langere pauze te nemen, demotie: teruggaan uit een hogere functie naar een lagere (tegenovergestelde van promotie) ...

Het kan gaan over minder of anders gaan werken via flexibiliteit in gewerkte uren, flexibiliteit in het werkschema of flexibiliteit in de werkplaats. Daarnaast kan sprake zijn van vrijstelling van arbeid en verlofregelingen; hier denken we aan loopbaan-onderbreking, tijdskrediet en de verlofregelingen. Er zijn ook nog andere vormen waarop men de arbeid kan flexibiliseren, zoals demotie, maar daar gaan we hier niet verder op in. Verder zijn er inzake de maatregelen die gericht zijn op beroepsarbeid ook een hele reeks van financiële tegemoetkomingen. Ook de wijze waarop men binnen de werkloosheidsreglementering rekening houdt met de combinatie arbeid en gezin valt hieronder. Tot slot zijn er maatregelen die betrekking hebben op de gelijke kansen van mannen en vrouw op het werk.

2.1.1. Flexibiliteit in gewerkte uren, werkschema of werkplaats

Flexibiliteit in gewerkte uren

Wie meer tijd voor zijn gezin wil, kan eventueel minder of met andere regelingen gaan werken.

Wie deeltijds werkt, presteert minder uren. De wekelijkse arbeidsduur vastgelegd in het arbeidscontract mag niet lager liggen dan 1/3 van een voltijdse werknemer. Het stelsel van deeltijds werk heeft invloed op een aantal rechten in de sociale zekerheid, zoals het aantal verlofdagen, de uitkering bij ziekte of een ongeval, de werkloosheidsuitkering en de pensioenberekening.

De beleidsnota van de federale minister van Gelijke Kansen uit 2011 vermeldt het uitwerken van maatregelen die andere vormen van deeltijds werk mogelijk maken (Milquet, 2011). Daarbij wordt het voorbeeld van 'schoolbelcontracten' aangehaald, een deeltijds arbeidscontract waarbij de werkuren zijn afgestemd op de schooluren.

Flexibiliteit in werkschema

Het kan gaan over glijdende werktijden, de werkweek spreiden over 4 in plaats van 5 werkdagen of een grotere vrijheid in de keuze van het shiftwerk. De laatste jaren kwam het 'co-ouderscontract' als oplossing voor ouders in een co-ouderschapsregeling in zicht. Daarmee kunnen ouders in de periode waarin de kinderen bij hen verblijven minder uren presteren en meer uren in de 'kinderloze' week.

Op 27 februari 2013 sloten de sociale partners een akkoord over de modernisering van het arbeidsrecht, onder andere over schoolbelcontracten en glijdende werkuren. Het kernkabinet heeft het voorstel van de sociale partners aanvaard maar concrete maatregelen ontbreken nog.

Flexibiliteit in de werkplaats

Vormen van flexibel werken, thuis werken en telewerk zijn in opmars. Telewerk is niet voor alle functies weggelegd, maar biedt een aantal voordelen, onder andere op het vlak van de combinatie werk en gezinsleven. Op Europees niveau sloten de sociale partners in 2012 een kaderakkoord dat telewerk reguleert. Het bevat bepalingen inzake de arbeidsomstandigheden voor telewerkers, gezondheid en veilig-

heid, opleiding en collectieve rechten.

In 2005 werd met CAO 85 een statuut voor telewerk gerealiseerd. Het creëert een onderscheid tussen telewerkers en huisarbeiders en bevat bepalingen over het vrijwillig karakter van telewerk, de inhoud van de schriftelijke overeenkomst, de gelijkheid van arbeidsvoorwaarden, de organisatie van het telewerk, de regels over apparatuur, de bescherming van digitale gegevens, de veiligheid en gezondheid en de gelijkheid van scholingsmogelijkheden.

2.1.2. Loopbaanonderbreking en tijdskrediet

De regelgeving inzake loopbaanonderbreking, tijdskrediet en verlofmogelijkheden gaat uit van de federale overheid.

Loopbaanonderbreking geldt voor de openbare sector, tijdskrediet voor de privésector. Voor overheidspersoneel is enkel een kaderbesluit van toepassing. Dit betekent dat elke overheid voor het eigen personeel bepaalt welke maatregelen voor welke categorieën van personeelsleden van toepassing zijn. Voor de verlofmogelijkheden in het onderwijs neemt de Vlaamse Regering de beslissingen.

In 1985 werd het systeem van loopbaanonderbreking ingevoerd om werknemers de mogelijkheid te geven hun arbeidsprestaties te schorsen of te verminderen. In de privésector vervangt het tijdskrediet in 2002 de loopbaanonderbreking. Tijdskrediet is een recht voor wie werkt in een bedrijf met minstens 10 werknemers. Men heeft de keuze om tijdelijk te stoppen met werken of halftijds of 4/5 te werken. Het tijdskrediet is beperkt tot een onderbreking van één jaar (voltijds), terwijl loopbaanonderbreking tot 5 jaar kon worden genomen.

Om het verlies aan inkomen te compenseren, ontvangt de werknemer een uitkering van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA). De laatste jaren worden de voorwaarden tot het verkrijgen van een uitkering minder gunstig voor werknemers, maar thematische verloven blijven daarbij gespaard.

Vanaf 1 maart 2009 houdt de federale overheid meer bedrijfsvoorheffing af van de uitkeringen voor halftijds tijdskrediet en loopbaanonderbreking. De bedrijfsvoorheffing in geval van volledig tijdskrediet of volledige loopbaanonderbreking verandert niet: die blijft 10,13%. De inhouding op de halftijdse variant stijgt van 17,15% naar 30% voor werknemers jonger dan 50 jaar en 35% voor werknemers ouder dan 50 jaar. De verhoging geldt niet voor werknemers die ouderschapsverlof, palliatief verlof of verlof voor medische bijstand opnemen en ook niet voor alleenstaanden. Een werknemer die tijdskrediet wil opnemen moet vanaf 2010 2 jaar in plaats van 1 jaar anciënniteit hebben bij zijn werkgever wil hij een onderbrekingsuitkering ontvangen. De maatregel geldt niet voor de thematische verloven. Werknemers die hun recht op ouderschapsverlof voor hun kinderen hebben uitgeput of die tijdskrediet onmiddellijk na het ouderschapsverlof opnemen vormen eveneens een uitzondering.

In 2012 wordt een besparing van 52 miljoen euro doorgevoerd op loopbaanonderbreking en tijdskrediet. Eén van de maatregelen stelt een beroepsloopbaan van minimum

5 jaar als voorwaarde voor het ontvangen van een uitkering in het kader van tijdskrediet. Voordien waren enkel bepalingen opgenomen over de anciënniteit bij een werkgever. De bijkomende voorwaarde geldt niet voor wie tijdskrediet opneemt met een motief (om zorg te verlenen, een ziek kind te verzorgen of een opleiding te volgen). Een andere maatregel beperkt de duur van de uitkering van het tijdskrediet tot een equivalent van maximaal 12 voltijdse maanden. Deze maatregel is enkel van toepassing op werknemers die onder een CAO vallen die een verlenging van de duur van het tijdskrediet voorziet. Een uitzondering tot 36 maanden wordt toegestaan wanneer de werknemer tijdskrediet opneemt met het motief om zorg te dragen voor zijn kind tot 8 jaar, om palliatieve zorgen toe te dienen, om een zwaar ziek gezins- of familielid bij te staan of te verzorgen of om een opleiding te volgen. Een uitbreiding tot 48 maanden is toegestaan om te zorgen voor een kind met een handicap tot 21 jaar of om een zwaar ziek kind bij te staan of te verzorgen. Ten slotte worden de uitkeringen voor loopbaanonderbreking in de openbare sector, ongeacht het voltijds of deeltijds onderbreken van de arbeidsprestaties, in tijd beperkt van 72 tot 60 maanden.

2.1.3. Verlofregelingen

Naar aanleiding van de geboorte van een kind is er het moederschapsverlof of vaderschapsverlof, het borstvoedingsverlof, het meemoederverlof, het ouderschapsverlof en het adoptieverlof. Bij de komst van een pleegkind is er het pleegzorgverlof. Gezinnen die zorgen voor een ouder of ziek familielid kunnen verlof voor medische bijstand opnemen. Verder is palliatief verlof mogelijk.

Moederschapsverlof

In België hebben vrouwen recht op een moederschapsverlof van 15 weken. Daarvan zijn 6 weken voorzien voor prenataal verlof, waarvan 1 week verplicht, en 9 weken voor verplicht postnataal verlof. Het postnataal verlof kan verlengd worden met de weken die niet opgenomen zijn in het prenataal verlof. Moeders kunnen vanaf 2009 op het einde van het moederschapsverlof kiezen om het werk geleidelijk aan te hervatten. Ze mogen 2 weken van het postnataal verlof omzetten in verlofdagen. Vanaf 2010 geldt deze vernieuwing ook voor ambtenaren en in 2012 voor onderwijspersoneel. Het onderwijspersoneel kan deze verlofdagen telkens in een periode van 7 aaneensluitende dagen opnemen. Als moeders bevallen op een dag waarop ze nog werken, beschouwt men dit vanaf 2009 niet meer als een eerste dag van het moederschapsverlof, maar als een werkdag. Vroeger verloren zij een verlofdag.

Vaderschapsverlof

Sinds 2002 krijgen vaders recht op 10 dagen afwezigheid naar aanleiding van de geboorte van een kind of onthaal van een adoptiekind. Vanaf 2009 kunnen vaders hun 10 dagen vaderschapsverlof opnemen in de loop van 4 maanden in plaats van 1 maand na de geboorte.

Meemoederverlof

Meemoeders zijn echtgenotes of samenwonende partners van een vrouw die bevalt. Ze zijn niet de biologische ouder van het kind, maar nemen wel een ouderrol op. Meemoeders hebben vanaf 2011 recht op verlof naar aanleiding van de geboorte van het kind van hun partner. Meemoeders die tewerkgesteld zijn bij de Vlaamse overheid kunnen al sinds 2009 van deze maatregel genieten.

Het verlof omvat 10 werkdagen die binnen een periode van 4 maanden na de bevalling moeten opgenomen worden. Als de meemoeder het kind adopteert, wordt het geboorteverlof van het adoptieverlof afgetrokken. Meemoeders kunnen enkel van dit recht gebruik maken als er geen afstammingsband met de vader bestaat.

Het recht op meemoederverlof wordt voor personeelsleden in het onderwijs aangevuld met verlof in uitzonderlijke situaties, naar analogie van de federale regeling voor het omzetten van moederschaps- in vaderschapsverlof. Als de moeder van het kind wordt opgenomen in het ziekenhuis, dan krijgt haar partner verlof om in opvang te voorzien. Dat kan wanneer het kind het ziekenhuis heeft verlaten en wanneer de moeder langer dan 7 dagen in het ziekenhuis moet verblijven. Ook als de moeder overlijdt, kan haar partner de overige dagen bevallingsverlof opnemen.

Ouderschapsverlof

Sinds 1997 hebben werknemers in de privésector die minimum 12 maanden in dienst zijn bij hun werkgever recht op ouderschapsverlof. Ze kunnen daarmee tijdelijk hun loopbaan onderbreken om voor hun kind te zorgen. Men kan op dat moment het verlof opnemen tot het kind 4 jaar wordt, of 8 jaar wanneer het kind een handicap heeft.

Vanaf 2005 kunnen werknemers het ouderschapsverlof opnemen tot hun kind 6 jaar is en vanaf 2009 tot hun kind 12 jaar is. In 2010 wijzigt de regeling ook voor alle contractuele en statutaire personeelsleden in de openbare sector en de onderwijssector. In 2011 wordt de leeftijdsgrens voor het opnemen van ouderschapsverlof verhoogd tot 21 jaar wanneer het kind een lichamelijke of geestelijke handicap heeft.

Het ouderschapsverlof geldt voor een voltijdse periode van 3 maanden. Sinds 2005 kunnen werknemers deze periode ook halftijds gedurende 6 maanden of 4/5 gedurende 15 maanden opnemen.

Het ouderschapsverlof in België kent in 2012 een uitbreiding van 3 tot 4 maanden in omzetting van een Europese richtlijn uit 2010. Zo heeft een werknemer het recht om het werk voor 4 maanden voltijds te onderbreken, halftijds verlof op te nemen voor 8 maanden of 1/5 verlof op te nemen voor 20 maanden. De bijkomende maand geeft recht op een uitkering vanwege de RVA voor kinderen geboren of geadopteerd vanaf 8 maart 2012. Werknemers hebben voortaan ook het recht om een aangepaste arbeidsregeling of werkrooster te vragen voor een periode van maximum 6 maanden volgend op het ouderschapsverlof.

Adoptieverlof

Werknemers hebben recht op een adoptieverlof van 6 weken voor een adoptiekind jonger dan 3 jaar en 4 weken voor een kind tussen 3 en 8 jaar. Voor de adoptie van een kind met een handicap kan het verlof worden verdubbeld.

In de onderwijssector gelden enkele andere regels. Het recht op adoptieverlof geldt hier voor de adoptie van kinderen tot 10 jaar. Vanaf 2013 kan het verlof starten tot 4 maanden nadat het kind in het gezin wordt opgenomen. In de privésector geldt een termijn van 2 maanden. Naast het adoptieverlof krijgen personeelsleden in het onderwijs vanaf 2011 een dienstvrijstelling om afwezig te zijn op het werk tijdens het volgen van het voorbereidingsprogramma in het kader van adoptie.

Pleegzorgverlof

In 2008 wordt het pleegzorgverlof ingevoerd. Pleegmoeders en -vaders hebben samen recht op 6 verlofdagen per jaar. Dit verlof moet pleegouders toelaten praktische zaken te regelen, zoals voor de rechtbank verschijnen, regelingen treffen met sociale diensten of relaties met de biologische familie onderhouden. Voor de afwezigheid op het werk, ontvangt de werknemer een forfaitaire bijdrage van de RVA die gelijk is aan de bijdrage in het kader van ouderschapsverlof. Sinds 2010 worden de pleegzorgverlofdagen gelijkgesteld met arbeidsdagen in de sociale zekerheid.

Palliatief verlof

Het verlof voor palliatieve zorgen is ingevoerd in 1995 en wijzigde sindsdien niet. Werknemers kunnen gedurende een periode van 2 maanden het werk volledig, de helft of 1/5 onderbreken om voor een palliatief patiënt te zorgen.

Verlof bijstand of verzorging ziek familielid

Het verlof voor bijstand of verzorging van een zwaar ziek gezins- of familielid bestaat sinds 1998. Het gaat om een voltijds verlof van 1 tot 3 maanden of men kan het verlof halftijds of 1/5 opnemen.

Als het gaat om een onderbreking omwille van bijstand of verzorging aan een zwaar ziek en gehospitaliseerd minderjarig kind, kan men vanaf 2012 afwijken van de minimumduur van het verlof van 1 maand. Werknemers kunnen dan een arbeids-
onderbreking aanvragen voor de duur van 1 week.

Borstvoedingspauzes en borstvoedingsverlof

Sinds 2002 hebben alle werkneemsters recht op borstvoedingspauzes die hen toelaten een half uur pauze te nemen om borstvoeding te geven of melk af te kolven. Het gaat om een periode van 7 maanden die in 2010 verlengd werd tot 9 maanden na de geboorte.

Borstvoedingspauzes verschillen van borstvoedingsverlof. Deze laatste regeling geldt enkel voor werkneemsters die werk uitvoeren dat een risico vormt voor de veiligheid en gezondheid van zichzelf of van hun kind. Zwangere vrouwen of vrouwen die borstvoeding geven en die een risicovolle job uitoefenen, worden van de werkvloer 'verwijderd' als er geen alternatieve oplossing is.

(Ontslag)bescherming

België kent een ontslagbescherming in het kader van moederschaps-, adoptie- en ouderschapsverlof. Vanaf 2011 komen ook het vaderschaps- en meemoederverlof in aanmerking. Bescherming tegen ontslag geldt vanaf de schriftelijke kennisgeving van de opname van het verlof tot 3 maanden erna. De aanpassing gebeurde in overeenstemming met de Europese Richtlijn 2002/73/EG over gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding en de promotiekansen.

Sinds 2012 bepaalt de wet dat ook voor uitzendkrachten een verbod op discriminatie geldt, onder andere wegens zwangerschap of moederschap, moederschapsbescherming en bescherming van borstvoeding gevende moeders. De wetgeving werd aangepast omwille van een Europese Richtlijn (2008/104/EG) die verschillende bepalingen over de bescherming van uitzendkrachten bevat.

Aanpassingen verlofregeling zelfstandigen

De verlofregelingen voor zelfstandigen komen niet volledig overeen met de verlofregelingen voor werknemers. Het laatste decennium zijn stappen gezet naar meer gelijkheid.

Tot eind 2002 hadden zelfstandige vrouwen en meewerkende echtgenotes die verzerkd zijn recht op 3 weken moederschapsverlof met een uitkering. Vanaf 2003 breidde het moederschapsverlof uit van 3 naar 6 weken. In 2007 werd het moederschapsverlof opnieuw opgetrokken: van 6 naar 8 weken. De moeder is evenwel niet verplicht de rustperiode volledig op te nemen; het minimum aantal weken bedraagt 6.

Zelfstandige vrouwen en meewerkende echtgenotes kunnen vanaf 2009 het moederschapsverlof flexibel opnemen. Van de 8 weken moederschapsverlof, zijn 1 week prenataal verlof en 2 opeenvolgende weken postnataal verlof verplicht. De overige 5 weken kunnen vrij verspreid worden over de 5 maanden die volgen op de bevalling. Vanaf 2010 stijgt de uitkering voor het moederschapsverlof van zelfstandigen met 2%. Een andere maatregel verlengt het moederschapsverlof tot maximaal 24 weken wanneer het kindje langer in het ziekenhuis moet blijven.

Zelfstandigen die een kind adopteren kunnen vanaf 2007 aanspraak maken op een uitkering wanneer ze adoptieverlof opnemen. De uitkering dekt een periode die overeenkomt met het adoptieverlof van werknemers. In 2011 verhoogt die uitkering met ongeveer 2%.

In 2012 verhogen de bedragen van de moederschaps- en adoptie-uitkering voor zelfstandigen opnieuw. De aanpassing kadert binnen de omzetting van een Europese richtlijn uit 2010 die bepaalt dat een zwangerschapsuitkering ten minste gelijk moet zijn aan de uitkering die zelfstandigen zouden ontvangen in geval van arbeidsonderbreking door ziekte, of aan het gemiddelde inkomensverlies in een vergelijkbare periode of aan een andere gezinsgerelateerde uitkering in het nationaal recht. De uitkeringen stijgen met 8%.

Vanaf 2010 kunnen zelfstandigen palliatief verlof nemen. Zelfstandigen die omwille van palliatieve begeleiding minstens 4 opeenvolgende weken stoppen met werken, kunnen daarvoor een uitkering krijgen van hun sociaalverzekeringsfonds en moeten in deze periode geen sociale bijdrage betalen. Ook wanneer ze zorgen voor een zwaar ziek kind, hoeven ze geen sociale bijdrage te betalen en behouden ze pensioenrechten.

In 2010 wordt een systeem van kandidaat-vervangende ondernemers opgezet om zelfstandigen die aan een rustpauze toe zijn, te vervangen. Het register van vervangende zelfstandigen bevat een overzicht van kandidaat-vervangers. Gedurende maximaal 30 dagen per jaar kan de zelfstandige zich laten vervangen, een periode die verlengd kan worden met onder andere het zwangerschapsverlof. Het systeem is bedoeld voor zelfstandigen die omwille van familiale of gezondheidsredenen afwezig zijn en hun zaak niet willen of kunnen sluiten.

2.1.4. Financiële tegemoetkomingen

Tijdskrediet, loopbaanonderbreking en verloven

Aan het opnemen van tijdskrediet, loopbaanonderbreking en verloven zijn uitkeringen verbonden. Deze worden uitbetaald door de RVA.

De uitkeringen in het kader van tijdskrediet zijn afhankelijk van de opgenomen vorm (voltijds, halftijds of 1/5 tijdskrediet) en de gezinssituatie. Bij voltijds en halftijds tijdskrediet is de uitkering hoger als men meer dan 5 jaar anciënniteit heeft. Een hogere bedrijfsvoorheffing wordt afgehouden bij samenwonende werknemers ouder dan 50 jaar, niet bij alleenstaande 50-plussers. In geval van één vijfde tijdskrediet is de uitkering verschillend naargelang men alleenstaand dan wel samenwonend is. Na aftrek van de bedrijfsvoorheffing, ontvangen alleenwonenden met kinderen een hogere uitkering dan alleenwonenden. Alleenwonenden ontvangen een hogere uitkering dan samenwonenden (met of zonder kinderen).

De uitkeringen in het kader van loopbaanonderbreking zijn lager dan de uitkeringen toegekend bij tijdskrediet. Er is geen verschil naargelang men meer of minder dan 5 jaar anciënniteit heeft. De uitkeringen zijn hoger als men een tweede kind heeft, en ook vanaf 3 kinderen. Bij een halftijdse loopbaanonderbreking zijn de uitkeringen na bedrijfsvoorheffing hoger voor alleenwonenden.

De uitkeringen voor ouderschapsverlof, verlof voor medische bijstand en palliatief verlof zijn hoger dan de uitkeringen in het kader van het algemeen stelsel van tijdskrediet en loopbaanonderbreking. In 2005 verhogen de uitkeringen voor de thematische verloven met 100 euro voor de voltijdse variant en 50 euro voor de halftijdse variant. Ook in de uitkeringen voor thematische verloven wordt een onderscheid gemaakt naargelang leeftijd en gezinssituatie. 50-plussers krijgen een hogere uitkering als ze een halftijdse of een één vijfde onderbreking opnemen. Alleenstaan-

den jonger dan 50 jaar krijgen een hogere uitkering bij het opnemen van een één vijfde onderbreking dan samenwonenden.

De RVA kent een forfaitaire uitkering toe voor elke afwezigheidsdag in het kader van het pleegzorgverlof. In de periode van moederschaps-, vaderschaps-, meewouder-, adoptie- en borstvoedingsverlof krijgt men een uitkering van het ziekenfonds. In de periode van moederschapsverlof krijgt een werkneemster een uitkering van 82% in de eerste 30 dagen; vanaf de 31ste dag een uitkering van 75% op het geplafonneerd loon. Tijdens het borstvoedingsverlof heeft men recht op een uitkering van 60% van een geplafonneerd loon. Het ziekenfonds vergoedt de niet-gepresteerde uren van de borstvoedingspauzes door een uitkering die 82% van het loon bedraagt. In het kader van vaderschaps- of meewouderverlof worden 7 van de 10 dagen vergoed aan 82% van een geplafonneerd loon. Adoptieverlof wordt de eerste 3 dagen door de werkgever vergoed. Daarna hebben adoptieouders recht op een uitkering van 82% van een geplafonneerd loon.

Gelijkgestelde periodes voor pensioenrechten

Zwangerschaps- en bevallingsverlof worden gelijkgesteld met gewerkte periodes voor het vaststellen van de pensioenrechten.

Vanaf 2012 zijn de gelijkgestelde periodes in het kader van tijdskrediet beperkt tot 12 maanden bij voltijds tijdskrediet, 24 maanden bij halftijds tijdskrediet en 60 maanden bij 1/5 tijdskrediet. Neemt men tijdskrediet op met motief, dan is een maximum van 36 of 48 maanden bepaald.

Vanaf 2012 wordt een loopbaanonderbreking van maximaal 12 maanden in de hele loopbaan gelijkgesteld in het kader van de pensioenrechten ongeacht de omvang van de vermindering van arbeidsprestaties.

Periodes waarin men een thematisch verlof opneemt (ouderschapsverlof, verlof voor medische bijstand en palliatief verlof), worden volledig gelijkgesteld met gewerkte periodes.

Uitkering bij verwijdering werkvloer

Zwangere vrouwen of vrouwen die borstvoeding geven en die een risicovolle job uitoefenen, worden van de werkvloer 'verwijderd' als er geen alternatieve oplossing is. Vanaf 2010 geldt hiervoor één procedure (voorheen bestonden 2 verschillende procedures). In de nieuwe regeling hebben alle vrouwen die door een beslissing van de werkgever of de arbeidsgeneesheer verwijderd worden, recht op een uitkering van 78,2% van hun gemiddeld dagloon. Dat was vroeger 60% voor vrouwen die een uitkering kregen van het Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering (RIZIV). Het RIZIV behandelt nu alle aanvragen.

Financiële instrumenten van de Vlaamse overheid: aanmoedigingspremies

Bovenop de federaal geregelde uitkering van de RVA, voorziet de Vlaamse overheid een aanmoedigingspremie wanneer men bepaalde verlopen, zoals zorgkrediet, opneemt. De regeling verschilt voor wie werkt in de privésector, de Vlaamse social

profit sector en de Vlaamse openbare sector en het Nederlandstalig onderwijs. Voor deze beroepsgroepen werden de aanmoedigingspremies in het leven geroepen in respectievelijk 2002, 2001 en 1998. Werknemers uit de privé- en de social profit sector genieten maximum 1 jaar van de premie, werknemers uit de openbare sector maximaal 2 jaar. Sinds 2013 kunnen aanmoedigingspremies enkel worden toegekend wanneer men ook aan de voorwaarden voor een onderbrekingsuitkering van de RVA voldoet.

De werkloosheidsreglementering gerelateerd aan de combinatie arbeid en gezin

Het bedrag van de werkloosheidsuitkering verschilt naargelang men wordt beschouwd als werkloze met gezinslast, alleenstaande of samenwonende.

De werkloosheidsreglementering houdt rekening met zwangere vrouwen. De zwangerschapsrust bedraagt 15 weken, een periode waarin men geen werkaanbiedingen krijgt. Een uitkering van het ziekenfonds vult de werkloosheidsuitkering aan.

Werklozen kunnen een vrijstelling van de verplichting om werk te zoeken vragen omwille van sociale en familiale moeilijkheden. De vrijstelling wordt toegestaan voor 6 tot 12 maanden en kan om bepaalde redenen worden verlengd.

Om recht te hebben op een werkloosheidsuitkering, moeten werklozen een aantal arbeidsdagen in loondienst bewijzen gedurende een referteperiode voorafgaand aan de uitkeringsaanvraag. Deze referteperiode kan worden verlengd op voorwaarde dat men minstens 6 maanden besteed heeft aan de opvoeding van een kind jonger dan 6 jaar of wanneer men de voltijdse prestaties heeft verminderd voor de opvoeding van een kind jonger dan 12 jaar. Dit is van belang voor ouders die stoppen met werken om voor de opvoeding van hun kinderen in te staan. Wanneer ze opnieuw beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt en wanneer ze kunnen bewijzen dat hun oude werkgever niet meer bereid is om hen te werk te stellen, komen ze wel in aanmerking voor een werkloosheidsuitkering, hoewel ze vrijwillig hun werk hebben opgezegd.

Als werkloze kan men een beroep doen op een aantal toeslagen wanneer men verplichtingen heeft in het kader van het zoeken naar werk of wanneer men terug aan de slag gaat. Alleenstaande ouders die minstens 3 maanden volledig werkloos zijn en aan de slag gaan als werknemer of als zelfstandige, kunnen een beroep doen op de kinderopvangtoeslag. De toeslag moet tegemoetkomen in de kosten voor kinderopvang en verplaatsingskosten en bedraagt 75 euro per maand voor maximaal 12 maanden. In de huidige regeling wordt de toeslag toegekend door de RVA. De zesde staatshervorming draagt deze bevoegdheid over naar de gewesten.

Langdurig werklozen of zieken met een gezinsinkomen beneden een bepaalde grens hebben recht op een toeslag op de gewone kinderbijslag. Vanaf 2007 stopt de betaling van die toeslag niet onmiddellijk wanneer men terug aan de slag gaat. De toeslag wordt 2 jaar doorbetaald als het inkomen een bepaalde grens niet overschrijdt.

2.1.5. Gelijke kansen op het werk

Federaal Gelijkekansenbeleid

De federale ministers van Werk en Gelijke Kansen introduceerden in 2006 het 'Label Gelijkheid Diversiteit' om bedrijven aan te moedigen de gelijkheid tussen mannen en vrouwen te vergroten. Om het label te verkrijgen, moeten bedrijven onder andere zorgen voor het bevorderen van de afstemming tussen het beroeps- en privéleven. Het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (IGVM) publiceerde in 2011 zijn rapport 'De ervaringen van werknemers met vaderschapsverlof in België'. De studie is gebaseerd op een enquête bij werkende mannen die in 2008 vader werden en wil een beter zicht krijgen op de problemen die jonge vaders op het werk ervaren met het vaderschapsverlof. Naar aanleiding van het rapport lanceerden de minister van Werk en de staatssecretaris voor Gezinnen in 2012 een plan om mannelijke werknemers te sensibiliseren over een betere verzoening tussen werk en gezinsleven. De ministers willen mannelijke werknemers informeren over hun recht op ouderschapsmaatregelen, willen mannen stimuleren om meer in het ouderschap te investeren en bedrijven helpen om meer rekening te houden met het vaderschap. In 2012 wordt een colloquium 'Werk en ouderschap verzoenen, een uitdaging voor bedrijven' georganiseerd dat gericht is naar bedrijven. In 2014 wordt een gids voor werkgevers uitgebracht 'Werk en vaderschap. Hoe en waarom tot meer evenwicht komen?'. In de beleidsnota 2011-2014 van de federale minister voor Gelijke Kansen lezen we bezorgdheid over de geplande socio-economische hervormingen van de regering inzake de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt en hun mogelijkheden om werk en gezin te combineren.

Maatregelen die breder gaan dan enkel de combinatie arbeid en gezin vinden we terug in een wet uit 2007 die de genderdimensie moet integreren in alle politieke processen en beleidsdomeinen van de federale beleidsstructuren. In 2012 lanceert de ministerraad het federaal plan gendermainstreaming. 40 beleidsaspecten moeten de genderdimensie integreren. Men wil onder andere de positieve en negatieve invloeden van beleid op de verzoening tussen beroeps- en gezinsleven meten.

Vlaams Gelijkekansenbeleid

Het Europees Sociaal Fonds (ESF) kent middelen toe aan de lidstaten om het werkgelegenheidsbeleid van de EU verder vorm te geven. In de beleidsperiode 2000-2006 was de combinatie arbeid en gezin één van de zwaartepunten van het fonds. De ESF-middelen financieren verschillende projecten in Vlaanderen die bedrijven ondersteunen bij het opzetten van gezinsvriendelijke diensten.

De werkbaarheidsmonitor is een instrument dat sedert 2004 driejaarlijks de werkbaarheid of de kwaliteit van de jobs meet van de werknemers en de zelfstandige ondernemers in Vlaanderen. Het doel is een informatiebron te zijn voor de Vlaamse Regering, de Vlaamse sociale partners, sectororganisaties, verantwoordelijken voor het welzijn op het werk en andere geïnteresseerden. De werkbaarheidsmonitor kwam er op initiatief van de Vlaamse sociale partners die met de Vlaamse Regering

afgesproken hebben te willen streven naar meer kwaliteitsvolle jobs. Die afspraken zijn concreet gemaakt in het zogenaamde Toekomstpact voor Vlaanderen (Pact 2020). De Stichting Innovatie & Arbeid kreeg de opdracht om de werkbaarheid in Vlaanderen cijfermatig in beeld te brengen. De werkbaarheidsmonitor kwam tot stand dankzij de financiële steun van het ESF.

Daarnaast trekt de Vlaamse minister van Sociale Economie en Gelijke Kansen een budget uit voor de opstart van diensten in bedrijven om de combinatie arbeid en gezin van de werknemers te verbeteren. De diensten moeten huishoudelijke taken verlichten of inzetten op kinderopvang. Van de 44 goedgekeurde projecten hebben 30 ingezet op kinderopvang en op 14 plaatsen wordt een strijkatelier opgericht. In 25 projecten worden gezinsvriendelijke diensten aangeboden voor verschillende bedrijven in een regio.

Tools die voortvloeien uit ESF-projecten werden in 2008 gebundeld op de website MV United als 'HR-troevenkit'. De website biedt een set van werkinstrumenten waarmee personeelsdiensten en werkgevers aan de slag kunnen gaan in functie van gendergelijkheid op de arbeidsmarkt, waaronder het bevorderen van de combinatie arbeid en privé.

2.2. Maatregelen gericht op het gezin

Een tweede reeks maatregelen heeft te maken met het verhogen van de draagkracht van gezinnen. Het gaat daarbij eerst en vooral over de kinderopvang. Daarnaast zijn er verschillende maatregelen die te maken hebben met ondersteuning in het huishouden. Ook hier is er verder sprake van financiële tegemoetkomingen en maatregelen die betrekking hebben op de man-vrouwverhouding.

2.2.1. Kinderopvang

Kinderopvang is voor vele gezinnen noodzakelijk om arbeid en gezin te kunnen combineren. Het is een bevoegdheid van de Vlaamse overheid die de voorbije jaren sterk heeft geïnvesteerd in het aantal opvangplaatsen. In 2004 waren er 92.537 opvangplaatsen met een erkenning of met een attest van toezicht van Kind & Gezin (Kind & Gezin, 2005). Eind 2013 zijn er 128.296 (Kind & Gezin, 2014) of een toename met 39% in een periode van 10 jaar.

Kinderopvang heeft een economische, pedagogische en sociale functie. De economische functie van kinderopvang is steeds erg belangrijk geweest. De pedagogische en de sociale functie worden de laatste jaren in het beleid meer benadrukt.

Uitbreiding

De laatste 10 jaar maakt de Vlaamse Regering jaarlijks een extra budget vrij voor de uitbreiding van kinderopvang. Met het budget realiseert men in de zelfstandige

en gesubsidieerde sector nieuwe opvangplaatsen in de voorschoolse en in de buitenschoolse opvang.

De toekenning van de middelen gebeurt daar waar de nood het hoogst is. Zo voorziet men een voorafname voor de steden Brussel, Antwerpen en Gent. Naast de noden wordt in 2011 en 2012 ook kansarmoede een indicator waardoor ook Leuven, Menen, Mechelen, Genk en Beringen in aanmerking komen voor uitbreiding.

De regering zoekt verder naar andere manieren om een aanbod te creëren. Zo paste men in 2008 de regels over het minimum aantal plaatsen in kinderdagverblijven aan. Bijkomende vestigingsplaatsen van kinderdagverblijven met te weinig ingevulde plaatsen of beperkte infrastructuur, mogen een capaciteit van 14 in plaats van 23 plaatsen aanbieden.

In 2009 werd een fonds opgericht voor de financiering van de zelfstandige kinderopvang. Onthaalouders die kapitaal nodig hebben om te starten, kunnen bij 'Kids-invest' een lening tot 250.000 euro krijgen. Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV) beheert het fonds. Dat creëert 2.000 extra plaatsen.

In 2014 lanceert PMV een oproep aan eigenaars van terreinen die bereid zijn om een erfpachtovereenkomst af te sluiten voor de bouw van modulaire kinderdagverblijven. PMV wil in de komende 5 jaar 50 kinderdagverblijven bouwen, wat moet resulteren in 1.400 extra plaatsen.

Het actieplan 'Werk maken van werk in de zorgsector' van 2010 moet een antwoord bieden op het personeelstekort in de sector. Specifieke aandacht gaat naar het aantrekkelijker maken van de kinderopvang, met inzet op nieuwe opleidingen, ondersteuning en het zichtbaar maken van het maatschappelijk belang.

Ontwikkelingen in de kinderopvang voor baby's en peuters: kwaliteit

Kwaliteit van de kinderopvang en inzetten op de veiligheid en bescherming van de kinderen krijgt de voorbije jaren meer aandacht.

In 2008 werd de regelgeving over de diensten voor onthaalouders verder uitgewerkt. Diensten voor onthaalouders begeleiden aangesloten onthaalouders binnen een bepaald werkingsgebied en staan in voor de selectie, de controle op de veiligheid en de uitbetaling van de onthaalouders. Om te kunnen aansluiten bij een dienst voor onthaalouders, moeten onthaalouders aan een aantal minimale voorwaarden voldoen, bijvoorbeeld beschikken over voldoende draagkracht.

In 2009 kreeg de kinderopvangsector heel wat bijkomende vereisten opgelegd. Onthaalouders aangesloten bij een dienst moeten minimum 12 uur vorming per jaar volgen. Ze moeten bovendien over een attest van levensreddend handelen beschikken. Bovenop deze vereisten, moeten begeleiders in de zelfstandige kinderopvang beschikken over een kwalificatiebewijs en kennis van het Nederlands.

Iedereen die geregeld opvang organiseert voor kinderen is vanaf 2009 verplicht dit te melden bij Kind & Gezin. Kind & Gezin registreert de aard van de opvang, de gegevens van de opvangverantwoordelijke en de adresgegevens, en kan klachten ontvangen en behandelen.

Kinderopvangvoorzieningen moeten vanaf 2009 maatregelen nemen om de toe-

gangsbeveiliging van kinderdagverblijven te verbeteren. Ze kunnen daarvoor een éénmalige tegemoetkoming ontvangen.

Sinds 2009 is elke kinderopvang verplicht een crisisbeleid te hebben en gevaarsituaties te melden. Kind & Gezin ondersteunt de voorzieningen met een crishandboek en –procedure. In 2010 richt Kind & Gezin een risicocel op die dossiers met herhaalde klachten, meldingen aan politie en parket en onveilige situaties centraal moet opvolgen.

In 2011 werd een ondersteuningsstructuur voor zelfstandigen in de kinderopvang uitgebouwd. VoorZet geeft advies op maat, faciliteert contacten met collega's en biedt vorming aan. Daarmee focust VoorZet vooral op inhoudelijke en pedagogische ondersteuning, maar starters kunnen er ook terecht voor economische en organisatorische informatie.

Voorzieningen in de gezondheids- en welzijnssector zijn sinds het Kwaliteitsdecreet van 17 oktober 2003 verplicht een kwaliteitsbeleid en een kwaliteitsmanagementsysteem uit te werken. Een uitvoeringsbesluit uit 2011 werkte de regels uit voor de kinderopvang. De kinderopvangvoorziening moet een missie en visie over kwaliteit uitschrijven, hoe ze dat wil bereiken en hoe ze zichzelf evalueert. Ze moet het vormingsbeleid uitwerken en beschrijven hoe preventie van grensoverschrijdend gedrag ten aanzien van de kinderen gebeurt. In navolging van dit besluit werkt Kind & Gezin een brochure uit om opvangvoorzieningen te ondersteunen in het omgaan met grensoverschrijdend gedrag.

Eind 2013 kende de Vlaamse Regering een projectsubsidie toe aan pedagogische en taalondersteunende organisaties voor de ondersteuning van kinderopvangvoorzieningen. Zelfstandige kinderopvangvoorzieningen kunnen hiermee gratis een beroep doen op ondersteuning en advies.

Ontwikkelingen in de kinderopvang voor baby's en peuters: sociale functie

In het kader van het 'Actieplan flexibele en occasionele kinderopvang' gingen in 2007 de eerste projecten 'lokale diensten voor buurtgerichte kinderopvang' van start. Buurtgerichte kinderopvang moet kinderopvang bieden aan kwetsbare groepen zoals kansarmen, allochtonen, eenoudergezinnen en werkzoekenden, die moeilijk de weg vinden naar reguliere kinderopvang. Laagdrempeligheid, respect voor diversiteit, een lokale inbedding in de buurt en participatie van de doelgroep staan centraal. De diensten worden gestimuleerd om laaggeschoolde langdurige werklozen aan te werven. In 2008 kregen ze een structureel kader en sinds 2009 krijgen zij dezelfde subsidies als erkende kinderdagverblijven.

Een ander onderdeel van het actieplan bestond uit de invoering van het systeem van dienstencheques kinderopvang. De cheques waarvan de prijs varieerde naar gelang het inkomen van de gebruiker, waren bedoeld voor de opvang aan huis van kinderen tot 4 jaar, in geval van acute, occasionele noden omwille van de arbeidssituatie van een alleenstaande ouder. In 2009 wordt proefgedraaid in een aantal

steden. Na een evaluatie in 2010 wordt het concept van dienstencheques in de kinderopvang verlaten.

In 2009 werden de voorrangsregels in de kinderopvang aangepast. De erkende kinderopvang moet 20% van de opvangcapaciteit voorbehouden voor specifieke doelgroepen: alleenstaande ouders die omwille van het werk of een opleiding hun kind overdag niet kunnen opvangen, ouders met een zeer laag inkomen, ouders met kinderen in een sociale of pedagogische crisissituatie en ouders met andere kinderen in dezelfde kinderopvangvoorziening. Vanaf 2010 zijn erkende kinderdagverblijven en diensten voor onthaalouders verplicht het aantal kinderen uit voorrangsgroepen te registreren.

Ontwikkelingen in de kinderopvang voor baby's en peuters: nieuw decreet

Eind 2005 stelde Kind & Gezin een concept voor de vernieuwing van de Vlaamse kinderopvang voor. Een kwaliteitsvolle, toegankelijke en betaalbare kinderopvang staat daarbij voorop.

Op 28 maart 2012 nam het Vlaams parlement het decreet over de organisatie van de kinderopvang van baby's en peuters aan. Het derde artikel van het decreet bepaalt de visie op kinderopvang: *'De Vlaamse Gemeenschap beoogt met kinderopvang een dienstverlening aan gezinnen die een economische, pedagogische en sociale functie heeft, die kwaliteitsvol, beschikbaar, betaalbaar en rechtstreeks toegankelijk is voor elk kind zonder onderscheid, in aanvulling op de opvoeding van het kind in zijn gezin, met respect voor de draagkracht van het kind, zijn thuismilieu en de keuzevrijheid van het gezin.'*

Het decreet regelt de kinderopvang van baby's en peuters, met name het beroepsmatig en tegen betaling opvoeden, bijdragen aan de ontwikkeling en verzorgen van baby's en peuters tot ze naar de kleuterschool gaan.

Tegen 2016 moet er voor minstens de helft van de kinderen onder de 3 jaar een plaats in de kinderopvang zijn. Tegen 2020 moet voor alle gezinnen met een behoefte aan kinderopvang een plaats beschikbaar zijn. Dan spreekt men van een 'recht op kinderopvang'.

De herstructurering van de kinderopvang in Vlaanderen en Brussel zorgt ervoor dat er nog 3 soorten opvang bestaan: gezinsopvang, groepsopvang en opvang aan huis. Elke soort opvang moet aan dezelfde kwaliteits- en vergunningsvoorwaarden voldoen. Het nieuwe decreet zorgt hiermee dat de regelgeving in overeenstemming is met de Europese vereisten. De organisatie van de voorschoolse kinderopvang was immers in strijd met de Europese regels inzake de interne markt (de Europese dienstenrichtlijn) en de Europese regels inzake mededinging (Europese staatssteunregels).

De vergunning is gebonden aan voorwaarden over de infrastructuur, de veiligheid en gezondheid, de omgang met de kinderen en gezinnen, de personeelsleden, het management en de samenwerking met Kind & Gezin, het lokaal loket kinderopvang en het lokaal bestuur. Voor gezinsopvang en opvang aan huis geldt een bijkomende voorwaarde over de draagkracht van de begeleider.

De groepsopvang en gezinsopvang krijgen een basissubsidie, die aangevuld kan worden met een subsidie als ze inkomensgerelateerde opvang aanbieden, als ze initiatieven nemen om opvang te bieden aangepast aan de werksituatie, de financiële toestand of de gezinsamenstelling, als ze initiatieven nemen die maatschappelijk kwetsbare gezinnen ondersteunen of inclusieve en flexibele opvang aanbieden. Het decreet trad in werking op 1 april 2014. In juli 2014 werden de erkennings-, toestemmings- en subsidievoorwaarden van gemandateerde voorzieningen, coördinatiepunten en flexibele opvangpools van doelgroep werknemers vastgelegd.

Het decreet voorziet in de oprichting van een lokaal loket kinderopvang, dat de toegankelijkheid van kinderopvang moet verhogen. In dat kader wordt de Kinderopvangzoeker ontwikkeld. Heusden-Zolder test het systeem uit. Kind & Gezin biedt de Kinderopvangzoeker via hun website aan. Die moet kinderopvangvragen registreren, behandelen en in kaart brengen. Gezinnen moeten zich registreren, waarna opvangvoorzieningen de ouders contacteren als er een vrije plaats is. Ouders kiezen of ze op dit aanbod ingaan. Een evaluatie leert dat ouders graag een overzicht van de vrije plaatsen zouden hebben en ook sneller een antwoord willen ontvangen. Uitvoeringsbesluiten zullen het systeem verder uitwerken.

Kinderopvangvoorzieningen kunnen een eenmalige subsidie krijgen voor automatisering en informatisering. De facturatie en de inning van de ouderbijdragen, de kinderopvangzoeker en een informatie- en registratiesysteem voor opvangvragen zullen immers via elektronische weg verlopen.

Buitenschoolse kinderopvang of de opvang van schoolgaande kinderen

Een decreet uit 1997 en bijhorende uitvoeringsbesluiten regelen de organisatie van de buitenschoolse kinderopvang.

In het voorbije decennium werden maatregelen genomen om het aanbod van buitenschoolse kinderopvang uit te breiden. Er werden ook een aantal voorwaarden versoepeld. Zo kan in 2008 en 2009 extra personeel worden ingezet tijdens de schoolvakanties. Op piekmomenten tijdens het schooljaar en in de vakantie wordt het mogelijk om maximaal 30 minuten over de maximaal toegelaten capaciteit te gaan. In 2012 versoepelen de regels om vakantieopvang te organiseren. Via een eenvoudige en snelle procedure kan men vakantieopvang op een nieuwe locatie inrichten en daarvoor een attest van toezicht of een erkenning krijgen.

Vanaf 2007 kunnen studenten in het laatste jaar van een relevante studierichting vacatures in de buitenschoolse kinderopvang invullen. In 2008 wordt deze maatregel verankerd in regelgeving. Mits bepaalde voorwaarden mogen voorzieningen in de buitenschoolse kinderopvang studenten inschakelen als begeleiders.

Vanaf 2010 kan de sector van de buitenschoolse kinderopvang doelgroep werknemers aanwerven. Het gaat om jongeren onder de 30 jaar die niet meer leerplichtig zijn en maximaal over een diploma hoger secundair onderwijs beschikken. De initiatieven voor buitenschoolse opvang of de erkende kinderdagverblijven met buitenschoolse opvang kunnen hiermee extra plaatsen realiseren of ze kunnen de werknemers inzetten in ondersteunende of logistieke functies.

In 2014 werden de voorwaarden voor erkenning en attest van toezicht en het kwaliteitsbeleid voor buitenschoolse gezinsopvang en groepsopvang aangepast aan de regelgeving buitenschoolse opvang van het decreet kinderopvang van baby's en peuters. Het is ook de bedoeling de regelgeving te vereenvoudigen, aan te passen aan recente ontwikkelingen in de sector en af te stemmen op de Europese regelgeving.

Eind 2008 richtte Kind & Gezin een denktank buitenschoolse kinderopvang op om na te denken over de toekomst van deze sector. Aanleiding is de stijgende vraag ten opzichte van het beperkte aanbod. Een uitbreiding om tegemoet te komen aan de vraag, zou onbetaalbaar zijn. In 2009 leverde de denktank zijn eindnota af die de nest- en webfunctie toelicht. Scholen en de buitenschoolse formele opvang moeten een nestfunctie opnemen. Zij organiseren een activiteitenaanbod in samenwerking met externe partners. De webfunctie biedt buurtgerichte vrijetijdsactiviteiten aan voor kinderen. Dat bestaat uit een aanbod voor schoolgaande kinderen georganiseerd door scholen, gemeenten, jeugdwerk, speelpleinwerking, sport, sociaal-cultureel werk en welzijn. Het lokale bestuur staat in voor de coördinatie.

In 2013-2014 organiseerde Kind & Gezin een Staten-Generaal over de opvang en vrije tijd van schoolkinderen. Drie werkgroepen, bestaande uit een vertegenwoordiging van werkgevers, werknemers en belangenverenigingen uit de sectoren van onderwijs, jeugd, sport en welzijn, formuleerden aanbevelingen en beleidsopties. Eén van de doelstellingen verwijst naar het verhogen van de tewerkstelling van vrouwen met oudere kinderen, en in het bijzonder vrouwen uit kansengroepen. De deelnemers aan de Staten-Generaal vragen onder andere een aanbod op maat van het kind, de ouders en de samenleving; een toegankelijk aanbod voor alle kinderen dat vertrekt vanuit een integrale visie op opvang en vrije tijd en een uitbreiding volgens een groeipad.

Inclusieve opvang

Inclusieve kinderopvang voorziet in opvang aan kinderen die door medische of psychosociale problemen meer intensieve zorgen nodig hebben. In 2009 investeerde de Vlaamse Regering in een aanbod inclusieve kinderopvang. Kinderopvangvoorzieningen kunnen middelen aanvragen om hun aanbod toegankelijker te maken voor kinderen met een specifieke zorgbehoefte. Er worden 132 plaatsen toegekend. In 2013 werden extra middelen vrijgemaakt ter ondersteuning van 16 projecten Centra voor Inclusieve Kinderopvang. Deze centra krijgen de opdracht om de expertise over inclusieve kinderopvang op te bouwen en uit te dragen naar andere voorzieningen in de regio. Ze worden ondersteund door Kind & Gezin en het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH).

2.2.2. *Verhogen draagkracht gezinnen door ondersteuning in het huishouden*

In het kader van de verhoging van de draagkracht van de gezinnen zijn er maatregelen gericht op ondersteuning in het huishouden door het opnemen van bepaalde huishoudelijke taken door derden. Enerzijds gaat het hierbij om de PWA-cheques en de dienstencheques, die tot 2014 een bevoegdheid vormden van het federale niveau en met de zesde staatshervorming worden overgeheveld naar de gewesten. Anderzijds zijn er de diensten gezins- en thuiszorg, die een Vlaamse materie zijn.

PWA-cheques

De plaatselijke Werkgelegenheidsagentschappen (PWA) ontstonden in 1987. Sinds 1994 zijn gemeenten verplicht een PWA op te richten. Het PWA biedt werklozen de kans om uit het isolement van werkloosheid te treden en wil een antwoord bieden op een aantal maatschappelijke behoeften waarvoor het aanbod in het reguliere arbeidscircuit onvoldoende is. Gebruikers kunnen schoonmaak- en onderhoudsklusjes, kinderopvang of administratieve hulp betalen met PWA-cheques.

Samen met de dienstencheques worden de PWA-cheques in 2009 duurder: de minimumprijs wordt 5,95 euro in plaats van 4,95 euro. De maximumprijs is 7,45 euro.

Dienstencheques

Het systeem van de dienstencheque werd in 2001 geïntroduceerd met 3 doelstellingen: de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen, de strijd tegen zwartwerk en het vergemakkelijken van de combinatie arbeid-gezin voor gebruikers en werknemers. De gebruiker kan met dienstencheques een werknemer van een erkende onderneming betalen voor huishoudelijk werk bij hem thuis (zoals schoonmaken) en buiten zijn woning (zoals boodschappen doen). De dienstencheque komt in aanmerking voor een belastingaftrek van 30%.

De prijs per cheque werd in 2008 verhoogd van 6,7 euro naar 7 euro en in 2009 naar 7,5 euro. In 2013 steeg de prijs naar 8,5 euro voor de eerste 400 aangeschafte cheques per jaar en 9,50 euro voor de volgende aangeschafte cheques. Dat wordt respectievelijk 9 euro en 10 euro in 2014.

Gebruikers kunnen vanaf 2008 jaarlijks maximaal 750 dienstencheques aankopen (voordien 500). Een aantal gebruikersgroepen krijgen een uitzondering en kunnen 2.000 dienstencheques per jaar aankopen. Dat zijn personen met een handicap of ouders van minderjarige kinderen met een handicap, bejaarden die een tegemoetkoming voor hulp aan bejaarden genieten en alleenstaanden met één of meer kinderen ten laste. Voor deze gebruikersgroepen verhoogt de prijs van de cheque niet na de 400 eerst aangeschafte cheques.

Omdat gezinnen meerdere gebruikers kunnen tellen, wordt vanaf 2012 het aantal jaarlijks aan te kopen dienstencheques beperkt tot 1.000 per gezin. Het plafond van 1.000 dienstencheques geldt niet voor bovenvermelde groepen.

Dienstencheques voor zelfstandigen

Vanaf 2006 hebben vrouwelijke zelfstandigen of meewerkende echtgenotes bij het hernemen van hun beroepsactiviteit na bevalling recht op 70 gratis dienstencheques om hun huishoudelijke taken te verlichten. In 2007 steeg het aantal naar 105 exemplaren.

In 2008 worden deze dienstencheques onmiddellijk na de bevalling toegekend. Voorheen moesten moeders daarvoor wachten tot ze hun professionele activiteiten hervat hadden. Zelfstandige moeders kunnen vanaf dan voor een periode van 15 in plaats van 6 weken hulp krijgen in het huishouden.

Als gevolg van een Europese richtlijn 2010/41/EU rond de toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van zelfstandig werkzame mannen en vrouwen in Belgisch recht, werd een aantal voorwaarden om recht te hebben op moederschapshulp versoepeld.

Diensten Gezins- en thuiszorg

Er is in Vlaanderen een ruim en divers aanbod aan voorzieningen die verschillende vormen van verzorging en hulp bij de mensen thuis aanbieden. Personen waarvan de draagkracht niet voldoende is om de lasten op het gebied van persoonsverzorging en huishoudelijke taken te dragen kunnen een beroep doen op het aanbod. Dat zijn vooral maar niet uitsluitend ouderen.

Wat heeft dat dan met de combinatie van arbeid en gezin te maken? Het gezinsleven brengt zorgtaken met zich mee, niet alleen zorg voor kleine kinderen, maar mogelijk ook voor de partner of voor andere familieleden zoals voor ouders. De diensten gezinszorg kunnen voor mantelzorgers die werken een belangrijke steun betekenen.

Het Woonzorgdecreet van 13 maart 2009 voorziet in het wettelijk kader. Zorg op maat van de gebruiker en de kwaliteit van wonen en zorg staan daarin centraal. Het decreet regelt de aanmelding, de erkenning en de subsidiëring van voorzieningen in de thuiszorg en de ouderenzorg.

Diensten voor gezinszorg bieden persoonsverzorging, hulp in het huishouden, psychosociale en pedagogische ondersteuning en begeleiding. Diensten voor aanvullende thuiszorg bieden de schoonmaak van het huis, bij sommige diensten kan men ook oppashulp krijgen, sommige diensten kunnen ook helpen bij het uitvoeren van karweitjes. Diensten voor logistieke hulp sturen iemand langs om te helpen bij de schoonmaak van het huis of bieden soms ook hulp bij karweitjes in en rond het huis. Gezinszorg kende een sterke uitbreiding in de voorbije jaren: het aantal subsidieerbare uren gezinszorg wordt jaarlijks uitgebreid.

Naast verzorging thuis, bestaan er mogelijkheden om een tijdelijk verblijf aan te bieden bij centra voor kortverblijf, dagverzorgingscentra en centra voor palliatieve verzorging als aanvulling op de taken van mantelzorgers.

Het Vlaamse overheidsbeleid zette de voorbije jaren ook enkele vernieuwende projecten op om thuiswonende zorgbehoevende ouderen en hun mantelzorgers te ondersteunen. Dat gebeurde onder andere via vernieuwende projecten in de thuiszorg, demonstratieprojecten in het kader van Flanders' Care, pilootprojecten met

een vernieuwende visie op de architecturale en ruimtelijke vertaling van zorg en een proeftuin Zorginnovatieruimte Vlaanderen.

2.2.3. Financiële tegemoetkomingen

Ook aan de hierboven beschreven maatregelen zijn verschillende financiële tegemoetkomingen gekoppeld.

Ouderbijdrage in de kinderopvang

De bijdrage voor ouders voor de opvang van kinderen in gesubsidieerde kinderopvang is wettelijk geregeld en wordt berekend op basis van het inkomen. Er gelden verminderingen voor gezinnen met een inkomen onder een bepaalde grens en voor gezinnen met meer dan één kind ten laste. Een initiatief voor buitenschoolse opvang (IBO) of lokale dienst voor buurtgerichte kinderopvang kan grotendeels zelf de ouderbijdrage bepalen binnen vastgelegde grenzen.

Met de korting voor kinderlast wordt de ouderbijdrage verminderd voor kinderen die het gezin ten laste heeft. De korting voor kinderlast geldt vanaf 2008 voor alle kinderen waarvoor het gezin financieel verantwoordelijk is, op voorwaarde dat deze kinderen minstens één derde van de tijd in dat gezin verblijven. Dit komt co-ouders en nieuw samengestelde gezinnen ten goede.

Vanaf 2009 kunnen zelfstandige kinderopvangvoorzieningen instappen in het systeem van inkomensgerelateerde bijdragen. Ze moeten 20% van de capaciteit reserveren voor specifieke groepen volgens de voorrangregels in de kinderopvang. Het opvanginitiatief ontvangt een gegarandeerde dagprijs per kind. De overheid betaalt het verschil tussen de gegarandeerde dagprijs en de ouderbijdrage terug aan de opvangvoorziening.

Kinderopvang werkzoekenden

In het kader van het 'Actieplan werkloosheidsvallen' van de ministers van Werk en van Sociale Economie en Gelijke Kansen wordt vanaf 2008 een vergoeding toegekend voor werkzoekenden die tijdens een opleiding kinderopvang nodig hebben, of zich voor de opleiding moeten verplaatsen. Voor die datum was er enkel een forfaitaire vergoeding van 4 euro per halve dag voor de opvang van één kind, op voorwaarde dat het nog niet naar de kleuterschool ging. Dankzij de nieuwe regeling krijgen cursisten nu de werkelijke uitgaven voor kinderopvang vergoed.

Bijdrage gezins- en thuiszorg

De gebruikersbijdrage voor gezins- en thuiszorg wordt berekend per uur en is afhankelijk van het inkomen en de gezinssituatie. Zwaar zorgbehoevenden krijgen een korting op de gezinszorg. Voor meerlingenhulp is er een maximumbedrag bepaald. Vanaf 2007 wordt de bijdrage die zelfstandigen betalen voor gezinszorg op dezelfde manier berekend als voor werknemers. Het netto-inkomen van zelfstandigen mag men voor de berekening van de gebruikersbijdrage niet meer vermeerderen met 25%, zoals voordien wel het geval was.

Federaal: fiscale aftrek kosten kinderopvang

Ouders die zelf instaan voor de opvang van hun kinderen jonger dan 3 jaar, of opvang regelen via een familielid of babysit, hebben recht op een verhoging van de belastingvrije som.

Ouders die wel uitgaven doen in het kader van kinderopvang, genieten een fiscale aftrek van kinderopvangkosten totdat het kind 12 jaar is. Vanaf 2010 wordt de fiscale aftrek voor kinderen met een zware handicap verruimd van 12 tot 18 jaar. Vanaf het aanslagjaar 2013 wordt de fiscale aftrek van kinderopvang gewijzigd. Tot en met aanslagjaar 2012 konden ouders de betaalde ouderbijdrage volledig inbrengen, met een maximum van 11,20 euro per opvangdag per kind. De uitgaven voor kinderopvang worden afgetrokken van het belastbaar inkomen voordat de progressieve belastingen worden berekend. Vanaf het aanslagjaar 2013 wordt de aftrek een 'belastingvermindering': eerst worden de progressieve belastingen berekend en op de berekende belasting wordt een vermindering toegekend. De belastingvermindering is beperkt tot 45% van de werkelijk gedane uitgaven. Het maximum van 11,20 euro per kind per opvangdag blijft gelden.

2.2.4. De man-vrouwverhouding binnen gezinnen

Het Vlaamse Gelijkekansenbeleid zet vooral in op bewustmaking en informatieverstrekking over loopbaan- en gezinsbeslissingen en de gevolgen voor mannen en vrouwen. Speciale aandacht gaat naar nieuwe Vlamingen en bewustwording van evenwichtige participatie van mannen en vrouwen bij huishoudelijke en zorgtaken. Het Europees Jaar voor de Gelijke Kansen in 2007 was een stimulans om verschillende acties rond gendergelijkheid op te zetten. In Vlaanderen zet men in het licht van dit Europees Jaar en met middelen van het ESF MV United op, een grootschalige campagne om de combinatie tussen arbeid en gezin op de agenda te zetten. De campagne omvat twee tv-programma's op de openbare omroep, twee magazines over de combinatie van werk, gezin en vrije tijd, een onderzoek over het al dan niet mogelijk zijn van het nieuwe huishouden en een brochure 'buitenshuis werken of thuis werken' voor vrouwen van diverse etnisch-culturele afkomst.

In de beleidsperiode 2004-2009 gaf de Vlaamse minister van Gelijke Kansen de opdracht om onderzoek te voeren naar de taakverdeling en beleving van rolpatronen bij jonge koppels, naar de wenselijkheid van extra vaderschapsverlof na de geboorte van een kind, naar de houding van gezinnen van verschillende origine ten opzichte van gelijke kansen voor vrouwen en mannen op het werk en thuis en naar de oorzaken en copingstrategieën van stress bij ouders met kinderen tot 12 jaar. In 2010 werd onderzoek naar de loopbaankansen van alleenstaande ouders en naar de loopbanen van ouders in verblijfsco-ouderschap afgerond.

In de beleidsperiode 2009-2014 wilde de minister van Gelijke Kansen werken aan het creëren van een genderbewustzijn van de Vlaming. Gezinnen moeten de loopbaanbeslissingen die worden ingegeven door genderpatronen ter bespreking stel-

len. De minister lanceerde in 2011 de genderklikwebsite (www.genderklik.be) die informeert over de betekenis van gender en de impact ervan op het eigen leven. De website zet de bezoeker aan bewuste keuzes in het leven te maken, onafhankelijk van het geslacht. De minister wil waarschuwen voor de gevolgen wanneer één van de partners beslist om deeltijds te gaan werken of te stoppen met werken. Het delen van de verantwoordelijkheid voor de zorgtaken evenals het armoederisico van vrouwen na een relatiebreuk worden in beeld gebracht. Notarissen, bemiddelaars, advocaten en de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW's) krijgen informatie over mogelijke compensatieregelingen inzake combinatie werk en privé bij loopbaanbeslissingen. De minister wil een evenwichtige opname van ouderschapsverlof stimuleren, zodat de genderkloof verkleint.

Een andere actie is de brochure 'Vaders en ouderschapsverlof' met getuigenissen van vaders en informatie over vaderschapsverlof, ouderschapsverlof, tijdskrediet en loopbaanonderbreking. Dat moet jonge vaders stimuleren om verlof op te nemen en meer tijd vrij te maken voor de kinderen en het huishouden. Kind & Gezin verspreidt de brochure tijdens huisbezoeken en in de consultatiebureaus.

De conferentie 'genderkloof in werk, loopbaan en familie' (2013) wilde werkgevers sensibiliseren en ondersteunen in het nemen van gender- en combinatievriendelijke maatregelen.

Met acties gericht naar allochtone vrouwenverenigingen en jongeren worden mannen en vrouwen met een andere herkomst eveneens aangezet tot een evenwichtige participatie aan huishoud- en zorgtaken. Een documentaire, een videoproject en een tournee met workshops in scholen moeten hiertoe bijdragen.

3. Slotbeschouwingen

Deze bijdrage geeft een overzicht van het overheidsbeleid in Vlaanderen dat zich richt op de combinatie van arbeid en gezin. Daarbij hebben we aandacht voor de invloed van verschillende beleidsniveaus, achterliggende doelstellingen en de uiteenlopende beleidsmaatregelen die de verschillende overheden nemen. De beleidsmaatregelen delen we daarbij op in maatregelen die zich vooral richten op de beroepsarbeid en maatregelen die zich vooral richten op het gezin. Hierna gaan we wat dieper in op enkele tendensen.

3.1. Verschuiving in taken en bevoegdheden tussen beleidsniveaus

3.1.1. Invloed van Europa neemt verder toe

Regelgeving vanuit Europa met een impact op het beleid van de lidstaten met betrekking tot de combinatie arbeid en gezin is niet nieuw. Al in de jaren 1970, 1980 en 1990 werd wetgeving aangenomen over de gelijke behandeling van vrouwen

met betrekking tot toegang tot en omstandigheden op de arbeidsmarkt, gezondheid en veiligheid van zwangere vrouwen, bescherming van werkneemsters tijdens de zwangerschap en de bevalling, arbeidstijd, deeltijdwerk en tijdelijke contracten (Rondelez, 2014).

De invloed van Europa op federale en Vlaamse maatregelen wordt de laatste jaren steeds duidelijker:

- De aanpassing aan de ontslagbescherming bij vaderschaps- en meeouderverlof om in overeenstemming te zijn met de Europese Richtlijn 2002/73/EG over gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de toegang tot het arbeidsproces, beroepsopleiding en promotiekansen.
- Het statuut voor telewerkers als gevolg van een Europees kaderakkoord van 2002 over telewerk.
- De aanpassing van de wetgeving betreffende de bescherming bij zwangerschap, moederschap en borstvoeding omwille van een Europese Richtlijn (2008/104/EG) die verschillende bepalingen over de bescherming van uitzendkrachten bevat.
- De uitbreiding van het ouderschapsverlof als gevolg van een Europese richtlijn van 8 maart 2010.
- De aanpassing aan de regeling van de moederschapsuitkering voor zelfstandigen als gevolg van een richtlijn voor de gelijke behandeling van zelfstandig werkzame mannen en vrouwen uit 2010 (2010/41/EU).
- In de voorschoolse kinderopvang was het bestaande decreet niet aangepast aan de voorwaarden van de Europese interne markt. Het nieuwe decreet van 2012 over de organisatie van kinderopvang van baby's en peuters is conform de Europese regelgeving.

De beschreven verschuiving in bevoegdheden verloopt niet rimpelloos. Het is duidelijk dat de verkaveling van bevoegdheden tussen Europa, de lidstaten en de regio's voortdurend voer voor discussies blijft. Een mooi voorbeeld is de discussie rond het moederschapsverlof. In 2008 stelde de Europese commissie een nieuwe richtlijn voor die het minimaal aantal weken moederschapsverlof moest optrekken. Een jaar later gaf het Comité voor de Rechten van de Vrouw en Gendergelijkheid de aanbeveling om het moederschapsverlof nog verder uit te breiden naar 20 weken, in plaats van de 18 weken in het voorstel en de 14 weken in de huidige regelgeving. Het parlement ging akkoord, maar de Raad van Ministers oordeelde in 2010 dat dit voorstel te ver gaat. De ministers sturen het opnieuw naar het parlement, dat op zijn beurt in 2014 de ontwerprichtlijn terugtrekt.

Naast bindende regels onder de vorm van richtlijnen en verordeningen heeft de Europese Unie een coördinerende rol. Een voorbeeld daarvan zien we binnen het Europees Werkgelegenheidsbeleid, het voorbije decennium bepaald door de Lisabon- en de Europa 2020-strategie. De Europa 2020-strategie vervangt in 2010 de Lissabonstrategie (2000) en wil aan de hand van een aantal richtsnoeren de werkgelegenheid en brede economische beleidskwesties aanpakken. Hieraan is de doelstelling gekoppeld om de arbeidsparticipatiegraad voor vrouwen en mannen

in de leeftijdscategorie 20–64 jaar uiterlijk in 2020 op 75% te brengen. Men ziet betaalbare en kwaliteitsvolle kinderopvang en vernieuwing in de arbeidsorganisatie als middelen om de combinatie arbeid en gezin te bevorderen. Het Europees niveau legt doelstellingen en streefcijfers vast, onder meer inzake kinderopvang, waarna de lidstaten moeten rapporteren hoe ze die behalen. Op die manier heeft Europa een impact op de richting die lidstaten met hun beleid uitgaan. Voor sommige doelstellingen verleent de EU budgettaire steun aan de lidstaten voor het realiseren ervan, door middel van de Structuurfondsen, waar het Europees Sociaal Fonds deel van uitmaakt. De Europese Unie stelt inzake kinderopvang vergelijkende statistieken over de vooruitgang ter beschikking en wil het uitwisselen van ervaringen en goede praktijken stimuleren.

De mededeling van de Europese Commissie in 2012 'Naar een banenrijk herstel' ging vergezeld van een reeks werkdocumenten waaronder een over de benutting van het werkgelegenheidspotentieel van de persoonlijke en huishoudelijke dienstverlening. Dat ziet persoonlijke en huishoudelijke diensten als een manier om werkgelegenheid te creëren, de kwaliteit van zorg te verbeteren en het evenwicht tussen combinatie arbeid en gezin te bevorderen. Daarbij haalt men het dienstenchequesysteem van België als 'good practice' aan.

Een mededeling van de Commissie van 2011 spoorde de lidstaten aan om meer en beter samen te werken in het domein van (vroegtijdig) onderwijs en opvang van jonge kinderen (Early Childhood Education and Care). De toegang en kwaliteit van opvang en onderwijs moeten de competenties en kwalificaties van toekomstige EU-burgers en de inzetbaarheid van ouders op de arbeidsmarkt vergroten. Door middel van structuurfondsen kunnen lidstaten innoveren, personeel bijscholen en de infrastructuur van de sector verbeteren.

3.1.2. Verdere overheveling van bevoegdheden van federaal naar Vlaams niveau

Naast de duidelijke opwaartse verschuiving van bevoegdheden is er in België al een tijdlang een neerwaartse verschuiving gaande. De opeenvolgende staats hervormingen zijn hier het schoolvoorbeeld van. Sinds de federalisering van België is het gezin één van de kerntaken van de bevoegdheid van de gemeenschappen. Sinds 1980 is de Vlaamse Gemeenschap bevoegd inzake 'Het gezinsbeleid met inbegrip van alle vormen van hulp en bijstand aan gezinnen en kinderen'. En het gaat verder. In het kader van de zesde staats hervorming zijn opnieuw verschillende bevoegdheden zoals de gezinsbijslag, de dienstencheques, de plaatselijke werkgelegenheidsagentenschappen, de loopbaanonderbreking en het Fonds voor Collectieve Uitrustingen en Diensten (FCUD) overgeheveld naar de deelstaten.

3.1.3. *Verschuiving naar het lokale niveau*

De neerwaartse verschuiving van bevoegdheden van het nationale niveau naar de regio's en gemeenschappen zet zich door naar het lokale niveau. Gemeenten en OCMW's hebben er de voorbije jaren heel wat taken bij gekregen.

Wat betreft het thema in deze bijdrage kunnen we verwijzen naar de taken die de lokale besturen hebben gekregen inzake de kinderopvang. Het besluit van de Vlaamse Regering van 4 mei 2007 bepaalt dat het lokaal bestuur de lokale regie van de kinderopvang uitoefent in overleg met Kind & Gezin. Het betreft het Lokaal Overleg Kinderopvang bij de uitwerking van de voorstellen over de voorschoolse en de buitenschoolse kinderopvang. Binnen het Lokaal Overleg Kinderopvang wordt een initiatiefnemer aangewezen of een structuur gecreëerd om het Lokaal Loket Kinderopvang te organiseren. Op basis van de meerjarenplanning moeten de gemeenten advies geven aan Kind & Gezin over de uitbreiding van de kinderopvang binnen het eigen grondgebied.

Zoals bepaald in het decreet van 20 april 2012 over de kinderopvang van baby's en peuters, moet een lokaal loket kinderopvang gezinnen informeren over vrije opvangplaatsen en de vragen naar opvang coördineren, met specifieke aandacht voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen. Het loket werkt daarvoor samen met de kinderopvangvoorzieningen en het lokaal bestuur.

In de buitenschoolse kinderopvang krijgen de lokale besturen de regierol toebedeeld. Het lokale bestuur moet het bestaande opvang- en vrijetijdsaanbod in kaart brengen en samenwerking stimuleren. Dit moet resulteren in opvangnetwerken, een samenwerking tussen lokale actoren op het gebied van opvang voor en na de schooltijd.

De lokale besturen zijn momenteel erg actief inzake kinderopvang. Anderzijds blijkt uit een recente bevraging wel dat de combinatie arbeid en gezin als expliciet thema van lokaal gezinsbeleid zelden terug te vinden is (Luyten e.a., 2014).

3.2. *De achterliggende doelstellingen*

Kijken we naar de achterliggende doelstellingen, dan zien we dat economische overwegingen blijven doorwegen, zij het dat het voorbije decennium bijkomend ook sociale doelstellingen hebben gespeeld en een bekommernis om de kwaliteit van het gezinsleven te verbeteren.

3.2.1. *Tegenstrijdige doelstellingen*

Een bepaalde maatregel kan één doelstelling dienen, maar een andere tegenwerken (Stouten, 2008). Dat zien we ook gebeuren in het beleid inzake combinatie arbeid en gezin.

Het toekennen van verlofmogelijkheden laat ouders toe meer tijd door te brengen met hun kinderen en dit kan hun ontwikkeling stimuleren. Verlofmogelijkheden kun-

nen de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen ook bevorderen. Maar tegelijkertijd kan een onderbreking van de arbeid negatieve gevolgen meebrengen voor het uitbouwen van een carrière en daarmee de kansen van vrouwen op het werk beknotten. Op dit vlak zien we bijvoorbeeld het gelijke kansenbeleid inzetten op de opname van vaderschapsverlof door mannen en het sensibiliseren van vrouwen over mogelijke nadelige gevolgen van loopbaankeuzes. Kinderopvang doet vrouwen in grotere mate deelnemen aan de arbeidsmarkt en dient daarmee een economisch doel, maar kinderopvang heeft ook een pedagogische en sociale functie: bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen en aan het verkleinen van de ongelijkheid omwille van armoede. Meer nadruk leggen op de ene functie kan in het nadeel zijn van een andere functie.

3.2.2. Expliciet en impliciet

Naast de maatregelen die zich expliciet richten op het bevorderen van het evenwicht tussen arbeid en gezin zijn er ook beleidsmaatregelen die impliciet, zonder dat dit uitdrukkelijk de intentie is, een weerslag hebben op deze combinatie. Vaak gaat het daarbij om een negatieve weerslag.

Als men in het beleidsdomein werk spreekt over het stimuleren van flexibiliteit op de arbeidsmarkt, waardoor de overgang tussen twee jobs moet vergemakkelijken, wat betekent dat voor de combinatie tussen beroepsarbeid en gezin? Het kan praktische problemen voor gezinnen met zich meebrengen, of een impact hebben op de opbouw van anciënniteit bij een werkgever, wat dan weer meespeelt bij het toekennen van bepaalde verlofmogelijkheden.

Zo is er het aanzetten van mensen tot langer werken. Andere beleidsinitiatieven willen informele zorg en mantelzorg stimuleren. Denken we dan aan de zorg voor zorgbehoevende familieleden, waarvan het beleid wil dat ze langer thuis kunnen wonen, en aan de zorg van grootouders voor hun kleinkinderen. Vanuit budgettaire overwegingen maar ook rekening houdend met de wensen van vele zorgbehoevenden, zet de overheid in op een 'vermaatschappelijking van de zorg', op preventie en vroegdetectie. Als het beleid ervoor wil zorgen dat zorgbehoevenden langer in de thuisomgeving kunnen blijven, dan betekent dit allicht voor het gezin en familie een verhoging van de draaglast. Vraag is hoe deze beleidsinitiatieven met elkaar te verzoenen zijn.

3.2.3. Verschuivingen in de achterliggende doelstellingen

Doorheen de jaren zien we een aantal verschuivingen in achterliggende doelstellingen. Waar bij de kinderopvang in het begin vooral de nadruk werd gelegd op economische groei en participatie, ziet men in Vlaanderen en zelfs in Europa meer sociale én pedagogische doelstellingen naar voren komen. De Europese Commissie stelde in 2013 bijvoorbeeld het Pakket Sociale Investeringsmaatregelen voor met de aanbeveling 'Investeren in kinderen: de vicieuze cirkel van achterstand doorbreken'. Naar aanleiding van de aanbeveling roept het Parlement de lidstaten op om te

investeren in kinderopvang van hoge kwaliteit. Lidstaten kunnen daarvoor middelen aanwenden uit het Europees Sociaal Fonds.

Toch kan niet worden ontkend dat de economische doelstellingen van het beleid inzake combinatie van arbeid en gezin, zeker in tijden van crisis en besparingen dominant aanwezig blijven.

We zijn nog ver verwijderd van de door de Nederlandstalige Vrouwenraad (2012) vooropgestelde doelstelling dat ieder individu, binnen de maatschappelijke context, een voldoende evenwichtige persoonlijke, sociale, materiële en financiële ontwikkeling kan realiseren in alle fasen van de levensloop.

3.3. Enkele tendensen op niveau van de maatregelen

3.3.1. Wat krijgt men?

Wat betreft de maatregelen zien we het voorbije decennium een toenemende inzet op diensten om de draagkracht van het gezin te verhogen. Daarbij denken we aan de kinderopvang, gezinszorg en hulp in het huishouden. Waar de voorbije 10 jaar verloven werden uitgebreid en flexibeler gemaakt, zien we recent een tendens tot het terugschroeven van de mogelijkheden. Gezinnen die zorg opnemen voor kinderen of familieleden worden daarbij gespaard.

Op Vlaams niveau valt de uitbreiding van de kinderopvang op. Op basis van het decreet kinderopvang voor baby's en peuters mogen we een bijkomende uitbreiding verwachten: tegen 2020 moet het recht op kinderopvang een feit zijn. Nieuwe regels om de kwaliteit van de kinderopvang te bewaken, volgden elkaar op. De vernieuwing van de sector is volop in uitvoering.

Ook in de buitenschoolse opvang is een hervorming gepland.

In de beleidsmaatregelen zien we op het federaal niveau een afbouw van het tijds-krediet en de loopbaanonderbreking.

Op Europees niveau zien we na de uitbreiding van het ouderschapsverlof, een discussie ontstaan over het al dan niet uitbreiden van het moederschapsverlof. Europa zet de laatste jaren kinderopvang meer in de kijker en recent ook 'persoonlijke en huishoudelijke diensten'.

Zien we een verschuiving van het toekennen van diensten in plaats van verloven?

3.3.2. Voor wie zijn de maatregelen bedoeld?

Arbeidsstatuut van de ouders

Een verschuiving in de doelgroep van maatregelen is een algemene trend om meer gelijkheid te krijgen in de verschillende arbeidsstatuten.

Dat is vooreerst duidelijk bij de zelfstandigen. Die kregen in het voorbije decennium een uitbreiding van verlofmogelijkheden. Er werden stappen gezet naar meer gelijkheid met het stelsel van werknemers. Ze kregen gratis dienstencheques en de

bijdrage in gezins- en thuishulp wordt gelijkgetrokken met werknemers. Er worden ook stappen gezet om uitzendkrachten gelijke rechten te geven bij de geboorte van een kind en het borstvoedingsverlof gaat van twee verschillende naar een eenvormige regelgeving. In het stelsel van tijdskrediet en loopbaanonderbreking zijn er nog steeds grote verschillen tussen de privésector en de openbare sector.

Aandacht voor nieuwe doelgroepen

Er gaat de laatste jaren meer aandacht naar nieuwe doelgroepen. Het verlof voor meemoeders wordt ingevoerd. Ook pleegouders krijgen enkele dagen verlof toegekend. In de kinderopvang krijgen co-ouders en nieuw samengestelde gezinnen een voordelige regeling bij de korting voor kinderlast. De sensibilisering over arbeid en gezin van het gelijkekansenbeleid richt zich onder andere tot vaders en mensen met een andere etnisch-culturele achtergrond.

Kwetsbare groepen

In de kinderopvang worden voorrangregels voor specifieke kwetsbare groepen bepaald: alleenstaande ouders die omwille van het werk of een opleiding hun kind overdag niet kunnen opvangen, ouders met een zeer laag inkomen, ouders met kinderen in een sociale of pedagogische crisissituatie en ouders met een kind waarvan broers of zussen in dezelfde voorziening opgevangen worden. Het inkomensgerelateerde systeem moet de toegankelijkheid van de kinderopvang voor lage inkomens verhogen. Ook in de gezinszorg wordt een prijs volgens het inkomen bepaald. Personen met een handicap of ouders van minderjarige kinderen met een handicap, ouderen die een tegemoetkoming voor hulp aan bejaarden genieten en alleenstaanden met één of meer kinderen ten laste, kunnen meer dienstencheques aankopen aan een meer voordelige prijs. Ouders met een kind met een beperking kunnen ouderschapsverlof opnemen totdat hun kind 21 jaar is; de fiscale aftrek van kinderopvangkosten geldt tot 18 jaar. Met de investering in inclusieve kinderopvang wordt deze doelgroep eveneens meer ondersteund.

Leeftijd van het kind

In het voorbije decennium wordt de leeftijd van het kind waarop ouders ouderschapsverlof kunnen opnemen, verhoogd. De voorbije jaren heeft men in de kinderopvang vooral aan jonge kinderen aandacht geschonken. Volgende jaren heeft men ook de intentie om een groeipad voor schoolkinderen uit te tekenen.

3.3.3. Het gebruik van de maatregelen

Zoals in punt 1.3. aangehaald, is het relevant om na te gaan wie gebruik maakt van een maatregel. De gebruikersgroep stemt niet steeds overeen met de groep die men wil bereiken (de doelgroep). Een analyse van de efficiëntie van maatregelen vergt een grondige evaluatie ervan, wat ruimer gaat dan het opzet van dit hoofd-

stuk. Globaal genomen kunnen we wel stellen dat vele maatregelen van de voorbije jaren erg succesvol bleken. Het aantal gebruikers van deze maatregelen (kinderopvang, dienstencheques, verlofregelingen ...) nam hierdoor sterk toe. In 2004 waren er 92.537 opvangplaatsen met een erkenning of met een attest van toezicht van Kind & Gezin (Kind & Gezin, 2005). Eind 2013 zijn er dat 128.296 (Kind & Gezin, 2014) wat een toename betekent met 39% in een periode van 10 jaar.

Wat betreft de thematische verlopen, verrichtte de RVA in 2004 20.126 betalingen in het Vlaamse Gewest. In 2013 is dat aantal opgelopen tot 48.442 (Rijksdienst Voor Arbeidsvoorziening, 2014).

In Vlaanderen worden in 2013 74,8 miljoen dienstencheques aangekocht; in 2011 waren dat er 66,27 miljoen. Wat betreft de dienstencheques in het kader van de moederschapshulp aan zelfstandigen gaat het respectievelijk om 288.484 en 277.475 cheques (Rijksdienst Voor Arbeidsvoorziening, 2014).

Dat heeft op zijn beurt uiteraard financiële gevolgen, wat op zijn beurt kan leiden tot veranderingen in de voorziening.

3.3.4. De financiering

Het federale niveau heeft met de verlofmogelijkheden een belangrijk instrument in handen. In de voorbije 10 jaar werd er op een aantal vlakken gesleuteld aan deze regeling: de uitkeringen worden verhoogd en het wordt mogelijk het ouderschapsverlof en verlof voor een minderjarig gehospitaliseerd kind op een meer flexibele manier in te zetten. Er komt een uitbreiding van het ouderschapsverlof op impuls van Europa. De betaalbaarheid van het systeem werd echter in vraag gesteld. In 2009 besliste de federale regering om budgettaire consequenties verbonden aan een verbetering van verlofstelsels, te compenseren door het systeem van tijdskrediet en loopbaanonderbreking aan te passen. De thematische verlopen worden gevrijwaard van besparingen. Daarmee lijkt het beleid gezinskwaliteit en de zorg voor jongere en oudere familieleden te waarderen.

In 2009 adviseerde de Nationale Arbeidsraad (NAR) het systeem van verlofstelsels en tijdskrediet te vereenvoudigen. De federale minister van Werk beantwoordde deze oproep met de vraag om na te gaan hoe stelsels van tijdskrediet en loopbaanonderbreking in een individuele loopbaanrekening kunnen worden omgezet. Met dergelijke loopbaanrekening zouden werknemers de mogelijkheid krijgen om de onderbreking van de loopbaan naar eigen keuze naargelang de fase van hun leven in te zetten. In een tussentijds advies van 2013 vroeg de NAR in de eerste plaats om stabiliteit: de wijzigingen als gevolg van de vorige hervormingen zijn immers nog in verwerking door de betrokken diensten. De NAR wil zich vanaf 2015 opnieuw over het dossier buigen.

In 2011 gaf de federale overheid 1,65 miljard euro uit aan het systeem van de dienstencheques. Dit bedrag omvat de overheidstussenkomst voor de dienstencheques, de omkaderingskosten voor de uitvoering van de maatregel en de kost van de fiscale aftrekbaarheid. 60% van de gebruikers is jonger dan 55 jaar (Idea Consult, 2012).

3.4. Intenties in de huidige beleidsperiode van de Vlaamse en van de federale regering

Een aantal van de hierboven geschetste tendensen zetten zich voort in de plannen van de huidige beleidsperiode van de Vlaamse en van de federale regering.

3.4.1. Diensten en thematische verloven

Op Vlaams niveau wil men verder investeren in diensten, zo is er een groei voorzien voor gezinszorg en poetshulp in functie van de vergrijzing en de vermaatschappelijking van de zorg (Vandeurzen, 2014). Het systeem van dienstencheques wordt gecontinueerd en administratief vereenvoudigd (Muyters, 2014).

Een eerste realisatie van de nieuwe federale regering gaat al in vanaf 1 januari 2015. De uitkering bij niet-gemotiveerd tijdskrediet en loopbaanonderbreking wordt geschrapt en de zogeheten 'landingsbanen' worden pas mogelijk vanaf 60 in plaats van 50 jaar. Gemotiveerd tijdskrediet zal worden uitgebreid met 12 maanden. De periode wordt volledig gelijkgesteld voor de berekening van pensioenrechten. De federale regering voorziet een volledige gelijkschakeling van de verschillende stelsels van loopbaanonderbreking en tijdskrediet tegen 2020 (Peeters, 2014). Hiermee gaat men verder op het principe dat rechten worden toegekend los van het arbeidsstatuut van de gezinnen.

Vlaanderen gaat hierin mee: alle werknemers zullen recht hebben op één Vlaams systeem van zorgverlof *'ter ondersteuning van thematische verloven voor zorg, complementair aan de federale uitkering voor deze thematische verloven'* (Muyters, 2014, 26). De federale regering wil samen met de sociale partners werken aan een nieuw loopbaanmodel. Een loopbaanrekening maakt daar deel van uit. Hiermee zouden werknemers de mogelijkheid krijgen om de onderbreking van de loopbaan naar eigen keuze naargelang de fase van hun leven in te zetten (Peeters, 2014).

3.4.2. Voor wie?

Aandacht voor specifieke doelgroepen vinden we opnieuw terug in het gelijke kansenbeleid. De aanpak van de loopbaan- en loonkloof tussen mannen en vrouwen; ondersteuning van een gelijke verdeling van gezin, zorg, huishouden, betaalde arbeid en vrije tijd; en specifieke aandacht voor alleenstaande ouders, herintreders, vrouwen in armoede en vrouwen met een migratieachtergrond staat op de beleidsagenda (Homans, 2014). In de kinderopvang blijft de aandacht voor kwetsbare groepen gehandhaafd. Dit door middel van inkomensgerelateerde tarieven en bijkomende subsidies voor kinderopvangvoorzieningen die extra inspanningen doen voor kwetsbare gezinnen. Sensibilisering over de sociale functie van kinderopvang blijft ook bij andere voorzieningen belangrijk. Centra voor Inclusieve Kinderopvang, gericht naar gezinnen met kinderen met specifieke zorgbehoeften of handicap, krijgen een uitbreiding (Vandeurzen, 2014).

3.4.3. Gebruikers?

Met de kinderopvangzoeker en lokale loketten kinderopvang moeten ouders eenvoudiger en sneller opvang vinden. Meer flexibele kinderopvang moet de kinderopvang toegankelijker maken voor verschillende gebruikers. Ook bij de diensten voor gezinszorg en aanvullende thuiszorg wil men meer flexibiliteit mogelijk maken (Vandeurzen, 2014).

3.4.4. Financiering

De Septemберverklaring van de Vlaamse Regering (Bourgeois, 2014) bepaalt dat de ouderbijdrage voor kinderopvang meer wordt gediversifieerd. Dit staat niet uitdrukkelijk in de beleidsnota WVG. Het minimumtarief wordt verhoogd, met behoud van een aantal sociale correcties. Zal de verhoging van de kosten van de kinderopvang de betaalbaarheid in het gedrang brengen? Zal dit een effect teweeg brengen op de participatie van vrouwen aan de arbeidsmarkt? In Nederland werd tussen 2011 en 2013 een daling van 11% waargenomen van het aantal kinderen in de kinderopvang. De hogere bijdrage van ouders wordt daarbij als één van de mogelijke verklaringen aangehaald (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014). De kosten voor kinderopvang liggen in Nederland wel gevoelig hoger dan in Vlaanderen.

3.4.5. Doelstellingen

Over de verschillende beleidsdomeinen heen blijft de nadruk liggen op economische doelstellingen. Dit komt duidelijk naar voor in de federale beleidsnota Werk (Peeters, 2014, 28-29): *'Het arbeidsrecht is niet enkel een recht dat de minder sterke partij in de arbeidsrelatie moet beschermen. Het moet ook toelaten dat ondernemingen concurrentieel blijven, jobs kunnen gegarandeerd blijven met aanvaardbare werk-omstandigheden en mogelijkheden worden geboden aan de werknemers om hun rol in de samenleving op te nemen, meer specifiek deze verbonden aan het gezinsleven'*. De nota gaat verder met een zoektocht naar mogelijkheden om de flexibiliteit van de arbeidsorganisatie te verhogen, nieuwe arbeidstijdmodellen te introduceren en telewerk te stimuleren. Het zijn manieren waarop bedrijven kunnen inspelen op nieuwe ontwikkelingen of schommelingen in de economische conjunctuur.

De federale en Vlaamse ministers bevoegd voor Werk, zien langer werken als één van de grote uitdagingen. Het Vlaams beleidsdomein breidt de activering van oudere werknemers uit tot 65 jaar. Een goede afstemming tussen arbeid en gezin wordt gezien als een manier om werknemers en zelfstandige ondernemers langer aan de slag te houden en om met 'goesting' aan het werk te blijven (Muyters, 2014). Op federaal niveau is afgesproken om de pensioenleeftijd op te trekken tot 67 jaar. Langer werken, sneller werk vinden en langer beschikbaar blijven voor de arbeidsmarkt staan voorop.

In het beleidsdomein WVG komen zowel economische doelstellingen naar voren als aandacht voor de draagkracht van het gezin. Er is aandacht voor een toegenomen druk op gezinnen om gezinsleven en arbeid te verzoenen. De bevoegde minister ziet de aanvullende thuiszorg en gezinszorg binnen een doelstelling van zorg voor familieleden, maar dienstencheques worden duidelijk in een economische doelstelling ondergebracht als een impuls voor de werkzaamheidsgraad (Vandeurzen, 2014). In de beleidsnota Werk 2014-2019 (Muyters, 2014) gaat de nodige aandacht naar de rendabiliteit van de sector. Een kwalitatieve ondersteuning en een verdere professionalisering van de sector komt ook aan bod.

In strategische doelstelling 3 van de beleidsnota WVG 2014-2019 (Vandeurzen, 2014) worden de bakens uitgezet voor een gezinsbeleid. De kinderopvang krijgt daar uitdrukkelijk een plaats als sleutelement ter ondersteuning van een combinatie gezin-arbeid. Administratieve vereenvoudiging, versoepeling van normen inzake infrastructuur, het verder uitbouwen van een professionele ondersteuningsstructuur, moeten bijdragen tot financiële leefbaarheid en sociaal ondernemerschap in de kinderopvangsector.

De nadruk op kwaliteit in de kinderopvang, moet bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen en in het bijzonder aan kinderen uit meer kwetsbare gezinnen. In de kinderopvang van baby's en peuters gaat men nog meer inzetten op de competenties van de medewerkers in de kinderopvangsector en instrumenten om kwaliteit te evalueren in een systeem van zelfevaluatie. De buitenschoolse kinderopvang wordt in de komende beleidsperiode in een nieuw decreet uitgewerkt. Alle schoolkinderen laten genieten van een kwaliteitsvol aanbod aan opvang en vrije tijd staat daarbij voorop.

De doelstelling 'gendergelijkheid' komt niet in de beleidsnota WVG naar voren.

Op basis van de beleidsvoornemens in de periode 2014-2019, zien we voorlopig dus geen grote verschuivingen in het geplande beleid.

Bibliografie

Bourgeois, G. (2014). *Verklaring van de Vlaamse Regering betreffende de algemeen maatschappelijke situatie en betreffende de krachtlijnen van de begroting 2015*. Brussel: Vlaams Parlement, 2014-2015, nr. 31/1.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2014). *Minder kinderen naar kinderdagverblijven*. Geraadpleegd via <http://www.cbs.nl>

De Hoog, K. & Hooghiemstra, E. (2006). *Gezinsbeleid uit de kinderschoenen. Analyse van verkiezingsprogramma's*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.

De Prins, H. & Verstappen, L. (2004). De evolutie van tien jaar gezinsbeleid in Vlaanderen (1994-2004). In: *De kern verkaveld. Gezinsbeleid in Vlaanderen, 1994-2004*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 23-146.

Dewulf, B. & Rogiers, S. (2013). *Critical Success Factors Influencing Workplace Flexibility @ Janssen Campus Belgium*. Antwerpen: Master Consultancy Project AMS.

- Emmery, K. (2009). Gezinsbeleid in Vlaanderen 2008. In: *Gezinsbeleid in 2008. Opvoedingsondersteuning op de agenda geplaatst*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 25-102.
- Emmery, K. (2010). Gezinsbeleid in Vlaanderen 2009. In: *Gezinsbeleid in 2009. Kinderopvang op een scharniermoment*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 7-92.
- Emmery, K. (2011). Gezinsbeleid in Vlaanderen 2010. In: *Gezinsbeleid in 2010. Van gewoon samen tot samengewoond en opnieuw samen: samenwonen in het gezinsbeleid*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 7-94.
- Emmery, K. (2012). Gezinsbeleid in Vlaanderen in 2011. In: *Gezinsbeleid in 2006-2011. Van het gezin naar ouderschap als hoeksteen van de samenleving*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 13-97.
- Emmery, K. (2013). Gezinsbeleid in Vlaanderen in 2012. In: *Gezinsbeleid in 2012. De rol van het gezin, de buurt en de burger in de Huizen van het Kind*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 9-88.
- Essers, G., Vanmoerkerke, C. & Desimone, G. (2007). *Hoe het juiste evenwicht tussen arbeids- en gezinsleven te vinden?* Amsterdam: Stichting FNV Pers.
- Gilbert, N. & Specht, H. (1974). *Dimensions of social welfare policy*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Homans, L. (2014). *Beleidsnota Gelijke Kansen 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement, 2014-2015, nr. 136/1.
- Idea Consult (2012). *Evaluatie van het stelsel van de dienstencheques voor buurtdiensten en -banen 2011. Finaal eindrapport op verzoek van Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg*. Geraadpleegd via <http://www.werk.belgie.be>
- Jappens, M. (2008). Gezinsbeleid in Vlaanderen 2006-2007. In: *Gezinnen in opmars? Gezinsbeleid in Vlaanderen 2006-2007*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 11-63.
- Kind & Gezin (2005). *Kinderopvang. Jaarverslag 2004*. Geraadpleegd via: <http://www.kindengezin.be>
- Kind & Gezin (2014). *Jaarverslag kinderopvang 2013*. Geraadpleegd via: <http://www.kindengezin.be>
- Luyten, D. (1993). *OCMW en armenzorg. Een sociologische studie van de sociale grenzen van het recht op bijstand*. Leuven: S.O.I. Departement Sociologie, KULeuven.
- Luyten, D., Emmery, K. & Rondelez, P. (2014). *Mozaïek en dynamiek van het lokaal gezinsbeleid in Vlaanderen. Successen, spanningsvelden en knelpunten*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Milquet, J. (2008). *Algemene beleidsnota van de vice-eersteminister en minister van Werk en Gelijke Kansen, deel Werk van 15 april 2008*. Brussel: Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2008-2009, nr. 0995/017.
- Milquet, J. (2011). *Algemene beleidsnota Gelijke Kansen, 29 december 2011*. Brussel: Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2011-2012, nr. 1964/023.
- Muyters, Ph. (2014). *Beleidsnota Werk, Economie, Wetenschap en Innovatie 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement, 2014-2015, nr. 144/1.
- Nationale Arbeidsraad (2013). *Advies Nr. 1.862. Zitting van dinsdag 16 juli 2013. Individuele loopbaanrekening*. Geraadpleegd via <http://www.cnt-nar.be>
- Nederlandstalige Vrouwenraad (2012). *Combinatie beroeps- en gezinsleven*. Geraadpleegd via www.vrouwenraad.be
- Peeters, K. (2014). *Algemene beleidsnota Werk 17 november 2014*. Brussel: Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2014-2015, nr. 0588/003.

- Rein, M. (1983). *From policy to practice*. London: Mac Millan Press.
- Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (2014). *Werknemers die hun arbeidstijd aanpassen met de steun van de RVA*. Geraadpleegd via <http://www.rva.be>
- Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (2014). *Door gebruikers aangekochte dienstencheques*. Geraadpleegd via <http://www.rva.be>
- Rondelez, P. (2013). Europees Gezinsbeleid 2012. In: *Gezinsbeleid in 2012. De rol van het gezin, de buurt en de burger in de Huizen van het Kind*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 89-147.
- Rondelez, P. (2014). *Origins, development and evaluation of EU policy concerning the reconciliation of work and family life*. Working paper. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen.
- Ruppanner, L. (2013). Conflict Between Work and Family: An Investigation of Four Policy Measures. In: *Social Indicators Research*, 110, 327-347. doi: 10.1007/s11205-011-9933-3
- Stouten, J.V. (2008). *Gezinsbeleid in een internationaal kader. Een vergelijking tussen tien landen*. Amsterdam: Regioplan beleidsonderzoek.
- Thévenon, O. (2011). Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. In: *Population and Development Review*, 37 (1), 57-87. doi: 10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x
- Vancoppenolle, D. (2014). *Het kind in Vlaanderen 2013*. Brussel: Kind & Gezin.
- Van Dongen, W. (2008). *Naar een democratische arbeidsverdeling in Vlaanderen en Europa? Het combinatiemodel als basis voor een geïntegreerd beleid*. SVR-Studie 2008/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Vanackere, S. (2007). *Beleidsbrief Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. Beleidsprioriteiten 2007-2008*. Brussel: Vlaams Parlement, 2007-2008, nr. 1405/1.
- Vandeurzen, J. (2014). *Beleidsnota Welzijn, Volksgezondheid en Gezin 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement, 2014-2015, nr. 125/1.
- Vervotte, I. (2005). *Beleidsbrief Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. Beleidsprioriteiten 2005-2006*. Brussel: Vlaams Parlement, 2005-2006, nr. 570/1.
- Wathelet, M. (2008). *Algemene beleidsnota van de staatssecretaris voor Gezinsbeleid van 22 april 2008*. Brussel: Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2008-2009, nr. 0995/023.

Slotbeschouwingen

Lieve Vanderleyden en Marc Callens*

Niemand zal ontkennen dat de periode tussen 20/25 jaar en 50/55 jaar voor heel wat gezinnen een van de drukste levensfasen is waarin de combinatie van arbeid met gezin (en zorg) een delicate evenwichtsoefening vormt. De SVR-studie 'Arbeid en Gezin: een paar apart' plaatst deze combinatieproblematiek in een breed perspectief. Naast jonge gezinnen met kleine kinderen, komen gezinnen met opgroeiende kinderen en oudere gezinnen aan bod; naast het klassieke gezin, ook de nieuwere leefvormen. Arbeid wordt eveneens breed benaderd: naast beroepsarbeid, is er aandacht voor onbetaalde arbeid in tal van vormen zoals informele zorg, vrijwilligerswerk ... De combinatieproblematiek omvat vele aspecten zoals arbeidsmarktdeelname, taakverdeling, productive aging, psychisch welbevinden, attitudes, beleidsmaatregelen ... Er dringen zich dus tal van vragen op.

Is er continuïteit in de arbeidsmarktdeelname over gezinstransities heen? In welke mate is de arbeidspositie van jonge vrouwen vóór ze moeder worden, bepalend voor hun arbeidsmarktdeelname na ouderschap?

Hoe is het gesteld met de verdeling van arbeids- en gezinstaken tussen mannen en vrouwen in het algemeen? Bij de voltijds werkende eenverdiener zonder kinderen? Bij de gepensioneerde man/vrouw met gepensioneerde partner?

Wanneer ouderen in beeld komen, verschuift de klemtoon van betaalde arbeid en een eenzijdige nadruk op financiële en economische waarden naar productive aging. De centrale vragen worden dan: welke rollen of activiteiten nemen 50-plussers op en hoe gaan 50-64-jarigen om met al dan niet betaald werk?

In termen van kwaliteit van leven, rijst de vraag of het psychisch welbevinden van voltijdse of deeltijdse huisvrouwen beter of slechter is dan dit van voltijds werkende vrouwen? En speelt het welzijnsregime van een land hierbij ook nog een rol?

Inzake de combinatie van arbeid en gezin bij eenoudergezinnen is de vraag welke strategieën zij hanteren teneinde het arbeid-gezinsconflict te reduceren. Welke factoren zijn hier van belang?

Naast feitelijke gedragingen zijn er de attitudes ten aanzien van het combineren van arbeid en gezin. Welke opmerkelijke vaststellingen zijn hier te maken?

* lieve.vanderleyden@dar.vlaanderen.be; marc.callens@dar.vlaanderen.be

En tot slot, welke beleidsmaatregelen zijn genomen om de verdeling van beroeps- en gezinsarbeid te faciliteren en zijn er vernieuwende krachten aan het werk? Hoewel de verschillende bijdragen het probleem van de combinatie arbeid en gezin niet volledig doorgronden, doen we hier een poging om de gedane vaststellingen in perspectief te plaatsen. We distilleerden uit de vele bevindingen vijf elementen: het belang van opleiding; voorkeuren en keuzes van mannen en vrouwen; de druk, druk, druk-hypothese; levenstevredenheid en psychisch welbevinden; en regelgeving van de overheid.

1. Het belang van opleiding

Een eerste vaststelling is dat het opleidingsniveau – zoals dit in vele andere levenssferen het geval is – ook in de combinatieproblematiek arbeid en gezin een cruciale rol speelt. Zo biedt een hoge(re) opleiding niet alleen meer garanties op het vinden van een goede job maar ook voor het blijven participeren aan de arbeidsmarkt, na moederschap. Onderzoek toont aan dat er een terugval is in het voltijds werken van vrouwen na de geboorte van het eerste kind en dat die terugval zich doorzet na de geboorte van een tweede, respectievelijk derde kind. Het herstel van een voltijdse arbeidsmarktparticipatie naarmate de leeftijd van het jongste kind in het huishouden stijgt, is relatief beperkt. Analyses op basis van het Administratief Socio-Demografisch Panel wijzen uit dat de arbeidsparticipatie van moeders vóór ouderschap bepalend is voor de arbeidspositie na de transitie naar het ouderschap. Wie al voltijds aan de slag was vóór het moederschap en dit in combinatie met een hoge werkintensiteit, heeft meer kans om voltijds aan de slag te blijven na de geboorte van een eerste, tweede ... kind. De administratieve data laten echter niet toe te achterhalen welke de beweegredenen achter dit mechanisme zijn maar het staat vast dat de arbeidspositie en de arbeidservaring vóór het ouderschap sterk samenhangen met het opleidingsniveau. Vrouwen met een hogere opleiding investeren meer in een loopbaan en houden daar aan vast na de geboorte van een kind. Meestal beschikken ze ook over betere opportuniteiten op de arbeidsmarkt dan lageropgeleide vrouwen. Ze maken daarbij gebruik van overheidsmaatregelen zoals loopbaanonderbreking, tijdskrediet of moederschapsverlof, wat hen toelaat een rustpauze in te lassen. Dat het combineren van arbeid en gezin wordt gefaciliteerd door kinderopvang is gekend maar eerder onderzoek heeft aangetoond dat hogere socio-economische groepen oververtegenwoordigd zijn in het gebruik ervan (Ghysels & Van Lancker, 2009). Opleiding speelt dus wel degelijk een rol in de arbeidsparticipatie van jonge moeders.

Onderwijs en opleiding spelen ook een rol als het gaat over opvattingen over de rol van mannen en vrouwen in het kader van de combinatieproblematiek. Hogeropgeleiden – zo blijkt – zijn breddenkender wanneer het gaat om het combineren van een carrière van de vrouw met gezin en kinderen. Lageropgeleiden schatten de kosten van een carrière hoger in dan hogeropgeleiden: zij denken vaker dat een

carrière van de vrouw negatieve implicaties heeft voor gezin en kinderen. Ook de steun voor een traditionele rolverdeling verschilt naargelang het opleidingsniveau: bij lager- en midden opgeleiden zijn de man-vrouwrolopvattingen traditioneler dan bij hogeropgeleiden. Gegeven de almaar toenemende scholingsgraad van mannen én vrouwen, zou dit kunnen betekenen dat het traditioneel denken over de gender-specifieke rollen in de toekomst aan belang zal inboeten.

In het debat over de combinatie van arbeid en gezin bij eenoudergezinnen is het belang van opleiding eveneens aanwezig. Diverse studies tonen aan dat flexibele werktijden en controle over werkschema's en taken het arbeid-gezinsconflict kunnen temperen en dat dit sterker speelt ten aanzien van alleenstaande moeders dan bij moeders met een partner. Feit is echter dat laaggeschoolde moeders vaker terechtkomen in jobs met minder autonomie en weinig onderhandelingsmogelijkheden. Een hogere opleiding biedt geen garantie voor meer flexibiliteit en autonomie maar verhoogt wel de kans daartoe.

Ook bij andere strategieën om de combinatie van arbeid en gezin vlotter te laten verlopen, wijst de praktijk uit dat eenoudergezinnen – en dan vooral de lageropgeleide – er minder baat bij hebben. Zo is er de heroriënteringsstrategie met een mogelijke transitie van beroepsinactiviteit naar beroepsactiviteit na een scheiding. Dit is echter niet evident in een rigide arbeidsmarkt en zeker niet voor vrouwen die eerder niet beroepsactief waren. Beslissingen uit het verleden blijven in de hele verdere arbeidsloopbaan doorwerken. Vooral bij het toepassen van de uitbreidingsstrategie is er een belangrijk effect van de opleiding: hogeropgeleide vrouwen die over een groter persoonlijk kapitaal beschikken, hebben tweemaal zoveel kans dan lageropgeleide vrouwen om hun arbeidsgedrag opwaarts aan te passen. Vooral laaggeschoolde vrouwen slagen daar minder in en bovendien loont het ook minder omdat de winst die ze halen uit extra uren arbeid, hen minder oplevert. Zij zijn vaker gedwongen om te bezuinigen – besparen op de uitgaven –, wat dan als een negatieve strategie wordt gezien. Ook tijdskrediet en ouderschapsverlof zijn instrumenten om arbeid en gezin vlotter te combineren. De kans op het opnemen van dit soort verloven stijgt met het inkomen van de partner maar als men geen partner heeft, daalt het gebruik en dat geldt inzonderheid in geval van een laag inkomen. Net zoals bij het doorvoeren van veranderingen in de sfeer van de arbeid, zijn hogeropgeleide alleenstaande vrouwen (en mannen) beter gewapend in het verlichten van de gezinsrollen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de kinderopvang waar laaggeschoolden duidelijk minder gebruik van maken. Ook is het zo dat hogergeschoolde eenoudergezinnen het financieel beter hebben precies omdat ze hun arbeidspositie beter kunnen aanhouden. Door hun gunstigere financiële situatie kunnen zij meer gebruik maken van kinderopvang, buitenschoolse kinderopvang, huishoudhulp ... Dat maakt het combineren van arbeid met de gezinstaken voor hen haalbaarder.

2. Voorkeuren en keuzes maken (m/v)

Een tweede aandachtspunt in deze SVR-studie situeert zich op het vlak van preferenties en keuzes maken. Volgens de preferentietheorie van Hakim (2000) – die als doel had verschillen in de arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen te verklaren – hebben vrouwen andere voorkeuren over arbeid en gezin dan mannen en handelen zij daar ook naar. In moderne, welstellende samenlevingen zouden houdingen, waarden en voorkeuren in de leefstijlkeuzes steeds belangrijker worden. Andere onderzoekers zoals Crompton & Lyonette (2007) stelden echter dat vrouwen nooit geheel vrij zullen zijn in het maken van keuzes omdat de keuzes die vrouwen kunnen maken steeds ingeperkt worden door de bestaande maatschappelijke structuren.

Kiezen Vlamingen eerder voor een meer traditionele rolverdeling of zijn er tekenen van verzet daartegen? In 2013 wordt er in vergelijking met 2002 minder traditioneel gedacht over het mogelijk nadeel dat het buitenshuis werken van de moeder voor het gezinsleven en de kinderen met zich mee zou brengen. Stellingen die de achterliggende houding weerspiegelen, genieten in 2013 minder steun dan in 2002. Zo is de instemming met de stelling dat het gezinsleven eronder lijdt wanneer een vrouw een voltijdse baan heeft, gedaald. Terwijl in 2002 nog 1 op de 4 Vlamingen zich kon vinden in een strikte rolverdeling van de man als kostwinner en de vrouw als verzorgster van het huishouden en de kinderen, is dat aandeel in 2013 gezakt tot 15%. Er tekenen zich significante verschillen af naar het geslacht. Vrouwen denken minder vaak dan mannen dat een carrière negatieve implicaties heeft voor het gezin en de kinderen, en zij onderschrijven ook minder vaak een traditionele rolverdeling.

Vooral de combinatie van een voltijdse baan met de zorg voor het eigen gezin en eventuele andere zorgverantwoordelijkheden is geen sinecure en een evenwichtige verdeling van de arbeids- en gezinstaken is nog niet bereikt. Gevraagd naar de meest, respectievelijk minst aangewezen manier om arbeid en gezin te combineren, kiest bijna de helft van de Vlamingen voor voltijdse arbeid voor de man en een deeltijdse job voor de vrouw, en vrijwel niemand voor een voltijds werkende moeder in combinatie met een deeltijds werkende vader ... wat in beide gevallen een goede weerspiegeling vormt van de feitelijke situatie. Opmerkelijk is dat 1 op de 3 Vlamingen het niet aangewezen vindt dat beide partners voltijds aan de slag zijn en al even opmerkelijk is dat mannen en vrouwen er wat dit betreft nagenoeg dezelfde mening op na houden. We kennen de achterliggende beweegredenen hiervoor niet. Is de keuze van mannen én vrouwen voor een deeltijdse job voor de vrouw voornamelijk geïnspireerd door eigenbelang? Of is het feit dat vrouwen minder gaan werken of eerder thuis blijven de afspiegeling van de eigen preferenties? Of wordt dit ingegeven door andere factoren zoals de vrees dat de partner niet volwaardig kan/wil participeren aan de gezinstaken waardoor de (voltijds) betaalde arbeid van de vrouw tot conflictueuze situaties zou kunnen leiden. De kans dat de man bepaalde taken in het huishouden moet opnemen, verkleint indien de vrouw deeltijdse arbeid verricht. Maar ook in hoofde van de vrouw kan er sprake zijn van eigenbelang; het

deeltijds werken kan, althans ten dele, voorkomen dat de deelname aan één rol het optimaal functioneren in de andere rol bemoeilijkt (spillover tussen arbeid en gezin). Voltijds werken in combinatie met allerhande andere verantwoordelijkheden kan tot hoge stress leiden met alle gevolgen van dien zoals mentale en fysieke overbelasting, absenteïsme ... Indirect verwijst dit naar vermijdingsgedrag: een aantal vrouwen poogt via een verminderde arbeidstijd conflicten uit de weg te gaan.

Zolang mannen blijven vinden dat vrouwen moeten thuisblijven van zodra er kinderen zijn in het gezin, en zolang zij de overtuiging zijn toegedaan dat vrouwen beter geschikt zijn om kleine kinderen op te voeden dan zichzelf, zolang zal de combinatieproblematiek een punt van discussie zijn in huishoudens, zeker wanneer er jonge kinderen zijn. Dat nagenoeg 80% van de mannen (zeer) tevreden is met de wijze waarop het huishoudelijk werk tussen mannen en vrouwen is verdeeld, is niet verwonderlijk. Dat ook een meerderheid van de vrouwen over die verdeling tevreden is, stemt tot nadenken.

3. Druk, druk, druk ... op alle leeftijden?

Is het moeilijk combineren van arbeid en gezin kenmerkend voor wat Elchardus (2012) 'het spitsuur van het leven' noemt? Tijdens dit spitsuur bouwen beide partners hun loopbaan uit, combineren ze arbeid en ouderschap met het kopen en onderhouden van een woning, met een actief vrijetijdspatroon, met de opvoeding van de kinderen ...

In de feiten stellen we vast dat steeds meer vrouwen aan de arbeidsmarkt participeren en dat geldt in het bijzonder voor jonge vrouwen met een hoge opleiding: zij willen een eigen loopbaan en carrière uitbouwen. Dat blijkt duidelijk uit de evolutie van de werkzaamheidsgraden volgens leeftijd en geslacht. Alhoewel zowel bij de 25-49-jarigen als de 50-64-jarigen, mannen nog steeds vaker actief zijn dan vrouwen, is de kloof in de periode 2000-2013 wel afgenomen. Vrouwen zijn dus aan een opmars bezig. De 25-49-jarige alleenstaanden vormen een uitzondering: hier is er geen geslachtskloof qua werkzaamheidsgraad; in alle andere gezinstypes daarentegen zijn telkens meer mannen dan vrouwen op de arbeidsmarkt actief.

Ook de tijdsbestedingsgegevens wijzen in dezelfde richting. In Vlaanderen is het aandeel 18-75-jarige vrouwen met betaald werk, gestegen van 57,6% in 1999 naar 68,4% in 2013; een toename met bijna 11 procentpunten. Beschouwen we de arbeidsduur per participant (met inbegrip van de verplaatsingstijd) dan blijkt dat in 2013 werkende mannen net geen 40u per week aan betaalde arbeid besteden en werkende vrouwen bijna 31,5u per week. Tussen 1999 en 2013 is het verschil in tijd die mannen en vrouwen besteden aan betaald werk kleiner geworden en dat geldt ook voor de tijd besteed aan huishoudelijk werk, kinderopvang en vrije tijd. De tijdsbestedingspatronen van mannen en vrouwen tonen met andere woorden aan

dat er wel vooruitgang wordt geboekt inzake een meer evenwichtige verdeling van de arbeids- en gezinstaken maar dat de kern van het onevenwicht in de arbeids- en gezinstaken over de jaren heen blijft voortbestaan. Bovendien stemmen vrouwen vaker dan mannen hun werktijden af op bijvoorbeeld de schooltijden of activiteiten van de kinderen.

In de praktijk functioneert een groot aantal huishoudens als anderhalfverdienersgezinnen waarbij de man voltijds werkt en de vrouw deeltijds. In 2012 werkte 2 op de 5 werkende vrouwen deeltijds. Naarmate de leeftijd stijgt en inzonderheid vanaf de leeftijd van 55 is er een uitstroom van mannen en vrouwen uit de arbeidsmarkt wat niet betekent dat zij inactief worden. Is het 'druk, druk, druk ...'-verhaal er ook een van de wat oudere leeftijd?

Zoomen we in op het activiteitenpatroon van 50-plussers, dan blijkt dat die groep zich duidelijk maatschappelijk engageert bijvoorbeeld in de informele zorg (meer dan een derde). Sommigen zorgen voor de opvang van kleinkinderen (eveneens meer dan een derde), anderen verrichten vrijwilligerswerk (24%). Het gaat hierbij vooral om activiteiten die in de literatuur als 'productive aging' worden omschreven, al toont onderzoek ter zake aan dat actief zijn eveneens op andere wijzen kan worden ingevuld. Wordt gefocust op de combinatie van rollen dan blijkt dat een meerderheid van om en bij de 69% van de 50-plussers één of meerdere van genoemde 'productieve activiteiten' opneemt. Onder hen beperken 2 op de 5 zich tot één rol, voor ongeveer een kwart breidt zich dat uit tot twee of drie rollen. Binnen de groep van 50-64-jarigen waar ook betaalde arbeid als rol wordt meegenomen, is 90% actief in minstens één rol. Meer dan 15% onder hen combineert drie of vier rollen. Doorgaans zijn vrouwen iets meer actief dan mannen en ook wie samenwoont met een partner combineert meer rollen. Verder zijn vooral leeftijd en gezondheid bepalende factoren. Bij toenemende leeftijd verkleint de kans om actief te zijn en dat geldt ook bij een minder goede gezondheid.

4. Levenstevredenheid en psychisch welbevinden

Het stimuleren van de arbeidsparticipatie, inzonderheid van vrouwen, en het vergemakkelijken van het combineren van arbeid, gezin en andere verantwoordelijkheden door middel van een arsenaal aan overheidsmaatregelen, doet de vraag rijzen of dit het welbevinden van mensen effectief ten goede komt. In dat kader worden de rolschaarste theorie en de uitbreidingstheorie tegenover elkaar geplaatst. Teveel rollen op zich nemen kan tot spanningen leiden en zo het welbevinden negatief beïnvloeden. Maar ook rolschaarste zou nefast kunnen zijn voor het welbevinden van mensen. Over de wijze waarop het (psychisch) welbevinden het best wordt gemeten, bestaan er verschillende wetenschappelijke tradities. In deze SVR-studie wordt enerzijds gebruikt gemaakt van een samenvattende index die zowel het persoonlijk als het sociaal welbevinden omvat en verschillende componenten uit de beide sfe-

ren verenigt. Anderzijds is er een benadering waarin het psychisch welbevinden geïndiceerd wordt door een enkelvoudige vraag naar de levenstevredenheid.

Met behulp van een samenvattende maat werd vastgesteld dat het psychisch welbevinden van 25-60-jarige vrouwen die deeltijds werken en deeltijds huisvrouw zijn iets lager is dan dat van voltijds werkende vrouwen. Ook het welbevinden van gepensioneerde vrouwen is lager dan dat van voltijds werkenden en dat geldt nog in sterkere mate voor de werkloze vrouwen. Na controle voor een aantal persoonlijke (leeftijd, opleidingsniveau) en gezinskenmerken (al of niet werkende partner, al of niet inwonende kinderen) worden de verschillen enigszins gereduceerd. Enkel het welbevinden van deeltijds werkende vrouwen verschilt niet meer significant van dit van voltijds werkende vrouwen. Van belang is ook het welvaartsregime waarin die vrouwen leven. In geen enkel Europees land stellen voltijdse huisvrouwen het qua psychisch welbevinden beter dan werkende vrouwen. Globaal genomen is het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen in Europa iets geringer dan dat van voltijds werkende vrouwen, maar het welvaartsregime bepaalt de grootte van het verschil en dat verschil is groter in marktgerichte en in Zuid-Europese landen. Vooral in marktgerichte en Zuid-Europese landen willen of kunnen vrouwen die zich qua psychisch welbevinden minder goed voelen niet voltijds op de arbeidsmarkt of hebben ze de (voltijdse) arbeidsmarkt (moeten) verlaten. Globaal genomen is het psychisch welbevinden van voltijdse huisvrouwen significant lager dan dat van deeltijdse huisvrouwen maar dat geldt niet in Noord- en West-Europese landen.

Over de associatie tussen actief zijn en levenstevredenheid komt het empirisch onderzoek tot tegenstrijdige resultaten. Sommige onderzoeken wijzen op een positieve associatie; in andere studies is eerder sprake van een negatief verband of wordt er geen relatie gevonden noch in positieve noch in negatieve zin. Gebaseerd op empirisch onderzoek bij 50-jarigen en ouder wordt geen samenhang gevonden tussen het aantal opgenomen rollen en de levenstevredenheid. Wordt echter gefocust op een selecte groep van potentieel nog werkenden, de 50-64-jarigen, die in de feiten tot vier rollen kunnen combineren (betaalde arbeid naast informele zorg, opvang van kleinkinderen, vrijwilligerswerk), dan krijgen we een ander verhaal. Het effectief opnemen van één, twee, drie of vier rollen correleert met de levenstevredenheid maar wel telkens in negatieve zin. Het opnemen van zelfs één rol lijkt bij 50-64-jarigen dan eerder een last dan een lust te zijn.

5. Regelgeving van de overheid

Het optimaliseren van de combinatie arbeid en gezin via overheidsmaatregelen heeft meerdere doelstellingen: bijdragen aan de economische groei, het concurrentievermogen en de duurzaamheid van de sociale zekerheid; meewerken aan een verhoging van het sociale welzijn; het ondersteunen van het functioneren van gezinnen, van kinderen en van jongeren; het bevorderen van de gelijkwaardigheid

en gelijkheid tussen de geslachten.

Bij de maatregelen ter optimalisering van de combinatie arbeid en gezin horen maatregelen die inwerken op de beroepsarbeid zoals anders of minder gaan werken, vrijstelling van arbeid en allerhande verlofregelingen. Daarnaast zijn er maatregelen die inwerken op het gezin met de bedoeling de draagkracht van de gezinnen te verhogen. Dit kan door kinderopvang en ondersteuning in het huishouden. Financiële tegemoetkomingen en maatregelen gericht op man-vrouwverhoudingen werken op beide sferen in.

Tal van maatregelen van de voorbije jaren bleken heel succesvol. Het aantal gebruikers van bijvoorbeeld kinderopvang, dienstencheques en verlofregelingen nam sterk toe. Toch is het opvallend dat de beoogde effecten niet volledig tot hun recht komen. Hoewel wordt ingezet op die gezinnen die het wat moeilijker hebben, wordt vastgesteld dat degenen met de hoogste nood deels uit de boot vallen. Zo werd geconstateerd dat eenoudergezinnen nagenoeg uitgesloten worden bij bepaalde strategieën om de combinatie arbeid en gezin te faciliteren. Doordat zij een aantal achterstellingen cumuleren, is hun positie zeer precair. Hier kan en moet een beleid dus op inzetten. Maar ook andere kwetsbare groepen zoals laaggeschoolden verdienen meer aandacht.

Bibliografie

- Crompton, R. & Lyonette, C. (2007). Reply to Hakim. In: *British Journal of Sociology*, 58 (1), 133-134.
- Elchardus, M. (2012). Politiek van de levensloop. In: *S&D*, 1/2, 62-75.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory*. Oxford: University Press.
- Ghysels, J. & Van Lancker, W. (2009). *Het Mattheüseffect onder de loep: over het ongelijke gebruik van kinderopvang in Vlaanderen*. CSB Berichten, Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.

